

Л. А. Козік, С. А. Кудраўцава

ВЫКЛАДАННЕ ГІСТОРЫІ Ў ШКОЛЕ:

Тэорыя і практыка

Л. А. Козік, С. А. Кудраўцава

ВЫКЛАДАННЕ ГІСТОРЫІ Ў ШКОЛЕ:

тэорыя і практыка

Вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў
устаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

*Рэкамендавана Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь*

Мінск
АверсэВ
2022

УДК 373.5.016:94
ББК 74.266.3
К59

Рэцэнзенты:

каф. усеагульнай гісторыі ўстановы адукацыі «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна»
(канд. гіст. навук, дац. *Т. М. Мілч*)

настаўнік гісторыі кваліфікац. катэгорыі «настаўнік-метадыст»
дзярж. установы адукацыі «Гімназія № 37 г. Мінска» *Н. В. Гошка*

Козік, Л. А.

К59 Выкладанне гісторыі ў школе: тэорыя і практыка : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Л. А. Козік, С. А. Кудраўцава. — Мінск : Аверсэв, 2022. — 215 с. : іл.

ISBN 978-985-19-6246-0.

Вучэбна-метадычны дапаможнік змяшчае асноўныя тэарэтычныя і практычныя веды па методыцы выкладання гісторыі ў школе, якія адлюстроўваюць сучасны досвед беларускай і сусветнай сістэмы адукацыі; апісанне і характарыстыку асноўных сучасных педагагічных тэхналогій, метадаў і прыёмаў арганізацыі вучэбнай дзейнасці вучняў падчас вывучэння гісторыі.

Адрасуецца настаўнікам гісторыі ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі, студэнтам гістарычных факультэтаў устаноў вышэйшай адукацыі, а таксама ўсім, хто цікавіцца пытаннямі методыкі выкладання гісторыі.

УДК 373.5.016:94
ББК 74.266.3

Вучэбнае выданне

Козік Любоў Антонаўна
Кудраўцава Святлана Анатольеўна

**ВЫКЛАДАННЕ ГІСТОРЫІ Ў ШКОЛЕ:
тэорыя і практыка**

Вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання

Адказны за выпуск *Д. Л. Дзямбойскі*

Падпісана да друку 25.07.2022. Фармат 84×108^{1/16}. Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 22,68. Ул.-выд. арк. 15,00. Тыраж 500 экз. Заказ 1104.

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Аверсэв».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/15 ад 02.08.2013.

Вул. М. Олешава, 1, офіс 309, 220090, г. Мінск.

E-mail: info@aversev.by; www.aversev.by

Кантактныя тэлефоны: (017) 378-00-00, 379-00-00.

Для пісьмаў: а/с 3, 220090, г. Мінск.

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Дзівімакс».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/44 ад 18.02.2014.

Вул. Аэрадромная, 125–5В, 220007, г. Мінск.

ISBN 978-985-19-6246-0

© Козік Л. А., Кудраўцава С. А., 2021
© Афармленне. Нацыянальны інстытут адукацыі, 2021
© Афармленне вокладкі. ТДА «Аверсэв», 2022

Ад аўтараў

Паважаныя настаўнікі!

Кожны з вас з'яўляецца майстрам сваёй справы, мае метадычныя напрацоўкі ўрокаў гісторыі, назапашвае перадавы вопыт для ўдасканалвання ўласнай метадыкі выкладання і сістэмы гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь у цэлым. Аднак шлях да высокай ступені прафесійнага майстэрства быў няпросты. Калісьці вы былі пачынаючымі настаўнікамі, якія не заўсёды ўсведамлялі метадыку выкладання гісторыі, разумелі асаблівасці навучальнай дзейнасці вучняў і арганізацыі працэсу навучання, маглі апісаць свой метадычны вопыт. Тым не менш ваша творчае натхненне і жаданне паказаць вучням слаўтыя старонкі гісторыі беларускага народа і беларускай дзяржавы, выхаваць у іх павагу да мінулага свайго народа і разуменне адметнасці беларускай гісторыі ў сусветным гістарычным працэсе давалі і даюць плён. І, магчыма, ужо вашыя вучні сталі настаўнікамі, якія працягваюць працу з падростаючым пакаленнем.

У выданні, якое вы трымаеце ў руках, прадстаўлены асноўныя тэарэтычныя і практычныя веды па метадыцы выкладання гісторыі ў школе, якія адлюстроўваюць сучасны досвед беларускай і сусветнай сістэмы адукацыі. Несумненна, новых ідэй у педагагічнай навуцы вельмі шмат і патрабуецца час для іх увасаблення ў практыку. З гэтай прычыны мы паспрабавалі спалучыць традыцыйныя і інавацыйныя падыходы да выкладання гісторыі, паказаць, якім чынам сучасны настаўнік можа спалучаць і выкарыстоўваць новыя метады і тэхналогіі, навучыць сваіх вучняў не толькі разуменню падзей мінулага, але і сучаснасці, сфарміраваць у іх уменне прымаць выклікі часу і адаптавацца да новых умоў.

Мы спадзяёмся, што выданне дапаможа настаўнікам зрабіць абагульненне іх метадычнага вопыту, навукова апісаць яго і такім чынам пашыраць іх прафесійны досвед сярод калег.

ГЛАВА 1

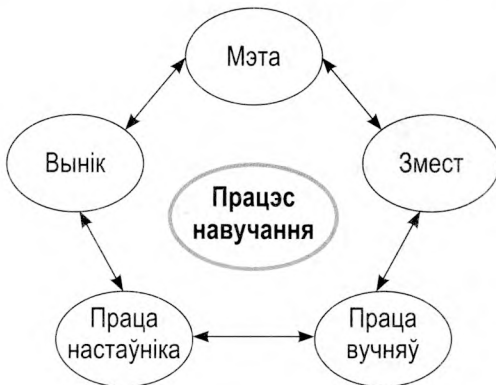
МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ ГІСТОРЫІ ЯК ГАЛІНА ПЕДАГАГІЧНАЙ НАВУКІ

1.1. МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ ГІСТОРЫІ: ПРАДМЕТ, ЗАДАЧЫ, СУВЯЗЬ З ІНШЫМІ НАВУКАМІ

Методыка выкладання гісторыі — гэта галіна педагагічнай навукі, якая вывучае працэс навучання гісторыі з мэтай выкарыстання яго заканамернасцей для далейшага павышэння эфектыўнасці навучання, выхавання і развіцця асобы.

Прадметам методыкі выкладання гісторыі з’яўляецца працэс навучання гісторыі. Ён складаецца з узаемазвязаных і ўзаемаабумоўленых складнікаў: *мэта навучання, змест, выкладчыцкая дзейнасць настаўніка, вучэбная дзейнасць вучняў і вынік.*

Мэты навучання вызначаюцца дзяржавай. Звычайна гэта выхаванне чалавека з гуманістычнымі поглядамі, патрыёта сваёй Радзімы. Традыцыйна мэты навучання фіксуюцца ў дзяржаўнай канцэпцыі гістарычнай адукацыі. *Мэтай гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь з’яўляецца авалоданне вучнямі сістэматызаванымі ведамі пра сусветны гістарычны працэс і фарміраванне ўяўленняў пра месца Беларусі ў ім, далучэнне навучэнцаў да дасягненняў айчынай і сусветнай культуры, выхаванне сацыяльна актыўнай і творчай асобы, грамадзяніна і патрыёта Айчыны [60].* Методыка канкрэтызуе агульныя мэты і вызначае задачы вывучэння кожнага курса, раздзела і тэмы.

Мал. 1. Працэс навучання

асаблівасцямі вучняў. Ён афармляецца ў выглядзе адукацыйных стандартаў [90], вучэбных праграм [22] і падручнікаў (вучэбных дапаможнікаў). Зыходзячы з гэтага методыка дапамагае распрацаваць змест навучання ў кожным класе.

На кожны ўрок настаўнік вызначае *мэту і задачы*, якія павінны быць рэалізаваны. Для гэтага ён робіць структурна-функцыянальны аналіз зместу новай тэмы [62, с. 48].

Мал. 2. Структурна-функцыянальны аналіз гістарычнага матэрыялу

Выкладчыцкая дзейнасць настаўніка. Методыка вызначае найбольш аптымальныя спосабы арганізацыі працэсу навучання (г. зн. метады), эфектыўныя прыёмы і сродкі навучання і распрацоўвае метадычныя ўмовы, якія дазваляюць павысіць эфектыўнасць навучання.

Існуюць патрабаванні да прафесійна-педагагічных уменняў настаўніка гісторыі:

- ♦ вызначаць узровень асобнага развіцця вучняў (сфарміраванасць іх асобных функцый);
- ♦ ставіць педагагічныя мэты рознай маштабнасці з улікам гуманітарных магчымасцей вывучаемай тэмы;
- ♦ выкарыстоўваць розныя гуманітарныя фактары ў вывучэнні гісторыі: заахвочваць вучняў да ўсведамлення філасофска-светапоглядных высноў на аснове вывучаемага матэрыялу, ствараць сітуацыі з маральна-этычным зместам, праяўляць высокую культуру.

Даследчыкі вылучаюць структуру ўменняў, якімі павінен валодаць настаўнік. Адна з іх прыведзена ў табліцы 1 [6, с. 288—290].

Табліца 1

№ п/п	Уменні	Што для гэтага трэба зрабіць
1	Камунікатыўныя (кантакт настаўніка з вучнямі)	Усе формы кантакту. Заўсёды добрае стаўленне да вучняў. Станоўчая ацэнка перад усёй аўдыторыяй. Адмоўная ацэнка толькі індыўдуальна і з падтрымкай іншых фактараў
2	Дыягнастычныя	1. Вызначэнне зыходнага ўзроўню вучняў (дыферэнцаваны падыход). 2. Вызначэнне агульнай здольнасці, працаздольнасці класа. 3. Прагназаванне вынікаў
3	Псіхалага-метадычнае планаванне (па прынцыпе матэрыялу, работы)	1. Вызначэнне комплексу бліжэйшых задач. 2. Вызначэнне дынамічных груп унутры класа. 3. Вызначэнне сістэмы работы. Гнуткасць у выбары метадаў работы з асобнымі вучнямі і ўсім класам. 4. Індыўдуальныя прыёмы навучання. Вызначэнне крокаў, ступені цяжкасці

№ п/п	Уменні	Што для гэтага трэба зрабіць
4	Арганізатарскія (стыль работы, кожны павінен мець свой)	18 якасцей (па Л. І. Уманскаму): 1. Заразлівасць. 2. Ініцыятыўнасць. 3. Патрабавальнасць. 4. Знаходлівасць. 5. Здольнасць спалучаць розныя віды работы. 6. Здольнасць знаходзіць падыход да кожнага чалавека. 7. Вызначаць сумяшчальнасць вучняў (гэта важна пры парнай рабоце вучняў). 8. Псіхалагічная выбіральнасць. 9. Крытычнасць. 10. Псіхалагічны такт. 11. Уменне прадбачыць наступствы сваіх слоў, учынкаў. 12. Самастойнасць у адрозненне ад сляпога пераймання. 13. Назіральнасць. 14. Самавалоданне і вытрымка. 15. Уменне дзейнічаць энергічна. 16. Працаздольнасць. 17. Сабранасць. 18. Камунікатыўнасць (да гэтых якасцей можна дадаць гумар і творчасць, нетрадыцыйны, уласны светапогляд)
5	Гнастычныя (уменне перадаваць веды)	1. Стымуляваць вучняў да самастойнай пазнавальнай дзейнасці. 2. Валодаць здольнасцю ўнушэння, пераканання, развіцця матыву дзейнасці. 3. Выбіраць і выкарыстоўваць метады навучання, распрацоўваць сваю тэхналогію навучання з улікам асаблівасцей навучэнцаў. 4. Перадаваць думкі, веды і пачуцці выразнымі моўнымі сродкамі. 5. Прывучаць вучняў думаць у працэсе заняткаў. 6. Выхоўваць у вучняў творчае ўяўленне, выклікаць інтарэс да свайго прадмета
6	Даследчыцкія	1. Назіранне. 2. Эксперымент. 3. Абагульненне

Вучэбная дзейнасць вучняў. Навучанне — гэта двухбаковы працэс, які магчымы ў тым выпадку, калі супадае дзейнасць настаўніка і вучня. Калі адзін з бакоў не працуе, то навучанне не адбываецца. Методыка вызначае найбольш эфектыўныя прыёмы і сродкі актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў. Пры арганізацыі навучальнага працэсу трэба памятаць: пазнавальныя магчымасці вучняў звязаны з іх узростам і адпаведным узроўнем гістарычных ведаў. Толькі пасільнае пазнанне спрыяе развіццю мыслення, уяўленняў, матывацыйна-валявой і эмацыйнай сфер асобы.

Педагогі вылучаюць тры фактары, якія ўплываюць на развіццё пазнавальнага інтарэсу вучняў:

- 1) змест вучэбнага матэрыялу (яго характар і арганізацыя);
- 2) арганізацыя навучальнага працэсу. Маецца на ўвазе выкарыстанне розных метадаў, прыёмаў і сродкаў навучання на ўроках. Мяркуецца, што настаўнік будзе аказваць эмацыянальнае ўздзеянне на вучняў, выкарыстоўваць наглядныя

і тэхнічныя сродкі навучання, сродкі прыцягнення інтарэсу, арганізоўваць розныя формы пазнавальнай дзейнасці вучняў і такім чынам уплываць на характар засваення ведаў;

3) адносіны настаўнік — вучні і вучань — вучань у адукацыйным працэсе. Педагогі і псіхологі даказваюць, што толькі камфортныя (прыемныя, якія прыносяць станоўчыя эмоцыі) зносіны спрыяюць развіццю цікавасці да прадмета ў вучняў [62, с. 59].

Вынікі навучання. Методыка аналізуе і даследуе вынікі навучання, каб пра-сачыць або выявіць фактары, якія ўплываюць на іх. У цэлым вынікі навучання вымяраюцца ўзроўнем:

- ♦ гістарычнай адукацыі, дасягнутай на адным уроку, пры вывучэнні тэмы, раздзела, вучэбнага курса, усіх курсаў гісторыі ў 5—11-х класах;
- ♦ сфарміраванасці навуковага светапогляду;
- ♦ выхавання навучэнцаў;
- ♦ развіцця пазнавальных магчымасцей вучняў.

Методыка выкладання прадмета павінна даваць адказы на пытанні: «Навошта вучыць?», «Чаму вучыць?», «Як вучыць?». Асноўныя фактары навучання гісторыі звязаны з адказамі на гэтыя пытанні: «Навошта вучыць?» — мэты навучання; «Чаму вучыць?» — змест навучання; «Як вучыць?» — сродкі, метады і формы арганізацыі адукацыйнага працэсу. Адказы выступаюць *задачами* методыкі выкладання як навукі.

Сувязь методыкі выкладання гісторыі з іншымі навукамі. Вывучэнне працэсу навучання гісторыі паказвае цесную сувязь методыкі выкладання гісторыі з іншымі навукамі. Перш за ўсё яна звязана з педагогікай і такімі яе раздзеламі, як дыдактыка і тэорыя выхавання. Існуе адрозненне паміж методыкай выкладання і дыдактыкай. Апошняя вывучае заканамернасці працэсу навучання як цэласнай з’явы, а методыка — спецыфічнае праяўленне заканамернасцей працэсу навучання канкрэтнаму прадмету.

Методыка як навука цесна звязана з гісторыяй, бо вывучае працэс навучання і яго асаблівасці на розных этапах гістарычнага развіцця чалавецтва. Гэта дазваляе выкарыстоўваць лепшыя на-працоўкі ў арганізацыі адукацыйнага працэсу.

Назіраецца цесная сувязь методыкі выкладання з псіхалогіяй, узроставай фізіялогіяй і школьнай гігіенай, бо пры арганізацыі адукацыйнага працэсу неабходна ведаць псіхалагічныя асаблівасці вучняў рознага ўзросту, асаблівасці пазнання, метады псіхалагічнага і педагогічнага даследавання і інш.

Методыка выкладання гісторыі звязана і з філасофіяй: тэорыя пазнання дазваляе ўсведамляць асаблівасці вывучэння гістарычнага матэрыялу.

Мал. 3. Сувязь методыкі выкладання гісторыі з іншымі навукамі

1.2. УЗРОСТАВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ І ПАЗНАВАЛЬНЫЯ МАГЧЫМАСЦІ ВУЧНЯЎ

Пры арганізацыі працэсу навучання гісторыі неабходна ўлічваць узроставыя асаблівасці і пазнавальныя магчымасці вучняў. Гэтымі пытаннямі падрабязна займаецца ўзроставая псіхалогія. Ніжэй прыведзены асноўныя ідэі, якія выказваюць спецыялісты.

У малодшым школьным узросце (ад 6—7 да 10—11 гадоў) пад уплывам вучэбнай дзейнасці адбываецца пераход ад наглядна-вобразнага да славесна-лагічнага мыслення. Аднак мысленне вучняў знаходзіцца на ўзроўні канкрэтных аперацый, якія выконваюцца на аснове асабістага досведу: таго, што яны бачаць, з чым сутыкаліся ў жыццёвых сітуацыях. Вучні не здольны зразумець абстрактныя, фармальна-лагічныя аперацыі. Характэрнай асаблівасцю ўяўленняў малодшых школьнікаў з'яўляецца апора на канкрэтныя прадметы ці дзеянні. Толькі паступова ўяўленні фарміруюцца на падставе слова, што дазваляе гаварыць пра развіццё творчасці ў вучняў.

Ва ўзросце ад 7—8 да 11 гадоў у дзяцей адбываецца пераход ад інтуітыўнага мыслення да лагічнага. Упершыню яны выкарыстоўваюць разумовыя аперацыі для вырашэння задач і лагічнага разважання. У дзяцей прысутнічае канкрэтна-аперацыйнальнае мысленне, якое мае асаблівасці: яны могуць лагічна абдумваць канкрэтныя задачы ў сітуацыі «тут і зараз», бо іх мысленне абмежавана вобласцю рэальнага і таго, што яны здольны ўбачыць/патрымаць. То бок яны не могуць даваць рашэнне нейкай абстрактнай сітуацыі [10, с. 59, 189, 191].

Сярэдні школьны ўзрост, ці падлеткавы (ад 10—11 да 14—15 гадоў), з'яўляецца паваротным момантам у развіцці мыслення і абнаўлення структуры вучэбнай дзейнасці, здольнасці да навучання, падрыхтоўкі да выбару прафесіі. У гэты перыяд мысленне становіцца больш арганізаваным і паслядоўным, характарызуецца глыбінёй і дакладнасцю думкі, развіваецца тэарэтычнае мысленне, славесна-лагічнае (абстрактнае, творчае), асновы якога былі закладзены раней. Вучні ўсё больш выкарыстоўваюць фармальна-лагічныя аперацыі, то бок абстрагуюцца ад канкрэтнага, нагляднага матэрыялу, здольны выказваць гіпотэзы, весці пошук рашэнняў і правяраць іх эфектыўнасць (аналізаваць спосабы рашэння праблем), разважаць, рабіць высновы, у тым ліку дэдуктыўныя высновы са сваіх разважанняў. Яны авалодваюць працэсам пазнання паняццяў і аперавання імі, разуменнем унутраных сувязей, заканамернасцей, сістэматызацыі інфармацыі. У вучняў 8—9-х класаў развіваюцца аперацыі абагульнення, параўнання, адрознення, аналізу, сінтэзу, аналогіі і інш. Аднак для падлеткаў, як і для малодшых школьнікаў, характэрна ўстаноўка хутчэй на запамінанне матэрыялу, чым на яго абдумванне і глыбокае асэнсаванне [9; 10, с. 212—213; 55; 70, с. 158].

Адносіны да вучэбнай дзейнасці і вучэбная матывацыя ў падлеткавым узросце маюць дваісты характар. З аднаго боку, назіраецца зніжэнне матывацыі вучэння, а з другога — гэты перыяд найлепшы для фарміравання новых форм матывацыі. Псіхалагі зазначаюць: зніжэнне вучэбнай матывацыі ў падлеткавым узросце адбываецца таму, што вучні не бачаць сэнсу ў атрыманні ведаў, бо ў сістэму іх

уяўленняў пра даросласць не ўключаецца ўяўленне пра каштоўнасць школьных ведаў. На думку спецыялістаў, для развіцця матывацыі вучэбнай дзейнасці на гэтым этапе неабходна ўключаць вядучыя матывы падлетка: камунікацыю і самасцвярджэнне [10, с. 211].

У 10—11-х класах адбываецца ўдасканаленне фармальна-операцыйнага мыслення, якое ўключае абстрактнае, тэарэтычнае і гіпатэтыка-дэдукцыйнае мысленне. Удасканалваецца валоданне операцыямі аналізу і сінтэзу, тэарэтычнага абагульнення і абстрагавання, аргументавання і доказу, растуць сістэматычнасць, устойлівасць і крытычнасць мыслення, ідзе станаўленне самастойнай творчай дзейнасці [10, с. 232]. Вучням падабаецца, калі настаўнік прапаноўвае выбраць паміж рознымі пунктамі гледжання, патрабуе абгрунтаваць пэўную пазіцыю. Яны здольны зразумець аргументы, упэўніцца ў іх аб'ектыўнасці, пагадзіцца з рацыянальнымі, разумнымі довадамі [121].

Вылучаюць тры ўзроўні пазнавальнай актыўнасці вучняў: рэпрадуктыўная, інтэрпрэтуючая і творчая. Першы характарызуецца імкненнем вучняў зразумець, запомніць і аднавіць атрыманыя веды, авалодаць спосабамі выканання дзеянняў па ўзоры. Інтэрпрэтуючая актыўнасць прадугледжвае разуменне сэнсу вывучаемага матэрыялу, прымяненне ведаў і засвоеных спосабаў дзейнасці ў новых вучэбных умовах. Трэці ўзровень характарызуецца гатоўнасцю вучняў да тэарэтычнага асэнсавання ведаў, разумення сувязей паміж прадметамі і з'явамі, самастойным пошукам рашэння праблемы, імкненнем прымяніць веды ў новай сітуацыі. У залежнасці ад узроўню пазнавальнай актыўнасці вылучаюць пасіўнае і актыўнае навучанне [118, с. 85—86].

Пры арганізацыі вучэбнай дзейнасці неабходна памятаць: новыя веды і ўменні можна сфарміраваць толькі на падставе тых, якія ўжо маюцца. Гэта дазваляе зрабіць працэс навучання пасільным і выклікаць інтарэс да прадмета.

1.3. АСАБЛІВАСЦІ АРГАНІЗАЦЫІ ПРАЦЭСУ НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

Галоўным дакументам, якім кіруецца настаўнік пры арганізацыі працэсу навучання гісторыі, з'яўляецца Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Сусветная гісторыя. Гісторыя Беларусі» (зацвержана міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь 29.05.2009 № 675) [60]. *Канцэпцыя* — гэта пэўны спосаб разумення, трактоўкі метадыкі навучання гісторыі, асноўны пункт гледжання, кіруючая ідэя для яе асвятлення; канструктыўны прынцып розных відаў дзейнасці па вывучэнні гісторыі.

У Рэспубліцы Беларусь першая канцэпцыя гістарычнай адукацыі ў сярэдніх школах была прынята ў 1991 г. [54]. У 2009 г. была распрацавана новая канцэпцыя. З улікам рэфармавання сістэмы сярэдняй адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь і ўкаранення новага падыходу ў вывучэнні гісторыі (адначасовае вывучэнне сусветнай гісторыі і гісторыі Беларусі) дзяржава вызначыла *мэты і задачы гістарычнай адукацыі*. Яны прыведзены на малюнку 4.

Мэты гістарычнай адукацыі	Задачы гістарычнай адукацыі
авалоданне вучнямі сістэматызаванымі ведамі аб сусветным гістарычным працэсе і фарміраванне ўяўленняў аб месцы Беларусі ў ім	асэнсаванне вучнямі ведаў аб гістарычным працэсе, неабходных для аналізу сучаснага этапу развіцця грамадства і прагназавання ўласнай жыццядзейнасці
далучэнне вучняў да дасягненняў айчынай і сусветнай культуры	усведамленне самакаштоўнасці і ўнікальнасці культур народаў свету
выхаванне сацыяльна актыўнай і творчай асобы, грамадзяніна і патрыёта Айчыны	выпрацоўка каштоўнасных арыентацый і асобасных перакананняў навучэнцаў на аснове ідэй гуманізму і патрыятызму, прынцыпаў грамадзянскай супольнасці і прававой дзяржавы

Мал. 4. Мэты і задачы гістарычнай адукацыі

Канцэпцыя паказвае: гісторыя як вучэбны прадмет з’яўляецца арганічнай часткай сучаснай адукацыйнай прасторы, спрыяе фарміраванню гістарычнай памяці і гістарычнай свядомасці. Аб’ектам вывучэння гісторыі выступае разнастайнасць падзей, з’яў і працэсаў, якія адбываліся ў ходзе развіцця чалавецтва ад першабытнасці да нашых дзён.

Змест гістарычнай адукацыі арыентуе вучняў на вывучэнне грамадства і яго жыццядзейнасці ў розных гістарычных эпохі і розных аспектах: грамадска-палітычных, вытворчых, культурных, дэмаграфічных, сямейна-бытавых, экалагічных і інш. Канцэпцыя вызначае спалучэнне фармацыйнага і цывілізацыйнага падыходаў, выкарыстанне храналагічнага, краіназнаўчага і праблемнага прынцыпаў у выкладанні гісторыі.

Фармацыйны падыход прадугледжвае вывучэнне гісторыі чалавецтва як грамадска-гістарычнага працэсу, у аснове якога ляжыць паслядоўная змена грамадска-эканамічных фармацый з уласцівым кожнай фармацыі спосабам вытворчасці матэрыяльных выгод. У адрозненне ад фармацыйнага **цывілізацыйны падыход** разглядае ў якасці асноўнага аб’екта вывучэнне лакальных цывілізацый, якія праходзяць пэўныя этапы развіцця і адрозніваюцца па характары матэрыяльнай і духоўнай культуры. Ён акцэнтуюе ўвагу на адрозненнях адной цывілізацыі ад іншых, а ўнутры цывілізацыі надае выключнае значэнне таму, што аб’ядноўвае людзей, — духоўнай і матэрыяльнай культуры ва ўсіх разнастайнасцях яе форм і праяў (рэлігія, мастацтва, мараль, права, традыцыі, лад жыцця і г. д.).

На ўзроўні агульнай базавай адукацыі сродкамі вучэбных прадметаў «Сусветная гісторыя» і «Гісторыя Беларусі» фарміруецца **нацыянальная ідэнтычнасць** — канкрэтная эмацыянальна-псіхалагічная, палітыка-ідэалагічная і

культурная пазіцыя асобы, якая праяўляецца ва ўспрыманні і ідэнтыфікацыі сябе ў навакольным свеце з пункту гледжання прадстаўніка беларускай нацыі, што мае глыбокія гістарычныя карані. Навучанне гісторыі на II ступені агульнай сярэдняй адукацыі накіравана на фарміраванне ў вучняў *гістарычнай памяці*, якая ўяўляе сабой усе віды інфармацыі аб падзеях мінулага, іх час і месца, удзельнікаў гістарычных падзей і здольнасць шанаваць гістарычныя традыцыі свайго народа.

На ўзроўні агульнай сярэдняй адукацыі ў вучняў фарміруецца *нацыянальная самасвядомасць* — усведамленне сваёй прыналежнасці да сучаснай беларускай нацыі як нацыі палітычнай, вызначальнай прыметай якой з’яўляецца наяўнасць суверэннай беларускай дзяржавы. Падчас навучання разглядаюцца гістарычныя працэсы, што прывялі да ўзнікнення першых дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі, формы і асаблівасці развіцця дзяржаўнасці на беларускіх землях, геаграфічны фактар, які абумовіў традыцыйнае ўзаемадзеянне розных культур і цывілізацый, што ў сваю чаргу прывяло да разнастайнасці беларускай культуры. Паказваюцца таксама гістарычныя перадумовы ментальнасці беларусаў, яе асаблівасці: працавітасць, дысцыплінаванасць, прыхільнасць да традыцыйных каштоўнасцей, рэлігійная і культурная талерантнасць. Выхоўваецца разуменне асаблівасцей гаспадарчага развіцця беларускіх зямель, фарміравання беларускай эканамічнай мадэлі і традыцыйных эканамічных сувязей.

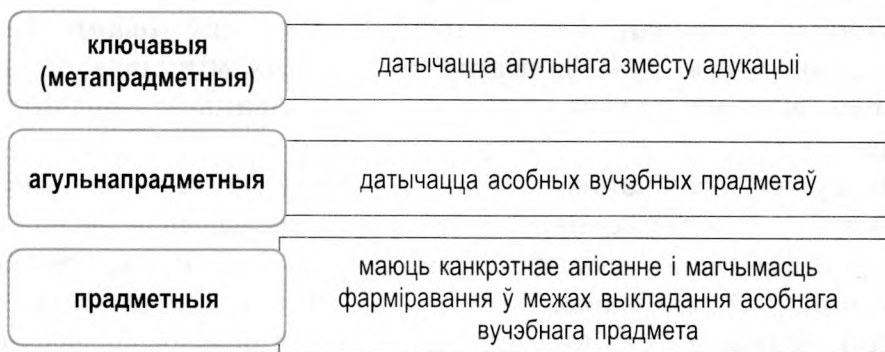
Вывучэнне гісторыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі арыентавана на асэнсаванне вучнямі гістарычнага вопыту, фарміраванне ў іх гістарычнага мыслення, выпрацоўку навыкаў сацыяльнага прагназавання, усведамленне гістарычнай адказнасці за сваю дзейнасць.

Больш дэтальна арганізацыя вывучэння гісторыі прадстаўлена ў *вучэбнай праграме* — дзяржаўным дакуменце, які вызначае мэты, задачы, змест і структуру вучэбнага прадмета, час, адведзены на вывучэнне асобных тэм, асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў у кожным класе, змяшчае парады па выкарыстанні форм і метадаў навучання.

Апошнія гады ў Рэспубліцы Беларусь укараняецца *кампетэнтнасны падыход* у арганізацыі працэсу навучання. Ён арыентаваны на тое, што галоўнай задачай школы і настаўніка становіцца не столькі фарміраванне ведаў, колькі стварэнне ўмоў для фарміравання асобы. Школа павінна забяспечыць уключэнне вучняў у актыўны пазнавальны працэс, стварэнне атмасферы супрацоўніцтва пры рашэнні розных задач і праблем, калі трэба праявіць камунікатыўныя ўменні, фарміраванне ўласнай незалежнай і аргументаванай думкі па пэўнай праблеме, магчымасць даследавання гэтай праблемы, пастаяннае ўдасканалванне інтэлектуальных здольнасцей. Дасягаецца гэта пры выкарыстанні ў тым ліку сучасных адукацыйных тэхналогій.

У сучаснай педагогічнай навуцы пад *кампетэнцый* разумеюць магчымасць прымяняць наяўныя веды і ўменні на практыцы і пры неабходнасці атрымліваць веды, якіх не хапае [115].

Сярод спецыялістаў няма адзінага падыходу да класіфікацыі кампетэнцый. Традыцыйна вылучаюць тры групы кампетэнцый (мал. 5) [66, с. 12—15].

Мал. 5. Групы кампетэнцый

У сучаснай сістэме адукацыі робіцца стаўка на фарміраванне як кампетэнцый вучняў, так і іх кампетэнтнасці. Пад апошняй разумеюць валоданне чалавекам пэўнай кампетэнцыяй, якая ўключае адносіны асобы да яе і прадмета дзейнасці і выражаецца здольнасцю прымяняць веды і вопыт для рашэння прафесійных задач [94; 101, с. 66].

Такім чынам, у аснове сучаснага адукацыйнага працэсу ляжыць развіццё асобы вучняў і ўменне прыстасавання да новых выклікаў развіцця грамадства.

ГЛАВА 2

СТРУКТУРА ГІСТАРЫЧНЫХ ВЕДАЎ

2.1. АСНОЎНЫЯ КАМПАНЕНТЫ ГІСТАРЫЧНЫХ ВЕДАЎ

Навучанне гісторыі ў школе прадугледжвае авалоданне вучнямі сістэматызаванымі ведамі пра сусветны гістарычны працэс. Яны ўключаюць навуковую карціну развіцця грамадства, даюць уяўленне пра гістарычную рэчаіснасць і прадугледжваюць спасціжэнне яе чалавекам [62, с. 85].

Савецкі педагог І. Я. Лернер выдзеліў *тры функцыі гістарычных ведаў*:

1) стварэнне агульнага ўяўлення аб рэчаіснасці мінулага, якое дазваляе сфарміраваць карціну развіцця грамадства і чалавецтва ў цэлым;

2) стварэнне арыентуючай асновы дзеяння або вызначэнне напрамкаў пошуку спосабаў дзеяння. Гэтая функцыя рэалізуецца ў тым выпадку, калі дакладна пазначана, што і якім чынам трэба рабіць (параўнаць, зрабіць выснову, падлічыць гады і г. д.), а таксама калі інфармацыя паказвае агульны напрамак дзеянняў у пошуках тлумачэння (напрыклад, вызначыць сутнасць з'явы, ахарактарызаваць развіццё пэўнага працэсу і інш.);

3) падмурак для фарміравання эмацыянальнага стаўлення да вивучаемай рэчаіснасці, і тым самым ведаы выступаюць сродкам фарміравання светапогляду [74, с. 34—35].

У сістэме гістарычных ведаў вылучаюць некалькі кампанентаў (мал. 6).

Мал. 6. Кампаненты гістарычных ведаў па ступені ўскладнення і абагульнення

Гістарычныя ўяўленні — адлюстраванне ў свядомасці вучняў знешніх, найбольш выразных асаблівасцей гістарычных фактаў, падзей, асоб і лакалізацыя

іх у часе і прасторы. Гістарычныя ўяўленні заўсёды суб'ектыўныя. Гэта тлумачыцца асаблівасцямі ўспрымання кожным чалавекам гістарычнай рэальнасці. Большасць гістарычных ведаў знаходзіцца на ўзроўні ўяўленняў. Яны з'яўляюцца найбольш распаўсюджанымі, бо грунтуюцца на вобразе. У сістэме фарміравання гістарычных ведаў уяўленні выконваюць вельмі важную ролю: становяцца тымі апорнымі сігналамі, якія дазваляюць аднавіць гістарычны факт, даць яго характарыстыку. Напрыклад, калі запытаць на вуліцы, што людзі ведаюць пра мушкецёраў, адказы атрымаюцца самымі рознымі. Магчыма, хтосьці згадае герояў раманаў А. Дзюма і экранізацыю яго твораў, але агульны адказ — «Яны існавалі калісьці (даўно; у XVI—XVII стст.) у Францыі». То бок будзе аднясенне да краіны, прыкладнага часу, нейкіх асобных фактаў, але ў гэтай інфармацыі не будзе сістэмы. Гэта і ёсць уласцівыя асобнаму чалавеку вобразы (уяўленні).

Гістарычнае паняцце — адлюстраванне ў свядомасці найбольш значных, абагульненых і сістэматызаваных рыс гістарычных фактаў, якія раскрываюць іх унутраную сутнасць, як правіла, нябачную пры першапачатковым успрыманні. Гістарычныя паняцці аб'ектыўныя. Яны павінны быць прыблізна аднолькавымі ва ўсіх вучняў. Менавіта паняцці ляжаць у аснове гістарычных ведаў. Напрыклад, усе разумеюць, што кароль — гэта кіраўнік дзяржавы (манархіі), які перадае ўладу ў спадчыну.

Веды па метадалогіі гістарычнага пазнання ўключаюць уменне вылучаць прычынна-выніковыя сувязі (адлюстраванне істотных і ўстойлівых узаемасувязей паміж гістарычнымі паняццямі, фактамі, падзеямі, якія прыводзяць да таго ці іншага выніку ў развіцці гістарычнага працэсу), заканамернасці гістарычнага развіцця (выцякаюць з прычынна-выніковых сувязей, якія паўтараюцца) і веды па развіцці гістарычнай навукі. Сюды адносяцца веданне вучнямі спосабаў работы з розным гістарычным матэрыялам і ўменне выкарыстоўваць іх у сваёй працы. Іншымі словамі, гаворка ідзе пра ўменні і навыкі работы з гістарычным матэрыялам, а таксама развіццё гістарычнага мыслення.

Валоданне ўменнямі і навыкамі з'яўляецца важным сродкам павышэння ўзроўню пазнавальнай дзейнасці вучняў. Яны даюць магчымасць больш эфектыўна і правільна арыентавацца ў сучасным жыцці. Фактычна веды па метадалогіі гістарычнага пазнання і ўменне прымяняць іх на практыцы ляжаць у аснове кампетэнтнаснага падыходу.

На думку І. Я. Лернера, прыметаў гістарычнага мыслення з'яўляюцца:

- ◆ уменне апісаць грамадскую з'яву або падзею і правільна паказаць яе характэрныя рысы;
- ◆ выяўленне прычын узнікнення гістарычнай з'явы;
- ◆ імкненне вызначыць умовы, якія суправаджаюць гістарычную з'яву, і ступень узаемазвязанасці ўмоў і самой з'явы (якія фактары ўплываюць на развіццё гістарычнага працэсу);
- ◆ усведамленне часовага характару любой гістарычнай з'явы і яе гістарычнага значэння;

- ◆ усведамленне шматлікасі канкрэтнай праявы заканамернасцей гісторыі;
- ◆ пошук тэндэнцыі развіцця, якая закладзена ў кожнай гістарычнай з’яве;
- ◆ пошук фактараў, якія вызначаюць дзейнасць асобных грамадскіх груп або асоб;
- ◆ інтарэс да супастаўлення мінулага і сучаснасці;
- ◆ уменні рабіць высновы з фактаў мінулага, якія можна выкарыстоўваць на сучасным этапе [74, с. 19].

Пры арганізацыі працэсу навучання гісторыі неабходна ўлічваць, што існуюць *тры ўзроўні чалавечага мыслення*:

- 1) наглядна-прадметны. Гэта прадметна-практычнае, наглядна-дзейнаснае мысленне. Вучні ўспрымаюць рэчаіснасць праз канкрэтны прадмет, забудову і г. д.;
- 2) наглядна-вобразны, г. зн. вобразнае мысленне на ўзроўні ўяўленняў. Вучні карыстаюцца пэўнымі вобразамі, якія сфарміраваліся ў іх падчас чытання кніг, прагляду кіно, наведвання музеяў і г. д.;
- 3) словесна-лагічны, творчы. Гэта ўзровень тэарэтычнага мыслення [6, с. 173]. Гаворка ідзе пра абстрактнае мысленне, калі для ўсведамлення той ці іншай з’явы не патрэбны візуальныя вобразы. Дастаткова ведаў і інфармацыі, на падставе якіх можна зрабіць высновы.

2.2. ФАРМІРАВАННЕ ЎЯЎЛЕННЯЎ ПРА ФАКТЫ МІНУЛАГА

Навукоўцы вылучаюць тры віды гістарычных уяўленняў: пра факты мінулага (матэрыяльнае, сацыяльна-палітычнае, гісторыка-культурнае жыццё людзей і г. д.); аб гістарычным часе (працягласць і паслядоўнасць гістарычных падзей і з’яў); аб гістарычнай прасторы (прывязка падзей да пэўнага месца).

Разгледзім асаблівасці фарміравання кожнага з відаў уяўленняў.

Пазнанне гісторыі пачынаецца са стварэння пэўных уяўленняў — вобразаў аб гістарычных фактах, падзеях, з’явах. З гэтай прычыны фарміраванне ў вучняў гістарычных ведаў у вобразнай і вобразна-эмацыянальнай форме павінна займаць важнае месца на ўроках гісторыі. Што ж такое вобраз?

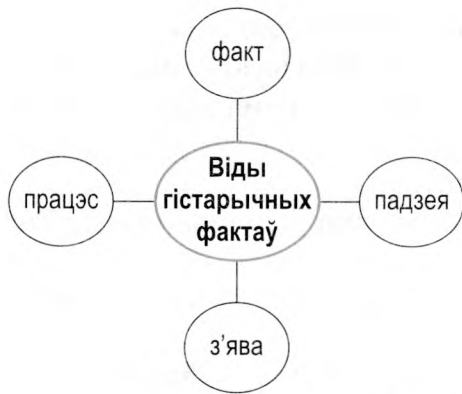
Вобраз — уяўленне аб гістарычным факце або мысленная карціна гістарычных падзей.

Калі гаворка ідзе аб метадыцы фарміравання ўяўленняў пра факты мінулага, неабходна дакладна разумець і апераваць такімі паняццямі, як «факт», «падзея», «з’ява», «працэс».

Факт у перакладзе з лацінскай мовы азначае зробленае, тое, што адбылося. Напрыклад: «Сярэдневяковае рамяство было заснавана на ручной працы» або «У 1521 г. Марцін Лютэр адкрыта выступіў супраць каталіцкай царквы».

Мал. 7. Віды ўяўленняў

Мал. 8. Віды гістарычных фактаў

назваюцца агульныя паняцці (рэвалюцыя, паўстанне) безадносна да канкрэтных фактаў, без пазначэння месца, часу, удзельнікаў альбо факты, якія шмат разоў паўтараюцца (напрыклад, княжацкі суд, міжусобныя войны, сярэдневяковы кірмаш і г. д.). Пры вывучэнні гісторыі неабходна таксама разумець **працэсы** — паслядоўную змену станаў у развіцці. Пад працэсам разумеюць ланцуг узаемазвязаных у часе фактаў, калі злучальным звяном бываюць прычыны і следства. Напрыклад, з'яўленне мануфактур, узнікненне сярэдневяковых гарадоў і г. д. [62, с. 52—53; 113, с. 52—53].

Гістарычныя ўяўленні адносяцца да фактычнага матэрыялу і прадугледжваюць адказы на пытанні, якія пачынаюцца са слоў *калі, дзе, колькі, у якім годзе, кім, каму, якія* і г. д. Пытанні такога тыпу пераважаюць у тэстах, пры вывучэнні храналогіі, сінхранізацыі фактаў і падзей, выяўленні элементарных ведаў вучняў.

У залежнасці ад значэння ўсе *гістарычныя даты падзяляюць на чатыры вялікія групы:*

1) *падзеі сусветнага значэння, або глабальныя гістарычныя падзеі*, якія аказалі істотны ўплыў на насельніцтва вялікіх рэгіёнаў ці нават чалавецтва. Напрыклад, 5,5—6 тысяч гадоў таму — пачатак фарміравання старажытных цывілізацый; канец XV — сярэдзіна XVI ст. — пачатак Вялікіх геаграфічных адкрыццяў; другая палова XVIII ст. — прамысловая рэвалюцыя ў Англіі; 1939—1945 гг. — Другая сусветная вайна і г. д.;

2) *перыядызацыя гісторыі* (табл. 2);

Табліца 2

Перыяд	Храналагічныя рамкі
Першабытнае грамадства	Прыкладна 2,5 млн год таму назад — IV тысячагоддзе да н. э.
Старажытны час	IV тысячагоддзе да нашай эры — апошняя чвэрць V ст.
Сярэднія вякі	Канец V (падзенне Заходняй Рымскай імперыі) — канец XV ст.
<i>Ранняе сярэдневякоўе</i>	Канец V — IX ст.

У працэсе вывучэння гісторыі факты неабходны для вызначэння і супастаўлення гістарычных сувязей, іх абагульнення і засваення ў сістэме (аналіз фактаў дазваляе абагульніць і сістэматызаваць інфармацыю). Калі ж гаварыць аб навучальным працэсе, то факты патрэбны для засваення гэтых абагульненняў.

Падзеі — значныя адзінкавыя факты (напрыклад, бітва пад Оршай, Грамадзянская вайна ў Расіі, Гусіцкія войны і г. д.). Вывучэнне адзінкавых, непаўторных фактаў або падзей дапамагае зразумець і засвоіць тыповыя з'явы. **З'явамі**

Перыяд	Храналагічныя рамкі
<i>Высокае сярэднявекое</i>	X—XIII стст.
<i>Позняе сярэднявекое</i>	XIV—XV стст.
Новы час	XVI ст. — 1918 г.
Першы перыяд (<i>Ранні Новы час</i>)	XVI — канец XVIII ст. (ад Вялікіх геаграфічных адкрыццяў да Французскай рэвалюцыі 1789 г.)
Другі перыяд	Канец XVIII ст. — 1918 г. (канец Першай сусветнай вайны)
Навейшы час	Ад заканчэння Першай сусветнай вайны (1918 г.) і да цяперашняга часу

3) *арыенціроўкі ў гістарычных падзеях* — даволі вялікая група дат, якія маюць другаснае значэнне і выконваюць дапаможную ролю: дапаўняюць або канкрэтызуюць даты першых дзвюх груп. Напрыклад, даціроўка падарожжаў Калумба (1491—1493 гг., 1493—1496 гг., 1498—1500 гг., 1502—1504 гг.), плаванні Васка да Гамы ў Індыю (1497—1499 гг.) дапамагаюць зразумець сутнасць Вялікіх геаграфічных адкрыццяў;

4) *даты прыватнагістарычнага характару* — таксама вялікая па колькасці група дат. Да яе адносяцца гады жыцця гістарычных дзеячаў, вынікі іх дзейнасці: помнікі культуры, законы, рэформы і г. д. [104, с. 95—97].

Па змястоўнай прымеце *гістарычныя факты* падзяляюць на *галоўныя* і *негалоўныя*. Галоўнымі лічацца тыя, якія перадаюць асноўны змест тэмы ўрока і такім чынам узнаўляюць карціну вывучаемых падзей і з’яў, раскрываюць іх істотныя, найбольш важныя бакі. Адметная рыса многіх галоўных фактаў — у іх змесце і сувязях заключаны важныя тэарэтычныя звесткі, неабходныя для фарміравання ў вучняў гістарычных паняццяў, светапогляду, ведаў пра заканамернасці развіцця. Да *галоўных фактаў* адносяцца: 1) навакольнае асяроддзе; 2) матэрыяльныя прадметы; 3) людзі — удзельнікі гістарычных падзей; 4) лакалізаваныя ў часе і прасторы дынамічныя факты; 5) лакалізаваныя ў часе і прасторы статычныя факты.

Негалоўныя факты менш інфарматыўныя і ідуць у спалучэнні з галоўнымі, дапаўняюць, канкрэтызуюць і звязваюць іх паміж сабой. Да гэтай групы фактаў адносяць: 1) негалоўныя дынамічныя факты, іх лакальныя і часавыя адносіны; 2) негалоўныя адносна статычныя факты, іх лакальныя і часавыя адносіны; 3) гісторыка-статыстычны, храналагічны і картаграфічны матэрыял [25, с. 23].

Пры адборы фактаў для ўрока трэба ўлічваць іх навуковую верагоднасць, дакладнасць, значнасць для разумення гісторыі (факты павінны адлюстроўваць галоўную ідэю вывучаемага матэрыялу), вобразнасць і эмацыянальнасць. Большай вобразнасці патрабуюць факты для вучняў сярэдняга звяна, а для старшакласнікаў патрэбны дакументальнасць, доказнасць фактаў. Настаўніку важна зразумець, што аналіз фактаў, уменне вылучыць галоўныя і вызначыць іх узаемасувязь дазваляць яму сфарміраваць у вучняў уменне рабіць высновы, аналізаваць, параўноўваць, знаходзіць заканамернасці развіцця.

Работа з фактычным матэрыялам на ўроку ўключае чатыры этапы:

1) усведамленне сутнасці факта (што гэта было: вайна, рэформа, рэвалюцыя, сустрэча кіраўнікоў дзяржаў і г. д.);

2) высвятленне прычын яго паходжання;

3) звязванне працэсу ўзаемадзеяння факта з навакольнай рэчаіснасцю: разуменне таго, як гэты факт упісаўся ў гістарычны працэс;

4) вызначэнне значэння факта для часу яго паходжання і сучаснасці (выснова) [111, с. 82; 112, с. 269—270].

Напрыклад:

Утварэнне першых славянскіх дзяржаў. Першапачаткова славяне жылі родамі і плямянамі на чале з князямі. Неабходнасць абароны ад больш моцных суседзяў і імкненне пашырыць сферу свайго ўплыву прывялі да аб'яднання плямянаў і стварэння племянных саюзаў. Яны станавіліся асновай будучых славянскіх дзяржаў. Асноўныя цэнтры станаўлення дзяржаўнасці ў славян — Старажытная Русь (нейкі час у яе ўваходзілі Полацкае і Тураўскае княствы), Польшча, Чэхія, Балгарыя, Сербія, Харватыя [102, с. 117].

Такім чынам, вынік работы з фактычным матэрыялам схематычна прадстаўлены на малюнку 9.

сутнасць факта	<ul style="list-style-type: none">• узнікненне славянскіх дзяржаў
прычыны	<ul style="list-style-type: none">• неабходнасць абароны ад больш моцных суседзяў• імкненне пашырыць сферу ўплыву
месца факта ў гістарычным працэсе	<ul style="list-style-type: none">• стварэнне дзяржаў адбываецца ў розных плямянаў
значэнне факта	<ul style="list-style-type: none">• змяняецца сістэма кіравання грамадствам

Мал. 9.

Найбольш хуткі спосаб фарміравання гістарычных уяўленняў пра факты — *нагляднасць, асабліва прадметная* — матэрыяльныя выявы гістарычнага мінулага. Большасць гістарычных вобразаў фарміруецца на аснове *выяўленчай нагляднасці* (карціны, фільмы і г. д.). Пры гэтым неабходна памятаць, што важна не толькі паказаць, але і патлумачыць новы матэрыял, падкрэсліць найбольш істотныя рысы, моманты, складальнікі. Пры адсутнасці выяўленчай нагляднасці некаторыя настаўнікі выкарыстоўваюць *слоўны малюнак*: прыёмы карціннага і аналітычнага апісання, чытанне апісальных гістарычных тэкстаў з навуковай, навукова-папулярнай і мастацкай літаратуры. Выкарыстоўваецца таксама *ўмоўна-графічная нагляднасць*, якая лакалізуе гістарычныя паняцці ў прасторы і часе. У першую чаргу гаворка ідзе пра работу з картамі, малюнкамі (крэйдай або загадзя падрыхтаванымі аплікацыямі). Напрыклад, пры неабходнасці сло-

вамi апісаць прыроду, геаграфічнае асяроддзе, у якім адбываліся вывучаемыя падзеі, акрамя карціннага апісання варта выкарыстоўваць гістарычную карту.

Гістарычны факт немагчыма праназіраць і прайграць. У гэтай сувязі пры фарміраванні гістарычных уяўленняў настаўнік павінен стварыць у свядомасці вучняў вобразную карціну, якая максімальна набліжалася б да таго гістарычнага факта, які вывучаецца. На ўроках гісторыі фарміраванне вобразаў гістарычнага мінулага можа адбывацца як на падставе простага прадастаўлення інфармацыі, якую вучні павінны засвоіць, так і на падставе інфармацыі візуальнай, гукавай і тактыльнай (табл. 3). Пры гэтым візуальная інфармацыя найбольш хутка ўспрымаецца і засвойваецца навучэнцамі.

Табліца 3

Сродкі атрымання розных відаў інфармацыі [39, с. 7]

Віды інфармацыі	Сродкі прадастаўлення інфармацыі
Візуальная	<i>Відэасюжэты, мастацкія карціны, умойна-графічныя выявы, фотаздымкі і інш.</i>
Гукавая	<i>Вуснае маўленне, аўдыясюжэты, музычныя творы</i>
Тактыльная	<i>Гістарычныя артэфакты: манеты, макеты і копіі прылад працы, прадметаў побыту, адзення і інш.</i>

Сучасныя даследчыкі звяртаюць увагу, што пры першапачатковым засваенні вучнямі новага матэрыялу мэтазгодна выкарыстоўваць мадэль «вобразы — словы — дзеянне» або «словы — вобразы — дзеянне». Мадэль вобразнага навучання ўяўляе наступны алгарытм дзеянняў:

- ◆ прадастаўленне вобраза гістарычнай падзеі і яе ўдзельнікаў на факталагічным узроўні з дапамогай сканструяванай *вобразна-эмацыянальнай сітуацыі*;
- ◆ увядзенне тэарэтычных ведаў і стварэнне праблемнай сітуацыі праз інтэграцыю вобраза ў кантэкст вывучаемай эпохі або з'явы з *дапамогай мастацкіх сродкаў*;
- ◆ арганізацыя вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў па *аналізе вобраза*, а таксама рэфлексіі па выніках *стварэння імі ўласнага гістарычнага вобраза* [39, с. 10].

Пры засваенні гістарычнага матэрыялу важна, каб вучні разумелі асаблівасці пэўных эпох, светапогляд і каштоўнасці грамадства на розных этапах развіцця. Здольнасць пранікнуць у гістарычную эпоху, зразумець яе атмасферу, узнавіць вобраз мыслення, настроі і перажыванні людзей-удзельнікаў падзей, выкарыстоўваць не сучасныя катэгорыі, а паняцці гістарычнага мінулага дазваляе сфарміраваць эмацыянальна-каштоўнаснае стаўленне да мінулага. У метадычнай літаратуры гэта атрымала назву гістарычнай эмпатыі [61, с. 15]. Вучні ўспрымаюць матэрыял не з пункту гледжання завучвання фактаў, а як цэласны вобраз, які мае свае, уласцівыя пэўнай эпосе рысы. Дасягаецца гэта праз выкарыстанне настаўнікам розных метадаў, прыёмаў і сродкаў навучання.

Існуюць *прадуктыўныя і інавацыйныя прыёмы рэканструкцыі* гістарычнага мінулага.

Да *прадуктыўных прыёмаў* адносяць:

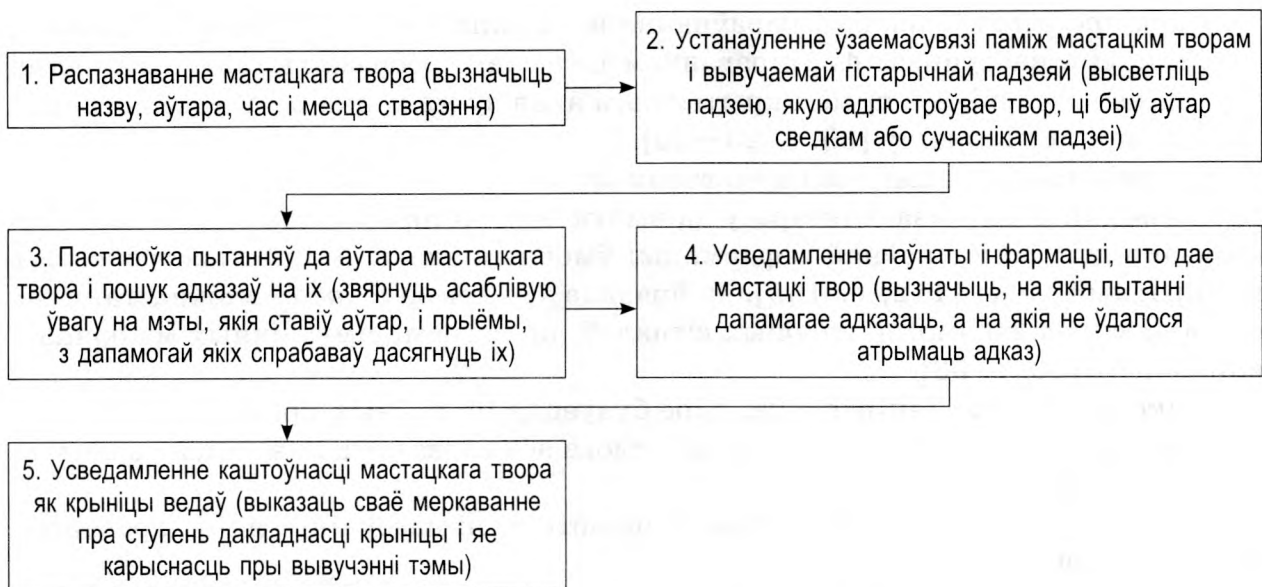
- *карціннае апісанне;*
- *вобразная характарыстыка;*
- *вобразнае апавяданне;*
- *сюжэтнае апавяданне;*
- *персаніфікацыя;*
- *драматызацыя;*
- *стылізацыя;*
- *інтэрв'ю з гістарычным персанажам;*
- *пазнавальныя заданні з элементамі творчасці* (вобразная характарыстыка гістарычных асоб, якія атрымалі мянушкі Чарадзеі, Ягелончык, Сіротка, Пане Каханку, Кароль-Сонца і інш. Выказванні людзей (напрыклад, вялікага князя літоўскага Альгерда «Уся Русь павінна належаць Літве», Генрыха Бурбона «Парыж варты месы»), выкарыстанне прымавак і прыказак: «На Радуніцу да абеду аруць, па абедзе плачуць, вечарам скачуць», «Які рамеснік — такая праца», «Для нас капаюць ямы, ды лягуць у іх самі» і інш. [39, с. 18—22].

Вобразныя заданні патрабуюць вызначэння канкрэтных крытэрыяў іх ацэнкі або пэўных аспектаў, якія павінны быць раскрыты. Крытэрыямі для ацэнкі могуць быць:

- ◆ *добрае веданне гістарычнай сітуацыі і абставін, у якіх адбывалася падзея;*
- ◆ *правільнае вызначэнне праблем, якія хвалявалі людзей разглядаемага часу;*
- ◆ *разуменне сутнасці гэтых праблем і розных меркаванняў на іх конт;*
- ◆ *уменне стаць на пазіцыю пэўнага чалавека, зразумець, чым яна абумоўлена, гістарычна праўдзівая аднавіць ход яго думак, пачуцці, перажыванні і настрой;*
- ◆ *афармленне інфармацыі ў змястоўнай і вобразна-эмацыянальнай форме [5; 61, с. 17].*

Да *інавацыйных прыёмаў* адносяць:

- *віртуальныя:*
- ◆ *дыялог з аўтарам мастацкага твора. У аснове прыёма ляжыць аналіз мастацкага твора ў форме дыялогу з аўтарам дадзенага твора (мал. 10);*
- ◆ *віртуальная экскурсія. Мэтазгодна выкарыстоўваць пры вывучэнні пытанняў культуры, побыту, гаспадарчых заняткаў насельніцтва, развіцця гарадоў і інш. Асобныя вучні рыхтуюць прэзентацыю з абавязковым візуальным радам пра мастацкі твор, памятныя месцы, вандроўку па населеных пунктах, візіт да розных слаёў насельніцтва. Іншыя вучні выступаюць у ролі экскурсантаў і задаюць удакладняючыя пытанні [39, с. 27—28, 97—98];*
- *мультымедыяльныя:*
- ◆ *прыём мультымедыяльнага ўспрымання карціны. Заснаваны на цэласным адлюстраванні вобразаў і прадугледжвае адказ вучняў на наступныя пытанні:*
 - ✓ «Што я бачу на карціне?» (Знешнія прыметы — 1-2 сказы.);
 - ✓ «Пра што я пытаюся ў сябе, гледзячы на карціну?»;

Мал. 10. Алгарытм выкарыстання прыёму
«Дыялог з аўтарам мастацкага твора» [39, с. 26]

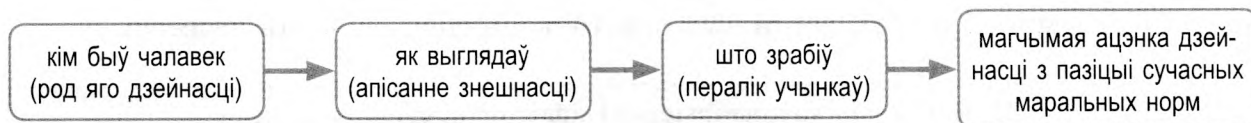
- ✓ «Я асцерагаюся, што...»;
- ✓ «Я спадзяюся, што...»;
- ✓ «Я чую...»;
- ✓ «Я адчуваю пах...»;
- ✓ «Калі і дзе гэта адбылося?»;
- ✓ «Што адбылося далей?»;

- ◆ *прыём «Інтэрв'ю са сведкам»* (пры праглядзе відэафільма). Клас дзеліцца на дзве групы. Першая мае магчымасць глядзець і слухаць відэафрагмент працягласцю 3-4 хвіліны, другая — успрымае яго толькі на слых. Першыя потым выступаюць «сведкамі падзей», а другія — журналістамі, якія праводзяць з імі інтэрв'ю. Пасля заканчэння «апытання» відэафрагмент паказваецца ўсяму класу і праводзіцца аналіз сумеснай працы [39, с. 28—29];
- ◆ *перакадзіраванне* — перавод вербальнай інфармацыі ў візуальны вобраз і наадварот з мэтай засваення вучэбнага матэрыялу на творчым узроўні — гістарычная віртуальная азбука, прыёмы малюначнага асацыявання, разгортвання вобраза праз асацыятыўныя словы, «візуалізаваная метафара».

Прыём малюначнага асацыявання пабудаваны на лагічнай сувязі вучэбнай інфармацыі і вобраза, які ўвасабляецца вучнем у выглядзе малюнка. Яго рэалізацыя заключаецца ў наступным: вучні атрымліваюць каляровыя алоўкі (фламастары, маркеры) і аркушы паперы, на якіх павінны прадставіць пэўную гістарычную падзею, з'яву, паняцце ў выглядзе малюнка. Лічбы і літары пры гэтым выкарыстоўваюць нельга (альбо па мінімуме). Праз пэўны час вучні павінны даць тлумачэнне сваім малюнкам [39, с. 32—33]. Такім чынам вучні запамінаюць сутнасць гістарычнай з'явы або падзеі праз уласныя асацыяцыі і эмацыянальнае асэнсаванне;

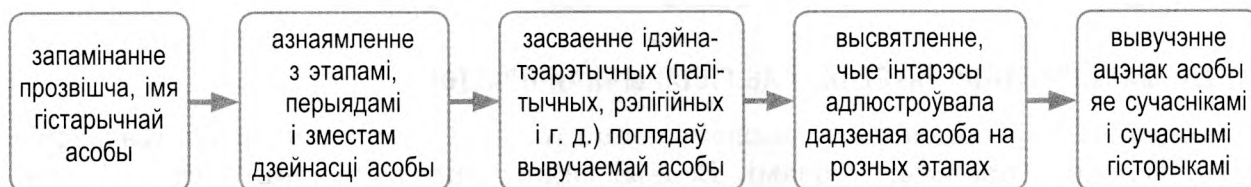
Пры вывучэнні гістарычных асоб выкарыстоўваюцца прыёмы характарыстыкі, драматызацыі, персаніфікацыі, работы з партрэтамі, ролевых гульняў, прапаноўваюцца заданні на высвятленне ацэначных меркаванняў школьнікаў пра герояў мінулага і інш. Вучні павінны ведаць, чым вызначылася асоба ў гісторыі і даваць ацэнку яе дзейнасці.

У малодшых класах неабходна вучыць школьнікаў умению даваць характарыстыку гістарычнай асобы па алгарытме (мал. 12) [17, с. 77].

Мал. 12. Алгарытм характарыстыкі гістарычнай асобы

Пры вывучэнні дзейнасці асоб у гісторыі неабходна прытрымлівацца пэўнай паслядоўнасці, якая адлюстравана на малюнку 13.

Мал. 13. Паслядоўнасць вывучэння гістарычных асоб [111, с. 72]

У старшых класах, калі ў вучняў ужо ёсць веды па гісторыі, можна выкарыстаць іншыя варыянты работы. Напрыклад, настаўнік згадвае інфармацыю пра гістарычную асобу і падводзіць вучняў да здагадкі, пра каго ідзе гаворка. Альбо спачатку даюцца характарыстыкі асобы рознымі гісторыкамі ці палітычнымі дзеячамі, а далей ідзе пытанне да вучняў: «Пра каго маглі так гаварыць?».

Прыклад характарыстыкі гістарычнага дзеяча:

Французскі кароль Людовік XIV так характарызаваў гэтага чалавека: «Дадзены правіцель тлумачыць свае намеры клопатамі аб падрыхтоўцы да ваеннай справы і аб дысцыпліне сваіх войскаў, аб навучанні і асвеце свайго народа, аб прывабліванні замежных афіцэраў і ўсялякіх здольных людзей. Гэты вобраз дзеянняў і павелічэнне магутнасці з'яўляюцца самымі вялікімі ў Еўропе, робяць яго небяспечным для суседзяў і выклікаюць вялікую зайздрасць».

Расійскі гісторык В. В. Ключэўскі так пісаў пра гэтага чалавека: «Уся яго рэфарматарская дзейнасць ішла за думкай пра неабходнасць і ўсемагутнасць уладнага прымусу; ён спадзяваўся толькі сілай навязаць народу дабрабыт, якога не хапала. Гора было таму, хто хаця б патаемна, у хмелю падумаў бы: «Ці вядзе нас цар да добра, ці не марныя нашы мукі, ці не прывядуць яны да яшчэ большых мук на многія стагоддзі? Аднак думаць, нават адчуваць што-небудзь, акрамя пакоры, было забаронена».

Як вы думаеце, пра якую гістарычную асобу ідзе гаворка? (Пётр I.)

У пытанні таксама можна выкарыстаць цытату. Узяць, напрыклад, выказванне Яна Гуса «Я выбіраю не паміж жыццём і смерцю, а паміж праўдай і няпраўдай» і задаць пытанні: «Як вы думаеце, у сувязі з чым гэта было сказана?», «Як гэтае выказванне сведчыць пра чалавека і яго погляды?».

Можна таксама праводзіць параўнанне гістарычных асоб па пэўных прыметах (напрыклад, кіраўнікоў дзяржавы), даваць ацэнку асобы, зыходзячы з яе паводзін у экстрэмальнай сітуацыі.

Пры фарміраванні ўмення вучняў працаваць з матэрыялам, звязаным з дзейнасцю гістарычнай асобы, варта выкарыстоўваць спецыяльныя памятки.

Памятка для характарыстыкі прадстаўнікоў культуры

1. Дзе і калі жыў, біяграфічныя дадзеныя і погляды.
2. Сучаснікам якіх буйных падзей з'яўляўся.
3. Асноўныя творы, іх характарыстыка і значэнне.
4. Якія з'явы грамадскага жыцця знайшлі адлюстраванне ў яго творчасці.
5. Да якога накірунку ў літаратуры ці мастацтве належаў.
6. Ацэнка яго дзейнасці, унёсак у нацыянальную і сусветную культуру.

2.3. ФАРМІРАВАННЕ УЯЎЛЕННЯЎ АБ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРАСТОРЫ

Многія гістарычныя падзеі засвойваюцца толькі ў сувязі з пэўнымі геаграфічнымі або прасторавымі ўмовамі. Вельмі важна пры вывучэнні гісторыі мець уяўленне аб характары мясцовасці, клімаце, наяўнасці рэк, азёр і мораў, шляхоў зносін, карысных выкапняў і іншага, бо гэта тыя фактары, якія ўплываюць на развіццё пэўных краін і рэгіёнаў. Аднясенне падзей да пэўнай прасторы і апісанне геаграфічнага асяроддзя, дзе яны адбыліся, называецца *лакалізацыяй*. Асноўны сродак фарміравання прасторавых уяўленняў — гістарычныя карты. Яны ствараюцца на геаграфічнай аснове, але істотна адрозніваюцца ад геаграфічных. На гістарычнай карце, акрамя асноўных фізіка-геаграфічных дадзеных, абазначаюцца месцы рассялення народаў, межы дзяржаў, іх часткі, населеныя пункты і месцы, з якімі звязаны вывучаемыя гістарычныя падзеі.

Традыцыйна вылучаюць тры асноўныя *віды гістарычных карт*:

1) *агульныя* адлюстроўваюць падзеі і працэсы на пэўным этапе гістарычнага развіцця, напрыклад, «Егіпет (III — пачатак II тысячагоддзя да н. э.)»;

2) *аглядныя* адлюстроўваюць пэўныя змены за больш працяглы перыяд. Яны змяшчаюць невялікі аб'ём інфармацыі, і звычайна ў іх аснову кладзецца развіццё пэўнага гістарычнага працэсу, напрыклад, «Рассяленне чалавека», «Рэфармацыя ў Еўропе», «Славянскія народы ў XVII—XVIII стст.»;

3) *тэматычныя* прысвечаны асобным падзеям або бакам гістарычнага працэсу, напрыклад, «Трыццацігадовая вайна 1618—1648 гг.», «Утварэнне Рэчы Паспалітай (1569 г.)» [16, с. 224; 62, с. 117—118; 17, с. 74—75].

У вучэбным працэсе традыцыйна задзейнічаны насценныя карты, атласы і контурныя карты.

Пачынаючы работу з картай, настаўнік павінен пазнаёміць з ёй вучняў. Неабходна расказаць пра адрозненні карты гістарычнай ад географічнай, растлумачыць умоўныя абазначэнні (легенду карты)¹. Паступова можна прыцягваць вучняў да работы па характарыстыцы карты. Настаўнік павінен памятаць, што яго словы павінны суправаджацца паказам. Прыступаючы да работы з картай, трэба засяродзіць увагу вучняў на ёй наступным чынам: «Паглядзіце, калі ласка, на карту...», «Увага! Паказваю на карце...» і інш. Пры паказе варта выкарыстоўваць географічныя тэрміны «поўнач», «поўдзень», «захад», «усход» і іх вытворныя, называць суседнія аб'екты, якія ўжо вядомы вучням. Напрыклад, пры рабоце з картай «Еўропа ў XIV—XV стст.» пры паказе тэрыторыі Каралеўства Польскага неабходна звярнуць увагу, што на поўначы яно мела агульную мяжу з Тэўтонскім ордэнам, на ўсходзе — з ВКЛ, на паўднёвым усходзе — з Малдаўскім княствам, на поўдні — з Венгерскім каралеўствам, а на захадзе — са Свяшчэннай Рымскай імперыяй.

Падчас работы з картай настаўнік павінен прытрымлівацца асноўных правіл:

1) дакладна ведаць храналагічныя межы гістарычных з'яў, якія адлюстраваны на карце, яе назву;

2) даваць агульны агляд зместу карты, каб сфарміраваць у вучняў уяўленне пра яе;

3) правесці работу па вывучэнні легенды карты;

4) паказваць на карце вывучаемыя аб'екты з дапамогай указкі (алоўка, ручкі, інтэрактыўнай указкі і інш.), стоячы бокам і злева ад карты і тварам да вучняў;

5) пры паказе горада ці месца падзей трэба дакранацца да адпаведнага пункта на карце і называць пры гэтым вядомыя вучням географічныя аб'екты-арыенціры (горы, рэкі, моры) або палітыка-эканамічныя ўтварэнні (гарады, дзяржавы);

6) дзяржавы, астравы, моры паказваць па памежных лініях па стрэлцы гадзінніка;

7) напрамку ваенных паходаў і сухапутных шляхоў паказваюць суцэльнай лініяй, якая пачынаецца з зыходнага пункта і цягнецца да канцавога пункта дадзенага ваеннага паходу або сухапутнага шляху;

8) рэкі на карце паказваць суцэльнай лініяй ад вытоку (пачатку ракі) да вусця (месца ўпадзення ў буйны вадаём).

Акрамя непасрэднага паказу па карце, выкарыстоўваюць і іншыя *прыёмы работы*:

- ♦ «ажыўленне» карты аплікацыямі, умоўнымі знакамі;
- ♦ камбінаваная работа з некалькімі картамі (параўнанне інфармацыі, пошук дадатковай інфармацыі);
- ♦ вызначэнне па карце адлегласці;
- ♦ работа з контурнымі картамі [58, с. 38].

¹ Географічная карта статычная, у той час як гістарычная — дынамічная, на ёй паказана змена падзей. Адрозніваюцца карты і колерам (перш за ўсё гаворка пра географічную фізічную карту, дзе, напрыклад, злёным колерам адзначаюцца нізіны). Гэта інфармацыя прыводзіцца ў час першага знаёмства з картай як наглядным сродкам навучання. Работа з любой новай картай будзе пачынацца з разгляду ўмоўных абазначэнняў.

Контурныя карты выкарыстоўваюцца для замацавання новага матэрыялу на ўроку, адпрацоўкі вывучанага на папярэдніх уроках, кантролю ведаў у выглядзе выканання на карце гісторыка-геаграфічных заданняў.

Работа з контурнай картай павінна праходзіць сістэматычна, і пачынаць яе варта на ўроку. Настаўнік звяртае ўвагу на храналагічныя межы перыяду, адлюстраваныя на ёй, і тлумачыць вучням, як яны павінны працаваць. Трэба расказаць вучням, што маляваць на контурных картах лепш каляровымі алоўкамі, а пісаць простымі разборліва і без памылак на свабодных месцах, каб не замінаць чытанню інфармацыі; зафарбоўваць варта акуратна, па межах.

Навучанне можа праходзіць у некалькі прыёмаў. Спачатку вучні запаўняюць контурныя карты з дапамогай атласа, затым — насценнай карты і, нарэшце, па памяці. Каб пазбегнуць механічнай перамалёўкі, варта даваць такія заданні, якія патрабуюць ажыццяўлення адбору неабходных дадзеных. На контурныя карты карысна выносіць і тыя дадзеныя, якіх няма на гістарычнай карце.

Пачынаць работу можна з самых простых заданняў: абвесці межы дзяржаў, падпісаць іх назвы, а таксама назвы гарадоў, пазначыць даты асноўных падзей. Выкарыстоўваючы настольную і контурную карты, вучні знаёмяцца з абрысамі сушы і мораў. Паступова заданні павінны ўскладняцца. Напрыклад, неабходна нанесці на контурную карту маршрут альбо мяжу, якія на ёй не абазначаны [113, с. 112—113].

Прыклады заданняў для фарміравання картаграфічных ведаў вучняў:

- для развіцця ўмення лакалізаваць гістарычныя падзеі на карце:
 - ◆ пакажыце на карце тэрыторыю Старажытнага Егіпта;
 - ◆ пакажыце на карце краіну Чорнай зямлі і апішыце словамі яе географічнае становішча;
- для развіцця ўмення суправаджаць паказ па карце слоўным апісаннем:
 - ◆ пакажыце на карце Жоўтую раку і раскажыце, адкуль узнікла такая назва;
 - ◆ пакажыце на карце меркаваную вобласць прарадзімы чалавецтва, апішыце яе географічнае становішча. Назавіце месцы стаянак старажытных людзей і зрабіце выснову аб верагодных прычынах рассялення старажытных людзей у гэтым рэгіёне;
- для развіцця ўмення аналізаваць змест гістарычнай карты з выкарыстаннем дадатковых крыніц:
 - ◆ параўнайце палітычную карту свету ад пачатку і да канца Новага часу. У якасці ліній для параўнання выкарыстоўвайце прысутнасць на карце суверэнных дзяржаў, паўкалоній і калоній. Зрабіце выснову аб характары тэрытарыяльных і палітычных змен;
 - ◆ апішыце асноўныя шляхі зносін на беларускіх землях у першай палове XIX ст.;
- для развіцця ўмення вырашаць праблемныя задачы, выкарыстоўваючы карту ў якасці крыніцы:
 - ◆ растлумачце, як чалавек разумны змог асвоіць Зямлю «не замачыўшы ног»;
 - ◆ пакажыце на карце першыя раёны земляробства і апішыце іх географічнае становішча;
 - ◆ вызначыце, у якіх раёнах у якасці грошай 10—4 тыс. гадоў таму назад маглі выкарыстоўваць марскія ракавіны, пер'е экзатычных птушак, парасячых хвосцікі, торбачкі з какава-бабамі, брускі жалеза і г. д. [25, с. 47—48].

Пры рабоце з гістарычнымі картамі можна выкарыстоўваць гульні. Напрыклад, адзін вучань паказвае на насценнай карце аб'ект, другі запісвае яго на дошцы. Галоўнае, каб гэта адбывалася моўчкі. Можна прапанаваць вучням заданне: «Размясціце з захаду на ўсход і з поўначы на поўдзень пэўныя аб'екты». Вучні запісваюць паслядоўнасць на аркушы паперы, а потым па карце правяраюць правільнасць выканання задання і згадваюць падзеі, якія адбыліся ў гэтым месцы.

Іншым варыянтам з'яўляецца гульня «Чацвёрты лішні». Вучням прапаноўваюцца назвы гарадоў і мясцовасцей, звязаныя з пэўнымі падзеямі. Яны павінны выключыць лішні запіс і назваць даты падзей.

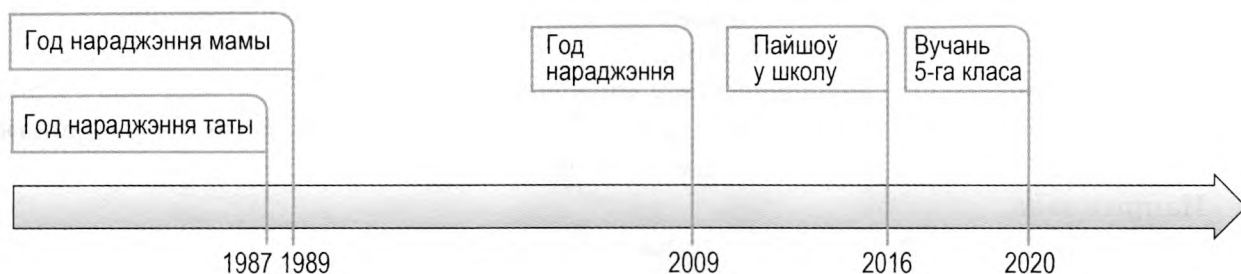
2.4. ФАРМІРАВАННЕ УЯЎЛЕННЯЎ АБ ГІСТАРЫЧНЫМ ЧАСЕ

Лакалізацыя ў часе выконвае важную ролю ў вывучэнні гісторыі. Часавая лакалізацыя гістарычных фактаў і вывучэнне храналогіі ў школе дазваляюць сістэматызаваць факты, звязаць паміж сабой і даць характарыстыку асобных перыядаў у працэсе гістарычнага развіцця. Кожная гістарычная эпоха і перыяд маюць некаторыя агульныя рысы, і нават не ведаючы падрабязнасцей сутнасці факта, але ведаючы падзеі таго часу, можна аднавіць гістарычны факт.

Храналогія — дапаможная гістарычная дысцыпліна, якая вывучае сістэмы летазлічэння і календары розных народаў і дзяржаў. Мэта вывучэння храналогіі — паказаць паслядоўнасць гістарычных падзей і з'яў, іх працягласць у часе, падвесці вучняў да разумення вымярэння часу і пазнаёміць з сістэмамі летазлічэння.

Вымярэнне часу для малодшых школьнікаў уяўляе пэўныя цяжкасці. Звычайна настаўнік спрабуе суаднесці ўжо вядомыя навучэнцам даты з іх жыццём. Аднак такім чынам вывучэнне храналогіі ахоплівае толькі невялікі перыяд часу. Тут настаўніку дапамагае стужка часу. *Стужка часу* — прамая лінія, падзеленая на роўныя адрэзкі, якія азначаюць пэўную колькасць гадоў.

Работу з храналогіяй на ўроку неабходна пачынаць з аналізу добра вядомых вучням падзей — інфармацыі пра іх і іх сем'і (напрыклад, стужка часу на мал. 14).

Мал. 14. Стужка часу

Пачынаць трэба з года тлумачэння матэрыялу (у нашым выпадку 2020 год) і ўзросту вучняў. Па меры тлумачэння рухацца «назад» (тут маем дачыненне з рэтраграмай: калі ад пэўнай кропкі ідзём «назад»), карыстаючыся добра вядомымі вучням фактамі. Усе даты будуць з’яўляцца на стужцы часу па ходу тлумачэння матэрыялу (пры маляванні на дошцы маем дачыненне да малюнка крэйдой).

Праз знаёмую вучням інфармацыю настаўніку трэба сфарміраваць асноўныя храналагічныя ўменні — разумець працягласць падзей, вызначаць, якія падзеі былі раней/пазней, як вылічыць розніцу ў часе паміж падзеямі. Гэта можна зрабіць з дапамогай наступных пытанняў:

- ◆ «Калі б мы зараз ведалі, колькі вам год, як бы мы падлічылі, у якім годзе вы нарадзіліся?»;
- ◆ «Колькі год было вашаму тату, калі вы пайшлі ў школу? Як мы гэта можам падлічыць?»;
- ◆ «На колькі год тата старэйшы/маладзейшы за маму?»;
- ◆ «Вашай маме было 7 год, калі яна пайшла вучыцца ў школу. У якім годзе яна стала вучаніцай?»;
- ◆ «Колькі год было вашай бабулі, калі яе дачка (ваша мама) пайшла вучыцца ў школу? А колькі год было вашай бабулі, калі вы пайшлі ў школу? Колькі год прайшло паміж тым, як мама пайшла ў школу, і тым, як пайшлі ў школу вы?».

Засваенне храналогіі трэба пачынаць з паняцця «дата» (яно ўводзіцца падчас тлумачэння ліку гадоў на прыкладзе вучняў і іх сем’яў), а затым перайсці да паняццяў «дзесяцігоддзе», «стагоддзе», «тысячагоддзе», «эра». Пажадана карыстацца словамі «раней», «пазней», «у час (нейкай вядомай падзеі)», «да (нейкай вядомай падзеі)», «пасля (нейкай вядомай падзеі)», «за некалькі год да (нейкай вядомай падзеі)», «праз 5 (10, 100) год пасля (нейкай вядомай падзеі)», «20 тысяч год таму» і інш. Усе заданні па стужцы часу зводзяцца да наступных тыпаў: на вызначэнне працягласці гістарычнай падзеі, усталяванне часовых сувязей паміж падзеямі, выяўленне сінхроннасці гістарычных падзей, вызначэнне, як даўно адбылася тая ці іншая падзея [63, с. 96].

Пры тлумачэнні вучням паняцця «стагоддзе» важна адзначыць, што стагоддзе пачынаецца ў 1-м годзе і заканчваецца нулявым годам. Напрыклад, дацiproўка XII стагоддзя: 1101—1200 гг.

Пры развіцці ўмення суадносіць дату са стагоддзем неабходна патлумачыць, што ў даце ўмоўна закрэсліваем/закрываем 2 апошнія лічбы. Тыя лічбы, якія засталіся, азначаюць: столькі стагоддзяў прайшло; калі далей ідуць лічбы, то дадаём 1 да той колькасці стагоддзяў, якія прайшлі (можна патлумачыць праз асабісты прыклад вучняў — ім споўнілася 10 год і ідзе 11-ы). Калі закрэсленыя лічбы — 0, то да колькасці мінулых стагоддзяў нічога не дадаецца.

Напрыклад:

1385 – 13~~85~~ – 13 стагоддзяў мінула + 1 = 14-е стагоддзе;

476 – 4~~76~~ – 4 стагоддзі + 1 = 5-е стагоддзе;

1500 – 15~~00~~ – 15 стагоддзяў + 0 = 15-е стагоддзе.

Для большага разумення можна скласці табліцу, у якой будуць пазначаны гады пэўных стагоддзяў (табл. 4).

Табліца 4

Стагоддзе	I	II	III	...	XII	...	XVIII
Гады	1—100	101—200	201—300	...	1101—1200	...	1701—1800

Падчас фарміравання ўяўлення аб часе паступова ўводзяцца паняцці «першая і другая палова стагоддзя», «трэць і чвэрць стагоддзя», а таксама тлумачацца паняцці «пачатак і канец стагоддзя», «10-я, 20-я гг.» і г. д.

Напрыклад, табліца 5.

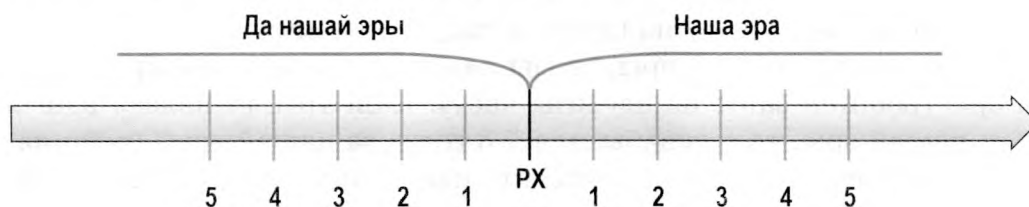
Табліца 5

Першая палова XV ст.	1401—1450 гг.
Другая палова XV ст.	1451—1500 гг.
Першая трэць XV ст.	1401—1433 гг.
Другая трэць XV ст.	1434—1466 гг.
Трэцяя трэць XV ст.	1467—1500 гг.
Першая чвэрць XV ст.	1401—1425 гг.
Другая чвэрць XV ст.	1426—1450 гг.
Трэцяя чвэрць XV ст.	1451—1475 гг.
Чацвёртая (апошняя) чвэрць XV ст.	1476—1500 гг.

Пачаткам стагоддзя лічацца 1—10 гады, канцом стагоддзя — 91—00, напрыклад, пачатак XV ст. — 1401—1410 гг., канец XV ст. — 1491—1500 гг. Сярэдзіна XV стагоддзя — 1445—1454 гг. (альбо 1440-я — 1450-я гг.).

Каб зрабіць выкладанне больш цікавым, можна паказваць змены часу на прыкладзе машын, дамоў і г. д. (прыём параўнання). Для гэтага выкарыстоўваецца намалёваная на дошцы стужка часу, да яе магнітамі прымацоўваюцца пэўныя выявы або «кішэні», у якія ўстаўляюцца выявы (даты, падзеі). Можна зрабіць стужку часу са звычайнай вяроўкі, на якую прышчэпкамі размяшчаюць гістарычныя выявы, карткі з падзеямі або датамі, партрэтамі гістарычных дзеячаў і г. д.

Пры вывучэнні гісторыі вучні знаёмяцца з паняццем «эра». Эра — вялікі прамежак часу. Вылучаюць перыяды «наша (новая) эра» і «да нашай эры». Іх можна адлюстравіць на стужцы часу (мал. 15).

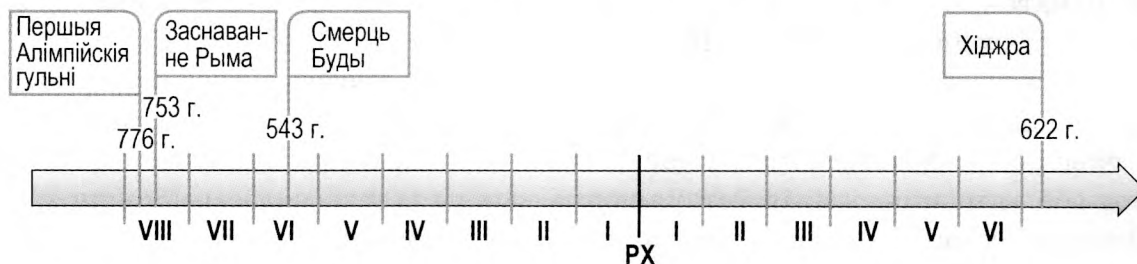

Мал. 15. Стужка часу

Вучням неабходна растлумачыць асаблівасці летазлічэння ў перыяд да нашай эры. Як вядома, датай падзелу часу выступае Раство Хрыстова. Па хрысціянскай традыцыі, стварэнне свету адбылося за 5508 год да Раства Хрыстова. Аднак калі дадаць гады, якія прайшлі з таго часу, атрымліваецца нязручная лічба. Больш за тое, дакладна невядома, калі ўзніклі планета Зямля і жыццё на ёй. Значыць, лік гадоў трэба весці ад нейкага пастаяннага года, найбольш важнай падзеі (даты). У VI стагоддзі святарства прапанавала адлічваць гады ад нараджэння Ісуса Хрыста. Было вырашана, што гэта падзея адбылася ў 753 г. ад заснавання Рыма. Такім чынам пазначанае на стужцы часу Раство Хрыстова з’яўляецца ўмоўнай датай і не можа лічыцца асобным годам. Пасля заканчэння 1 года да н. э. адразу пачаўся 1 год нашай эры (умоўна пасля 31 снежня 1 года да нашай эры прыйшло 1 студзеня 1 года нашай эры). Для дзяцей можна патлумачыць, што лік ідзе так, як і ў іх жыцці. Калі яны нарадзіліся, ніхто не казаў, што ім 0 гадоў. Лічылася, што дзіцяці пайшоў першы год.

Зваротны лік гадоў у перыяд да нашай эры — таксама адна з умоўнасцей. Неабходна засяродзіць увагу вучняў на тым, што ў розныя часы людзі лічылі гады ў прамым парадку, выбіраючы ў якасці зыходнага пункта найбольш важную падзею ў іх гісторыі. Напрыклад, у Старажытным Егіпце лік гадоў вёўся па кіраванні фараонаў. Калі фараон становіўся кіраўніком дзяржавы, гэта лічылася першым годам. Таму, каб падлічыць працягласць падзей у Старажытным Егіпце, трэба ведаць паслядоўнасць і працягласць кіравання фараонаў, што нязручна. Старажытныя грэкі вялі лік гадоў ад першых Алімпійскіх гульняў (776 г. да н. э.), рымляне — ад заснавання Рыма (753 г. да н. э.), хрысціяне — ад Раства Хрыстова, мусульмане — ад Хіджры (622 г.), а буддысты — ад смерці Буды (543 г. да н. э.).

На стужцы часу гэта можа выглядаць так, як паказана на малюнку 16.

Мал. 16. Стужка часу

Зваротны лік гадоў уяўляе цяжкасць для вучняў 5-га класа. Р. І. Годэр прапаноўваў наступнае тлумачэнне гэтага матэрыялу: «Калі нейкая падзея адбылася за адзін год да нашай эры, то мы кажам, што яна адбылася ў 1 годзе да нашай эры. Настаўнік адзначае гэтую дату на стужцы часу і працягвае: “Калі другая падзея адбылася за два гады да нашай эры, то мы кажам: гэта падзея адбылася ў 2 годзе да нашай эры (робіцца запіс на стужцы часу). Калі трэцяя падзея адбылася за тры гады да нашай эры, то яна адбылася ў 3 годзе да нашай эры” (робіцца запіс). Такім чынам вучням неабходна зразумець: калі нейкая падзея адбылася ў нейкім годзе да нашай эры, гэта азначае, што яна адбылася за такую ж колькасць год да нашай эры. І час на стужцы часу рухаецца ў наш бок» [33, с. 98].

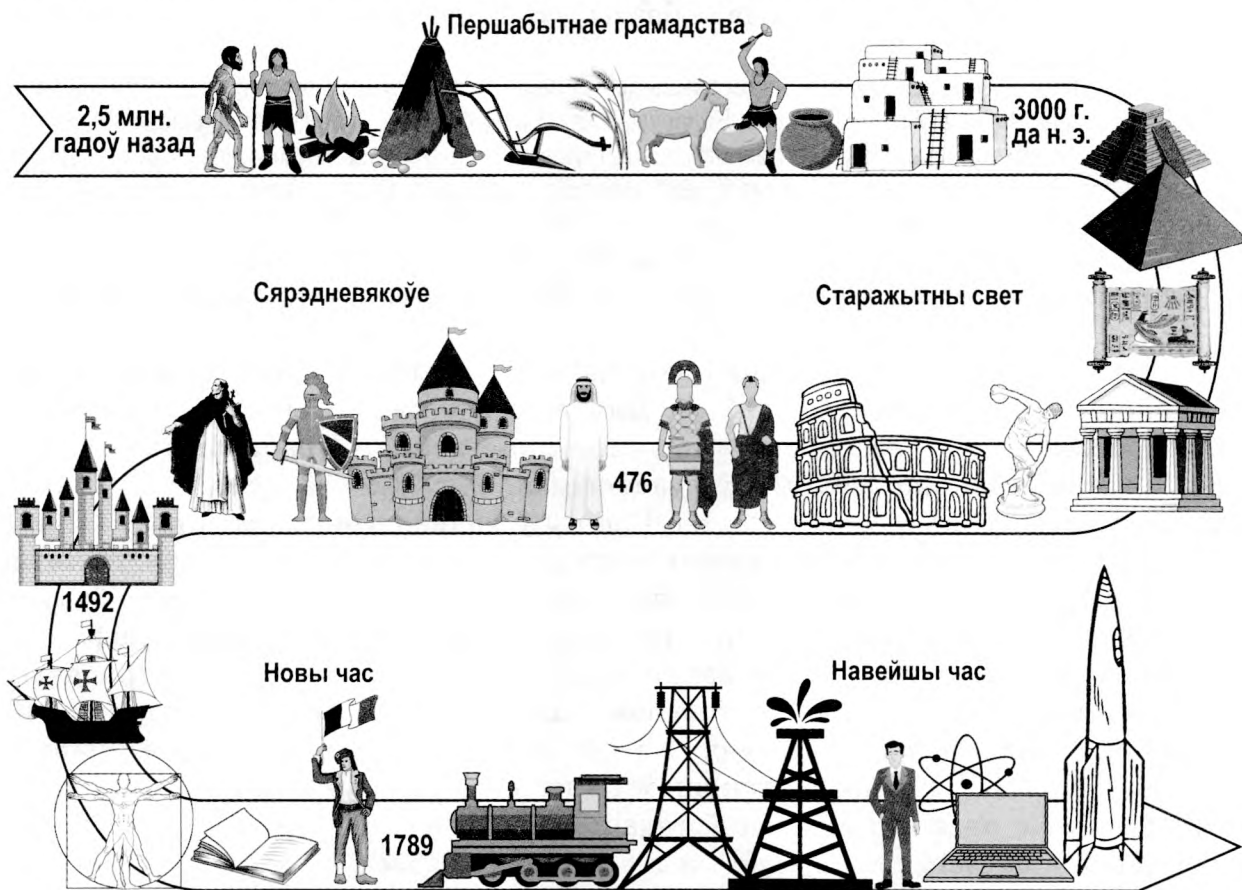
Вучняў неабходна навучыць асаблівасцям падліку часу паміж падзеямі, якія адбыліся ў нашай эры і да нашай эры. Напрыклад, колькі год прайшло ад заснавання Рыма да першай згадкі пра Полацк. Вядома, што Рым быў заснаваны ў 753 г. да нашай эры, а Полацк упершыню згадваецца ў 862 г. н. э. Паколькі падзеі адбываюцца ў розных эрах, гады трэба скласці: $753 + 862 = 1615$ год.

Альбо трэба высветліць, праз колькі год пасля першых Алімпійскіх гульняў быў заснаваны Рым. Абедзве падзеі адбыліся ў перыяд да нашай эры, таму ад большай даты аднімаем меншую і атрымліваем адказ: $776 - 753 = 23$ гады.

Калі ж неабходна вызначыць часавую адлегласць паміж падзеямі нашай эры, робіцца тое ж самае. Напрыклад, вызначыць, колькі год прайшло ад падпісання Крэўскай уніі да Люблінскай: $1569 - 1385 = 184$ гады.

Падобным чынам неабходна вучыць разумець, колькі стагоддзяў/тысячагоддзяў таму назад адбылася пэўная падзея.

Стужка часу можа быць больш складанай і выкарыстоўвацца на ўроках абагульнення або падчас замацавання ведаў. Яе можна намалюваць крэйдамі на дошцы, у сшытках вучняў, на аркушы паперы альбо пры дапамозе інтэрнэт-сэрвісаў і нанесці ілюстрацыі. Напрыклад, стужка часу з найбольш значнымі гістарычнымі падзеямі са старажытнасці да сучаснасці паказана на малюнку 17.

Мал. 17. Стужка часу з найбольш значнымі падзеямі сусветнай гісторыі

Работа па фарміраванні і замацаванні храналагічных уменняў вучняў праводзіцца сістэматычна. У сувязі з гэтым трэба разгледзець, якія існуюць *метады і прыёмы работы с датамі*.

Падчас выкладання новага матэрыялу *настаўнік фіксуе ўвагу* вучняў на найбольш важных гістарычных фактах: запісвае дату на дошцы альбо адзначае яе голасам, або падкрэслівае, што гэта важная дата. Настаўнік прапаноўвае запісаць у сшытак, звязаць дату са стагоддзем, яго часткай, раней засвоенай датай з дапамогай рашэння храналагічных задач (раней/пазней, праз колькі год/стагоддзяў).

Пры рабоце з датамі неабходна задзейнічаць дошку. Лічыцца, што на кожным уроку на ёй павінен прысутнічаць пэўны мінімум ведаў: назва і план тэмы, спіс гістарычных дат і паняццяў, імёны гістарычных асоб з гадамі іх жыцця ці дзейнасці, пытанні і заданні для вучняў. Даты запісваюцца ў левай частцы дошкі, а паняцці — у правай (гэта тлумачыцца псіхалагічнымі асаблівасцямі ўспрымання матэрыялу). Варта вылучаць каляровай крэйдай ці нейкім іншым спосабам даты, абавязковыя для запамінання.

Пры фарміраванні гістарычных вобразаў можна задзейнічаць розныя віды ўяўленняў. Гэта магчыма, напрыклад, пры выкарыстанні прыёму «Лагічны ланцужок», які спалучае візуальныя вобразы і храналогію.

Напрыклад, на ўроку абагульнення па раздзеле «Беларускія землі ў перыяд узнікнення і ўмацавання ВКЛ (сярэдня XIII — XIV ст.)» (Гісторыя Беларусі, 6 клас) вучням можна прапанаваць шэраг візуальных крыніц, якія неабходна размясціць у лагічнай паслядоўнасці, а потым даць тлумачэнне свайго рашэння. Навучэнцам даецца набор партрэтаў князёў ВКЛ (Міндоўг, Трайдзень, Віцень, Гедымін, Альгерд, Ягайла, Вітаўт), карта росту тэрыторыі ВКЛ, карткі з датамі (1253 г., 1263 г., 1307 г., 1315 г., 1320 г., 1326 г., 1362 г. і інш.). Вучням неабходна скласці лагічны ланцужок: картка з партрэтам князя — радавы герб (калі ён быў) — картасхема тэрыторыі — даты, якія маюць дачыненне да часу кіравання князя [47].

Важную ролю ў фарміраванні і замацаванні ўяўленняў пра час адыгрывае састаўленне *храналагічных табліц*. Для гэтага ў канцы сшытка пакідаюць 4-6 старонак. Зверху на першай старонцы запісваецца «Храналагічная табліца». Кожная старонка дзеліцца ў суадносінах $1/4 : 3/4$. У вузкай частцы змяшчаюцца даты, у шырокай — падзеі. Запісы ў храналагічнай табліцы павінны ажыццяўляцца кампактна і на кожным уроку. Мэтазгодна весці храналагічныя табліцы нават у тым выпадку, калі яны ёсць у падручніку (у такім разе будуць задзейнічаны розныя віды памяці: зрокавая і механічная пры запісе інфармацыі). Пры падрыхтоўцы да паўтарэння, храналагічных дыктовак, кантрольных работ вучням прасцей будзе рыхтавацца з дапамогай табліц. У сувязі з гэтым настаўнік павінен пазнаёміць вучняў з прыёмамі рацыянальнага запамінання. Ёсць два спосабы. Першы — аркушам паперы ці далонню закрываецца дата, а вучань чытае падзею і спрабуе ўзгадаць дату. Другі спосаб супрацьлеглы — закрываюцца падзеі і па даце неабходна ўзгадаць падзею.

Пры вывучэнні храналогіі ў школе настаўнік павінен ствараць сітуацыі, падчас якіх вучні будуць лепш разумець працэсы, якія адбываліся і суадносіць

падзеі ў розных краінах. У апошнім выпадку мэтазгодна складаць сінхраністычныя табліцы.

Для развіцця ў вучняў храналагічных уменняў неабходна прапаноўваць заданні на суаднясенне даты з перыядамі, рашэнне храналагічных задач, усталяванне сінхронных сувязей паміж тыповымі падзеямі, якія адбываліся ў розных краінах, складанне лагічна завершанага комплексу, што дазваляе прасачыць развіццё пэўнага працэсу, храналагічных табліц, размяшчэнне падзей па схеме «раней ці пазней» і інш. Ніжэй гэтыя прыёмы разглядаюцца на прыкладах.

Суаднясенне падзей. «Начарціце ў сшытку стужку часу і адзначце на ёй даты выбару братаў Гракхаў народнымі трыбунамі (133 г. да н. э., 123 г. да н. э.). Успомніце дату выгнання рымлянамі апошняга рымскага імператара Тарквінія Гордага (510 г. да н. э.) і адзначце на стужцы часу. Падлічыце, колькі паміж гэтымі падзеямі мінула гадоў» [82, с. 47].

Або гэта можа быць заданне ў выглядзе табліцы (табл. 6): «Вызначыце, якая падзея адбылася раней» [57, с. 64].

Табліца 6

Адкрыццё Амерыкі	Ці	Заканчэнне Стагадовай вайны
Вынаходніцтва кнігадрукавання ў Еўропе	Ці	Узнікненне англійскага парламента
Распад Франксай дзяржавы	Ці	Першы крыжовы паход
Праўленне Юстыніяна ў Візантыі	Ці	Узнікненне Франксай дзяржавы
Пакаранне смерцю Жанны д'Арк	Ці	Бітва пры Крэсі

Стандартныя храналагічныя задачы. «У 1558 г. пачалася Лівонская вайна. Яна працягвалася 25 год. У якім годзе яна скончылася?» Або «У якім годзе адбылася падзея, калі гэта было ... год таму назад?», «На колькі год адна падзея адбылася пазней/раней за іншую?», «Колькі год працягвалася...?».

Нестандартныя храналагічныя задачы. «Аляксандр Македонскі нарадзіўся ў 105 год Алімпіяды. У якім годзе па хрысціянскім календары гэта адбылося?» (Адказ: «356 г. да н. э.») [25, с. 33].

Храналагічныя ўраўненні. Пры вывучэнні тэмы «Пераўтварэнне ЗША ў сусветную дзяржаву» вучням прапаноўваюць рашыць ураўненне, каб даведацца дату і вызначыць падзею: год прыняцця Дэкларацыі незалежнасці ЗША + год прыняцця Канстытуцыі ЗША + год адкрыцця Амерыкі Калумбам — год заснавання другой англійскай калоніі на Атлантычным узбярэжжы — год заснавання першай англійскай калоніі Джэймстаўн — дата Дня незалежнасці ЗША = ? (год і падзея) [79, с. 40]. (Адказ: «1776 + 1787 + 1492 – 1623 – 1607 – 1776 = 1819. Іспанія ўступіла ЗША Фларыду».)

Для разумення гістарычных працэсаў, а таксама праверкі ведаў можна выкарыстоўваць пэўную групу дат для *напісання кароткага сачынення* або вуснага адказу па тэме. Для гэтага на дошцы настаўнік змяшчае найбольш важныя даты,

але не называе падзеі. На падставе гэтага вызначаецца тэма для сачынення, напрыклад, «Веліч і заняпад Візантыі ў Сярэднявекі», выкарыстоўваючы даты: 330 г., 527—565 гг., 1071 г., 1204 г., 1453 г. Храналагічныя сачыненні можна ўскладніць: дадаць паняцці, геаграфічныя назвы, гістарычных асоб і г. д. Тое ж заданне можа выглядаць наступным чынам: «Напішыце сачыненне на тэму “Веліч і заняпад Візантыі ў Сярэднявекі”, выкарыстоўваючы наступныя даты, паняцці, імёны: Канстанцінопаль, імператар Юстыніян, 1071 г., Лацінская імперыя, 1453 г.».

Важную ролю ў вывучэнні гісторыі складае *састаўленне хронік або храналагічных комплексаў*. Яны змяшчаюць даты падзей, якія адбываліся ў розных стагоддзі, але аб’яднаны пэўнай сувязю, нейкім сюжэтам ці праблемай (напрыклад, даты запрыгонвання сялян): «Хроніка рэвалюцыі 1905—1907 гг. у Беларусі», «Хроніка Першай сусветнай вайны на беларускіх землях» і інш. Зыходзячы з храналагічных радоў і комплексаў, вучням можна прапанаваць заданне на вызначэнне дат, звязаных з пэўнымі падзеямі. Напрыклад, узаемаадносіны ВКЛ з мангола-татарами, Тэўтонскім ордэнам і Руссю; даты: 1274 г., 1282 г., 1298 г., 1305 г., 1314 г., 1326 г., 1331 г., 1342 г., 1362 г., 1355 г., 1359 г., 1368 г., 1399 г. (табл. 7).

Табліца 7

Мангола-татары	Тэўтонскі ордэн	Русь

Падчас работы з храналогіяй можна будаваць інфаграфікі, графікі і схемы з выкарыстаннем гістарычных дат. Аднак неабходна ўлічваць узрост, пазнавальныя магчымасці вучняў, ступень сфарміраванасці абстрактнага мыслення.

2.5. МЕТОДЫКА ФАРМІРАВАННЯ ГІСТАРЫЧНЫХ ПАНЯЦЦЯЎ

Важную ролю ў вывучэнні гісторыі адыгрываюць паняцці. Авалоданне імі дазваляе растлумачыць і сістэматызаваць веды, зарыентавацца ва ўнутраных сувязях працэсаў або з’яў, а таксама асэнсаваць іншыя паняцці. Паняцце традыцыйна складаецца з вызначэння, якое ўключае родавыя (агульныя), відавныя (адметныя) і дадатковыя прыметы, і тэрміна. Таму працэс фарміравання паняццяў адбываецца эфектыўна толькі ў тым выпадку, калі настаўнік вылучыў тыповыя рысы ствараемых вобразаў, якія ўсведамляюцца вучнямі як прыметы паняццяў.

Паняцце = Тэрмін + Азначэнне (родавыя, відавныя і дадатковыя прыметы)

Напрыклад, паняцці з курса «Гісторыя Беларусі» для 6-га класа: «*Ікананіс* — від жывапісу, прызначаны для стварэння святых выяў — абразоў». Родавая

прымета — від жывапісу, відавая — прызначаны для стварэння святых выяў (абразоў).

«Вялікі князь (гаспадар) — кіраўнік дзяржавы, вышэйшы княжацкі тытул у ВКЛ. Выбіраўся феадаламі, звычайна з сыноў або блізкіх родзічаў папярэдняга вялікага князя» і для параўнання: «Кароль — кіраўнік дзяржавы, чья ўлада перадавалася найчасцей у спадчыну». У абодвух выпадках родавая прымета аднолькавая (кіраўнік дзяржавы), а відавоя прыметы дазваляюць зразумець адрозненні ў сістэме наследавання/выбарнасці ўлады і форме кіравання.

Фарміраванне гістарычных паняццяў адбываецца на аснове ўяўленняў, якія або ўжо ёсць у вучняў, або фарміруюцца падчас выкладання новага матэрыялу. Важна памятаць: пры тлумачэнні новых паняццяў неабходна ствараць цэласную карціну вывучаемай з’явы, а не засяроджвацца на яе асобных элементах. Пры гэтым для лепшага засваення неабходна вылучаць найбольш істотныя (родавыя і відавоя) прыметы з’явы.

Мал. 18. Класіфікацыя гістарычных паняццяў

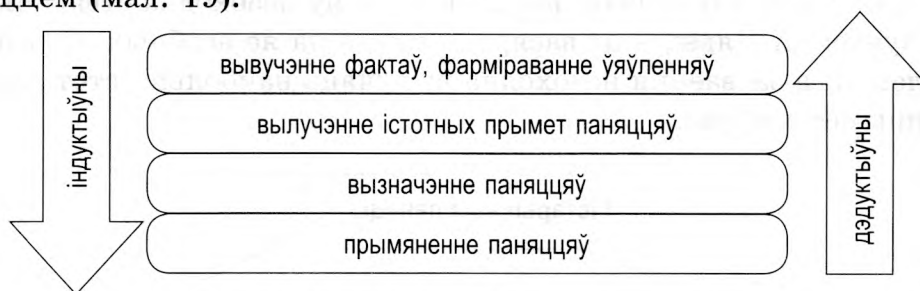
Прыватнагістарычныя паняцці «дзеінічаюць» на працягу кароткага часу ў адной або некалькіх краінах, напрыклад, «вялікі князь літоўскі», «апрычніна», «сарматызм», «фараон» і інш. Да агульнагістарычных паняццяў адносяць тыя, якія «дзеінічаюць» працягла перыяд часу і характэрныя для краін з падобнымі сацыяльна-эканамічнымі і палітычнымі ўмовамі, напрыклад, «саслоўная манархія», «абсалютная манархія», «рэспубліка», «прылады працы», «мануфактура» і інш. Сацыялагічныя (усеагульныя) паняцці ўласцівы ўсяму перыяду гісторыі чалавецтва ці значнай яе частцы. Да іх адносяцца, напрыклад, «культура», «менталітэт», «рэлігія», «дзяржава» і інш. Сацыялагічныя паняцці фарміруюцца на працягу ўсяго курса вывучэння гісторыі [4, с. 32; 14, с. 39; 26, с. 251—252].

Яшчэ ў сярэдзіне ХХ ст. псіхологі даказалі, што паняцці могуць засвойвацца толькі ў пэўнай паслядоўнасці: ад уяўленняў да першапачатковых паняццяў, ад менш да больш складаных; ад паняццяў, якія дазваляюць шырокую канкрэтызацыю з дапамогай нагляднага матэрыялу, да паняццяў, што могуць быць канкрэтызаваны толькі праз іншыя паняцці. У якасці прыкладу можна прывесці

наступны ланцужок: «плуг — земляробчая прылада працы — прылада працы» (паняцце). Можна сцвярджаць, што засваенне паняццяў ідзе ад прыватнагістарычных праз агульнагістарычныя да сацыялагічных.

Часцей за ўсё даследчыкі вылучаюць *два шляхі фарміравання паняццяў* — *індуктыўны і дэдуктыўны*. Першы ідзе ад раскрыцця некаторых рыс і прымет паняцця на канкрэтным гістарычным матэрыяле да ўвядзення азначэння і тэрміна на заключным этапе [26, с. 249].

Дэдуктыўны — фактычна супрацьлеглы першаму. Спачатку настаўнік уводзіць тэрмін, дае яго значэнне, а потым раскрывае і тлумачыць новае паняцце. Гэты шлях дазваляе вучням праявіць больш самастойнасці ва ўменні апераваць паняццем (мал. 19).

Мал. 19. Шляхі фарміравання паняццяў

Часам паняцце можна сфарміраваць праз выкарыстанне прыкладу: пры вывучэнні парламенцкай барацьбы ў гісторыі Англіі XIX ст. сфарміраваць паняцце «апазіцыйная партыя».

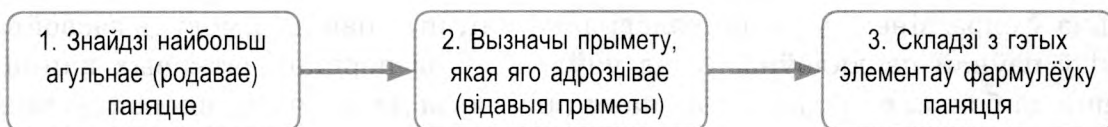
Пры фарміраванні паняццяў неабходна прытрымлівацца пэўнага алгарытму дзеянняў (мал. 20) [26, с. 253].

Мал. 20. Алгарытм фарміравання паняццяў

Усе новыя паняцці, якія ўводзяцца на ўроку, павінны быць запісаны на дошцы. Падчас выкладання новага матэрыялу настаўнік звяртае ўвагу навучэнцаў на новае паняцце і просіць занесці яго ў сшытак. Калі гэтаму папярэднічала тлумачэнне, можна прапанаваць вучням самім сфармуляваць азначэнне.

Перад гэтым неабходна пазнаёміць вучняў з *памяткай па вызначэнні паняццяў* (мал. 21) [113, с. 56].

Мал. 21. Алгарытм па вызначэнні паняццяў

Напрыклад, фармулёўка паняцця «прыгонны селянін» спачатку будзе фарміравацца ад родавага «феадальна залежны селянін», а відавая прымета «замацаваны да зямлі феадала».

Расійскі даследчык А. Ц. Сцепанішчаў прапаноўвае некалькі спосабаў фарміравання паняццяў. У якасці аднаго з іх ён вылучае трохэтапны алгарытм работы, які складаецца: 1) з вылучэння істотных прымет у вызначэнні тэрміна, 2) падбору падобных, роднасных тэрмінаў для аналізу, 3) падвядзення роднасных тэрмінаў пад прыметы вивучаемага тэрміна. Далей гэты спосаб разгледжаны на прапанаваным А. Ц. Сцепанішчавым прыкладзе тэрміна «дэмакратыя».

Дэмакратыя — форма палітычнай арганізацыі грамадства, заснаваная на прызнанні народа ў якасці крыніцы ўлады, на яго праве прымаць удзел у вырашэнні дзяржаўных спраў і наданне грамадзянам шырокага кола праў і свабод.

Ён вылучае 4 істотныя прыметы ў гэтым азначэнні (гл. падкрэсленае). У якасці роднасных А. Ц. Сцепанішчаў прапаноўвае тэрміны «манархія», «канстытуцыйная манархія», «рэспубліка», «дыктатура» і г. д. Па меркаванні даследчыка, вучні праз параўнанне гэтых паняццяў прыйдуць да разумення тэрміна «дэмакратыя» [111, с. 63].

Другая методыка, прапанаваная А. Ц. Сцепанішчавым, дазваляе вучням, якія працуюць з тэрмінам, адразу звязаць яго з гістарычнымі фактамі, што сустракаюцца пры чытанні вучэбнага дапаможніка, падручніка і г. д.

Работа па гэтай методыцы таксама ўключае тры этапы:

- 1) выпісванне значэнняў вивучаемых тэрмінаў;
- 2) вылучэнне гістарычных меж (перыядаў, гадоў), якія ўпісваюцца ў рэалізацыю тэрмінаў;
- 3) запіс канкрэтных фактаў, якія мелі месца ў гісторыі і падпадаюць пад сутнасць вызначэння [111, с. 64].

У якасці прыкладу А. Ц. Сцепанішчаў прыводзіць падобныя па сэнсе тэрміны *нацыяналізацыя, канфіскацыя, экспрапрыяцыя ў Расіі ў XX ст.* (табл. 8) [111, с. 64—65; 112, с. 64—65].

Табліца 8

1-ы этап: знаходжанне значэння вивучаемых тэрмінаў		
Нацыяналізацыя	Канфіскацыя	Экспрапрыяцыя
Пераход з прыватнай уласнасці ва ўласнасць дзяржавы прадпрыемстваў і цэлых галін эканомікі, зямлі, банкаў, жылых і грамадскіх забудоў і г. д. Часам уладальнікам можа выплачвацца кампенсацыя	Прымусовае і бязвыплатнае адабранне грошай, маёмасці і г. д. ва ўласнасць дзяржавы. Выкарыстоўваецца як мера дадатковага пакарання	Прымусовае (бязвыплатнае альбо аплатаемае) пазбаўленне ўласнасці аднаго грамадскага класа другім
2-і этап: вылучэнне гістарычных меж (перыядаў, гадоў), якія ўпісваюцца ў рэалізацыю тэрмінаў		
1901—1917 гг.	на працягу XX ст.	1917—1918 гг.

3-і этап: запіс канкрэтных фактаў, якія мелі месца ў гісторыі Расіі і падпадаюць пад сутнасць вызначэння

<p>Пачатак стагоддзя 1917—1918 гг.:</p> <ul style="list-style-type: none"> • буйная прамысловасць, • транспарт, • знешні гандаль, • прыватныя банкі 	<p>На працягу стагоддзя:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у злачынцаў; у 1917 г. у заможных слаёў насельніцтва; • у гады Грамадзянскай вайны: у сапернікаў бальшавікоў; • у сталінскія часы — у «ворагаў народа» і г. д. 	<p>Маёмасныя слаі (класы) былі пазбаўлены ўласнасці на карысць дзяржавы</p>
---	---	---

Падобныя дзеянні можна праводзіць і пры разглядзе іншых паняццяў. Напрыклад, пры фарміраванні ў вучняў разумення розніцы паміж сіндыкатам, канцэрнам і картэлем.

Сіндыкат — аб'яднанне прадпрыемстваў, якія захоўваюць юрыдычную і вытворчую самастойнасць, але дамаўляюцца пра збыт прадукцыі.

Канцэрн — аб'яднанне прадпрыемстваў, калі яны захоўваюць юрыдычную і гаспадарчую самастойнасць, але сумесна каардынуюць фінансавыя справы.

Картэль — аб'яднанне прадпрыемстваў, якія дамаўляюцца аб адзінай палітыцы збыту прадукцыі.

Метадысты звяртаюць увагу на неабходнасць сістэматычнай работы з гістарычнымі тэрмінамі і паняццямі. Яны заўважаюць: пры ўвядзенні новых тэрмінаў важна тлумачыць іх сутнасць, этымалогію слова (напрыклад, дань — даваць, даннік; аброк — браць, збор, пабор), выкарыстоўваць сінонімы (напрыклад, іерогліф — знак, малюнак), даваць пераклад (дэмакратыя — улада народа) і г. д. Каб вучні разумелі эпоху, можна выкарыстоўваць крылатыя выразы, якія дазваляюць замацаваць веды на ўзроўні вобразаў. Напрыклад, пры характарыстыцы гісторыі Расіі апошняй трэці XVIII ст. можна ўвесці фразу «пацёмкінскія вёскі», або, характарызуючы палітыку царскага ўрада пасля падаўлення паўстання 1863—1864 гг., выразы «мураўёўскі каўнер», «Мураўёў-вешальнік».

Прыклады заданняў з паняццямі:

- растлумачыць сэнс і паходжанне прымавак і прыказак (напрыклад, «Вось табе, бабуля, і Юр'еў дзень!»);
- падабраць прымаўкі і прыказкі, крылатыя выразы з розных твораў па пэўнай тэме;
- выпісаць з параграфа і дакумента ўсе новыя словы і выразы, якія дапамагаюць ахарактарызаваць гістарычнага дзеяча;
- падабраць да гістарычнага тэрміна роднасныя словы, растлумачыць зыходныя, а потым вытворныя (напрыклад, раб, рабства, рабаўладальнік, рабаўладальніцкі лад);
- падабраць сінонімы да слоў (напрыклад, фараон, павіннасці, феадал);
- растлумачыць сэнс тэрмінаў: хрысціяне, язычнікі, хрысціянская царква, ерэтык, інквізіцыя, рэфармацыя, і ўгадаць, з якімі падзеямі яны звязаны;
- растлумачыць гістарычнае паходжанне, першапачатковы і сучасны сэнс крылатага выразу (напрыклад, «траянскі конь», «марафонскі бег», «са шчытом альбо на шчыце», «перайсці Рубікон», «хлеба і відовішчаў», «А ўсё ж такі яна круціцца!» і інш.);

- згрупаваць тэрміны з вучэбнага дапаможніка па адной тэме;
- выкарыстаць у кантэксце гістарычных тэрмінаў;
- узгадаць, каму належаць афарызмы, з якімі падзеямі яны звязаны і ў якіх абставінах прагучалі (напрыклад, «Пасля нас хоць патоп!» і інш.) [83, с. 89—93].

На ўроках гісторыі неабходна не толькі фарміраваць гістарычныя паняцці, але і кантраляваць правільнасць іх разумення і выкарыстання. З мэтай праверкі і сістэматызацыі тэрмінаў рэкамендавана праводзіць *дыктоўкі з выкарыстаннем паняццяў* (даць вызначэнне, а вучні павінны запісаць тэрмін, ці наадварот), *правяраць веды па картках*, выкананне вучнямі пэўных заданняў. Напрыклад, *падабраць да паняцця слова, якое раскрывае яго сутнасць*: «фараон» — цар, «піраміда» — грабніца, «індульгенцыя» — грамата, «ваяводства» — вобласць і г. д. Як і ў выпадку з храналогіяй, можна прапанаваць *сачыненне з уключэннем гістарычных паняццяў* (такім чынам адбываецца адначасовая праверка ведаў храналогіі і паняццяў). А таксама спалучаць паняцці з датамі, што дазваляе выкарыстоўваць заданні *тэставага характару*: у значэнне тэрмінаў вучням неабходна ўставіць прапушчанае слова альбо прапушчаную частку азначэння. Іншы варыянт — заданне на суаднясенне паняццяў і вызначэнняў. Пры рабоце з паняццямі можна выкарыстоўваць лагічныя ланцужкі, якія паказваюць развіццё гістарычнага працэсу і спрыяюць больш дакладнаму вызначэнню сутнасці таго ці іншага паняцця. Падобным чынам арганізоўваецца дзейнасць з любым відам схем.

З дапамогай сэрвісаў Вэб 2.0 можна стварыць воблака слоў, работа з якім дазволіць сістэматызаваць веды вучняў (напрыклад, мал. 22, дадатак 4)¹.

У першы слупок запішыце паняцці, якія характарызуюць рэлігію нашых продкаў да канца X ст., у другі слупок — пасля X ст.

Карыстаючыся паняццямі ў першым слупку, складзіце апавяданне пра асаблівасці рэлігійных уяўленняў старажытных беларусаў.

Мал. 22. Воблака слоў

Засваенне сістэмы гістарычных паняццяў найбольш высокай ступені абагульнення падводзіць вучняў да ўсведамлення асноўных *заканамернасцей гістарычнага развіцця* (гэта ўзровень тэарэтычных ведаў). Раскрыць гістарычную *заканамернасць* азначае ўстанавіць аб'ектыўныя, унутраныя, істотныя і паўтараючыя сувязі паміж гістарычнымі фактамі і з'явамі.

¹ Больш падрабязна сэрвісы апісаны ў главе, прысвечанай сучасным адукацыйным тэхналогіям.

Першая група сувязей — *прычынна-выніковыя*. Іх свядомае засваенне патрабуе стварэння ў вучняў выразных і канкрэтных уяўленняў аб кожным звязе лагічнага ланцужка, усведамлення сувязей паміж імі, умення абагульніць у адну прычынна-выніковую сувязь.

Другая група сувязей — *лакальныя*. Іх устанаўленне дазваляе выявіць некаторыя істотныя лакальныя сувязі гістарычнага працэсу: залежнасць гаспадарчага развіцця і заняткаў людзей ад прыродных умоў, узнікненне першых цывілізацый у далінах вялікіх рэк і г. д.

Трэцяя група сувязей — *часавыя*. Яны адлюстроўваюць паслядоўнасць або адначасовасць падзей і працэсаў у пэўны гістарычны перыяд. Напрыклад, заканамернасць наступлення перыяду феадальнай раздробленасці або ўтварэння цэнтралізаваных дзяржаў на пэўным этапе развіцця феадальнага грамадства [4, с. 34].

Прыклады практыкаванняў па выкарыстанні новых тэрмінаў:

- запойніце прабелы ў тэрмінах і растлумачце, якія паняцці яны раскрываюць: *в_ча, п_ншчына, г_тман, ф_р_он* і інш.;
- падкрэсліце асноўныя прыметы ў значэнні паняцця. Напрыклад: індустрыялізацыя — працэс хуткага стварэння буйной машынай вытворчасці ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі і пераважнага развіцця прамысловасці. Ажыццяўлялася ў 1920—1930-я гг. у БССР фарсіраванымі (паскоранымі) тэмпамі ў форме пераважнага развіцця лёгкай і перапрацоўчай прамысловасці;
- падбярэце сінонімы або антонімы да новага паняцця;
- супастаўце паняцці ў розных крыніцах (падручнік, слоўнік, энцыклапедыя) і выберыце найбольш трапнае азначэнне;
- пазнаванне паняццяў у апісаннях, на наглядных сродках (карыкатуры, плакаты, тыпалагічныя карціны) [26, с. 254—255].

2.6. АСАБЛІВАСЦІ ФАРМІРАВАННЯ ўМЕННЯў І КАМПЕТЭНЦЫЙ ВУЧНЯў НА ўРОКАХ ГІСТОРЫ

Уменне — гэта свядомае валоданне якім-небудзь прыёмам дзейнасці. Уменне, даведзенае да аўтаматызму, называецца *навыкам*. Неабходна разумець, што ўменне можа быць засвоена з рознай ступенню дасканаласці, але яго выкананне заўсёды кантралюецца свядомасцю. Напрыклад, скласці канспект — уменне. Але чытанне тэксту, напісанне літар, слоў — *навык*.

Існуюць агульнавучэбныя і спецыяльныя ўменні і навыкі. Апошнія фарміруюцца падчас вывучэння асобнага прадмета. Пад агульнавучэбнымі разумеюць такія ўменні, якія маюць шырокую сферу прымянення, фарміруюцца і развіваюцца ў сістэме некалькіх дысцыплін, маюць у сваёй аснове прадметныя (спецыяльныя) і практычныя веды.

На аснове элементаў вучэбнай дзейнасці і працэсу засваення ведаў вылучаюць *4 групы агульных уменняў*:

1) вучэбна-арганізацыйныя — планаванне дзейнасці, рацыянальнае выкананне заданняў, самаацэнка, рэжым дня;

Памятка па развіцці ўмення аналізаваць

1. Для параўнання вызначы супастаўляльныя прыметы.
2. Пакінь самыя істотныя з іх.
3. На першае месца пастаў самую важную прымету, потым тыя, якія залежаць ад яе.
4. Параўнай падзеі і з'явы.
5. Зрабі выснову.

◆ *параўнанне* — устанаўленне агульнага і адметнага;

Памятка па развіцці ўмення параўноўваць

1. Падумай, па якіх крытэрыях і ў якой паслядоўнасці трэба параўнаць гістарычныя з'явы.
2. Вызначы агульныя істотныя прыметы.
3. Вызначы істотнае адрозненне паміж з'явамі.
4. Зрабі выснову, якая вынікае з параўнання.

◆ *абагульненне* — разумовы пераход на больш высокую прыступку абстракцыі шляхам вызначэння агульных прымет разглядаемых фактаў, з'яў. Можна прыводзіць да з'яўлення новых паняццяў, законаў, тэорый. Цесна звязана з уменнем аналізаваць і параўноўваць гістарычныя падзеі і з'явы;

◆ *выснова* — пераход ад выказванняў, ідэй да іх наступстваў. Яна цесна звязана з уменнем абгрунтоўваць (даказваць) свой пункт гледжання;

Памятка па развіцці ўмення даказваць [44, с. 216]

1. Доказ складаецца з аргумента (доказу), разважання і высновы.
2. Прааналізуй заданне, высветлі, што трэба даказаць.
3. Вызначы выснову, якую будзеш даказваць.
4. Вызначы крыніцы, якія будзеш выкарыстоўваць для аргументацыі сваіх высноў.
5. Вылучы істотныя факты, якія пацвярджаюць тваю выснову, і сістэматызуй іх.
6. Лагічна пабудуй свае доказы, звяжы іх з высновай.
7. Высветлі, ці ўсе аргументы былі выкарыстаны.

◆ *картаграфічныя* (уменне лакалізаваць гістарычныя факты ў прасторы). У працэсе работы з гістарычнай картай у вучняў павінны сфарміравацца наступныя ўменні: 1) чытаць гістарычную карту; 2) карыстацца картай як крыніцай ведаў; 3) працаваць з кантурнай картай;

◆ *ацэначныя*: 1) параўноўваць асобныя гістарычныя факты, усталёўваць іх падабенства і адрозненні; 2) выяўляць змены, якія адбываліся ў развіцці гэтых фактаў; 3) даваць характарыстыку і ацэнку гістарычным дзеям, грамадскіх з'яў, помнікаў культуры; 4) уменне аналізаваць, сістэматызаваць і абагульняць гістарычны матэрыял;

◆ *храналагічныя*: уменне лакалізаваць гістарычныя факты і ўсталёўваць сувязь у часе паміж імі.

Уменне выступае складальнікам кампетэнцыі вучняў. Пад *кампетэнцыяй* разумеюць сукупнасць ведаў, спосабаў дзейнасці (уменняў) і вопыту, якія неабходны для прадуктыўнай дзейнасці ў дачыненні да тэарэтычных і практычных задач.

Работа па фарміраванні кампетэнцый школьнікаў павінна пачынацца са знаёмства настаўніка з праграмай, дзе змяшчаецца пералік уменняў, якія фарміруюцца на матэрыяле кожнага курса з улікам узросту і пазнавальных магчымасцей вучняў. Працэс развіцця ўменняў павінен быць мэтанакіраваным, што азначае сістэматычную работу не толькі па фарміраванні ўменняў, але і па іх замацаванні.

Вылучаюць некалькі груп ключавых кампетэнцый, актуальных для сучаснага грамадства. У табліцы 9 змешчаны тыя з іх, якія можна сфарміраваць падчас навучання гісторыі [49; 66, с. 14].

Табліца 9

Ключавыя кампетэнцыі

Кампетэнцыя	Характарыстыка
чытацкая пісьменнасць	разуменне тэкстаў, праца з інфармацыяй, выступленне, напісанне тэкстаў
камунікатыўная	валоданне замежнымі мовамі
інфармацыйна-камп'ютарная	пошук інфармацыі ў сетцы інтэрнэт, уменне працаваць з электроннай поштай, ствараць прэзентацыі і г. д.
крытычнае мысленне і медыяадукаванасць	аналізаваць і крытычна ацэньваць разнастайную інфармацыю, атрыманую з розных крыніц
даследчая	назіранне і апісанне, пастаноўка праблемы, вылучэнне гіпотэз і г. д.
праектная	праектнае мысленне — распрацоўка праектаў і ўдзел у іх рэалізацыі
арганізацыйная	каардынацыя дзейнасці людзей для дасягнення мэты
праца ў групе	узаемадзеянне з іншымі ў працэсе дасягнення агульнай мэты
уменне вучыцца	планаванне, самаацэнка, самастойная работа па тэме, пошук інфармацыі ў розных крыніцах і г. д.
асобасная	рэфлексія моцных і слабых бакоў сваёй асобы, характару, прыстасаванне да ўласных асаблівасцей, прыняцце сябе, свайго «я»
вырашэнне праблем	уменне вызначыць недахоп інфармацыі, знайсці і прааналізаваць яе; выявіць розныя шляхі вырашэння праблемы і знайсці аптымальны; аргументаваць свой варыянт вырашэння праблемы

Фарміраванне ўменняў праходзіць у некалькі этапаў:

1. *Фарміраванне арыенціровачнай асновы ўмення.* На гэтым этапе навучэнцы ўпершыню атрымліваюць веды аб новым для іх спосабе дзейнасці: а) мэце, б) змесце спосабу вучэбнай работы, в) парадку выканання дзеянняў. Настаўнік паказвае і расказвае, што і як трэба зрабіць, кантралюе выкананне задання вучнямі.

Этап можа ахопліваць як адзін, так і некалькі ўрокаў. На гэтым этапе можна выкарыстоўваць памятку, але трэба ўлічваць узроставыя асаблівасці вучняў і іх магчымасць разумець прыведзены ў памятках матэрыял.

2. *Першаснае прымяненне аперацый вучнямі пры самастойным выкананні заданняў.* Пасля таго, як настаўнік пабачыць, што вучні засвоілі асноўны алгарытм дзеянняў на ўроку, ён можа даваць заданні для самастойнага выканання. На гэтым, як і папярэднім, этапе важную ролю адыгрываюць памятки. Яны дазваляюць вучням засвоіць пэўны алгарытм вучэбнай дзейнасці, патрабуюць самастойнасці і адначасова развіваюць лагічнае мысленне. Іх таксама можна выкарыстоўваць для раскрыцця зместу вывучаемага матэрыялу (напрыклад, памятка-характарыстыка гістарычных дзеячаў, вызначэнне перадумоў рэвалюцый ці войнаў і інш.) або для фарміравання ўменняў, разлічаных на алгарытмічнасць дзеянняў (напрыклад, памятка па развіцці ўмення даказваць, параўноўваць гістарычныя з'явы, аналізаваць дакумент і г. д.).

3. *Трэніровачныя заданні, накіраваныя на замацаванне ўмення.* Пры арганізацыі такіх заданняў таксама мэтазгодна выкарыстоўваць спецыяльныя памятки або лагічныя схемы з пералікам дзеянняў, якія трэба выканаць. Напрыклад, прапанаваць вучням скласці табліцу, лагічны ланцужок, параўнаць паняцці і г. д.

4. *Прымяненне ўмення па тыпе ўсё больш аддаленага пераносу* — уменне самастойна пераносіць засвоеныя дзеянні на новы матэрыял у незнаёмай сітуацыі, напрыклад, на алімпіядзе або конкурсе [113, с. 89].

Авалоданне ўменнямі патрабуе рознага па працягласці часу. Адны фарміруюцца на працягу навучальнага года (напрыклад, складанне храналагічнай табліцы), іншыя — на працягу некалькіх гадоў (напрыклад, параўнанне, складанне тэзісаў, напісанне рэфератаў і г. д.). І тут ролю памятак не трэба недаацэньваць.

Уменні адыгрываюць важную ролю пры *вывучэнні тэарэтычнага зместу* вучэбнага гістарычнага матэрыялу. Савецкі педагог П. В. Гора выдзеліў у тэарэтычным змесце гістарычнага матэрыялу:

- ◆ гістарычныя паняцці рознай ступені абагульнення;
- ◆ істотныя прычынна-следчыя гістарычныя сувязі;
- ◆ заканамернасці грамадскага развіцця;
- ◆ тэарэтычныя высновы [36, с. 26].

Такім чынам гаворка ідзе пра ўменні і навыкі работы з гістарычным матэрыялам. У вусным выкладанні тэарэтычнага матэрыялу выкарыстоўваюцца ў асноўным *тры прыёмы: тлумачэнне, разважанне, характарыстыка.*

З дапамогай *тлумачэння* настаўнік вылучае, разглядае і аргументуе істотныя прыметы гістарычных падзей, з'яў і працэсаў, *паказвае сувязі і заканамернасці, тлумачыць (раскрывае) прычыны, следствы і іх значэнні.* У школе прыём можна выкарыстоўваць двума спосабамі. Даваць сцвярджанне (тэарэтычнае палажэнне) і потым раскрываць яго сутнасць або, наадварот, раскрываць унутраныя сувязі паміж фактамі і потым падводзіць да высновы. Пры тлумачэнні

матэрыялу можна звяртацца да тэкставых табліц, гістарычных карт, лагічных схем і інш.¹.

Каб вучні правільна асэнсоўвалі тэарэтычны змест вучэбнага матэрыялу, разам з тлумачэннем выкарыстоўваецца *разважанне*. Яно складаецца з ланцуга меркаванняў, якія раскрываюць сутнасць падзеі або з’явы. Гэты прыём дазваляе актывізаваць дзейнасць вучняў шляхам пастаноўкі арыгінальных пытанняў, прапановы некалькіх варыянтаў адказу ці высноў, уласнай версіі развіцця падзей і ацэнкі. Выкарыстанне разважання метадычна больш складанае, бо патрабуе ад настаўніка дадатковых ведаў і педагагічнага майстэрства.

Прыём разважання можа спалучацца з выкарыстаннем лагічных схем, якія дазваляюць вылучаць прычынна-следчыя сувязі. У такім разе пры выкладанні можна ісці шляхам індукцыі (ад прычын да следства) або дэдукцыі (ад следства да прычын) [26, с. 230—231; 62, с. 107—108].

Акрамя тлумачэння і разважання, звяртаюцца да абагульняючай, вобразнай і параўнаўчай характарыстык. *Абагульняючую характарыстыку* настаўнік выкарыстоўвае ў тых выпадках, калі неабходна сцісла выкласці істотныя прыметы, сувязі і адносіны, ролю і значэнне важнейшых гістарычных фактаў, змест паняццяў. У такім разе гаворка ідзе пра пералік найбольш істотных рыс. Што тычыцца *вобразнай характарыстыкі*, яна выкарыстоўваецца пры выкладанні тыповых рыс вядомых гістарычных асоб. *Параўнаўчая характарыстыка* дазваляе параўноўваць дзяржаўны лад, эканоміку і г. д. розных краін і рэгіёнаў. Яна пачынаецца з вылучэння супастаўляльных прымет для параўнання, потым — пошук агульнага і адметнага, завяршаецца высновай [62, с. 108].

Пры вывучэнні гісторыі неабходна засяроджваць увагу на разглядзе наступных праблем:

- 1) устанаўленне прычынна-следчых сувязей гістарычных падзей і з’яў;
- 2) усведамленне працэсу гістарычнага развіцця і яго механізма;
- 3) усведамленне агульных і асобных заканамернасцей грамадскага развіцця;
- 4) усведамленне пераемнасці паміж фактамі, падзеямі, з’явамі і эпохамі;
- 5) вызначэнне тэндэнцый развіцця пэўнай грамадскай з’явы або сукупнасці з’яў;
- 6) вызначэнне ступені прагрэсіўнасці гістарычнай з’явы;
- 7) высвятленне структуры сацыяльнага аб’екта і выяўленне ўзаемасувязей паміж яго элементамі;
- 8) суаднясенне факта, з’явы і эпохі, асобнага факта і агульных заканамернасцей грамадскага развіцця;
- 9) вызначэнне этапаў і перыядаў развіцця з’явы або эпохі;
- 10) выяўленне і ўсведамленне спецыфікі грамадскай з’явы і эпохі; усталяванне рознага сацыяльнага сэнсу падобных з’яў у розныя эпохі;
- 11) выяўленне новых фактаў і з’яў;
- 12) ацэнка характару і значэння з’яў;
- 13) выяўленне ўрокаў гісторыі з фактаў мінулага [74, с. 105—106].

¹ Падрабязней глядзі «Вусны метада навучання гісторыі. Характарыстыка асноўных прыёмаў вуснага навучання».

Работа з тэарэтычным матэрыялам прадугледжвае выкарыстанне прадуктыўных пытанняў і заданняў. Яны пачынаюцца са слоў: «*назавіце прычыны*», «*у чым адрозненне/падабенства*», «*чаму*», «*дакажыце*», «*абагульніце*», «*сфармулюйце*» і інш.

Для развіцця ўмення працаваць з тэарэтычным матэрыялам можна выкарыстоўваць розныя віды ўмоўна-графічнай нагляднасці: схемы, табліцы, графікі, дыяграмы і іншае, а таксама складаць планы: сэнсавы (па прыкладнай схеме: прычыны..., наступствы..., гістарычнае значэнне..., фактары... і г. д.), тэзісны (адлюстраванне істотных бакоў, прымет, наступстваў адзінкавых фактаў) [26, с. 233—237]. Важную ролю пры гэтым адыгрывае ўменне фармуляваць высновы.

Як сфармуляваць абагульняючую выснову

1. Узгадай:

- найбольш істотныя факты;
- прычынна-выніковыя і іншыя сувязі паміж імі;
- ацэнку і значэнне гэтых фактаў;
- іх ролю ў грамадскім развіцці.

2. Устанаві:

- што аб'ядноўвае паміж сабой гэтыя факты: прычыны іх узнікнення, наступствы;
- што ў іх агульнае;
- што ў кожнай групе фактаў асобнае, спецыфічнае.

Як зрабіць ацэначную выснову аб гістарычнай падзеі

Падчас аналізу вызначы:

- прычыны падзеі;
- характар падзеі;
- асноўныя этапы;
- супярэчнасці;
- сувязь і пераемнасць з іншымі падобнымі падзеямі;
- значэнне і наступствы: а) для яе ўдзельнікаў; б) далейшага гістарычнага развіцця.

Пры вывучэнні гісторыі важна ўмець вылучаць заканамернасці гістарычнага развіцця. Пад імі традыцыйна разумеюць прычынна-выніковыя сувязі, якія паўтараюцца. Пры раскрыцці заканамернасцей гістарычнага працэсу выкарыстоўваюцца розныя метады і прыёмы навучання гісторыі: вуснае паведамленне, нагляднае навучанне, работа з тэкстам, аналітычная гутарка, разбор і абагульненне гістарычных фактаў, параўнанне і інш.

Пры вызначэнні прычын гістарычнай з'явы ці працэсу неабходна пачынаць з раскрыцця ўнутраных перадумоў¹, далей характарызаваць унутраныя (асноўныя) прычыны², а потым пераходзіць да аналізу знешніх фактараў. Пры аналізе ўнутраных прычын трэба выкарыстоўваць параўнанне (што было — што змянілася), дакладна акрэсліваць сутнасць перамен і час іх з'яўлення, вылучаць пэўныя

¹ *Перадумова* — умовы або абставіны, якія спрыяюць узнікненню пэўнай з'явы, падзеі.

² *Прычына* — тое, чым непасрэдна выклікана пэўнае дзеянне, становішча.

этапы ў развіцці, засяроджваць увагу на самых галоўных момантах, вызначаць характэрныя рысы і перамены, якія адбыліся за пэўны час [14, с. 58] (напрыклад, мал. 24).

Мал. 24. Мануфактурная вытворчасць [102, с. 176]

Пры вывучэнні заканамернасцей развіцця таксама можна выкарыстоўваць наглядныя сродкі навучання (напрыклад, паказ з дапамогай схемы, карты і супастаўленне іх зместу, малюнкi і інш.).

Авалоданне тэарэтычным матэрыялам прадугледжвае наяўнасць у вучняў крытычнага мыслення.

На думку экспертаў Савета Еўропы, у школьных курсах гісторыі актуальна фарміраваць наступныя ўменні:

- ◆ знаходзіць, трактаваць і аналізаваць розныя віды інфармацыі і сведчанняў;
- ◆ фармуляваць канкрэктныя пытанні і прыходзіць да адказных збалансаваных рашэнняў;

- ◆ бачыць іншы пункт гледжання, прызнаваць і прымаць гэтую іншасць;
- ◆ аддзяляць гістарычны факт ад яго інтэрпрэтацыі;
- ◆ крытычна ацэньваць гістарычныя з'явы;
- ◆ фармуляваць незалежнае і ўзважанае меркаванне, рабіць абгрунтаваныя высновы на падставе аналізу інфармацыі і вывучэння шырокага спектра пунктаў гледжання;
- ◆ ацэньваць розныя версіі і меркаванні аб гістарычных падзеях, прызнаючы, што некаторыя крыніцы могуць быць суб'ектыўнымі, тлумачыць прычыны іх неаб'ектыўнасці.

Прыклады прыёмаў фарміравання ўменняў:

1. «Лагічнасць» — вучням прапаноўваецца заданне з двума звязанымі паміж сабой меркаваннямі і вывад-выснова. Меркаванні даюцца часткова лагічна або свядома няправільныя. Неабходна вызначыць, якія высновы правільныя, а якія — памылковыя.
2. «Выключэнне паняццяў» — вучням прапаноўваецца пяць слоў, з якіх чатыры аб'яднаны толькі адным родавым паняццем. Неабходна вызначыць слова, якое не адносіцца да дадзенага паняцця.
3. «Часовыя і колькасныя адносіны» — настаўнік прапаноўвае шэраг аднатыпных лагічных задач, зыходнымі меркаваннямі якіх з'яўляюцца добра засвоеныя адносіны паміж з'явамі і падзеямі па колькаснай і часовай велічыні. Неабходна зрабіць выснову і вызначыць адносіны «раней — пазней», «больш — менш» і г. д.
4. «Падабенства і адрозненні» — вучні павінны параўнаць паміж сабой паняцці, з'явы, асобы.
5. «Настаўнік, які памыляецца» — настаўнік спецыяльна робіць памылкі пры разважанні, чытанні дакумента, у доказах і г. д., а вучні павінны знаходзіць і выпраўляць іх, пры гэтым аргументаваць і абгрунтаваць свой пункт гледжання.
6. «Скласці сказ, апавяданне» — настаўнік дае магчымасць вучням скласці на падставе паняццяў, тэрмінаў, імён, дат, геаграфічных назваў невялікае апавяданне пра канкрэтную з'яву, падзею, эпоху. Пры гэтым у змест матэрыялу, які прапаноўваецца вучням, закладваюцца словы, што не маюць ніякага дачынення да задання.

ГЛАВА 3

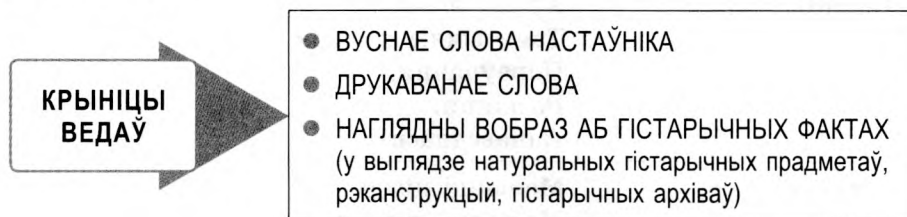
СРОДКІ, МЕТАДЫ І ПРЫЁМЫ НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ Ў ШКОЛЕ

3.1. СРОДКІ НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ

Сродкі навучання — матэрыяльныя і ідэальныя аб'екты, якія выкарыстоўваюцца ў адукацыйным працэсе ў якасці носьбітаў інфармацыі і інструмента дзейнасці педагога і вучняў.

У агульным выглядзе такімі носьбітамі інфармацыі, або крыніцамі ведаў, выступаюць (мал. 25):

Мал. 25. Крыніцы ведаў

Асноўнымі сродкамі навучання гісторыі з'яўляюцца:

- ◆ першакрыніцы;
- ◆ крыніцы, якія змяшчаюць гістарычныя веды ў навукова апрацаваным выглядзе;
- ◆ рэканструкцыя гістарычнай рэчаіснасці з дапамогай мастацтва.

Табліца 10

Групы і віды крыніц ведаў у навучанні гісторыі [84, с. 70—71]

Першакрыніцы	Выражаныя ў слове	Дзяржаўна-прававыя дакументы. Дакументы ўнутрыпалітычнага і знешнепалітычнага характару. Гаспадарчыя дакументы. Навуковыя, філасофскія працы вывучаемай эпохі. Міфалогія. Матэрыялы рэлігійнага характару. Апавядальна-апісальныя творы. Творы мастацкай літаратуры вывучаемай эпохі. Крылатыя словы і выразы. Тапаніміка
---------------------	-------------------	--

Перша-крыніцы	Дакументы, зафіксаваныя аб'ектывам	Фотаздымкі: партрэты, сцэны грамадскага жыцця. Кадры хронік кінафільмаў	
	Мастацкія творы — сучаснікі вывучаемай эпохі	Найбольш важныя творы эпохі. Выявы тыповых сцэн і гістарычных падзей з іх матэрыяльнай абстаноўкай. Мастацкі і скульптурны партрэты. Карыкатура. Выявы міфалагічных сцэн. Выявы рэлігійных уяўленняў	
	Прадметы практычнага прызначэння	Жыллё. Прылады працы і зброя. Побытавыя рэчы	Аўтэнтычныя прадметы. Аб'ёмныя канструкцыі. Плоскасныя канструкцыі
Крыніцы, якія змяшчаюць гістарычныя веды ў навукова апрацаваным выглядзе	Пісьмовае і вуснае выкладанне навукова апрацаваных і сістэматызаваных ведаў	Апавяданне. Апісанне. Характарыстыка. Тлумачэнне	
	Табліцы	Храналагічныя. Тэматычны пералік. Параўнаньня. Развіцця. Адпаведнасці	
	Схематычныя малюнкi	Малюнкi прадметаў. Малюнкi, якія перадаюць дзеянні людзей	
	Картаграфічныя крыніцы гістарычных ведаў	Карта. Картасхема. Тапаграфічны план. Панарамны план	
	Схематычныя чарцяжы	Структура грамадскай з'явы (дзяржаўнага ладу і г. д.). Сувязі і адносіны паміж грамадскімі з'явамі. Звёны гістарычнага працэсу	
Рэканструкцыя гістарычнай рэчаіснасці з дапамогай мастацтва	Выяўленчае мастацтва	Жывапіс, малюнак, графіка на гістарычныя сюжэты. Скульптура, помнікі. Мемарыяльныя комплексы	
	Мастацкая літаратура	Гістарычная белетрыстыка. Гістарычная драматургія. Паэтычныя творы на гістарычныя сюжэты	
	Сцэнічнае мастацтва	Тэатральныя пастаноўкі на гістарычныя тэмы. Мастацкія гістарычныя фільмы	

Выкарыстанне і спалучэнне розных відаў крыніц дазваляе зрабіць больш разнастайнымі пазнавальную дзейнасць вучняў і методыку выкладання гістарычнага матэрыялу.

3.2. МЕТАДЫ НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ: КЛАСІФІКАЦЫЯ

У метадычнай літаратуры няма ўстойлівага меркавання, што разумець пад метадамі навучання. Адно даследчыкі разглядаюць гэтую праблему з пазіцыі дыдактыкі, іншыя — з пазіцыі метадыкі, з улікам спецыфікі і асаблівасцей вучэбнай дысцыпліны.

Метад — спосаб працы настаўніка і вучняў, з дапамогай якога дасягаецца авалоданне ведамі, уменнямі і навыкамі, фарміруецца светапогляд вучняў і развіваюцца іх пазнавальныя здольнасці.

Метады навучання рэалізуюцца праз дыдактычныя прыёмы. **Дыдактычны прыём** — абумоўленае метадам навучання канкрэтнае дзеянне або сукупнасць дзеянняў настаўніка і вучня, якія вядуць да дасягнення бліжэйшай вучэбнай мэты.

Савецкія педагогі І. Я. Лернер і М. Н. Скаткін у аснову класіфікацыі метадаў паклалі ўзрастанне ступені самастойнасці вучняў і вылучылі наступныя метады:

- ◆ тлумачальна-ілюстрацыйны;
- ◆ рэпрадуктыўны;
- ◆ праблемнага выкладання;
- ◆ часткова-пошукавы (эўрыстычны);
- ◆ даследчы [113, с. 52—53].

Тлумачальна-ілюстрацыйны метадад прадугледжвае, што настаўнік рознымі сродкамі прад'яўляе інфармацыю аб аб'екце вывучэння, а вучні ўспрымаюць яе, усведамляюць і запамінаюць. Гэта адзін з найбольш эканомных спосабаў падачы абагульненых і сістэматызаваных ведаў. Тлумачальна-ілюстрацыйны метадад не фарміруе навыкі і ўменні карыстацца гэтымі ведамі, але забяспечвае рэпрадуктыўную дзейнасць на ўзроўні распазнавання і веды-знаёмствы.

Рэпрадуктыўны метадад прадугледжвае складанне настаўнікам заданняў, пры выкананні якіх вучні паказваюць засвоеныя веда і спосабы дзейнасці. З пункту гледжання разумовай дзейнасці вучняў, гэта пераказванне і веды-копіі. Метадад мае розныя формы і спосабы рэалізацыі.

Метадад праблемнага выкладання. Сутнасць праблемнага выкладання: педагог ставіць праблему і сам раскрывае супярэчлівы шлях і логіку яе рашэння. Вучні сочаць за логікай выкладання, задаюць удакладняючыя пытанні і такім чынам рухаюцца ў напрамку больш высокага ўзроўню мыслення. Акрамя гэтага, яны засвойваюць этапы вырашэння ўсёй праблемы. Праблемнае выкладанне матэрыялу, у адрозненне ад інфармацыйнага (перадачы гатовых высноў, што прадугледжвае тлумачальна-ілюстрацыйны метадад), актывізуе мысленне вучняў і забяспечвае прадуктыўную дзейнасць на ўзроўні прымянення ведаў і ўменняў.

Часткова-пошукавы (эўрыстычны) метадад. Мэтай яго выкарыстання выступае паступовае прыцягненне вучняў да самастойнага вырашэння праблемы (выкананне асобных крокаў па вырашэнні пастаўленай вучэбнай праблемы, асобных тыпаў даследаванняў шляхам самастойнага актыўнага пошуку). Пры гэтым

падключачь вучняў да пошуку можна на розных этапах занятку ў залежнасці ад выкарыстаных прыёмаў. Існуе некалькі шляхоў рэалізацыі гэтага метаду:

а) *эўрыстычная гутарка*, г. зн. праца настаўніка і вучняў адбываецца ў форме пытання-адказу. У актывізацыі пазнавальнай дзейнасці навучэнцаў пытанні маюць, на думку педагогаў, ледзь не першаснае значэнне. Сутнасць эўрыстычнай гутаркі заключаецца ў тым, што настаўнік загадзя прадумвае сістэму пытанняў, кожнае з якіх падштурхоўвае вучняў да невялікага пошуку. Яна павінна адпавядаць пэўным патрабаванням:

1) максімальна стымуляваць пазнавальную актыўнасць вучняў;

2) вучань, выкарыстоўваючы веды, якія ў яго ёсць, павінен пры адказе імкнуцца да пошуку новых звестак. Толькі ў такім выпадку адказ будзе з'яўляцца мэтанакіраваным разумовым працэсам. Пытанні звязваюцца лагічным ланцужком і выцякаюць адно з аднаго. Настаўнік прадумвае не толькі сістэму пытанняў, але і меркаваныя адказы і магчымыя падказкі. Нарэшце ён сам падсумоўвае галоўнае ў гутарцы, робіць выснову. Гэты метаду патрабуе ад настаўніка большага педагогічнага майстэрства, чым пры правядзенні заняткаў з выкарыстаннем тлумачальна-ілюстрацыйнага метаду;

б) *вылучэнне* вучнямі *гіпотэз (мяркуемага вырашэння праблемы)* пры вырашэнні навучальных праблем. Выкладчык павінен падвесці навучэнцаў да абгрунтавання гіпотэзы.

Часткова-пошукавы (эўрыстычны) метаду забяспечвае прадуктыўную дзейнасць на ўзроўні ўжывання ведаў, творчасці, а таксама выкарыстанне ведаў-ўменняў і ведаў-трансфармацыі. Ужыванне гэтага метаду ў 5—8-х класах уяўляе пэўныя цяжкасці ў школе, таму яго лепш рэалізоўваць у старшых класах.

Даследчы метаду грунтуецца на канструяванні даследчых заданняў і праблемных задач, самастойна вырашаных вучнямі з наступным кантролем настаўніка.

Табліца 11

Судносіны метадаў і дзейнасці [6, с. 288—290]

Метаду	Віды дзейнасці	Узроўні	
		разумовай дзейнасці	ведаў
тлумачальна-ілюстрацыйны	рэпрадуктыўны з дапамогай	1 — пазнаванне	1 — веды-знаёмствы
рэпрадуктыўны	рэпрадуктыўны без дапамогі	2 — аднаўленне	2 — веды-копіі
праблемнае выкладанне	прадуктыўны з дапамогай	3 — прымяненне	3 — веды-ўменні
часткова-пошукавы	прадуктыўны без дапамогі	4 — творчасць	4 — веды-трансфармацыі
даследчы	прадуктыўны без дапамогі	4 — творчасць	4 — веды-трансфармацыі

Такім чынам, тлумачальна-ілюстрацыйны метада выхоўвае ўважлівасць, дысцыпліну, стрыманасць, назіральнасць, цярпенне, вытрымку; рэпрадуктыўны — логіку выкладання, працавітасць, акуратнасць, назіральнасць, сістэматычнасць; праблемнае выкладанне — уважлівасць, назіральнасць, логіку мыслення. Часткова-пошукавы і даследчы метады даюць вялікія магчымасці для падрыхтоўкі да самаадукацыі, выпрацоўваюць адказнасць, актыўнасць, самастойнасць, ініцыятыўнасць, нестандартнае мысленне і г. д.

Разгледжаная класіфікацыя метадаў з'яўляецца ўніверсальнай, бо не адлюстроўвае асаблівасцей зместу вучэбнай дысцыпліны. Адны і тыя ж прыёмы могуць выкарыстоўвацца пры любым са згаданых метадаў. Гэта падштурхнула даследчыкаў да стварэння класіфікацый па іншых крытэрыях. Напрыклад, *па крыніцы ведаў* вучняў:

- ◆ *вусны метада навучання* — вусная камунікацыя настаўніка і вучняў;
- ◆ *друкавана-слоўны метада навучання* — работа з друкаваным словам (падручнікам, хрэстаматыяй, навуковымі тэкстамі і г. д.);
- ◆ *наглядны метада* — работа з візуальнымі вобразамі (спалучэнне вуснага, друкаванага слова і нагляднага вобраза);
- ◆ *практычны метада* — выкананне вусных, пісьмовых, графічных, трэніровачных, вучэбна-працоўных, лабараторных, практычных работ, дыдактычных гульні і інш. Ён прадугледжвае дзеянні з матэрыяльнымі навучальнымі прадметамі і выкарыстанне вуснага, друкаванага слова, наглядных сродкаў навучання [35, с. 18; 62, с. 79, 81].

Пры выкарыстанні нагляднага і практычнага метадаў назіраецца іх камбінацыя з вусным і друкавана-слоўным метадамі. Гэта абумоўлена асаблівасцямі арганізацыі працэсу навучання, у тым ліку з выкарыстаннем розных крыніц інфармацыі. Напрыклад, настаўнік выкарыстоўвае такі прыём вуснага метада, як гутарка, але адначасова паказвае ілюстрацыі, графічныя выявы і г. д., такім чынам адбываецца спалучэнне вуснага і нагляднага метадаў.

Пры арганізацыі адукацыйнага працэсу настаўніку неабходна вызначыць, якія метады і прыёмы ён будзе выкарыстоўваць на ўроку. Савецкі педагог Ю. К. Бабанскі, абапіраючыся на даследаванні педагогаў і досвед настаўнікаў, вызначыў *шэсць асноўных крытэрыяў выбару метадаў навучання*:

1) метады павінны адпавядаць мэце ўрока і дапамагаць вырашаць адукацыйную, развіваючую і выхаваўчую задачы;

2) метады павінны адпавядаць зместу вучэбнага матэрыялу;

3) метады павінны адпавядаць формам арганізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў, бо індывідуальныя, франтальныя, групавыя і калектыўныя формы па-трабуюць розных метадаў навучання;

4) метады павінны адпавядаць рэальным вучэбным магчымасцям вучняў — унутраным (уласна, магчымасці вучняў) і знешнім (наяўнасць дыдактычнага матэрыялу, неабходных умоў для работы) умовам для паспяховай вучэбнай дзейнасці;

5) настаўнік пры выбары метадаў павінен улічваць іх адпаведнасць сваім магчымасцям па іх выкарыстанні. Аднак гэта не азначае, што калі ён не валодае

пэўнымі педагогічнымі метадамі, іх трэба адкідаць і не выкарыстоўваць. Тут маецца на ўвазе развіццё прафесійнага майстэрства і кампетэнцый, неабходных для выкарыстання разнастайных метадаў;

б) выбраныя метады навучання павінны адпавядаць асноўным прынцыпам дыдактыкі: навуковасць, даступнасць, паслядоўнасць, улік узроставых асаблівасцей [59, с. 24—25].

Табліца 12

Метады і прыёмы навучання [62, с. 82]

Сродак	МЕТАД	Прыём
Апавяданне, маналог, дыялог, гутарка	ВУСНЫ (СЛОВА)	Распрацоўка сюжэтнага апавядання, аналітычнага, карціннага апісання
Падручнік, вучэбны дапаможнік, хрэстаматыя, літатура (навуковая, навукова-папулярная, мастацкая)	ДРУКАВАНА-СЛОЎНЫ (ТЭКСТ + СЛОВА)	Аналіз дакументаў; выпісванне паняццяў; складанне планаў, табліц; вылучэнне сэнсавых адзінак і інш.
Нагляднасць прадметная, умоўна-графічная, выяўленчая	НАГЛЯДНЫ	Аналіз карціны, выкананне малюнка, запаўненне контурнай карты і інш.
Лепка, выразанне, склейванне, выпілоўванне	ПРАКТЫЧНЫ	Стварэнне макетаў, мадэлей, лепка прылад працы

3.3. ВУСНЫ МЕТАД НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ.

ХАРАКТАРЫСТЫКА АСНОЎНЫХ ПРЫЁМАЎ ВУСНАГА НАВУЧАННЯ

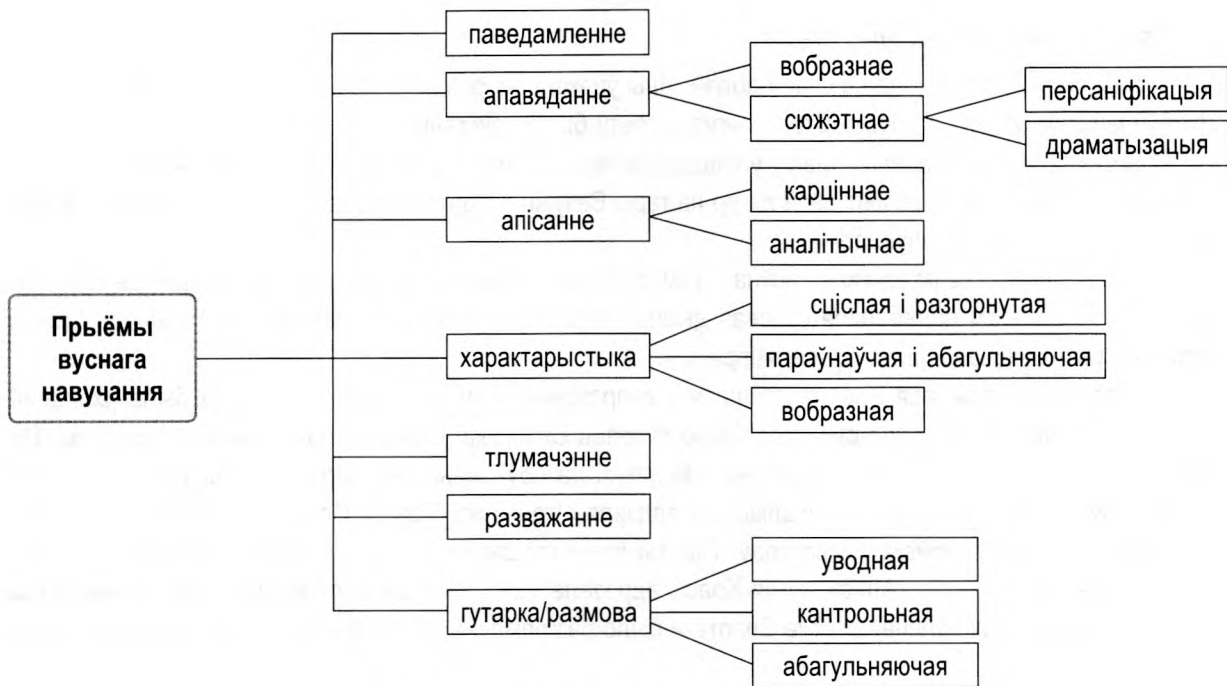
Як зазначалася вышэй, прыёмы выступаюць складальнай часткай метаду і накіраваны на вырашэнне бліжэйшай пэўнай задачы. Ніжэй больш падрабязна разгледзім прыёмы, уласцівыя для рэалізацыі розных метадаў навучання.

У метадычнай літаратуры адзначаецца некалькіх прыёмаў вуснага навучання (мал. 26) [16, с. 54—72, 99—102; 62, с. 99—101].

Паведамленне — сціслая, канспектыўная перадача інфармацыі. Настаўнік паведамляе аб гістарычнай падзеі, фактах, дзеяннях, гістарычных асобах. Тут няма апісання, характарыстыкі і г. д., гэта сухая падача матэрыялу (канстатацыя таго, што адбылося).

Прыклад паведамлення:

«Каля 3000 г. да н. э. у Егіпце была створана адзіная дзяржава. Старажытны Егіпет уяўляў сабой дзяржаву з добра арганізаванай сістэмай кіравання і неабмежаванай уладай фараона. Апораі царскай улады былі войска і шматлікія чыноўнікі. Простыя працаўнікі атрымлівалі мінімум неабходнага для жыцця — прылады працы, адзенне і прадукты. Вялікую ролю ў жыцці Старажытнага Егіпта адыгрывалі жрацы» [31, с. 44].

Мал. 26. Прыёмы вуснага навучання

Апавяданне. Адрозненне апавядання ад паведамлення заключаецца ў наяўнасці сюжэта. Апавяданне — аповед пра падзеі, дзеянні з пункту гледжання іх змены ў часе. Пры выкарыстанні гэтага прыёму настаўнік павінен максімальна набліжацца да мастацкага аповеду. Апавяданне можа змяшчаць іншыя прыёмы: апісанне, характарыстыку, тлумачэнне, разважанне і г. д.

Вылучаюць два віды апавядання: вобразнае і сюжэтнае.

Вобразнае перадае галоўныя гістарычныя факты і іх істотныя дэталі ў павольнай, бесканфліктнай форме. Звычайна выкарыстоўваецца для выкладання з’яў і працэсаў эканамічнага жыцця грамадства.

Прыклад вобразнага апавядання:

«Сяляне вырошчвалі і ўбіралі ўраджай з панскіх палёў, даглядалі свойскую жывёлу і птушак свайго гаспадара. Акрамя таго, яны будавалі і рамантавалі замкі, масты, дарогі, чысцілі крыніцы і каналы, лавілі рыбу і збіралі ў лесе грыбы і ягады. Сяляне абавязаны былі аддаваць феодалу частку прадуктаў і рэчаў, вырабленых на сваіх надзелах і дома: збожжа, масла, мёд, пражу, палатно, адзенне, абутак, вырабы са скуры, прылады працы» [114, с. 28].

Сюжэтнае перадае галоўныя гістарычныя факты і іх дэталі эмацыянальна і па форме набліжана да мастацкага аповеду. У аснове сюжэтнага апавядання ляжыць канфліктная сітуацыя, якая мае завязку (абставіны, у якіх зараджаецца канфлікт, яго ўдзельнікі, іх планы і прадпрынятыя дзеянні), кульмінацыю (вышэйшы пункт развіцця канфлікту) і развязку (вынік сутыкнення). Канфліктная сітуацыя можа быць адкрытай ці схаванай, сацыяльнай, палітычнай, ваеннай, гісторыка-культурнай і г. д.

Прыклад сюжэтнага апавядання:

«Рабы не хацелі мірыцца са сваёй доляй. Яны ўцякалі, не раз паўставалі супраць сваіх гаспадароў. Найбуйнейшым за ўсю гісторыю Старажытнага свету было паўстанне Спартака.

Спартак... пасля паланення трапіў у гладыятарскую школу ў Капуі на поўдні Італіі. Адсюль ён і яго таварышы ўдала ўцяклі і разбілі свой лагер на гары Везувій. Спартак ператварыў беглых рабоў у добра абучаную і дысцыплінаваную армію.

... Спартак павёў сваю армію на поўнач. Там, за Альпамі, паўстанцы спадзяваліся атрымаць свабоду. Аднак не ўсім рабам падабалася суровая дысцыпліна, якую ўстанавіў Спартак. Яны пакінулі армію і адразу ж былі знішчаны рымскімі легіянерамі.

Паўстанне разгаралася і ператварылася ў сапраўдную вайну. Яе полымем хутка была ахоплены амаль уся Італія... У гэты час рымскую армію супраць Спартака ўзначаліў палкаводзец Марк Крас. Па невядомай прычыне паўстанцы нечакана павярнулі на поўдзень. Яны зноў прайшлі ўвесь Апенінскі паўвостраў і выйшлі да марскога праліва, які аддзяляе Італію ад Сіцыліі. Спартак дамовіўся з піратамі пра перакідку свайго войска на востраў. Піраты ўзялі грошы... і сплылі. Ашуканы Спартак вымушаны быў павярнуць назад. Аднак армія Краса адрэзала ўсе шляхі да адступлення. Рашаючая бітва адбылася вясной. Аслабленае войска Спартака было разгромлена, а сам ён гераічна загінуў у няроўным баі» [31, с. 93—94].

Існуюць дзве формы сюжэтнага апавядання: *персаніфікацыя* і *драматызацыя*. *Персаніфікацыя* — форма сюжэтнага апавядання пра дзеянні нейкага прыдуманнага персанажа, яго лёс, умовы жыцця, учынкi. Гэты прыём дапамагае вучням сфарміраваць уяўленне пра эпоху, умовы жыцця людзей і зрабіць гістарычнае пазнанне больш цікавым і разнастайным.

Прыклады заданняў для рэалізацыі прыёму персаніфікацыі:

«Уявіце, што вы — англійскі купец XVII ст. і плануеце арганізаваць мануфактуру па вытворчасці сукна. Што вам для гэтага неабходна? Апішыце ўвесь працэс арганізацыі мануфактуры. Выкарыстайце для гэтага схему і матэрыял параграфа».

«Уявіце, што вы пабывалі пры двары Людовіка XIV. Раскажыце сваім суайчыннікам пра Версальскі палац, жыццё караля і яго прыдворных».

«Складзіце апавяданне пра сустрэчу еўрапейскіх перасяленцаў з індзейцамі з пункту гледжання: а) еўрапейскага перасяленца; б) карэннага жыхара Амерыкі» [64, с. 55, 70, 124].

Беларускія настаўнікі-метадысты Г. Э. Давідоўская і З. Я. Вінаградава прапануюць наступнае заданне пры вывучэнні тэмы «Вялікая вайна і Грунвальдская бітва» ў 6-м класе:

«З дапамогай схемы “Бітва пад Грунвальдам” на с. 76 вучэбнага дапаможніка складзіце апавед пра бітву з пазіцыі відавочцы бітвы або сучасніка падзей» [39, с. 86].

Праявай персаніфікацыі можна лічыць выкарыстанне лайфхакаў (карысных парад) на ўроках гісторыі. Напрыклад, прапанаваць вучням стварыць лайфхак

«Што Хрыстафору Калумбу ўзяць у падарожжа» або «Як аформіць дом у грэчаскім стылі» [124, с. 39—45].

Асновай *драматызацыі* выступае дыялог дзвюх або болей асоб, якія спрабуюць вырашыць канфліктную сітуацыю. Выкарыстанне гэтага прыёму дазваляе вучням параўнаць пазіцыі розных бакоў, аргументаваць свой пункт гледжання, фарміруе ўменне выслухоўваць і прымаць іншую пазіцыю і аргументацыю, развівае навык вуснай мовы.

Прыклад рэалізацыі прыёму драматызацыі:

Падчас вывучэння тэмы «Утварэнне Рэчы Паспалітай» у 7-м класе можна прапанаваць вучням уявіць сябе польскім або літоўскім шляхціцам — дэлегатам Люблінскага сойму і прадставіць бачанне будучай дзяржавы з розных бакоў.

Таксама вучні могуць уявіць сябе дэпутатамі ад ВКЛ, якія выступаюць за або супраць саюзу з Польскім каралеўствам.

Разнавіднасцю драматызацыі выступае *інтэрв'ю*. Яно прадугледжвае складанне вучнямі пытанняў і адказаў у прыдуманай размове з гістарычным персанажам. Напрыклад, правесці інтэрв'ю з Гаем Юліем Цэзарам, Спартаком, удзельнікам Грунвальдскай бітвы, Люблінскай уніі, пасяджэння сейма, паўстання і інш.

Можна аб'яднаць прыём драматызацыі з *работай на аналізе помніка*.

Напрыклад:

«У Мінску ў скверы БДУ быў усталяваны ў 2000 г. помнік. Аўтар скульптурнай кампазіцыі — Ігар Голубеў. Помнік выглядае наступным чынам: два чалавекі сядзяць на лаўцы і спрачаюцца. Гэта Васіль Цяпінскі і Сымон Будны. Пра што ідзе гаворка гістарычных дзеячаў, не ведае ніхто, але кожны можа даць свой адказ. Можа, яны працягваюць спрэчку, пачатую 450 гадоў таму? Агучце дыялог Сымона Буднага і Васіля Цяпінскага. Аб чым і чаму яны спрачаюцца? Чым можа скончыцца іх размова?» [67, с. 136].

Мал. 27. Помнік В. Цяпінскаму і С. Буднаму ў скверы БДУ

Апісанне — паслядоўны пералік істотных прымет або асаблівасцей гістарычнай з'явы, пабудовы, стану або знешняга выгляду. У ім адсутнічае сюжэт, але ёсць канкрэтны аб'ект, які апісваецца. На ўроках гісторыі апісанне з'яўляецца распаўсюджаным відам вуснага выкладання: паказваюцца ўмовы жыцця людзей, іх заняткі, прылады працы, месцы гістарычных падзей і г. д.

Існуе два віды апісання.

Карціннае — у эмацыянальна-мастацкай форме ствараюцца вобразы пэўнага факта або з'явы і такім чынам адбываецца вобразнае ўспрыманне фактаў у выглядзе цэласных малюнкаў.

Прыклад карціннага апісання:

Сялянская сям'я тулілася ў маленькай хаціне, дзе частымі «гасцямі» з'яўляліся голад і хваробы. Страха хаціны была саламянай або з чароту. Дом селяніна складаўся з аднаго памяшкання, дзе гатавалі ежу, елі, спалі, рамантавалі адзенне, абутак. У маленькія вокны замест шкла ўстаўлялі тонкую скуру або прамасленую тканіну. Мэблі амаль не было. Спалі на лаўках або земляной падлозе, падаслаўшы салому. Дым ад ачага выходзіў у адтуліну пад страхой, а таксама праз адчыненыя вокны і дзверы [114, с. 36].

Іншым прыкладам можа выступаць апісанне сярэдневяковага Мінска з яго замкавай брамай, крэпаснымі варотамі 12-метровай вышыні з некалькімі парамі дубовых дзвярэй і пад'ёмных кратаў, з дадатковай перашкодай для ворага, нахілам землянога вала (амаль вертыкальнага) і вежай. Такое апісанне мае задачай даць вобразную карціну сярэдневяковага Мінска. Але, калі настаўнік, апісваючы Мінск XVI ст., засяродзіць увагу вучняў на характарыстыцы яго асноўных частак — замка, Гасцінага двара, рамесных слабод, умацаваннях (зямляным вале, вежы), то бок на аналізе вывучаемага аб'екта, гэта будзе *аналітычнае апісанне*.

Аналітычнае апісанне прадугледжвае аналіз вывучаемага аб'екта, яго пабудовы, памераў, прызначэння кожнай дэталі. Выкарыстоўваецца пры вывучэнні прылад працы, пабудоў, зброі, вопраткі і г. д. Аналітычнае апісанне набліжана да тлумачэння [58, с. 52; 113, с. 66—68].

Характарыстыка выступае як разнавіднасць апісання, але ў адрозненне ад яго змяшчае дакладна сфармуляваны шэраг істотных прымет, асаблівасцей гістарычных з'яў у іх унутранай сувязі. Пры выкладанні матэрыялу яна ўводзіцца з мэтай канкрэтызацыі інфармацыі, абагульнення і часам для ацэнкі, якая пры гэтым можа быць схаванай.

Прыкладам характарыстыкі можа выступаць прыведзеная ў вучэбным дапаможніку па гісторыі Беларусі для 9-га класа інфармацыя пра рэформу беларускага правапісу 1933 г. [97, с. 50].

У 1933 г. была прынята пастанова Савета Народных Камісараў БССР «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу». Рэформа адмяніла мяккі знак для абазначэння мяккасці зычных. Паводле новага правапісу сталі пісаць снег замест сьнег, дзверы замест дзьверы і г. д. Разам з тым так званыя інтэрнацыянальна-рэвалюцыйныя словы і ўсе вытворныя ад іх не падпарадкоўваліся агульнаму правілу аб «аканні»: працягвалі пісаць рэвалюцыя, совет, пролетарый, большэвік, соцыялізм, піонер і інш.

Існуе некалькі відаў характарыстыкі:

- а) *сціслая* (кароткая) і *разгорнутая*;
- б) *параўнаўчая* і *абагульняючая*;
- в) *вобразная* (напрыклад, характарыстыка тыповых прадстаўнікоў грамадства пэўнага перыяду: гандляра, памешчыка, рабочага, селяніна і г. д.);
- г) *характарыстыка гістарычнай асобы*.

Вобразная характарыстыка ўключае партрэтнае апісанне знешнасці, асаблівасцей паводзін, светапогляду, менталітэту, аналіз найбольш важных фактаў дзейнасці і выказванняў [26, с. 217].

Прыклад вобразнай характарыстыкі:

...Узнікла цэлая адмысловая сістэма поглядаў шляхецкага саслоўя — сарматызм.

Ён стаў асаблівасцю шляхецкай культуры ўсёй Рэчы Паспалітай. Яго ідэі зарадзіліся ў Польшчы, але ў канцы XVI — пачатку XVII ст. пачалі пашырацца і на землях Вялікага Княства Літоўскага. Шляхціц-сармат — гэта патрыёт сваёй Айчыны, абаронца свабод (у першую чаргу шляхецкіх вольнасцей), каталіцкай веры. Ён — узор шчырасці, гасціннасці, годнасці. Ідэалы сарматызму былі блізкія шляхце ВКЛ. Гэта знайшло адлюстраванне ў самых розных сферах жыцця, у тым ліку ў паўсядзённым жыцці і мастацтве.

З цягам часу ўсё больш мясцовых магнатаў і шляхціцаў выкарыстоўвалі ў штодзённым жыцці польскую мову і засвойвалі польскія традыцыі. Але, нягледзячы на гэта, яны заставаліся патрыётамі ВКЛ і заўсёды адрознівалі сябе ад польскай шляхты [19, с. 109].

Памятка па састаўленні вобразнай характарыстыкі асобы [35, с. 82—83]

1. Уяві і апішы гістарычную асобу «жывой», з характэрнымі знешнімі рысамі (вопратка, рысы твару, манера гаварыць, трымацца і г. д.).
2. Пры вывучэнні звярні ўвагу і падкрэслі ў характарыстыцы спецыфічныя ўнутраныя прыметы асобы (розум, воля, стаўленне да навакольнага свету і г. д.).
3. Запомні і раскажы найбольш важныя факты грамадскай (працоўнай, навуковай, палітычнай і г. д.) дзейнасці асобы.
4. Высветлі, для якой грамадскай, сацыяльнай групы была карысна дзейнасць асобы.
5. Які ўнёсак зрабіла дадзеная асоба ў гісторыю? Ці можна яе дзейнасць ацаніць як прагрэсіўную? Чаму ты так лічыш?

Для развіцця ўмення характарызаваць гістарычныя падзеі ці гістарычных дзеячаў існуюць спецыяльныя памяткі.

Агульная памятка для характарыстыкі гістарычнага дзеяча [64, с. 220]

1. Імя, даты жыцця, паходжанне гістарычнага дзеяча (прыналежнасць да саслоўя).
2. Найважнейшыя падзеі жыцця і ўчынкі.
3. Вынікі дзейнасці.
4. Тваё стаўленне да гістарычнага дзеяча:
 - а) меркаванне пра яго справы і ўчынкі (падмацаванае фактамі);
 - б) якія дзеянні і ўчынкі выклікаюць павагу да яго, а якія — асуджэнне.

Памятка для характарыстыкі і ацэнкі гістарычнага дзеяча (5—6-ы класы)

1. Узгадай ці высветлі, дзе і ў які час жыў гістарычны дзеяч, якімі былі галоўныя мэты яго жыцця, планы.
2. Каротка апішы яго знешнасць, характар.
3. Пералічы, у якіх буйных гістарычных падзеях ён прымаў удзел, якімі былі яго найбольш значныя справы і ўчынкі.
4. Выкажы сваё меркаванне (пацверджанае фактамі), як ён ставіўся да розных груп людзей, у чых інтарэсах дзейнічаў, каму былі карысны яго справы. Што табе падабаецца ў ім? Што табе не падабаецца ў яго ўчынках, дзеяннях, характары? Чаму?
5. Знайдзі ў вучэбным даламожніку ацэнку спраў, учынкаў гэтага чалавека. Падумай, у чым яна супадае з тваёй уласнай ацэнкай.

Памятка для характарыстыкі і ацэнкі гістарычнага дзеяча (7—8-ы класы)

1. Узгадай:

- калі і ў якой краіне жыў гістарычны дзеяч;
- да якога класа (сацыяльнай групы) належаў, у якіх умовах фарміраваліся яго погляды;
- гістарычныя абставіны, у якіх адбывалася яго актыўная дзейнасць;
- яго грамадска-палітычныя погляды.

2. Каротка пазнач:

- якія мэты і чаму ён выказваў, з мэтамі і задачамі якой сацыяльнай групы яны супадалі;
- якія сродкі ён выкарыстоўваў для дасягнення сваіх мэт, дай ацэнку гэтым сродкам.

3. Апішы знешнасць і характар. Якія рысы характару дапамагалі або перашкаджалі яму ў дасягненні пастаўленых мэт? Як ацаніць яго дзейнасць у цэлым, ролю ў гісторыі? Выкажы сваё стаўленне да гістарычнага дзеяча.

Памятка для характарыстыкі і ацэнкі гістарычнага дзеяча (9—11-ы класы)

1. Вызначы гістарычныя ўмовы і грамадскае асяроддзе, у якіх фарміраваліся погляды, жыццёвыя мэты гістарычнага дзеяча.

2. Раскрыў рысы яго характару, іх залежнасць ад выхавання і грамадскага асяроддзя, яго ідэалы і мэты. Вызначы, якія асобныя якасці дапамаглі яму ў дасягненні пастаўленых мэт і рашэнні гістарычных задач, што аб'ектыўна стаялі перад краінай і народамі.

3. Раскрыў сувязі і супярэчнасці:

- паміж мэтамі чалавека і інтарэсамі народа;
- паміж мэтамі і матывамі дзейнасці гэтай асобы;
- паміж мэтамі і сродкамі іх дасягнення.

4. Ацані значэнне і ролю гістарычнага дзеяча ў гісторыі:

- па выніках яго дзейнасці;
- уплыву на становішча асноўных сацыяльных груп, далейшы ход падзей;
- уздзеянні яго прыкладу на іншых людзей, новыя пакаленні.

5. Ацані асобу гістарычнага дзеяча і выкажы сваё стаўленне да яго, зыходзячы з прынцыпаў чалавечай маралі.

Тлумачэнне — раскрыццё ўнутраных сувязей і залежнасцей, прычынных заканамернасцей і значэння гістарычных з'яў і працэсаў. Звычайна выкарыстоўваецца пры вывучэнні тэарэтычнага матэрыялу. З дапамогай тлумачэння настаўнік вылучае, разглядае істотныя прыметы гістарычных падзей, з'яў і працэсаў, паказвае сувязі і заканамернасці, раскрывае прычыны, следства і іх значэнне. Тлумачэнне заўсёды выступае ў выглядзе лагічнага следства і таму ў ім выкарыстоўваюцца наступныя словы: «таму»; «так як»; «таму, што»; «у выніку таго, што»; «у гэтых умовах» і г. д. Такім чынам, гэты прыём складаецца з дзвюх частак — таго, што тлумачыцца, і таго, з дапамогай чаго тлумачыцца. Ён з'яўляецца найбольш даступным для вучняў, бо яны атрымліваюць гатовую інфармацыю пра сутнасць вывучаемых падзей і з'яў, іх сувязі. Вучням дастаткова зразумець і запомніць матэрыял. Але ў гэтым можа

быць і недахоп прыёму, бо ён фактычна прадугледжвае пасіўную ролю вучня ў якасці слухача [26, с. 229—230; 62, с. 107].

Каб вучні добра ўспрымалі матэрыял, які выкладаецца, настаўніку неабходна прытрымлівацца пэўных правіл:

- ◆ дакладна фармуляваць задачы, сутнасць праблемы, пытання;
- ◆ паслядоўна раскрываць прычынна-следчыя сувязі;
- ◆ выкарыстоўваць параўнанне, супастаўленне, аналогію;
- ◆ прыводзіць яскравыя прыклады.

Прыклад тлумачэння ў пытанні ўзаемаадносін царскіх улад і езуітаў у Расійскай імперыі ў канцы XVIII — першай чвэрці XIX ст.:

«Пасля далучэння ўсходняй часткі Беларусі да Расійскай імперыі Кацярына II была падазрона настроена ў дачыненні да членаў каталіцкага ордэна езуітаў. Аднак езуіты першымі прысягнулі расійскай імператрыцы. Расійскія ўлады кантралявалі дзейнасць ордэна, пакуль яго цэнтр знаходзіўся ў Полацку. Сітуацыя змянілася, калі Папа Рымскі выдаў у 1814 г. пастанову аб аднаўленні “Таварыства Ісуса”, якім сталі кіраваць з Рыма. Спаслаўшыся на тое, што езуіты “ўздумалі ўзрушваць... у Царстве нашым праваслаўную грэчаскую веру”, імператар Аляксандр I у 1815 г. аб’явіў аб выгнанні езуітаў з Пецярбурга. У 1820 г. выйшаў імператарскі ўказ аб высылцы езуітаў за межы Расійскай імперыі» [99, с. 27].

Разважанне — славеснае выкладанне, тлумачэнне, пацверджанне якой-небудзь думкі. Падчас разважання назіраецца паслядоўнае развіццё палажэнняў, доказаў, якія падводзяць вучняў да высноў. У адрозненне ад тлумачэння гэты прыём дазваляе настаўніку паказаць ход сваіх думак і пазнаёміць вучняў з прыёмам аналізу фактаў. У разважанні прысутнічаюць два элементы: *тэзіс* (сцвярджанне, якое неабходна даказаць) і яго *абгрунтаванне з прыкладамі*. Пры гэтым усе аргументы павінны: 1) быць грунтоўнымі і дастатковымі для доказу дадзенага тэзіса; 2) даказваць менавіта вызначаны тэзіс, а не штосьці іншае. У разважанні бывае і трэцяя частка — *выснова*.

Гутарка — дыялагічная форма вуснага слова. Існуе некалькі відаў гутаркі: уводная, аналітычная, абагульняючая, заключная, кантрольная.

Уводная гутарка адбываецца ў пачатку ўрока. Яе задача — падвесці вучняў да вывучэння новага матэрыялу шляхам: а) мабілізацыі ведаў, якія былі атрыманы раней; б) сістэматызацыі і абагульнення гэтых ведаў; в) мабілізацыі і сістэматызацыі ведаў, атрыманых вучнямі самастойна.

Кантрольная гутарка праводзіцца пры праверцы ведаў і выкананні самастойнай работы. Яе задача — праверыць узровень разумення выкладаемага матэрыялу і ведаў. У выніку могуць быць выстаўлены адзнакі. З дапамогай яе кантралюецца засваенне новага матэрыялу ў час і пасля выкладання на ўроку; праводзіцца апытанне па папярэдняй тэме (ці па раней вывучаным матэрыяле). Кантрольная гутарка павінна змяшчаць не толькі пытанні на пераказ зместу, але і пытанні, якія патрабуюць аналізу, сістэматызацыі, абагульнення матэрыялу.

Абагульняючая размова мае мэтай асэнсаванне выкладзенага матэрыялу, паглыбленне, пашырэнне і сістэматызацыю ведаў вучняў.

Заклучная размова праводзіцца з мэтай падвядзення вынікаў па матэрыялу, які быў вывучаны на ўроку (альбо шэрагу урокаў), яго замацаванні. Яна дазваляе абагульніць інфармацыю, сістэматызаваць яе і падвесці вынік па пытанні або праблеме, якія разглядаліся на ўроку.

Калі настаўнік выкарыстоўвае гутарку як прыём арганізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў, яму неабходна: а) улічыць змест матэрыялу, вакол ці на падставе якога будзе ісці размова; б) вызначыць мэту размовы і яе разуменне вучнямі; в) прадумаць, якім чынам падтрымліваць інтарэс вучняў да аб'екта размовы і эмацыянальнасць яго ўспрымання; г) валодаць уменнем працаваць з усім класам, а не толькі з вучнямі, якія падымаюць руку; д) уменне настаўніка тактоўна падводзіць вучняў да пошуку правільнага адказу.

3.4. МЕТОДЫКА РАБОТЫ З ДРУКАВАНЫМ СЛОВАМ НА ўРОКАХ ГІСТОРЫІ

3.4.1. Прыёмы работы з вучэбным дапаможнікам на ўроках гісторыі

Вучэбны дапаможнік: патрабаванні і структура

Згодна з Інструкцыяй аб парадку і выпуску вучэбных выданняў, *падручнік* — вучэбнае выданне (друкаванае або электроннае), якое ўтрымлівае сістэматызаванае выкладанне вучэбнага прадмета, часткі вучэбнага прадмета, тэмы вучэбнага прадмета, якія адпавядаюць вучэбнай праграме. У сваю чаргу *вучэбным дапаможнікам* з'яўляецца вучэбнае выданне (друкаванае або электроннае), якое часткова або поўнасцю замяняе падручнік [50].

Вылучаюць некалькі патрабаванняў да вучэбнага дапаможніка (табл. 13).

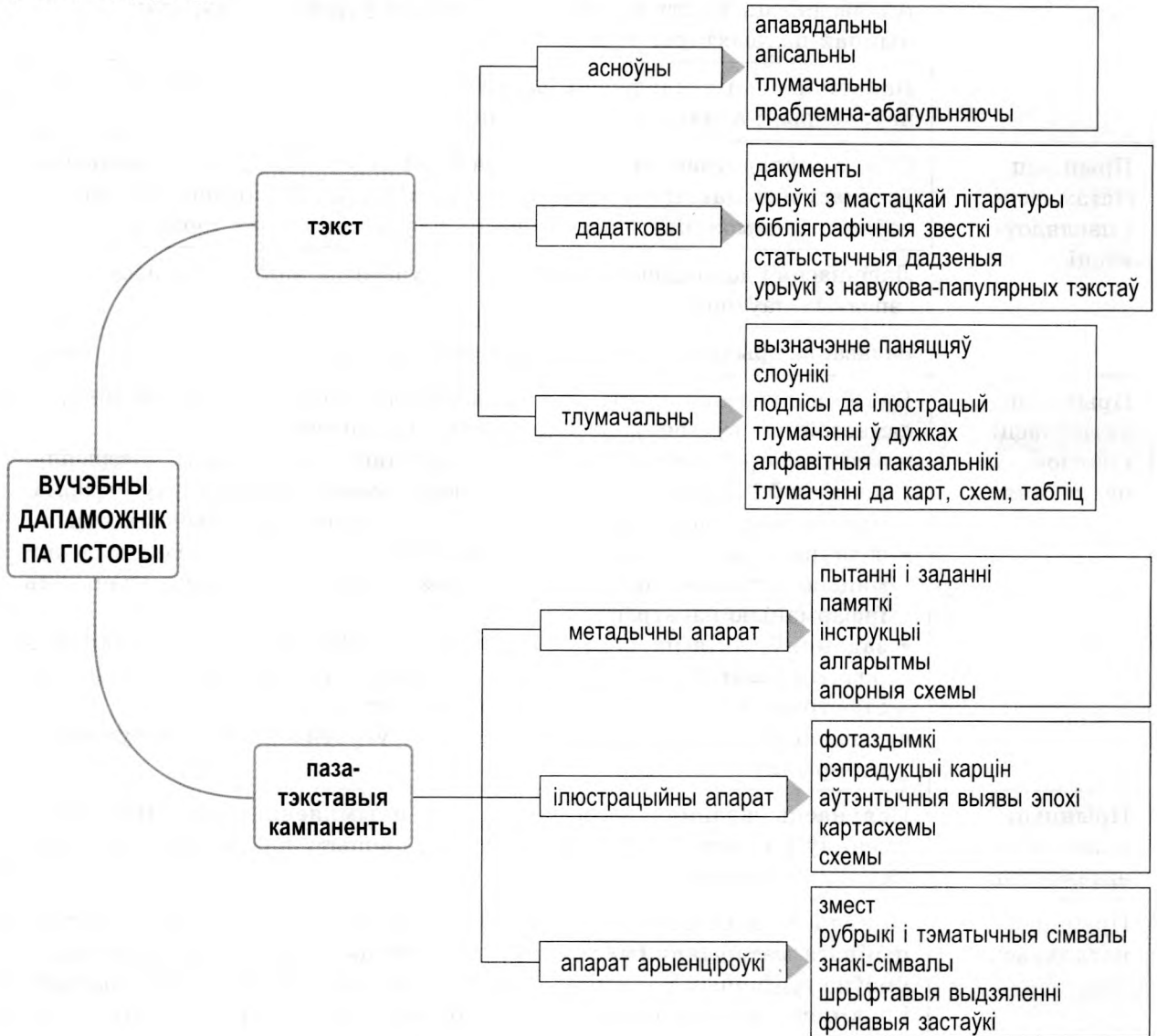
Табліца 13

Патрабаванні да вучэбнага дапаможніка

Патрабаванні	Паказчыкі
Прынцып навуковасці	Адпаведнасць зместу вучэбнага матэрыялу ўзроўню сучаснага развіцця навукі, тэхнікі і культуры
	Дакладнасць выкладзеных фактаў, законаў, прынцыпаў, тэорый
	Выкарыстанне агульнапрынятай навуковай тэрміналогіі
Прынцып даступнасці	Адпаведнасць вучэбнага матэрыялу (яго зместу, раскрыцця) узроставым пазнавальным магчымасцям навучэнцаў: <ul style="list-style-type: none"> • тлумачальны характар выкладання вучэбнага матэрыялу; • захаванне колькасных норм да засваення інфармацыйна-сэнсавых элементаў тэксту; • захаванне норм складанасці мовы (даўжыня сказаў, слоў)

Патрабаванні	Паказчыкі
	<p>Адпаведнасць зместу вучэбнага матэрыялу ўзроўню папярэдняй адукацыйнай падрыхтоўкі вучняў</p> <p>Лаканічнасць і дакладнасць фармулёвак вызначэнняў паняццяў, законаў, тэорый; адназначнасць тэрмінаў</p>
<p>Прынцып сістэмнасці і паслядоўнасці</p>	<p>Строга паслядоўнае выкладанне вучэбнай інфармацыі, якое забяспечвае ўзаемасувязь паняццяў, фарміраванне адзінай паняццыйнай сістэмы вучэбнага дапаможніка; своечасовасць увядзення новых тэрмінаў</p> <p>Лагічнасць і дакладнасць выкладання вучэбнага матэрыялу; адсутнасцьсэнсавых паўтораў</p> <p>Захаванне прычынна-следчых сувязей у выкладанні вучэбнага матэрыялу</p>
<p>Прынцып актыўнасці і свядомасці навучання</p>	<p>Вучэбны дапаможнік стымулюе пазнавальную актыўнасць вучняў, іх самастойную вучэбную дзейнасць праз наяўнасць:</p> <ul style="list-style-type: none"> • заданняў праблемнага і даследчага характару, дыскусійнага матэрыялу, пытанняў і заданняў, якія патрабуюць самастойнага пошуку інфармацыі, яе выкарыстання для выканання вучэбных і практычных задач; • заданняў, накіраваных на фарміраванне ўменняў знаходзіць інфармацыю ў тэксце параграфа, інтэрпрэтаваць, інтэграваць, ацэньваць інфармацыю параграфа; • заданняў, якія патрабуюць аб'яднаць інфармацыю, атрыманую з розных крыніц (асноўнага, дадатковага і тлумачальнага тэкстаў, ілюстрацый, схем, дыяграм, графікаў і г. д.); • пытанняў і заданняў для самаправеркі ўзроўню засваення вучэбнага матэрыялу
<p>Прынцып практыка-арыентаванасці</p>	<p>Наяўнасць заданняў, якія патрабуюць прымянення засвоеных ведаў, уменняў і навыкаў, а таксама асабістага вопыту для вырашэння навучальных і практычных задач</p>
<p>Прынцып нагляднасці</p>	<p>Наяўнасць дастатковага аб'ёму метадычна абгрунтаванага ілюстрацыйнага матэрыялу (малюнкаў, рэпрадукцый карцін, фотаздымкаў і ўмоўна-графічных малюнкаў — карт, схем, чарцяжоў, планаў, графікаў і г. д.), які забяспечвае візуалізацыю тэарэтычнага і фактычнага вучэбнага матэрыялу</p> <p>Аптымальнае спалучэнне ў вучэбным дапаможніку вербальнай (слоўна-знакавай) і візуальнай (схем, табліц, малюнкаў) форм прад'яўлення вучэбнага матэрыялу</p>
<p>Прынцып рэалізацыі ўнутрыпрадметных і міжпрадметных сувязей</p>	<p>Наяўнасць у вучэбным дапаможніку прамых спасылак на раней вывучаны матэрыял па вучэбным прадмеце, іншых вучэбных прадметах</p> <p>Наяўнасць пытанняў і заданняў, накіраваных на актуалізацыю раней засвоенага вучэбнага матэрыялу па вучэбным прадмеце, іншых вучэбных прадметах</p> <p>Наяўнасць пытанняў і заданняў міжпрадметнага характару, якія патрабуюць прымянення ведаў з розных адукацыйных абласцей</p>

У вучэбным дапаможніку вылучаюць некалькі структурных кампанентаў (мал. 28) [62].

Мал. 28. Асноўныя структурныя кампаненты вучэбнага дапаможніка па гісторыі

Першае знаёмства вучняў з вучэбным дапаможнікам трэба пачаць з кароткай характарыстыкі яго зместу, тлумачэння храналагічных меж вывучаемага перыяду, патрэбна звярнуць увагу на структуру падручніка і асаблівасці яго пабудовы. Неабходна акцэнтаваць увагу вучняў на існаванні розных тыпаў вучэбнага тэксту, пытаннях і заданнях, а таксама ілюстрацыях і картасхемах.

Першапачатковай задачай настаўніка пры арганізацыі работы з тэкстам вучэбнага дапаможніка з'яўляецца прывучванне вучняў выдзяляць незразумелыя

месцы і невядомыя паняцці. Вучняў 5—7-х класаў неабходна навучыць не прапускаць невядомыя словы і выразы, а запытвацца аб іх тлумачэнні ў настаўніка, шукаць у слоўніках, энцыклапедыях або інтэрнэце. Гэта дазволіць лепш усвядоміць і засвоіць змест вывучаемага прадмета.

Вылучаюць два тыпы заданняў па вучэбным тэксце:

- пытанні, якія патрабуюць кароткага, канкрэтнага адказу (напрыклад, знайсці вызначэнне тэрміна, паняцця, дату, высновы);
- самастойнае знаёмства з адным з аспектаў праблемы [99, с. 33]. Самастойная работа вучняў з тэкстам вучэбнага дапаможніка павінна ўпісвацца ў агульную логіку і структуру ўрока. Настаўніку неабходна загадзя сфармуляваць і вызначыць задачы вучняў пры рабоце з вучэбным дапаможнікам.

Ніжэй характарызуюцца розныя віды заданняў для арганізацыі работы з тэкстам вучэбнага дапаможніка.

1. *Тлумачальнае чытанне* тэксту выкарыстоўваецца ў 5-м класе, калі вучні вучацца асэнсоўваць прачытаны матэрыял. Пасля прачытання часткі тэксту адбываецца праверка таго, як вучні зразумелі яго. Напрыклад: «Як вы разумееце выраз ...?», «Як гэта можна зразумець?», «Як інакш можна сказаць?» і г. д. Настаўнік тлумачыць новыя словы, тэрміны, выразы, якія сустракаюцца ў тэксце. Тлумачальнае чытанне можа спалучацца з аповедам настаўніка.

Прыклады пытанняў для тлумачальнага чытання па тэме «Найстаражытнейшыя людзі»:

«Першабытны чалавек здабываў сабе ежу, займаючыся збіральніцтвам і паляваннем. Ён карыстаўся толькі тым, што давала прырода: выкопваў ядомыя карані і клубні раслін, лічынкі насякомых, збіраў плады з дрэў, шукаў яйкі птушак і чарапах, паляваў на жывёл. Па-іншаму гэта называецца прысвойваючая гаспадарка».

Пытанні: Як першабытны чалавек здабываў сабе ежу? Як вы разумееце, што такое збіральніцтва? Як адбывалася паляванне першабытнага чалавека? А чаму гаспадарка першабытнага чалавека атрымала назву прысвойваючая?

2. *Каменціраванае чытанне* выкарыстоўваецца ў тым выпадку, калі сустракаецца цяжкі тэкст і настаўнік павінен яго пракаменціраваць, растлумачыць вучням. Гэты від чытання можа выкарыстоўвацца на працягу ўсяго курса гісторыі.

Прыклады пытанняў для каменціраванага чытання па тэме «Старажытны Егіпет»:

1. У якой частцы Афрыкі знаходзіцца Егіпет? Пакажыце на карце тэрыторыю гэтай краіны.
2. Чаму Ніл лічыцца адной з самых вялікіх рэк у свеце?
3. Што такое дэльта? Дзе яна размешчана? Пакажыце гэты раён Егіпта на карце.
4. Што такое папірус? Ці ведаеце вы, як егіпцяне выкарыстоўвалі гэтую расліну?

3. *Аналітычнае чытанне* прадугледжвае падвядзенне вучняў да разважанняў, выказвання меркавання і высноў па прачытаным матэрыяле.

Прыклады пытанняў для аналітычнага чытання па тэме «Старажытны Егіпет»:

1. У старажытнасці краіна, размешчаная ў паўночна-ўсходняй Афрыцы, мела іншую назву — Та Кемет, Чорная зямля. Як вы думаеце, чаму старажытныя жыхары так называлі сваю радзіму?
2. Выкажыце меркаванне, чаму першапачатковы тапонім (назва краіны) не захаваўся. Адкуль магла ўзяцца іншая, цяжка тлумачальная назва?
3. Падумайце, якую частку тэрыторыі сваёй краіны старажытныя егіпцяне называлі Чорнай зямлёй? З якім колерам яны звязвалі іншыя землі?
4. Чаму раён упадзення Ніла ў Міжземнае мора называецца дэльтай? Ці маглі такую назву прыдумаць старажытныя егіпцяне?

4. *Пераказ* зместу параграфа, *адказы на пытанні*. Пасля тлумачэння новага матэрыялу настаўнік можа прапанаваць вучням прачытаць параграф і адказаць, пра што ён не раскажаў і якія прывёў дадатковыя звесткі ў параўнанні з вучэбным матэрыялам. Гэта садзейнічае развіццю ўвагі вучняў.

5. *Гутарка* па тэксце вучэбнага дапаможніка. Пры яе арганізацыі неабходна звяртаць увагу на галоўныя факты тэмы і адначасова фарміраваць/замацоўваць уяўленне аб вывучаемай гістарычнай з’яве, падзеі.

6. *Складанне простага плана* параграфа (пункта параграфа).

Памятка па складанні простага плана [26, с. 221]

1. Уважліва прачытай тэкст і назву тэмы плана.
2. Раздзялі тэкст на закончаныя па сэнсе часткі і выдзелі ў іх галоўнае.
3. Дакладна сфармулюй іх і запішы ў пранумараваным парадку.
4. Склаўшы план, правер, ці раскрывае ён змест тэмы або крыніцы, ці не парушаны логіка, паслядоўнасць пераліку істотных палажэнняў.

7. *Складанне разгорнутага плана* параграфа (пункта параграфа).

Памятка па складанні разгорнутага плана

1. Уважліва прачытай вучэбны матэрыял.
2. Падзялі яго на асноўныя сэнсавыя часткі (пункты плана) і назаві іх. У загалоўках трэба перадаць асноўную думку кожнага фрагмента. Падбіраючы загалоўкі, замяняй дзеясловы назоўнікамі. Абазнач пункты рымскімі лічбамі.
3. Падзялі на сэнсавыя часткі (падпункты плана) змест кожнага пункта, назаві іх і абазнач арабскімі лічбамі.
4. У кожным падпункце можна вылучыць палажэнні, што ўдакладняюць галоўную думку (абазнач іх літарамі).
5. Правер, ці не супадаюць пункты і падпункты плана (нельга каб іх назвы паўтараліся); ці поўнасцю адлюстраваны ў іх асноўны змест матэрыялу, які вывучаецца; ці звязаны наступны пункт плана з папярэднім; ці дапамагае план засвоіць матэрыял, адлюстраваць гістарычную падзею, зразумець і асэнсаваць прычыны гістарычных падзей і з’яў, зрабіць высновы.

8. Зыходзячы з матэрыялу вучэбнага дапаможніка, можна скласці *тэзісны план*. Ён выкарыстоўваецца пры вывучэнні негалоўнага матэрыялу пры

яго канспектыўным выкладанні. Тэзісны план — пералік істотных прымет, прычын, фактаў. Тэзісны план складаецца з мэтай актуалізацыі ўнікальнасці, непаўторнасці падзей і з’яў, а таксама крыніц, якія змяшчаюць інфармацыю пра іх. Ён можа быць простым і разгорнутым, пераходзячы ў форму тэзісных запісаў, якія захоўваюць стыль першакрыніцы [23; 62, с. 109].

Памятка па складанні тэзіснага плана

1. Прачытай увесь тэкст і запішы яго асноўную думку сваімі словамі. Сфармулуй тэзіс як мага карацей, у той жа час дакладна і поўна. Пазбягай ўдакладненняў падрабязнасцямі — твая задача толькі перадаць сутнасць, самае істотнае. Пасля таго як тэзіс запісаны, прачытай тэкст яшчэ раз і правер, ці адпавядае складзеная фармулёўка галоўнай думцы тэксту. Пры неабходнасці яшчэ крыху скараці тэзіс.

2. Калі ў абзацы вылучаецца некалькі тэзісаў, сфармулуй спачатку галоўны, а падпункты дадай пасля. Не трэба імкнуцца адразу прапрацаваць усе дробязі. Абзацы, якія аўтар выкарыстоўвае для ўдакладнення сваёй думкі або стварэння адмысловай выразнай афарбоўкі тэксту, трэба аб’яднаць з іншымі.

3. Пры неабходнасці запішы падпункты. Вылучэнне падпунктаў у кожным абзацы залежыць ад таго, які табе патрэбны план — падрабязны ці кароткі.

Прыкладны тэзісны план

(пры вывучэнні пытання «Палітычныя і сацыяльна-эканамічныя ўмовы жыцця беларускага насельніцтва» (тэма «Заходняя Беларусь у складзе Польшчы», Гісторыя Беларусі, 9 клас):

1. Тэрыторыя, колькасць насельніцтва.
2. Аўтарытарная ўлада ў Польшчы.
3. Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух.
4. Эканамічны заняпад сельскай гаспадаркі.
5. Сацыяльныя выступленні.
6. Развіццё прамысловасці.
7. Нацыянальная палітыка на беларускіх землях.
8. Эміграцыя беларусаў.

9. Пацвярджэнне высноў урока словамі з вучэбнага тэксту.

Напрыклад, настаўнік просіць вучняў зрабіць высновы пасля прачытання тэксту параграфа. Ён тлумачыць, што пад высновамі разумеецца самае галоўнае, падобнае, агульнае або адрознае, што ўтрымліваецца ў фактах, якія вывучаюцца. Пад кіраўніцтвам настаўніка вучні выказваюць уласныя меркаванні. Затым свае высновы яны параўноўваюць з высновамі вучэбнага дапаможніка.

10. Складанне храналагічных, сінхранічных табліц або календара падзей па тэксце. У аснове работы з табліцамі ляжаць прыёмы аналізу, параўнання, абагульнення, сістэматызацыі гістарычнага матэрыялу. Зыходзячы з гэтага табліцы трэба ўводзіць у адукацыйны працэс не раней, чым вучні авалодаюць уменнем складаць розныя віды планаў і даваць параўнальна-абагульняльныя характарыстыкі гістарычнага матэрыялу. Пра работу з табліцамі больш падрабязна глядзі ў главе «Выкарыстанне ўмоўна-графічнай нагляднасці».

11. Падбор у тэксце вучэбнага дапаможніка *доказаў да* сфармуляванай на-стаўнікам *высновы*, пэўнага сцверджання, запаўненне канкрэтызуючай табліцы.

Напрыклад: на падставе тэксту вучэбнага дапаможніка дакажыце, што ў Сярэдневякоўі на раз-віццё заходнеславянскай літаратуры, архітэктуры, жывапісу вялікі ўплыў аказалі заходнееўрапей-скія традыцыі.

12. *Супастаўленне* згаданых у вучэбным дапаможніку *фактаў з першакрыніцай*.

13. *Работа з фармулёўкамі* раздзелаў, назваў параграфуў, пунктаў параграфуў.

Існуе некалькі варыянтаў арганізацыі дзейнасці вучняў. Вучні самі фар-мулююць загаловак параграфа, аналізуючы тэкст дапаможніка і спрабуючы вылучыць, на іх думку, найбольш важныя складальнікі тэксту. Або можна прапанаваць вучням даць новую фармулёўку параграфа і яго пунктаў у выгля-дзе афарызма, супрацьлегласці, рознагалосся, якое патрэбна вырашыць (такая журналісцкая падача назвы паказвае на чалавечы сэнс праблемы, накіроўвае на яе пошукі, дапамагае знайсці адказ на пытанне «Навошта мне гэта патрэбна ведаць?»).

Табліца 14

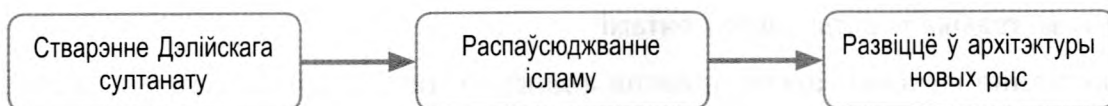
Работа з фармулёўкамі назваў параграфуў

Назвы параграфуў у вучэбным дапаможніку [60]	Новыя назвы параграфуў
§ 2. Эпоха Вялікіх геаграфічных адкрыццяў	Як еўрапейцы адкрывалі новыя землі
§ 4. Мастацтва эпохі Адраджэння	Светачы эпохі Адраджэння
§ 5. Фарміраванне навуковай карціны свету	Адкрыцці прыходзяць толькі да тых, хто падрыхтаваны да іх разумення
§ 6. Рэфармацыя ў Германіі	Чым менш слоў, тым лепш малітва
§ 8. Рэвалюцыя ў Нідэрландах	Нідэрланды — першаадкрывальнікі буржуазнай рэвалюцыі
§ 11. Дзяржава ў XVII—XVIII стст.	«Дзяржава — гэта я!»
§ 14. Эпоха Асветніцтва	«Май мужнасць карыстацца сваім розумам»

14. *Работа над фармулёўкамі, высновамі, тэрмінамі*. Напрыклад, выпісванне значэнняў паняццяў, якія дадзены ў вучэбным дапаможніку, параўнанне іх з вызначэннямі ў слоўніку.

15. *Паказ на карце або нанясенне на контурную карту гісторыка-геаграфічных аб'ектаў*, якія згадваюцца ў тэксце.

16. *Складанне лагічных ланцужкоў і лагічных схем*. Напрыклад, падчас вы-вучэння тэмы «Індыйская цывілізацыя» (Сусветная гісторыя, 6 клас) можна скласці ланцужок, адлюстраваны на мал. 29 [86, с. 54].

Мал. 29. Лагічны ланцужок да тэмы «Індыйская цывілізацыя»

Важную ролю ў рабоце з вучэбным тэкстам адыгрывае складанне *лагічных схем*. Яны даюць інфармацыю ў спрошчаным і адначасова канцэнтраваным выглядзе. Пра работу са схемамі больш падрабязна глядзі ў главе «Выкарыстанне ўмоўна-графічнай нагляднасці».

17. *Пераўтварэнне тэкставай інфармацыі*, якая прыводзіцца ў параграфі, у схему (логіка-сэнсавую, гексаганальную, кластар, ментальную карту, табліцу і інш.).

18. *Пераўтварэнне лічбавай інфармацыі*, якая прыводзіцца ў тэксце параграфа, у *графік, статыстычную табліцу або дыяграму*.

19. *Складанне аповеду* пра гістарычную падзею, якая разглядаецца ў параграфі, ад імя аднаго з яе ўдзельнікаў або размова двух герояў (у такім разе гаворка ідзе пра выкарыстанне ўжо вядомых прыёмаў персаніфікацыі і драматызацыі).

20. *Ілюстраванне зместу параграфа* ці яго часткі ўласнымі малюнкамі.

21. *Складанне ўласных пытанняў і заданняў* да зместу параграфа.

22. *Складанне тэматычнай крыжаванкі* на падставе параграфа і інш. [14, с. 271—274; 25, с. 102—103; 62, с. 75].

Памятка па арганізацыі работы з вучэбным тэкстам [113]

1. Прачытайце ўвесь параграф, складзіце агульнае ўяўленне аб апісаных у ім падзеях, з'явах. Уважліва разгледзьце картасхемы, схемы, ілюстрацыі.
2. Звярніце ўвагу на вылучаныя ў падручніку факты, высновы, ідэі.
3. Складзіце просты (разгорнуты) план. Ён будзе садзейнічаць палёгкаў выканання дамашняга задання.
4. Паспрабуйце звязаць з матэрыялам параграфа тое, што пачулі і ўбачылі на ўроку, запісалі ў сшытку.
5. Успомніце, што вы читалі па тэме, якую вывучалі на ўроку, што бачылі ў музеі, кінастужках.
6. Пры неабходнасці прагледзьце параграфы, якія вы вывучалі раней.
7. Калі нешта здаецца незразумелым або нейкае пытанне зацікавіла вас, звярніцеся да слоўніка, энцыклапедыі, інтэрнэту.
8. Праверце, ці ведаеце вы матэрыял тэмы, перакажыце яго (спачатку выкарыстайце для пераказу план).
9. Падрыхтуйце вусныя (калі настаўнікам не вызначана іншае заданне) адказы на пытанні і заданні, якія размешчаны ў канцы параграфа.

Прыведзеныя прыклады работы з тэкстам вучэбнага дапаможніка сведчаць пра вялікія магчымасці па фарміраванні як агульных, так і спецыяльных уменняў у вучняў.

3.4.2. Методыка работы з дакументамі

Навучанне гісторыі цесна звязана з дакументальнымі крыніцамі, калі вучні знаёмяцца з іх знешнім выглядам, зместам, структурай і г. д. Дакумент робіць аповед настаўніка жывым і яркім, а высновы больш пераканаўчымі, садзейнічае канкрэтызацыі гістарычнага матэрыялу, бачанню яркіх вобразаў і карцін мінулага, стварае адчуванне духу эпохі.

Прыцягненне новых дакументальных фактаў дазваляе вучням адчуць дух эпохі. Падчас работы з крыніцамі ў іх актывізуецца працэс мыслення і ўяўлення, што спрыяе больш плённаму засваенню гістарычных ведаў і развіццю гістарычнай свядомасці, выпрацоўваюцца ўменні самастойнай работы: чытаць і разумець дакументы, аналізаваць і здабываць інфармацыю, разважаць, ацэньваць значэнне дакументаў мінулага і сучаснасці, то бок развіваецца крытычнае мысленне.

Дакумент як гістарычная крыніца павінен адпавядаць мэтам і задачам навучання гісторыі; адлюстроўваць відавочныя, найбольш тыповыя факты і падзеі эпохі; быць арганічна звязаны з праграмным матэрыялам; садзейнічаць актуалізацыі гістарычных ведаў, каб атрымалася прапанаваць навучэнцам пазнавальныя пытанні і заданні; быць даступным вучням па змесце і аб'ёме; цікавым; утрымліваць бытавыя і сюжэтныя падрабязнасці, якія дазваляюць дыферэнцаваць навучанне, канкрэтызаваць уяўленні вучняў аб тых ці іншых падзеях, з'явах, працэсах.

Дакумент павінен аказаць на вучняў пэўнае эмацыянальнае ўздзеянне; валодаць літаратурнымі і навуковымі якасцямі, быць дастаткова інфарматыўным для развіцця пазнавальнай самастойнасці і цікавасці, удасканалення тэхнікі разумовай работы. Важна таксама ўлічваць аб'ём дакумента, яго стылістыку і мову (даступнасць для разумення навучэнцамі рознага ўзросту).

У працэсе навучання гісторыі ў школе вылучаюць два спосабы работы з дакументам:

- 1) уключэнне дакументальнага матэрыялу ў аповед настаўніка;
- 2) арганізацыя работы вучняў над тэкстам дакумента, яго разбор [14, с. 278].

У першым выпадку гаворка ідзе пра невялікія ўрыўкі, якія дазваляюць удакладніць пэўны момант, паставіць праблему, ахарактарызаваць гістарычную асобу, эмацыянальна ўздзейнічаць на вучняў. Гэта важны элемент урока, аднак у першую чаргу маецца на ўвазе развіццё ўменняў і кампетэнцый навучэнцаў.

Задачы работы з дакументамі на ўроку:

- ◆ навучыць вучняў здабываць інфармацыю з дакумента (факты, паняцці, заканамернасці гістарычнага развіцця);
- ◆ навучыць вучняў успрымаць гістарычны дакумент як: а) дадатковую крыніцу атрымання інфармацыі; б) аб'ектыўнае сведчанне падзей, якія адбываліся; в) крыніцу па палітычнай, сацыяльна-эканамічнай, культурнай гісторыі, знешняй палітыцы, дзеяннях пэўных гістарычных асоб і г. д. [58, с. 57]

Сярод патрабаванняў да дакументаў, якія выкарыстоўваюцца на ўроках, вылучаюць:

- ♦ адпаведнасць мэце і задачам урока;
- ♦ адлюстраванне асноўных фактаў і падзей вывучаемай эпохі;
- ♦ даступнасць па змесце, успрыманні вучнямі;
- ♦ інфарматыўнасць;
- ♦ літаратурная і навуковая вартасць [8, с. 53; 62, с. 127].

Мэтанакіраваная, сістэматычная работа па фарміраванні даследчых навыкаў вучняў з выкарыстаннем гістарычных дакументаў дазваляе:

- ♦ найбольш эфектыўна стымуляваць творчую актыўнасць вучняў праз цэласнае ўспрыманне гісторыі;
- ♦ замяніць прадметна-аб'ектныя адносіны паміж настаўнікам і вучнем на адносіны супрацоўніцтва даследчыкаў;
- ♦ фарміраваць і развіваць цікавасць да атрымання інфармацыі з розных крыніц (дадатковы прагляд відэаролікаў, газет, часопісаў і г. д.).

Работа з гістарычнымі дакументамі забяспечвае дасягненне як прадметных, так і метапрадметных вынікаў. Вывучаючы крыніцы, школьнікі засвойваюць адрозненні метадаў навуковага і мастацкага пазнання гісторыі, усведамляюць факт існавання супярэчлівых інтэрпрэтацый падзей мінулага і сучаснасці як норму, атрымліваюць вопыт гісторыка-даследчай дзейнасці. Для вучняў, якія вывучаюць гісторыю на павышаным узроўні, досвед работы з гістарычнымі крыніцамі з'яўляецца значным у кантэксце прафесійнага самавызначэння.

Рэалізацыя кампетэнтнаснага падыходу ў навучанні гісторыі вызначае наступны алгарытм выкарыстання дакументальна-метадычнага комплексу:

1. Атрыбуцыя гістарычнай крыніцы: вызначэнне зыходных дадзеных дакумента (аўтар, назва, час і месца стварэння), відавая класіфікацыя, азнаямленне са знешнім выглядам дакумента.

2. Характарыстыка гістарычнай сітуацыі, у якой быў створаны дакумент.

3. Сістэматызацыя факталагічнага матэрыялу, прадстаўленага ў гістарычным дакуменце, ва ўзаемасувязі з вывучаемымі тэарэтычнымі ведамі.

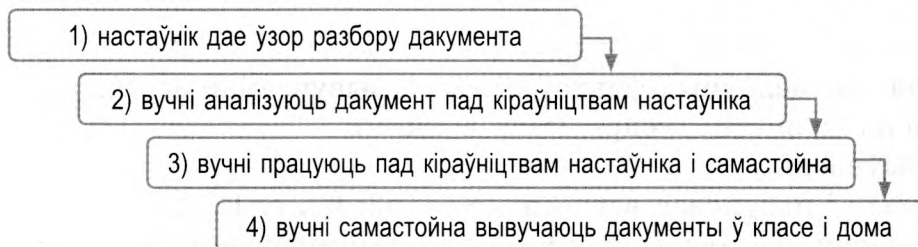
4. Аналіз зместу гістарычнай крыніцы і вызначэнне яго сэнсавай напоўненасці.

5. Вызначэнне пазіцыі аўтара гістарычнага дакумента, яго мэт або матывацыі.

6. Параўнальны аналіз дакументаў, прысвечаных пэўнай гістарычнай падзеі, з мэтай параўнання розных пунктаў гледжання на яе [95, с. 11—16].

Работа з дакументамі паступова павінна ўскладняцца з улікам узросту і пазнавальных асаблівасцей вучняў, узроўню іх папярэдняй падрыхтоўкі. У 5—6-х класах павінен выкарыстоўвацца найбольш просты матэрыял апавядальнага і апісальнага характару. Яго аб'ём не можа перавышаць 10—15 радкоў. У 7—8-х класах колькасць дакументаў для аналізу гаспадарчага і юрыдычнага характару большая, чым у 5—6-х класах, а ў 9-м класе шырэй прыцягваюцца да вывучэння палітычныя, праграмныя дакументы.

Навучанне рабоце з дакументам уключае некалькі *этапаў* (мал. 30) [61].

Мал. 30. Этапы работы з дакументам

Вывучэнне дакумента павінна суправаджацца сістэмай распрацоўкі пытанняў і заданняў да яго. Настаўнік на ўроку знаёміць вучняў з дакументам, тлумачыць сутнасць задання. Самастойная работа вучняў па заданні настаўніка мае месца ўжо ў 5-м класе. Найбольш простыя па змесце і знаёмыя па характары дакументы могуць быць прачытаны вучнямі дома [14, с. 284]. Па гістарычных дакументах дазваляецца прапаноўваць дамашнія заданні творчага характару: падрыхтаваць невялікія паведамленні пра пэўную гістарычную крыніцу, па дакументальным матэрыяле; разгорнуты адказ (апавед, апісанне) на падставе тэксту вучэбнага дапаможніка, ілюстрацыі; напісаць творчае сачыненне на аснове дакументальнага матэрыялу.

У 7—9-х класах работа з дакументамі ўключае:

- ◆ чытанне і пераказ дакумента, складанне па ім плана;
- ◆ тлумачальнае чытанне з папярэдняй і заключнай гутаркай;
- ◆ самастойны разбор дакумента і адказы на пытанні да яго;
- ◆ параўнанне двух дакументаў, якія характарызуюць адну і тую ж падзею;
- ◆ крытычную ацэнку дакумента.

Вучні павінны ўмець вызначаць лагічна завершаныя часткі дакумента, галоўныя ідэі, вучыцца знаходзіць доказы таму ці іншаму тэзісу/сітуацыі. Настаўнік можа прапанаваць наступныя заданні: «Прачытайце і скажыце, аб чым ідзе гаворка ў дакуменце», «Знайдзіце, дзе ў дакуменце сказана пра пэўную падзею, з'яву», «Дакажыце на аснове тэксту дакумента, што...», «Пацвердзіце сваё меркаванне вытрымкай з дакумента» і інш.

Вучні 10—11-х класаў павінны ўмець выконваць больш складаныя заданні па дакументах. Напрыклад, «Выберыце галоўныя, другарадныя дадзеныя ў змесце дакумента», «Вызначце прычыну вивучаемай падзеі», «Параўнайце ўмовы», «Знайдзіце ў дакументальнай крыніцы дадзеныя пра...» і інш. Алгарытм работы з дакументам у залежнасці ад пазнавальных асаблівасцей вучняў прыведзены ў дадатку 2.

Перад тым як прапанаваць дакумент вучням, настаўніку неабходна самому ўважліва пазнаёміцца з яго зместам, прадумаць, якія ўрыўкі больш патрэбны для доказу таго ці іншага тэзіса, а якія — для ажыўлення апаведу. Нельга абмяжоўвацца толькі адборам зместу, трэба прадумаць форму работы для вучняў [65, с. 55—59].

На занятках настаўнік можа прапанаваць вучням наступныя варыянты работы з дакументамі:

1. Розным групам вучняў прааналізаваць адзін і той жа дакумент з пункту гледжання прадстаўнікоў розных эпох, сацыяльных пластоў, народаў і г. д., што будзе спрыяць шырэйшай інтэрпрэтацыі дакумента.

2. Група атрымлівае пакет дакументаў розных відаў (мемуары, лісты і г. д.). На іх падставе неабходна зрабіць высновы аб гістарычнай сітуацыі, праблемах, сфармуляваць пытанні (мадэляванне па прынцыпе рэканструкцыі).

3. Пры аналізе дакумента адна група вучняў можа выступаць у ролі аналітыкаў, другая — у якасці апанентаў аўтараў, трэцяя — апалагетаў і г. д.

4. Самастойнае складанне вучнямі пытанняў да дакумента [24, с. 120].

Табліца 15

Пытанні да дакумента ў залежнасці ад яго віду [25, с. 107—110]

Від дакумента	Тыпалогія пытанняў і заданняў да яго
<p>1. Дакументы дзяржаўнага характару: граматы, загады, законы, прамовы дзяржаўных дзеячаў, пратаколы дзяржаўных мерапрыемстваў і г. д.</p>	<p>1. Калі, дзе, чаму з’явіўся дадзены дакумент? 2. Хто аўтар дакумента? Што вы ведаеце пра гэтага чалавека, яго жыццё і дзейнасць? 3. Растлумачце асноўныя/новыя паняцці, якія выкарыстоўваюцца ў дакуменце. 4. Чые інтарэсы (інтарэсы якіх груп, слаёў, класаў грамадства) адлюстроўваюць асобныя палажэнні або цалкам дакумент? 5. Чым адрозніваецца гэты дакумент або яго асноўныя палажэнні ад падобных, якія існавалі раней або былі аналагічнымі ў іншых краінах? 6. Да якіх вынікаў, змен у дзяржаве і грамадстве прывяло ці маггло прывесці ўвядзенне дадзенага дакумента? 7. Прыдумайце канкрэтную сітуацыю, якая раскрывае дзеянне гэтага дакумента: судовую справу, выступленне апазіцыі і інш.</p>
<p>2. Дакументы міжнароднага характару: дагаворы, пагадненні, пратаколы, дзелавая перапіска і г. д.</p>	<p>1. Пакажыце на карце дзяржавы, якія склалі гэты дакумент. 2. Ахарактарызуйце гістарычныя ўмовы з’яўлення дакумента. 3. Назавіце асноўныя палажэнні дакумента. Ацаніце іх станоўчыя або адмоўныя бакі для кожнай з падпісаўшых яго краін, іншых краін, міжнароднай сітуацыі ў цэлым. 4. Растлумачце, чаму дакумент складзены на такіх умовах (на карысць адных і на шкоду інтарэсам іншых дзяржаў, парытэтных пачатках). 5. Якія змены ў палітычным, эканамічным, тэрытарыяльным плане адбыліся або меркаваліся адбыцца ў адпаведнасці з гэтым дакументам? 6. Які характар насіў гэты дакумент — адкрыты або сакрэтны — і чаму? 7. Дайце абагульняючую ацэначную характарыстыку гэтага дакумента. 8. Падумайце, пры якіх абставінах падобны дакумент мог быць складзены з іншым раскладам сіл</p>

Від дакумента	Тыпалогія пытанняў і заданняў да яго
<p>3. Дакументы, звязаныя з палітычнай барацьбой: праграмы, адозвы, прамовы палітыкаў, пракламацыі, дэкларацыі і інш.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хто аўтар дакумента? Якія яго палітычныя погляды? 2. Якія гістарычныя ўмовы стварэння дакумента? Дзе і калі ён з'явіўся? 3. Да чаго заклікае і што асуджае аўтар дакумента? 4. Інтэрэсы якога слоя насельніцтва ён адлюстроўвае? 5. Як палітычныя заклікі аўтара суадносяцца з яго сацыяльным становішчам і сапраўднымі інтарэсамі? 6. Якія наступствы (рэальныя ці прагназуемыя) ажыццяўлення ідэй гэтага дакумента? 7. Дайце гістарычную ацэнку дакумента
<p>4. Дакументы гістарычнага характару: аналы, летапісы, гістарычныя сачыненні</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пра якія гістарычныя факты ідзе гаворка ў дакуменце? 2. Пакажыце на карце месца, дзе адбываліся апісаныя ў дакуменце падзеі. 3. Вызначце час, у які адбываліся апісаныя падзеі, калі ён не пазначаны ў дакуменце або дадзены ў іншай (нехрысціянскай) сістэме летазлічэння. 4. Як аўтар тлумачыць прычыны, апісвае ход і вызначае значэнне гістарычных падзей? 5. На падставе дакумента вызначце стаўленне аўтара да апісаных падзей. Як пазіцыя аўтара звязана з характарам дакумента і абставінамі яго стварэння? 6. У чым пазіцыя аўтара (не) супадае з сучасным пунктам гледжання на тое, што адбывалася? Чым гэтае (не) супадзенне можна растлумачыць? 7. Ацаніце значнасць гэтага дакумента ў супастаўленні з аналагічнымі гістарычнымі творамі разглядаемага перыяду або прысвечанымі тым жа гістарычным падзеям
<p>5. Дакументы асабістага паходжання: мемуары, дзённікі, лісты, сведчанні відавочцаў</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хто аўтар дакумента? Якое яго сацыяльнае становішча? Пасада? Заняткі? Датчынасць да падзей, якія апісваюцца? 2. Што бачыў аўтар дакумента? Як ён ставіцца да апісаных падзей? Пацвердзіце свае разважанні тэкстам крыніцы. 3. Чым вы растлумачыце менавіта такое стаўленне аўтара да падзей? Да іх удзельнікаў? 4. У чым супадаюць альбо адрозніваюцца сведчанні гэтага аўтара ад іншых крыніц па дадзеным гістарычным факце? 5. Ці давяраеце вы сведчанням аўтара гэтага дакумента? Чаму? 6. Ці падзяляеце вы меркаванні, ацэнкі, высновы аўтара дакумента?
<p>6. Дакументы літаратурнага жанру як гістарычныя помнікі сваёй эпохі: проза, паэзія, драма, эпас, міфы, песні, сатыра, крылатыя выразы і інш.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пакажыце на карце рэгіён свету, дзе адбываецца дзеянне дадзенай літаратурнай крыніцы. 2. Па характэрных дэталях быту, паводзін людзей і г. д. вызначце прыкладны час дзеяння або напісання твора / Знайдзіце прыметы, якія пацвярджаюць, што дадзены твор з'явіўся ў эпоху... 3. Якія вобразы гістарычных герояў, падзей стварае аўтар? Як вы лічыце, што ў гэтым партрэце з'яўляецца перабольшваннем, прадуманым, непраўдзівым і г. д.? Як вы думаеце, з якой мэтай аўтар зрабіў так?

Від дакумента	Тыпалогія пытанняў і заданняў да яго
	<p>4. Як аўтар літаратурнага твора тлумачыць учынкi сваіх герояў? Ці згодны вы з такімі ацэнкамі і аргументамі?</p> <p>5. Да якога грамадскага слоя, групы насельніцтва належаў аўтар? Наколькі ён быў аб'ектыўны ў перадачы падзей або не імкнуўся да аб'ектыўнасці?</p> <p>6. У якіх іншых літаратурных творах вы сустрэкалі падобны сюжэт? Чым можна растлумачыць яго распаўсюджанасць?</p>

Падчас работы з дакументамі можна выкарыстоўваць такія прыёмы тэхналогіі развіцця крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо, як кластар, сінквейн, мазгавы штурм, «тоўстыя» і «тонкія» пытанні [66, с. 20—23].

Работу з дакументам можна весці з дапамогай прыёму ключавога слова. Па тэхналогіі выканання ён блізкі да сінквейна. Разам з тым дазваляе працаваць як з усім тэкстам, так і яго часткамі з наступным абагульненнем.

Як працаваць з тэкстам па метадазе ключавога слова [99, с. 153]

1. Прачытай тэкст і вызнач у ім ключавое слова, якое з'яўляецца асноўным паняццем.
2. Знайдзі ў тэксце або пераўтвары з іншых слоў два прыметнікі, якія характарызуюць ключавое паняцце.
3. Потым адшукай ў тэксце або пераўтвары з іншых слоў тры дзеясловы, якія тлумачаць, што адбылося з ключавым паняццем.
4. Складзі кароткі сказ (5-7 слоў), які будзе служыць вывадам па змесце вывучаемага матэрыялу.

Прыклад работы з выкарыстаннем метаду ключавога слова

(Гісторыя Беларусі, 8 клас) [99, с. 23]:

Стары селянін-паляшук у размове з паўстанцамі патлумачыў прычыну няўдачы паўстання наступным чынам: «...ёсць адна прычына няўдачы паўстання — гэта стаўленне паноў да сялянства. Паны думалі самі зрабіць паўстанне, але забыліся, што іх мала, а мужыкоў столькі, як мурашак. Паны не хацелі вызваліць сялянства, бо, страціўшы паншчыну і падданства мужыкоў, яны страцілі б свае даходы ад мужыка і сваю вагу ў гаспадарстве, дзе яны ўсё, мужык — нішто... Паншчына ёсць прычына заняпаду паўстання».

Папрацуйце па метадазе ключавога слова з тэкстам размовы селяніна з паўстанцамі.

Такім чынам, работа з гістарычнымі крыніцамі прадугледжвае просты ўзровень работы з дакументам і складаны, пераўтваральны, звязаны з больш глыбокім аналізам крыніцы або груп крыніц. На гэтым узроўні адбываюцца асэнсаванне, параўнанне, ацэнка. Напрыклад, параўнаць апісанне адной падзеі ў розных крыніцах, вылучыць версіі гістарычнай падзеі, супаставіць дадзеныя дакумента і іншых крыніц (статыстыкі, матэрыяльных крыніц, выяў), прааналізаваць серыю гістарычных крыніц з мэтай выяўлення характэрных рыс гістарычнага працэсу. Творчы ўзровень работы з гістарычнымі дакументамі азначае свабоднае аперыраванне імі ў дыскусійнай і даследчай формах дзейнасці вучня.

На гэтым узроўні праблемныя і пазнавальныя заданні патрабуюць асэнсавання і супастаўлення пунктаў гледжання, ідэй некалькіх дакументаў; складання параўнальных табліц, лагічных ланцужкоў; прымянення тэарэтычных палажэнняў дакумента для доказу, аргументавання свайго пункту гледжання, абмеркавання дыскусійных праблем. Творчыя заданні могуць выступаць у розных формах. Напрыклад, «Імітацыя гістарычнай крыніцы», гістарычныя сачыненні.

Каб вучні лепш разумелі спецыфіку дакументаў, можна выкарыстаць *прыём стылізацыі* — імітацыі сапраўдных тэкстаў, якія адносяцца да пэўнай эпохі. Прыхільнікі ўжывання гэтага прыёму адзначаюць, што падчас стварэння дакумента вучні павінны засвоіць асаблівасці напісання тэксту ў пэўную эпоху (паэтыка, стыль, змест, атрыбуты свайго часу) і толькі потым спрабаваць скласці «скаргу», «дзённік», «адозву», «ліст» і г. д. Але настаўніку неабходна даць інструкцыі: якога роду тэкст павінен быць і яго асаблівасці, калі і ў якіх умовах ён з’явіўся, хто яго «стваральнік» [26, с. 225—226].

Прыклад заданняў з выкарыстаннем прыёму стылізацыі:

«Уявіце, што вы — еўрапейскі падарожнік і трапілі ў Стамбул XVIII ст. Якія запісы ў сваім дзённіку вы зробіце? Якія асаблівасці жыцця мусульман адлюструеце ў нататках?»

«Уявіце сябе журналістам французскай газеты XVIII ст. Складзіце разгорнуты план рэпартажу з месца падзей, адлюстраваных на карціне “Штурм Бастыліі”» [64, с. 103].

«Уявіце, што вы вандроўнік у часе і апынуліся ў Полацку (Гародні) часоў Сярэднявекі: напішыце сваім бацькам ліст аб архітэктурных славукасцях горада. У лісце апішыце іх знешні выгляд, аздабленне, а таксама адзначце, што больш за ўсё вас уразіла. Стварыце карту — план горада з пазначэннем архітэктурных забудов».

«Уявіце сябе членам Партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў у гады Першай сусветнай вайны. Напішыце адозву да насельніцтва Беларусі, у якой выкладзіце свае погляды на пытанні эканамічнага развіцця і дзяржаўнага ладу Расійскай імперыі».

Такім чынам, працуючы з гістарычнымі крыніцамі, вучні набываюць наступныя ўменні самастойнай работы:

- ◆ чытаць і пераказваць дакументы, аналізаваць і здабываць інфармацыю, разважаць, складаць план;
- ◆ параўноўваць і супастаўляць два і больш дакументы, якія характарызуюць адну і тую ж падзею;
- ◆ крытычна ацэньваць значэнне дакументаў мінулага і сучаснасці;
- ◆ уменне знаходзіць доказ таму ці іншаму сцверджанню.

Для параўнання прыёмаў ніжэй прыведзены план работы з гістарычнымі дакументамі, які выкарыстоўваюць у сваёй практыцы настаўнікі Заходняй Еўропы [25, с. 112—114].

1. Паходжанне тэксту.

- ◆ Хто напісаў гэты тэкст?
- ◆ Калі ён быў напісаны?
- ◆ Да якога тыпу крыніц ён адносіцца: ліст, дзённік, афіцыйны дакумент і г. д.?

- ◆ Што ўяўляе сабой тэкст: поўны дакумент або ўрывак?
- ◆ Калі гэта фрагмент тэксту, хто зрабіў вытрымку?
- ◆ На якой падставе быў абраны менавіта гэты фрагмент?
- ◆ Тэкст прыводзіцца на мове арыгінала або ў перакладзе?

2. Змест тэксту.

- ◆ Які змест тэксту?
- ◆ Зрабіце агляд структуры тэксту. Назавіце асобныя абзацы.
- ◆ Падкрэсліце найбольш важныя словы, персаналіі, падзеі.
- ◆ Калі вам невядомы нейкія словы, людзі і г. д., даведайцеся пра іх. Памятайце, што ў шматлікіх кнігах ёсць зводныя табліцы, паказальнікі і інш.

3. Дакладнасць тэксту.

- ◆ Аўтар тэксту з'яўляецца першасным ці другасным сведкам падзей? (Калі аўтар прысутнічаў падчас падзеі, якую апісвае, то ён з'яўляецца першасным сведкам.)
- ◆ Гэты тэкст першасны або другасны? (Першасны тэкст сучасны падзеі, другасны бярэ інфармацыю з першасных крыніц або падобных яму другасных. Першасны тэкст можа быць напісаны аўтарам «другой чаргі», г. зн. ён можа быць створаны шмат пазней самой падзеі.)

4. Прадузятасці ў тэксце.

Усе тэксты ў пэўнай меры прадузятыя. Аўтар бачыць падзеі з уласных пазіцый. Таму розныя людзі часта тлумачаць адны і тыя ж факты па-рознаму. Гэта можа рабіцца несвядома, але ў многіх выпадках дакументы ствараюцца з пэўнай мэтай. Аўтар хоча атрымаць нейкую карысць або абараніць сябе, сваю сям'ю ад абвінавачанняў. Прадузятасці часта можна выявіць у выкарыстанні адмысловых прыметнікаў ці ў падборы апісваемых падзей і фактаў. У сувязі з гэтым важна адказаць на пытанні:

- ◆ Ці былі ў аўтара спецыяльныя намеры? Калі так, то якія?
- ◆ Ці з'яўляецца аўтар кваліфікаваным аглядальнікам? Ці разумее ён / яна, што бачыць?
- ◆ Ці ёсць у аўтара асаблівыя сімпатыі, перавагі?
- ◆ Якой мовай піша аўтар?
- ◆ Ці з'яўляецца аўтар прадстаўніком пэўнага пункту гледжання або ён прапануе выключны погляд на падзеі?
- ◆ Ці з'яўляецца дадзеная крыніца адзінай па гэтай падзеі? Калі існуюць іншыя, яны апісваюць гэту падзею ў тым жа ключы або інакш? Калі па-іншаму, чаму і як? Якія з гэтых крыніц больш аб'ектыўныя? Чаму?

5. Крыніцы як сведчанні ментальнасці.

Важна разумець, што дакумент можа быць прадузятым або нават зусім няслушным, але ён здольны выкарыстоўвацца ў якасці крыніцы для пэўных даследаванняў. Ужо факт стварэння дакумента значны сам па сабе. Калі, напрыклад, чалавек апісвае іншых людзей вельмі своеасаблівым спосабам, гэта можа сведчыць пра яго адносіны да іх. Калі аўтар вельмі прадузяты ў дачыненні да якой-небудзь падзеі цалкам свядома, г. зн. ён хоча зрабіць пэўнае ўражанне на чытача.

6. Пытанні для пазнейшых тлумачэнняў.

Гісторыкі інтэрпрэтуюць крыніцы, але не здольны рабіць гэта зусім аб'ектыўна, паколькі знаходзяцца пад уплывам часу, у якім жывуць, а таксама сваіх чаканняў і надзей на будучыню. Яны могуць таксама мець асаблівыя намеры, калі пішуць кнігі па гісторыі.

- ◆ Хто напісаў гэтую кнігу? Калі і дзе?
- ◆ Перад вамі мова арыгінала або пераклад?
- ◆ На падставе якіх дадзеных аўтар развівае свае ідэі?
- ◆ Якая кваліфікацыя аўтара?
- ◆ Што гэта за кніга: школьны падручнік? Папулярнае выданне? Навуковая гістарычная праца?
- ◆ Ці ёсць прадумзятасці ў гэтай кнізе? Ці звязаны з ёй нейкія намеры?
- ◆ На падставе якой канцэпцыі гістарычнага развіцця аўтар будзе сваю кнігу?
- ◆ Аўтар прыводзіць супрацьлеглыя яго пункту гледжання погляды або альтэрнатыўныя інтэрпрэтацыі?

Метадычна правільна арганізаваная работа з дакументальнымі крыніцамі дазваляе развіваць у вучняў крытычнае мысленне і медыяадукаванасць.

3.4.3. Мастацкае і літаратурнае слова

У працэсе навучання гісторыі ў школе мэтазгодна выкарыстоўваць мастацкую і навукова-папулярную літаратуру. Яна дазваляе зрабіць навучанне вобразным, эмацыянальным, паказаць розныя падыходы да праблем мінулага, выклікаць інтарэс да вывучэння гісторыі.

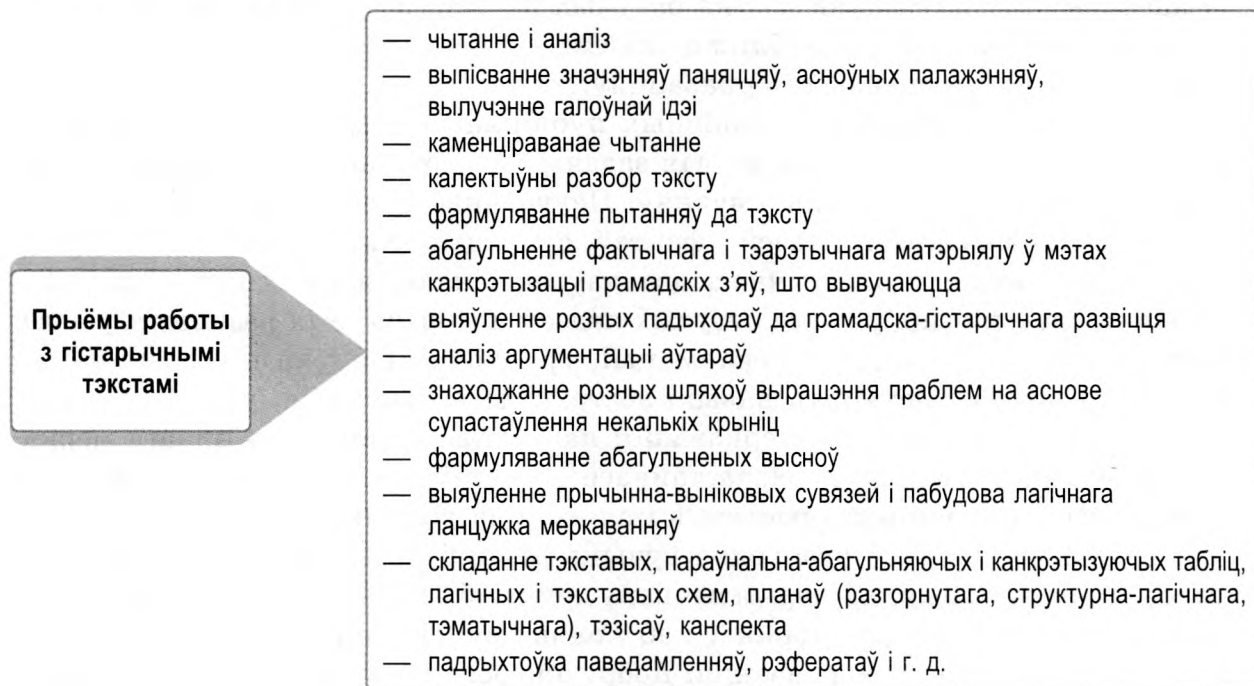
У мастацкай літаратуры ўмоўна вылучаюць дзве групы твораў: літаратурныя помнікі вывучаемай эпохі і гістарычная белетрыстыка. Да першай адносяць мастацкія творы пэўнай эпохі, творы, напісаныя сучаснікамі падзей (вусная народная творчасць, міфы, паданні, крылатыя выразы і інш.). Іх можна выкарыстоўваць у якасці асновы для абагульнення або высноў, ілюстрацыі слоў настаўніка, слоўнага малюнка. У сваю чаргу гістарычная белетрыстыка ўключае мастацкія творы пра пэўную эпоху, напісаныя значна пазней за разглядаемыя падзеі (гістарычныя раманы, апавяданні, п'есы) [14, с. 288—290].

Навукова-папулярная літаратура заклікана данесці простае, зразумелае непадрыхтаванаму чытачу мовай асноўныя ідэі навуковай думкі. Яна дазваляе прадставіць розныя пункты гледжання на пэўную праблему, прасачыць аргументацыю даследчыкаў, падвесці да новых навуковых пошукаў.

Настаўніку мэтазгодна да пачатку вучэбнага года скласці спіс кніг для пазакласнага чытання, работы на ўроку і дома. Важна пры гэтым зыходзіць з узроставых асаблівасцей вучняў і адначасова максімальна выкарыстаць міжпрадметныя сувязі, што дазволіць сфарміраваць больш шырокія ўяўленні і ўменне суадносіць гістарычныя дадзеныя з рознымі сферамі жыцця. Відавочна, што навучэнцы не здольны прачытаць вялікі аб'ём матэрыялу, асабліва да канкрэтнага ўрока. У сувязі з гэтым настаўніку неабходна выбраць найбольш выразны

ўрывац з твора, які будзе адлюстроўваць гістарычную з’яву, працэс, а не асобны факт. Яго можна выкарыстаць як у якасці ілюстрацыі слоў настаўніка (так званы «слоўны малюнак»), так і для арганізацыі самастойнай работы вучняў.

Сярод мноства прыёмаў работы з гістарычнымі тэкстамі, да якіх адносяцца мастацкая і навукова-папулярная літаратура, вылучаюць асноўныя (мал. 31).

Мал. 31. Прыёмы работы з гістарычнымі тэкстамі

Адной з форм работы з тэкстам можа стаць напісанне анатацыі, у якой адлюстроўваюцца наступныя моманты [113, с. 146]:

- ◆ эпоха (перыяд), падзея (з’ява), адлюстраваная ў творы;
- ◆ найбольш важныя і яркія падзеі твора;
- ◆ гістарычныя і тыпічныя персанажы і калізіі, якія адбываліся з імі;
- ◆ стаўленне аўтара да апісваемых падзей і герояў;
- ◆ уласнае меркаванне пра кнігу і яе мастацкія вартасці;
- ◆ уласны погляд пра што даведваецца чытач з гэтага твора.

3.4.4. Методыка арганізацыі работы з матэрыяламі перыядычнага друку

Падчас навучання гісторыі настаўнік фарміруе ў вучняў навык разглядаць дадзеныя перыядычнага друку як адзін з пунктаў гледжання на гістарычны працэс. Матэрыялы перыядычнага друку з’яўляюцца адной з самых даступных крыніц атрымання інфармацыі. Ім уласцівы такія характарыстыкі, як:

- ◆ даступнасць (параўнальна нізкі кошт газет, часопісаў);
- ◆ інфарматыўнасць (публікацыі ўтрымліваюць інфармацыю аб сучасных палітычных, эканамічных і культурных падзеях у свеце, рэгіёне, мясцовасці; тэксты законапраектаў, афіцыйных выступленняў; публікацыі аўтараў, агляды грамадскай думкі і вынікі сацыялагічных даследаванняў; гістарычныя публікацыі і інш.);
- ◆ аператыўнасць (вялікая частка бягучых падзей, з'яў хутка знаходзіць адлюстраванне, водгук у публікацыях СМІ);
- ◆ разнастайнасць ацэнак і меркаванняў.

Выкарыстанне газетных, часопісных публікацый у адукацыйным працэсе дазваляе настаўніку вырашаць многія задачы і ў першую чаргу спрыяе развіццю грамадзянскіх кампетэнцый вучняў. Навучэнцы могуць пазнаёміцца з разнастайнымі тлумачэннямі падзей і фактаў, супрацьлеглымі ацэнкамі гістарычных падзей, дзейнасці палітычных дзеячаў, прааналізаваць іх і зрабіць самастойныя высновы; быць у курсе бягучых падзей, назіраць за іх развіццём у часе; развіваць навыкі апрацоўкі інфармацыі, грунтоўна і поўна выказаць свае высновы (вусна або пісьмова), навыкі абстрактнага мыслення, уменне аналізаваць і супастаўляць факты і меркаванні; паважліва ставіцца да іншага меркавання, разумець прынцыпы разнастайнасці. Настаўнік павінен фарміраваць у вучняў навыкі крытычных мыслення і адносін да розных ацэнак.

На ўроках настаўніку неабходна вучыць вучняў крытычнаму ўспрыманню і асэнсаванню матэрыялаў перыядычнага друку, бо нельга неабдуманна верыць усяму, што ў іх падаецца. Важна, каб кожны вучань адрозніваў правяраныя факты ад суб'ектыўнага меркавання. Добрую перспектыву для развіцця вышэйзгаданых навыкаў стварае прымяненне прыёму параўнання. Матэрыялы друку даюць магчымасць параўноўваць сацыяльна-эканамічнае, палітычнае, культурнае развіццё дзяржаў. Яны могуць выкарыстоўвацца для канкрэтызацыі інфармацыі, атрымання дадатковых звестак па вучэбных прадметах, арганізацыі абмеркавання, у якасці заахвочвання да вучэння, арганізацыі праектнай дзейнасці вучняў.

Падчас работы вучняў з матэрыяламі прэсы на ўроках гісторыі трэба ўлічваць, што ў газетных і часопісных артыкулах публікуецца разнастайны па жанры, паходжанні, разнавіднасцях матэрыял. Гэта законы, пастановы ўлад, урадавая хроніка, рэпартажы, сенсацыйныя вынаходніцтвы і інш. Падыход да гэтай разнастайнай інфармацыі павінен быць дыферэнцаваны.

Пачынаючы работу з матэрыяламі перыядычнага друку, у першую чаргу важна вызначыць мэту іх выкарыстання, спрагназаваць інфармацыйныя патрэбы вучняў. Рабоце з друкаванымі публікацыямі, як і з тэкстам, павінна папярэднічаць тлумачэнне педагога. Увагу вучняў неабходна звярнуць на тое, якую сувязь мае дадзеная публікацыя з тэмай урока, на якія пытанні могуць быць атрыманы адказы пры вывучэнні пэўнага або шэрагу артыкулаў (падабраных па адной тэматыцы).

Варыянты работы з матэрыяламі перыядычнага друку [37, с. 29—33]

I. Работа з адным газетным (часопісным) артыкулам.

Неабходна арганізаваць азнаямленне вучняў з публікацыяй, вынік якога — адказы на наступныя пытанні:

1. Якую інфармацыю змяшчае заглавак? (У яго, як правіла, вынесены ключавыя словы, якія адлюстроўваюць галоўную ідэю артыкула і прыцягваюць ўвагу.)

2. Якую інфармацыю змяшчае падзаглавак? (Хто падрыхтаваў інфармацыю, дата яе напісання, дзе і калі мелі месца апісаныя ў ёй падзеі. Калі артыкул не адзіны ў гэтай серыі, то ў падзаглаўку можна знайсці спасылку на змест раней выдадзенага матэрыялу.)

3. На якіх фактах аўтар акцэнтуюць увагу?

4. Якую ідэю падтрымлівае або абвяргае фактычны матэрыял?

II. Работа з некалькімі газетнымі і (або) часопіснымі публікацыямі. Аснову работы ў дадзеным выпадку складае параўнанне артыкулаў. Вучням могуць быць прапанаваны наступныя пытанні:

1. Супастаўце пункты гледжання на з'явы і факты, якія змяшчаюцца ў прапанаваных артыкулах.

2. Чым адрозніваюцца пазіцыі аўтараў у адносінах да адной і той жа падзеі?

3. Якія аргументы прыводзяцца ў артыкулах? (Чым яны пацвярджаюцца?)

4. Якога пункту гледжання прытрымліваецеся вы? Чаму?

Матэрыялы перыядычнага друку могуць прымяняцца ў творчых заданнях. Гэта могуць быць займальныя пытанні, што дапамагаюць глыбей вывучыць дадзеную тэму; адказ на артыкул яго аўтару, міні-сачыненне, эсэ, дзякуючы якім у вучняў развіваюцца выразнасць у выкладанні матэрыялу, канкрэтыка, уменне прыслухоўвацца да альтэрнатыўных поглядаў на праблему, што вывучаецца, уменне даступна выказаць свае думкі.

Прадстаўленыя прыёмы — гэта толькі пачатак у рабоце з матэрыяламі перыядычнага друку. Іх прымяненне на практыцы можа мяняцца ў сувязі з мэтамі і задачамі ўрока, інтарэсамі і здольнасцямі вучняў, педагогічным вопытам і майстэрствам настаўніка.

У працэсе навучання гісторыі настаўнік павінен выкарыстоўваць краязнаўчы матэрыял аб мінулым краю, горада, мясцовасці:

а) на ўроках даваць артыкулы для калектыўнага абмеркавання іх вучнямі;

б) фарміраваць навыкі самастойнага падбору матэрыялу перыядычнага друку, яго асэнсавання і ацэнкі вучнямі.

Падчас работы з матэрыяламі перыядычнага друку можна прапанаваць вучням памятку па развіцці ўмення каментыраваць паведамленні.

Памятка «Як каментыраваць газетныя паведамленні»

1. Якая тэма паведамлення?

2. Што вам вядома пра згаданыя ў паведамленні палітычныя партыі, арганізацыі, дзеячы? Ахарактарызуйце іх.

3. У якіх абставінах (палітычных, эканамічных) адбывалася дадзенае падзея (з'ява)? Якая сувязь падзеі з канкрэтнымі абставінамі? Якія яе агульныя і непасрэдныя прычыны? Як яна развівалася да гэтага часу?

4. Якія заканамернасці або істотныя рысы сучаснага развіцця праявіліся ў падзеі? Ахарактарызуйце яго сутнасць.

5. Ці вядомы вам іншыя падобныя падзеі, якія адбываліся ў дадзенай краіне за апошнія гады? Ці з'яўляецца падзея, пра якую паведамляе газета, звычайнай для дадзенай краіны або яе трэба разглядаць як выключную? Паспрабуйце вызначыць агульныя рысы такога роду падзей (з'яў).

6. Якія тэндэнцыі развіцця падзеі або з'явы?

7. Калі гэта з'ява толькі развіваецца, якія могуць быць яе вынікі?

8. Зрабіце высновы пра значэнне падзеі. Якія яе ўрокі?

3.5. Медыятэксты на ўроках гісторыі

На ўроках гісторыі і грамадазнаўства мэтазгодна выкарыстоўваць медыятэксты, у якіх спалучаюцца візуальны вобраз і тэкст. *Медыятэксты* — паведамленні, створаныя ў розных відах і жанрах медыя, прадукты вытворчасці медыя (сродкаў масавай камунікацыі) [93, с. 9—10]. Пад імі разумеюць тэкст любога медыйнага віду і жанру: відэафрагмент, кіно, рэкламны ролік, выявы на адзенні і г. д. Гісторыкі вывучаюць і рэканструююць мінулае на падставе гістарычнай інфармацыі, якая захавалася з дапамогай гістарычных крыніц, у тым ліку сродкаў масавай інфармацыі (газетныя артыкулы, фотаздымкі, кінахронікі). Таму гісторыю лічаць ідэальным вучэбным прадметам для ажыццяўлення мэт медыяадукацыі.

Медыяадукацыя (media education) — частка адукацыйнага працэсу, накіраваная на фарміраванне ў грамадстве медыякультуры, падрыхтоўку асобы да бяспечнага і эфектыўнага ўзаемадзеяння з сучаснай сістэмай масмедыя, што ўключае як традыцыйныя (друкаваныя выданні, радыё, кіно, тэлебачанне), так і навішныя медыя (камп'ютарна-апасродкаваныя дачыненні, інтэрнэт, мабільная тэлефанія) з улікам развіцця інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій [72].

У працэсе навучання гісторыі неабходна фарміраваць і развіваць медыяінфармацыйныя кампетэнцыі вучняў:

- ♦ атрымліваць з разнастайных крыніц і крытычна асэнсоўваць інфармацыю, сістэматызаваць, аналізаваць, інтэрпрэтаваць атрыманыя дадзеныя і выкарыстоўваць іх пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач;
- ♦ адрозніваць факты, аргументы, ацэначныя меркаванні, аддзяляць асноўную інфармацыю ад другаснай, перадаваць змест інфармацыі адпаведна пастаўленай мэце;
- ♦ ажыццяўляць пошук, збор, апрацоўку з разнастайных крыніц сацыяльна-гістарычнай інфармацыі з магчымасцю яе пераводу з розных знакавых сістэм (тэкст, карта, табліца, схема, аўдыявізуальны рад) у вербальны выгляд і наадварот і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач.

Для эфектыўнага фарміравання медыяінфармацыйных кампетэнцый вучняў настаўнік гісторыі сам павінен умець праводзіць пошук інфармацыі ў розных

крыніцах, крытычна аналізаваць іх і інфармацыю, пададзеную ў розных знакавых сістэмах, адрозніваць факты і меркаванні, гістарычныя маніпуляцыі і тлумачэнні, удзельнічаць у дыскусіях па гістарычных праблемах, звязаных з асвятленнем іх у медыя, фармуляваць уласную пазіцыю па пытаннях, што абмяркоўваюцца, выкарыстоўваць для аргументацыі гістарычныя звесткі [52, с. 6—8].

Сучасны адукацыйны працэс накіраваны на станаўленне асобы з развітым крытычным мысленнем, якое грунтуецца на актыўным разглядзе інфармацыі і яе ацэнцы праз пытанні, улік розных пунктаў гледжання, уплываў стэрэатыпаў і прадузятасці. Крытычнае стаўленне да крыніц інфармацыі магчыма толькі тады, калі ў яе спажываўцы выпрацаваны набор свядомых дзеянняў і навыкаў, якія выкарыстоўваюцца для вызначэння дакладнасці інфармацыі, наяўнасці ў ёй маніпуляцыі і інш. Для гэтага неабходна разумець, што ляжыць у аснове медыяпаведамлення. Вылучаюць чатыры асноўныя этапы работы з медыяпаведамленнем (табл. 16) [93, с. 17].

Табліца 16

Этапы работы з медыяпаведамленнем

Этап	Рэкамендацыі
Аддзяленне фактаў ад меркаванняў, пунктаў гледжання, ацэнак	<ul style="list-style-type: none"> • Меркаванне ў тэксце можна знайсці ў выглядзе каментарыя, інтэрпрэтацыі; • ацэнка заўсёды выказвае суб'ектыўную пазіцыю, эмацыянальнае стаўленне, заклік да нейкіх дзеянняў; • факт не дае ацэнак, ні да чаго не заклікае; • можна адрозніць меркаванне ад фактаў па словах-маркерах, якія дапамагаюць распазнаваць наяўнасць у тэксце ацэначнай інфармацыі
Праверка крыніц інфармацыі	<ul style="list-style-type: none"> • Неабходна насцярожана ставіцца да інфармацыі з ананімных крыніц, бо ананімнасць не прадугледжвае адказнасці за пададзеную інфармацыю; • неабходна адрозніваць першасную і другасную крыніцы інфармацыі, бо праз інтэрпрэтацыю і пераказ могуць з'яўляцца недакладнасці; • крыніца лічыцца тым больш надзейнай, чым больш нейтральным з'яўляецца яе стаўленне да тэмы або падзеі, пра якую гаворыцца ў навіне; • істотнай з'яўляецца кампетэнтнасць крыніцы ў праблеме, яе блізкасць да падзеі, працэсу або з'явы, якія асвятляюцца (калі крыніца мае дачыненне да падзей, што асвятляюцца, то яе нейтральнасць ставіцца пад сумнеў); • якасныя медыя шануюць сваю рэпутацыю і ніколі не стануць рызыкаваць, публікуючы наўмысна скажоную інфармацыю
Параўнанне крыніц інфармацыі	<ul style="list-style-type: none"> • Неабходна правяраць інфармацыю з дапамогай некалькіх крыніц; • папулярнасць і аўтарытэтнасць крыніцы яшчэ не з'яўляюцца гарантыяй дакладнасці інфармацыі; • да выпадковых, адзінкавых звестак неабходна ставіцца з асцярогай (чым больш адзінкавых звестак атрымана з розных крыніц, тым больш яны дакладныя)

Этап	Рэкамендацыі
Аўтарства крыніцы інфармацыі	<ul style="list-style-type: none"> • Варта паставіцца да тэксту максімальна скептычна, калі аўтар не пазначаны; • калі аўтар пакідае адрас сваёй электроннай пошты для сувязі або магчымасць каментавання, узровень даверу да тэксту расце; • важнымі з’яўляюцца факт спасылак аўтара на пэўныя публікацыі як крыніцы прыведзеных ім фактаў і тое, наколькі аўтарытэтнымі з’яўляюцца аўтары гэтых публікацый. Мае значэнне, ці спасылаюцца на дадзены матэрыял іншыя сайты/СМІ

Каб навучыць прыёмам работы з медыяпаведамленнямі, сфарміраваць уменне аналізаваць інфармацыю, настаўнік можа прапанаваць вучням знайсці паведамленні пра тыя ці іншыя гістарычныя падзеі ў розных крыніцах. Вучні павінны ўмець агучваць і характарызаваць розныя пункты гледжання, якіх прытрымліваюцца прадстаўнікі розных медыя. Задача настаўніка — даць інструмент, каб кожны з вучняў здолеў сам прааналізаваць свае тэксты і зрабіць высновы. Трэба, каб вучні разумелі: адзіная крыніца інфармацыі не заўсёды праўдзівая. Бывае, што медыя хлусяць альбо па-рознаму інтэрпрэтуюць адны і тыя ж падзеі.

Для аналізу медыятэксту настаўнік можа прапанаваць рад пытанняў [93, с. 26—28]:

- ◆ Хто падрыхтаваў матэрыял? (Вызначэнне аўтарства.)
- ◆ На каго матэрыял разлічаны, каму выгадна такая інфармацыя? (Вызначэнне аўдыторыі і мэты стварэння.)
- ◆ Каму належыць рэсурс, на якім інфармацыя размешчана?
- ◆ Ці ўказаны крыніцы інфармацыі? (Вызначэнне дакладнасці.)
- ◆ Пра што гэтае паведамленне?
- ◆ Якія ідэі, каштоўнасці або пункты гледжання ўтрымліваюцца ў гэтым паведамленні? (Вызначэнне зместу.)
- ◆ Што замоўчваецца, застаецца недагавораным у паведамленні, які яго не-вербальны сэнс? (Вызначэнне метадаў уздзеяння.)

Табліца 17

Прыёмы работы з медыятэкстамі

Прыём	Прыклад задання
Параўнанне двух кадраў (фотаздымкаў, малюнкаў), на якіх адна і тая ж сцэна падаецца ў розных ракурсах	Параўнайце два фотаздымкі аднаго месца: гарадскі краявід першай паловы XX ст. і гарадскі краявід другой паловы XX ст.; будынак мінскага чыгуначнага вакзала пачатку XX ст. і сучасны яго выгляд і г. д. Што змянілася? Якія змены грамадскага жыцця можна прасачыць на фота?

Прыём	Прыклад задання
Складанне працягу аповеду пра тую ці іншую сітуацыю, які змяшчаецца ў медыятэксце	Прадоўжыце хроніку (да гэтага настаўнік паказвае пачатак хронікі або фільма), параўнайце свой варыянт развіцця падзей з тым, які размешчаны ў арыгінале (пры яго наяўнасці)
Падрыхтоўка 10-хвіліннага выпуску тэле- або радыёнавін	Падрыхтуйце сцэнарый (разгорнуты план) выпуску навін, прысвечаны юбілейнай даце з дня нараджэння (выдання твора і г. д.) Леанарда да Вінчы, Францыска Скарыны, Людовіка XIV, Марціна Лютэра, Напалеона Банапарта, Адама Міцкевіча, Казіміра Малевіча або інш.
Складанне праграм перадач для розных тэле- або радыёканалаў з указаннем часу выхаду ў эфір, аўдыторыі, канкурэнтаздольнасці	Падрыхтуйце разгорнуты сцэнарый правядзення тэле- або радыёперадачы з удзелам экспертаў, прысвечанай архітэктуры Беларусі XI—XXI стст., прычынам і наступствам геаграфічных адкрыццяў або інш.
Параўнанне некалькіх пунктаў гледжання (напрыклад, прафесійных журналістаў, мастацтвазнаўцаў) на падзеі, адлюстраваныя ў медыятэксце, і сам медыятэкст	Вызначце, наколькі мэтазгодна ўсталяваны помнік вялікаму князю літоўскаму Гедыміну ў Лідзе, Тадэвушу Касцюшку ў Косаве, Сімону Балівару ў скверы імя С. Балівара ў Мінску, Ілы Рэпіну ў в. Здраўнёва на Віцебшчыне і інш. (сюжэт у навінах, інтэрв'ю гісторыка, апытанне людзей на вуліцы каля помніка)

Каб навучыць прыёмам работы з медыяпаведамленнямі, сфарміраваць уменне аналізаваць інфармацыю, настаўнік можа прапанаваць вучням знайсці паведамленні пра тыя ці іншыя гістарычныя падзеі ў розных крыніцах.

Традыцыйна пад медыятэкстам мы разумеем друкаваныя перыядычныя выданні, паведамленні ў сетцы інтэрнэт, відэапаведамленні. Аднак гэта не адзіныя сродкі, якія дасылаюць у грамадства пэўны пасыл. Яшчэ адным відам медыяпаведамленняў выступаюць помнікі.

Адзін з варыянтаў работы з выявамі помніка апісаны А. Палейкай.

Работа «Помнік як навіна» з выявай помніка [93, с. 37]

1. Мазгавы штурм. Настаўнік паказвае фота новага помніка і прапануе даць яму сваю назву. Асабліва цікава, калі вучні бачаць яго ўпершыню і нічога пра яго не ведаюць. Усе ідэі запісваюцца на дошцы.

2. Работа ў парах. Абмен меркаваннямі па пытаннях:

- ◆ Каму ўсталяваны гэты помнік? Пра што сведчаць дэталі: сімвалы, адзенне?
- ◆ Якую гісторыю распавядае помнік?
- ◆ Хто і пра якую гісторыю тут нагадвае?
- ◆ Якія каштоўнасці ўвасабляе помнік? Ці супадаюць яны з вашымі каштоўнасцямі?
- ◆ Якую функцыю выконвае помнік у грамадскай прасторы?
- ◆ Ці дазволілі б вы ўсталяваць гэты помнік, калі былі б мэрам горада? Чаму?

3. Кароткая інфармацыя настаўніка пра помнік (назва, дзе і калі ён усталяваны, аўтар, ініцыятар мемарыялізацыі і г. д.). Вучні звяртаюцца да вынікаў мазгавога штурму і работы ў парах, адказваюць на пытанні настаўніка: «Як вы лічыце, ці будуць адрознівацца паведамленні пра ўсталяванне помніка ў розных медыя? Чаму вы так лічыце?».

4. Калектыўная работа з загаловамі публікацый аб адкрыцці гэтага помніка. Кожная група атрымлівае аднолькавыя наборы выразак заглаўкаў і назваў выданняў, у якіх матэрыялы былі апублікаваны, або падборкі заглаўкаў з інтэрнэту і спіс інтэрнэт-рэсурсаў. Удзельнікі суадносяць заглавак і выданне, дзе выйшла публікацыя, і тлумачаць, чаму яны так лічаць. Вынікі работы групы афармляюцца на асобным аркушы як калаж.

5. Абмеркаванне вынікаў групавой работы. Удзельнікі параўноўваюць калажы, вылучаюць супадзенні і адрозненні, выслухоўваюць каментарыі. Настаўнік раздае групам пакеты скрыншотаў публікацый і праводзіць іх выніковае абмеркаванне.

Прыклады заданняў з выявамі помнікаў па гісторыі Беларусі:

1. Уважліва разгледзьце стужку часу «Славутыя людзі зямлі беларускай» (мал. 32). Як вы лічыце, чаму менавіта гэтым гістарычным дзеячам усталяваны помнікі на тэрыторыі Беларусі? Чаму менавіта ў гэтых гарадах яны ўсталяваны? Выкажыце свой пункт гледжання.

Мал. 32. Стужка часу «Славутыя людзі зямлі беларускай» [30]

Распрацуйце гістарычную гульню па прыведзенай ілюстрацыі. Складзіце правілы гульні і заданні, звязаныя з жыццём і дзейнасцю гістарычных дзеячаў, якім усталяваны помнікі ў Беларусі.

У 2012 г. было арганізавана інтэрактыўнае абмеркаванне пытання: «Якія гістарычныя помнікі трэба ўсталяваць у Мінску?». Шмат людзей аддалі свой голас за помнік Глебу Менскаму. Ці прагаласавалі б вы за стварэнне помніка гэтаму гістарычнаму дзеячу? Раствлумачце чаму.

2. Пры дапамозе інтэрнэт-рэсурсаў знайдзіце гэты фотаздымак (мал. 33). Параўнайце помнікі іншым вялікім князям літоўскім з помнікам Гедыміну. Як вы лічыце, чаму скульптар паказаў князя ў такім вобразе?

У верасні 2019 г. адбылося адкрыццё помніка вялікаму князю літоўскаму Гедыміну ў Лідзе. Як вы лічыце, чаму помнік Гедыміну ўстаноўлены менавіта ў гэтым беларускім горадзе?

Мал. 33. Помнік Гедыміну ў Вільнюсе

3. Ахарактарызуйце стаўленне аўтара помніка да Вітаўта (мал. 34). Параўнайце помнікі іншым вялікім князям з помнікам Вітаўту.

Як вы думаеце, чаму скульптар паказаў князя менавіта ў такім вобразе?

Правядзіце даследаванне. Высветліце, у якіх краінах ёсць помнік Вітаўту.

Параўнайце іх. Вызначце, як скульптары ўяўлялі Вітаўта.

Як вы лічыце, ці ўплывалі асабістыя адносіны аўтараў помніка на яго канчатковы выгляд?

Мал. 34. Помнік Вітаўту ў Каўнасе

Падчас работы з помнікамі, скульптурамі як матэрыяльнымі крыніцамі гістарычнай інфармацыі можна задаць вучням наступныя пытанні і правесці пэўную аналітычную работу [53]:

1. У памяць аб кім або аб чым створаны помнік:
 - ◆ Якой падзеі або чалавеку прысвечаны помнік?
 - ◆ Калі здарылася гэта падзея або калі жыў гэты чалавек?
2. Аб месцы знаходжання помніка:
 - ◆ Дзе размешчаны помнік?
 - ◆ Якім падаецца асяроддзе вакол помніка?
 - ◆ Чаму гэты помнік стаіць менавіта там?
3. Аб часе:
 - ◆ Калі помнік быў створаны, усталяваны?
 - ◆ Калі ён быў адкрыты?
 - ◆ Як ён выглядаў раней, а як — сёння?
 - ◆ Што ў ім змянілася або, магчыма, у ім нічога не мянялася?

4. Аб знешнім выглядзе помніка:
 - ◆ Якія візуальныя вобразы мемарыяла?
 - ◆ Якая яго сімволіка?
 - ◆ Якія параметры/памеры мемарыяла?
 - ◆ З якога матэрыялу ён зроблены?
5. Аб публічнай прасторы помніка:
 - ◆ Кім быў узведзены помнік?
 - ◆ Хто фінансаваў яго стварэнне і ўстаноўку?
 - ◆ Чаму мемарыялы адыгрываюць важную ролю ў палітыцы?
 - ◆ Якімі былі гістарычныя абставіны, звязаныя са стварэннем мемарыяла?
 - ◆ Якія важныя падзеі адбыліся, калі помнік быў створаны?
 - ◆ Чаму мемарыялы лічацца сродкам перапісвання гісторыі?
 - ◆ Збярыце больш падрабязную інфармацыю пра мемарыял, помнік або скульптуру.
 - ◆ Падумайце, як змяніліся помнікі нашай краіны пасля змены палітычнага ладу.

Вышэй разглядаліся прыёмы работы з матэрыяламі перыядычнага друку, карыкатурай, плакатам, што адносяцца да медыятэкстаў. Сярод іншых сродкаў навучання варта згадаць афішы, работа з якімі можа быць арганізавана пры вывучэнні гісторыі і грамадазнаўства.

Прыклад арганізацыі работы з афішай да спектакля А. Ганум «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» (Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы):

Мал. 35. Афіша да спектакля А. Ганум «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» у Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Я. Купалы

Пытанні пры рабоце з афішай:

- Якія асацыяцыі выклікае ў вас гэтая афіша? Чаму?
- Якія колеры выкарыстаны ў афішы? Як вы думаеце чаму?
- Як вы лічыце, хто і якім чынам паказаны на афішы? Чаму?
- Ці адпавядае афіша зместу спектакля?
- Чаму спектакль называецца «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях»?
- Як вы лічыце, чаму на афішы стаіць абмежаванне па ўзросце 16+?
- Ці можна адказаць на гэтыя пытанні, не прачытаўшы твор і не паглядзеўшы спектакль?

3.6. НАГЛЯДНАСЦЬ НА ЁРОКАХ ГІСТОРЫІ: КЛАСІФІКАЦЫЯ І ПРАВІЛЫ АДБОРУ

3.6.1. Віды наглядных дапаможнікаў

Важную ролю ў навучанні гісторыі адыгрывае выкарыстанне наглядных дапаможнікаў. *Наглядным* называецца такое *навучанне*, пры якім уяўленні і паняцці вучняў фарміруюцца на падставе непасрэднага ўспрымання вывучаемых з’яў ці з дапамогай іх выяў.

Наглядны метадад навучання — спосаб засваення гістарычнага зместу на аснове візуальнага ўспрымання вучэбнага матэрыялу [117, с. 183].

Наглядны метадад і прыёмы нагляднага навучання спрыяюць развіццю памяці, мыслення, уяўленняў, назіральнасці, мовы. Дзякуючы наглядным сродкам вучні могуць лепш зразумець гістарычнае мінулае, уявіць яго ў выглядзе пэўных вобразаў і пераказаць словамі.

Наглядныя сродкі навучання могуць выкарыстоўвацца на розных этапах урока: у час праверкі ведаў, тлумачэння новага матэрыялу і яго замацавання, развіцця ўменняў.

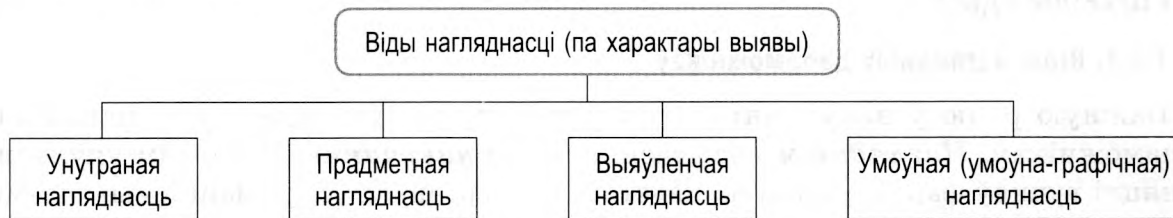
Нагляднасць мае высокае эмацыянальнае ўздзеянне, калі вывучаюцца помнікі мінулага, мастацкія творы, з дапамогай якіх фарміруецца эстэтычны густ вучняў. Акрамя гэтага, візуальныя вобразы спрыяюць развіццю ў вучняў творчай фантазіі, вучаць іх ацэньваць мастацкія якасці твораў, майстэрства аўтараў.

Існуюць розныя класіфікацыі сродкаў нагляднага навучання (прыклад адной з іх — на мал. 36) [110, с. 256].

Мал. 36. Ментальная карта «Наглядныя сродкі навучання»

Па характары выявы вылучаюць некалькі відаў нагляднасці (мал. 37).

Мал. 37. Віды нагляднасці

Унутраная нагляднасць — вобразы, якія ёсць у свядомасці вучняў. Яны фарміруюцца пры самастойным назіранні за рэальнымі прадметамі і праявамі навакольнага свету. Аснова для фарміравання вобразаў — інфармацыя з літаратуры, часопісаў, кіно, гульняў, падарожжаў, заняткаў і г. д. Унутраная нагляднасць таксама выступае ў якасці асновы для фарміравання новых уяўленняў. Напрыклад, пры вывучэнні пытання аб стварэнні мануфактур можна правесці параўнанне з арганізацыяй цэхавай вытворчасці (ужо вядомай вучням) і такім чынам сфарміраваць уяўленне пра мануфактурную вытворчасць.

Прадметная нагляднасць — від нагляднасці, пры якім уяўленні і паняцці вучняў фарміруюцца на аснове непасрэднага ўспрымання прадмета навучання. Пад прадметнай нагляднасцю разумеюць матэрыяльныя сляды мінулага (прылады працы, рыцарскія даспехі, манеты і г. д.), манументальныя гістарычныя помнікі (егіпецкія піраміды, храмы, архітэктурныя помнікі і інш.), а таксама памятных месцы гістарычных падзей (Манмартр у Парыжы, Сенацкая плошча ў Пецярбургу і г. д.). Такі від нагляднасці прымяняць на ўроках гісторыі даволі складана, таму настаўнікі выкарыстоўваюць выявы прадметаў, памятных месцаў, помнікаў.

Выяўленчая нагляднасць — сродкі навучання, якія прадстаўляюць сабой рэальны або адноўлены вобраз гістарычнага мінулага (гістарычных падзей, дзеячаў, помнікаў). Да гэтага віду нагляднасці адносяць творы гістарычнага жывапісу, ілюстрацыі, фотаздымкі, партрэты, карыкатуры, плакаты і інш.

Сярод выяўленчай нагляднасці, якая выкарыстоўваецца ў школе, вылучаюць некалькі відаў (табл. 18).

Табліца 18

Віды выяўленчай нагляднасці

<p>Выявы дакументальнага характару — дакументальныя фотаздымкі, кінафільмы, выявы матэрыяльных помнікаў, прылад працы ў тым выглядзе, у якім яны дайшлі да нас</p>	 <p>Мал. 38. Пячатка князя Свідрыгайлы</p>
---	--

Навукова абгрунтавання рэканструкцыі архітэктурных помнікаў або іх комплексаў, прылад працы, прадметаў быту

Мал. 39. Замак у Троках.
Гістарычная рэканструкцыя В. Петраўскаса

Мастацкія кампазіцыі, створаныя творчай фантазіяй мастака або ілюстратара на падставе навуковых дадзеных (гістарычны жывапіс, вучэбныя карціны і ілюстрацыі ў вучэбным дапаможніку, дзе адлюстраваны падзеі і сцэны мінулага) [54]

Мал. 40. Каталіцкае духавенства XV ст.
Малюнак Я. Матэйкі

Умоўная (умоўна-графічная) нагляднасць адлюстроўвае сутнаць гістарычных з’яў, іх узаемасувязь, дынаміку шляхам умоўных знакаў. Яна спрыяе развіццю абстрактнага мыслення: дапаможнікі гэтага тыпу адлюстроўваюць рэчаіснасць ва ўмоўна-абагуленым, сімвалічным выглядзе. Да ўмоўна-графічнай нагляднасці адносяцца карты, схемы, дыяграмы і інш. [14, с. 138—142].

3.6.2. Правілы выбару наглядных дапаможнікаў

Пры выбары наглядных сродкаў навучання на ўрок настаўнік павінен карыстацца наступнымі правіламі:

1. Выбар любых дапаможнікаў, у тым ліку наглядных, вызначаецца адукацыйна-выхаваўчымі задачамі і асаблівасцямі зместу ўрока. У адпаведнасці са зместам вивучаемай тэмы настаўнік выкарыстоўвае неабходную гістарычную карту, якая дазваляе вучням засвоіць гістарычныя падзеі і з’явы ва ўмовах канкрэтнага месца. Да іншых наглядных дапаможнікаў звяртаюцца на ўроку толькі пры ўмове, што яны дапамагаюць засваенню ключавых момантаў вивучаемай тэмы: найбольш важных гістарычных фактаў, прычынна-выніковых

сувязей, заканамернасцей грамадскага развіцця. Улічваючы змест урока, настаўнік шукае сродкі, якія забяспечаць не толькі эфектыўнае вывучэнне новага матэрыялу, але і паўтарэнне раней засвоенага ў сувязі з новым, а таксама замацаванне і праверку ведаў вучняў.

2. Пры выбары наглядных сродкаў навучання настаўнік улічвае, наколькі яны садзейнічаюць фарміраванню пазнавальных уменняў і здольнасцей вучняў, у першую чаргу тых, над развіццём якіх вядзецца работа ў дадзены момант.

3. Настаўнік таксама ўлічвае такія характарыстыкі наглядных сродкаў навучання, як даступнасць для вучняў пэўнага ўзросту і класа.

4. Пры выбары наглядных сродкаў навучання настаўнік зыходзіць з уласных педагагічных уменняў і схільнасцей. Аднак трэба разумець: ён павінен удасканалваць сваё педагагічнае майстэрства і не зацыклівацца на выкарыстанні толькі пэўных наглядных дапаможнікаў [35, с. 212—215].

Існуюць і патрабаванні да работы з нагляднымі сродкамі навучання, якія выкарыстоўвацца на ўроку. Яны з'яўляюцца агульнымі і могуць прымяняцца да ўсіх відаў наглядных сродкаў навучання па гісторыі.

Правілы работы з нагляднымі сродкамі навучання

- Колькасць наглядных сродкаў навучання не павінна перавышаць 5 (± 2), бо менавіта столькі можа засвоіць чалавек.
- Нагляднасць, якая дэманструецца на ўроку, павінна быць дастаткова вялікай па памеры, каб яе бачылі ўсе вучні класа.
- Наглядны сродак навучання павінен з'яўляцца на ўроку толькі пасля таго, як ён уключаецца ў вучэбны працэс.
- Перад пачаткам аналізу нагляднага вобраза неабходна даць вучням некаторы час на самастойнае азнаямленне з ім.

3.7. МЕТОДЫКА ВЫКАРЫСТАННЯ ВЫЯЎЛЕНЧАЙ НАГЛЯДНАСЦІ

3.7.1. Прыёмы работы з гістарычнымі карцінамі і ілюстрацыямі

Адным з распаўсюджаных сродкаў нагляднага навучання на ўроках гісторыі з'яўляюцца *гістарычныя карціны (малюнкi)*. Яны дазваляюць стварыць гістарычны вобраз, ілюструюць тэарэтычны матэрыял, выступаюць крыніцай ведаў, сродкам актуалізацыі вядомага матэрыялу, эмацыянальна ўздзейнічаюць на школьнікаў.

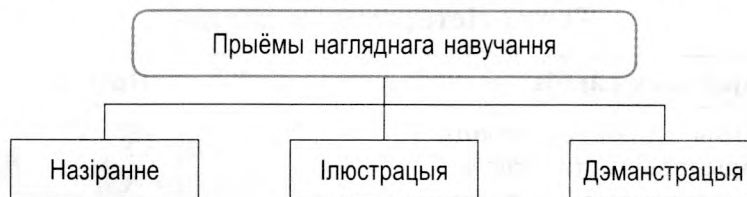
Савецкі педагог А. А. Вагін вылучыў наступныя віды гістарычных карцін:

- ◆ *падзейныя (сюжэтныя)*;
- ◆ *тыпалагічныя*;
- ◆ *апісальныя (культурна-гістарычныя)*;
- ◆ *гістарычныя партрэты* [14, с. 149—152].

Тыпы гістарычных карцін

Тыпы гістарычных карцін	Прыклад
<p>Падзейныя карціны адлюстроўваюць непаўторныя гістарычныя факты-падзеі, якія адбыліся толькі аднойчы, звычайна палітычнага жыцця, ваеннай гісторыі. Яны патрабуюць сюжэтнага апавядання. У рабоце з карцінай ёсць пэўная паслядоўнасць:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) даецца агульнае ўяўленне пра змест карціны; 2) адзначаюцца месца і час дзеяння, якія адлюстраваны на карціне; 3) характарызуюцца галоўнае і другаснае ў змесце карціны; 4) робіцца агульная выснова 	 <p><i>Мал. 41. Хрышчэнне Літвы. Аўтар невядомы</i></p>
<p>Тыпалагічныя карціны адлюстроўваюць гістарычныя факты або з'явы, якія паўтараюцца, звычайна эканамічнага і сацыяльнага жыцця. Найбольш характэрным прыёмам работы з тыпалагічнымі карцінамі з'яўляецца размова, у час якой вучні спрабуюць самастойна спасцігаць новыя веды, або апавяданне настаўніка, дзе прысутнічаюць элементы драматызацыі</p>	 <p><i>Мал. 42. Паляванне краманьёнцаў на маманта. Мастак Здэнэк Бурьян</i></p>
<p>Апісальныя карціны прадстаўляюць выявы гарадоў, пабудоў, ансамблей, архітэктурных помнікаў. Часам іх характарызуюць як гістарычны пейзаж. Пры рабоце з гэтым тыпам нагляднасці выкарыстоўваюцца вобразнае або аналітычнае апісанне, тлумачэнне настаўніка, у тым ліку з элементамі персаніфікацыі ці драматызацыі</p>	 <p><i>Мал. 43. Славянскае гарадзішча VII—IX стст.</i></p>
<p>Гістарычныя партрэты канкрэтызуюць вобраз гістарычнага дзеяча, набліжаюць яго да ўсведамлення вучнямі, адлюстроўваюць прыналежнасць асобы да пэўнага класа, грамадскай групы або прафесіі. Асноўным прыёмам работы з гістарычным партрэтам з'яўляецца характарыстыка з элементам апавядання</p>	 <p><i>Мал. 44. Жыгімонт Кейстутавіч. Партрэт XIX ст. Аўтар невядомы</i></p>

Вылучаюць некалькі прыёмаў нагляднага навучання (мал. 45).

Мал. 45. Прыёмы нагляднага навучання

Дзякуючы *назіранню* можна выклікаць у вучняў інтарэс да навакольнага жыцця, навучыць аналізаваць прыродныя і сацыяльныя з’явы, канцэнтраваць увагу на галоўным, вылучаць асобныя прыметы.

Мал. 46. Тадэвуш Касцюшка пад Рацлавіцамі. Мастак Ян Матэйка

Прыклад выкарыстання прыёму назірання пры вывучэнні тэмы «Паўстанне 1794 г. на беларускіх землях» (Гісторыя Беларусі, 7 клас):

1. Якім чынам мастак адлюстравалі асобу Тадэвуша Касцюшкі?
2. Што сімвалізуе сцяг?
3. Што на карціне сведчыць пра рашучасць прадстаўленых асоб і гатоўнасць да бою?
4. Прадстаўнікі якіх саслоўяў падтрымалі паўстанне?
5. Да якога саслоўя адносяцца людзі, намаляваныя на карціне ў белай вопратцы з косамі ў руках?
6. Якія пачуцці выказваюць гэтыя людзі ў адносінах да Тадэвуша Касцюшкі?

Прыём назірання можна выкарыстоўваць на ўсіх этапах урока [39, с. 65—134]. З дапамогай *дэманстрацыі* ўвага вучняў накіроўваецца на істотныя, а не выпадковыя знешнія характарыстыкі прадметаў, з’яў, працэсаў, якія разглядаюцца.

Прыклад выкарыстання прыёму дэманстрацыі пры аналізе фрэскі Леанарда да Вінчы «Тайная вячэра» (Сусветная гісторыя, 7 клас):

Аповед настаўніка суправаджаецца паказам на карціне.

У канцы XV ст. Леанарда да Вінчы напісаў фрэску «Тайная вячэра». На ёй адлюстраваны біблейскі сюжэт, калі Ісус Хрыстос сабраў сваіх 12 вучняў (апосталаў) і сказаў, што адзін з іх здрадзіць яму. Звярніце ўвагу на карціну.

У цэнтральнай частцы карціны намалюваны Ісус Хрыстос. За яго спінай — акно, якое разам з перасячэннем перспектывных ліній робіць фігуру Ісуса Хрыста цэнтральнай. Акрамя таго, ён прадстаўлены ў яркай вопратцы, якая кантрастуе з тым, як апрануты яго вучні. Іншым прыёмам выдзялення цэнтральнай фігуры з'яўляецца тое, што апосталы знаходзяцца на пэўнай адлегласці.

На стале прадстаўлены хлеб і віно — абавязковыя элементы прычасця ў каталіцтве.

Як вядома, здрадзіў Ісусу Іуда. Заўважым, што Леанарда да Вінчы стаў першым мастаком, які размясціў на карціне Іуду разам з іншымі апосталамі, а не асобна. Ён вылучыў яго постаць тым, што паказаў у яго руках мяшэчак са срэбрам, якое той атрымаў за здраду. Больш за тое, Іуда адзіны з 12 апосталаў паставіў локаць на стол.

Мастацтвазнаўцы адзначаюць, што карціна напоўнена псіхалагізмам. Мастак змог паказаць спакой і ўпэўненасць у правільнасці свайго шляху Ісуса Хрыста, розную рэакцыю апосталаў на словы «хтосьці з вас здрадзіць мне» (здзіўленне Філіпа, разведзеныя рукі Якава-старэйшага, паднятая рука Фамы і г. д.). Адзначым: спрэчкі спецыялістаў пра тое, што сімвалы і знакі «схаваў» Леанарда да Вінчы ў сваёй карціне не сціхаюць і па сённяшні дзень.

Ілюстрацыя выкарыстоўваецца пераважна пры тлумачэнні новага матэрыялу, калі настаўнік дапаўняе свой аповед наглядным вобразам у выглядзе малюнка крэйдой, ілюстрацыі, рэпрадукцыі і інш.

Прыклады выкарыстання прыёму ілюстрацыі:

Значную ролю ў жывапіснай культуры Сярэдневякоўя адыгрывалі кніжныя мініяцюры. Яны сталі важным складнікам чэшскага зборніка евангельскіх тэкстаў «Вышаградскі кодэкс» (XI ст.). Па колькасці мініячюр і афармленні ён належыць да найбольш цікавых рукапісаў сярэднявечнай Еўропы. Выяву адной з мініячюр гэтага кодэкса — «Тайная вячэра» — вы можаце пабачыць у вучэбным дапаможніку на старонцы 137 [102, с. 137] (Сусветная гісторыя, 10 клас).

Пры вывучэнні тэмы «Узнікненне дзяржавы ў Кітаі» (Сусветная гісторыя, 5 клас) настаўнік характарызуе праўленне Цынь Шыхуандзі і паказвае выяву Вялікай Кітайскай сцяны.

Савецкі педагог А. А. Вагін адзначаў, што на ўроку карціну можна выкарыстоўваць ва ўводнай інфармацыі да новага матэрыялу, непасрэдна ў час яго вывучэння, а таксама на заключным этапе для замацавання новых ведаў. Ён вылучыў 5 спосабаў выкарыстання карціны на ўроку гісторыі:

- 1) сюжэтная выява ў спалучэнні з аповедам;
- 2) вывучэнне дэталей на карціне;
- 3) аналіз карціны з мэтай абагульнення матэрыялу;
- 4) эмацыянальнае ўздзеянне на вучняў у час прагляду;
- 5) дадатковы інфармацыйны рад [16, с. 175—176].

Пры арганізацыі работы са зместам карціны настаўніку неабходна прытрымлівацца наступнага алгарытму:

1) даць кароткую інфармацыю пра творчасць мастака (якія карціны і калі напісаў, напрамак, у якім працаваў, асаблівасці творчасці);

2) невялікая даведка пра карціну (назва, калі напісана, пад уплывам якіх падзей, жанр і г. д.);

3) непасрэднае апісанне зместу:

- ◆ сюжэт (пра што яна сведчыць);
- ◆ што прадстаўлена на першым плане;
- ◆ што прадстаўлена на заднім плане;
- ◆ апісаць галоўных герояў (калі яны ёсць);
- ◆ дэталі карціны;
- ◆ асноўныя колеры карціны (чаму мастак іх выбраў);

4) кампазіцыйныя сродкі, якія выкарыстаў мастак (як яны перадаюць настрой карціны), — аб'ёмнасць, перспектыва, прапарцыянальнасць, колер;

5) роля гэтых сродкаў у выражэнні пазіцыі мастака, ідэі карціны.

Варта зазначыць, што пры рабоце са зместам карціны настаўнік ідзе знізу ўверх: ніжняя частка (зямля, вада, фон і г. д.), сярэдняя частка (тут звычайна знаходзіцца кампазіцыйны цэнтр карціны), верхняя частка (фон, неба) [71; 109].

Настаўнік можа па-рознаму выкарыстоўваць мастацкія творы на ўроках гісторыі:

- ◆ у якасці візуальнай апоры (ілюстрацыі) пры апісанні якога-небудзь горада або ілюстрацыі асноўных ідэй свайго тлумачэння;
- ◆ параўнання падобных і аналізу асобных карцін. Напрыклад, параўнаць карціну «Грунвальдская бітва» (1878) Я. Матэйкі з аднаіменнай (1910) яго вучняў Т. Попеля і З. Развадоўскага або карцінай «Грунвальдская бітва — 1410» (2002) З. С. Вальчака;
- ◆ прапанаваць вучням знайсці на карціне асобныя дэталі, якія дазваляць падвесці да пэўных высноў. Напрыклад, пры вывучэнні тэмы «Рэфармацыя і рэлігійныя войны ў Еўропе» (Сусветная гісторыя, 7 клас) апісаць змест карціны Ф. Дзюбуа «Варфаламееўская ноч» і падвесці да разумення такой з'явы, як рэлігійныя войны;
- ◆ з мэтай усведамлення вучнямі змен, што адбываюцца за пэўны прамежак часу, можна прапанаваць параўнаць дзве ці больш выявы, якія тэматычна аб'яднаны (прылады працы, жыллё, вопратка і г. д.);
- ◆ правесці супастаўляльны аналіз тэксту і карціны. Напрыклад, пры вывучэнні тэмы «Развіццё капіталістычных адносін у вёсцы пасля адмены прыгоннага права» (Гісторыя Беларусі, 8 клас) параўнаць змест тэксту пункта «Пераход да прадпрымальніцкай гаспадаркі» і карціны К. Альхімовіча «Наём работнікаў»;
- ◆ прапанаваць вучням аднавіць факты гістарычнай падзеі на падставе вызначэння правільнага і памылковага адлюстравання аўтара.

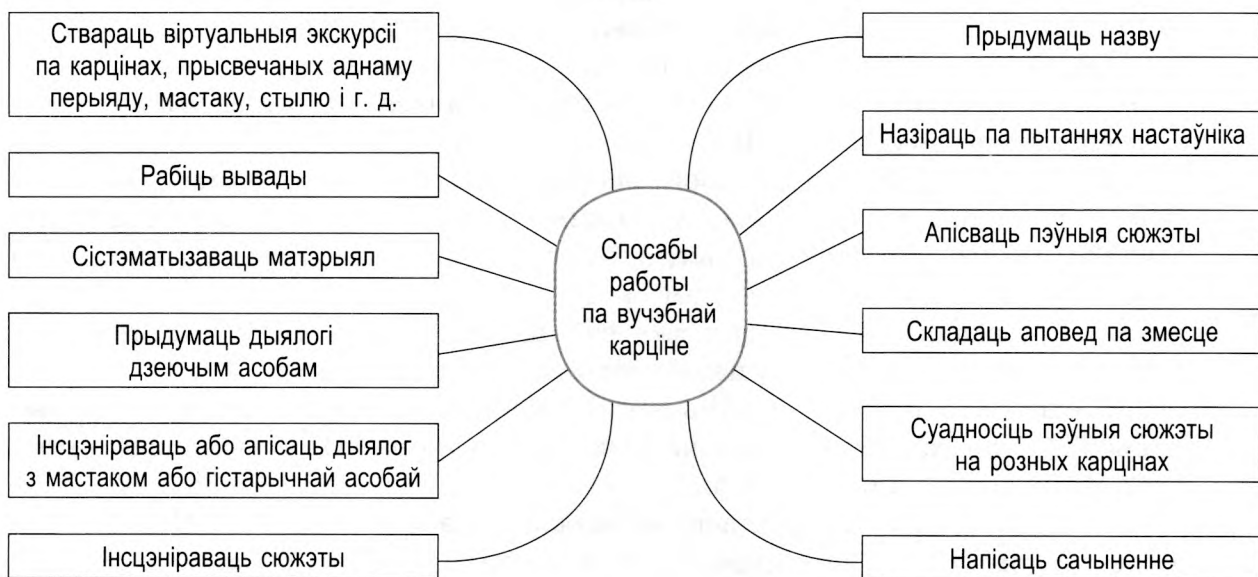
Для арганізацыі прадуктыўнай работы з карцінай неабходна ўлічыць наступныя моманты:

- ◆ карціна дэманструецца ў адпаведным маштабе для лепшага ўспрымання і аналізу дэталей;
- ◆ пасля дэманстрацыі карціны неабходна зрабіць паўзу, каб вучні маглі азнаёміцца з ёй;

- ◆ дэталі трэба паказваць дакладна, а сюжэт карціны разбіваць з дапамогай славесных пазначэнняў: прама перад намі, злева ад цэнтра, у правым верхнім вугле і г. д.;
- ◆ апісанне карціны пачынаецца з экспазіцыі ў цэнтры;
- ◆ захоўваецца сэнсавая паслядоўнасць: увага засяроджваецца на галоўным, а потым — на дэталях;
- ◆ выкарыстаныя аўтарам сімволіка або алегорыя тлумачацца настаўнікам;
- ◆ пасля работы з візуальнай крыніцай неабходна падвесці вынік [119, с. 39].

На ўроках гісторыі карціну можна выкарыстоўваць для арганізацыі творчай дзейнасці вучняў. Адзін з такіх прыёмаў — «ажыўленне» вобразаў шляхам драматызацыі і персаніфікацыі. Можна таксама прапанаваць вучням адказаць, каго з гістарычных персанажаў пазналі на карціне.

Пачынаць работу з карцінамі неабходна з простых заданняў па складанні аповеду або напісанні сачынення, прыдуманні назвы карціны. Іншы варыянт — лагічныя заданні на аналіз, параўнанне, абагульненне матэрыялу карціны. Напрыклад, апісаць асобныя сюжэты, супаставіць іх на розных карцінах, інсцэніраваць іх, прыдумаць дзеючым асобам словы і г. д. Такага роду работа спрыяе развіццю ў вучняў умення разглядаць творы жывапісу як аснову для даследавання і творчай дзейнасці.

Мал. 47. Ментальная карта «Способы работы па вучэбнай карціне»

У школах Даніі настаўнікі прапаноўваюць вучням для аналізу карціны наступны план [26, с. 117—118]:

1. Апісанне карціны.

- ◆ *Людзі.* Хто яны? Колькасць, узрост, вопратка і г. д. Іх стаўленне адзін да аднаго.

- ◆ *Пейзаж, прадметы, расліны, жывёлы.* Якім чынам прадстаўлены адносіны паміж чалавекам і жывёламі? Яны ў гармоніі або супярэчнасці?
- ◆ *Прастора карціны.* Дзе мы знаходзімся: на адкрытай прасторы або ўнутры памяшкання? Ці можна выяву на карціне падзяліць на пярэдні, сярэдні і задні план?
- ◆ *Формы і лініі.* Якія лініі дамінуюць: вертыкальныя/гарызантальныя/дыяганальныя? Якія геаметрычныя фігуры: трохвугольнікі, квадраты, акружнасці?
- ◆ *Колер і светлавая эфекты.* Якія часткі карціны вылучаны асобным колерам, кантрастамі?
- ◆ *Рух.* Звярніце ўвагу на кантрасты: застылыя позы/рух уверх, уніз.
- ◆ *Пазіцыя назіральніка.* Максімальна абмежаванае поле зроку/нармальны агляд/агляд з вышыні палёту птушкі.
- ◆ *Кампазіцыя.* Ці ўсё гарманічна на карціне? Калі так, якім чынам гэта дасягнута? Што з'яўляецца фокусам карціны? Якім чынам ён створаны?

2. *Інтэрпрэтацыя.*

- ◆ *Людзі.* Хто гэтыя людзі? Часам гэта лёгка вызначыць адразу, але бывае, што гэта можна зрабіць толькі па нейкіх сімвалах ці ўмоўнасцях.
- ◆ *Сюжэт карціны.* Што адбываецца?
- ◆ *Знакі і сімвалы.* Дакладнае апісанне таго, што адбываецца, часта будзеца на тлумачэнні сімвалаў і знакаў. Прычым не толькі ў літаральным сэнсе, але і на інтэрпрэтацыі выразаў твараў, рухаў, жэстаў, размяшчэння людзей на карціне, іх памераў, святла і ценю, колера выявы.
- ◆ Хто намалюваў карціну і для каго яна прызначалася? Ці была гэтая карціна замоўлена мастаку? Кім? Можа, ён яе пісаў па ўласным жаданні? Ці меў мастак намер пераканаць людзей, расчараваць іх, зрабіць на іх уражанне?
- ◆ *Суадносіны паміж тэкстам да карціны і карцінай.* Пра што сведчыць тэкст? Хто яго напісаў? Ці выглядаюць узгодненымі тэкст да карціны і сама карціна? У чым? Альбо чаму не?
- ◆ Якія магчымасці меў мастак для стварэння аб'ектыўнай карціны? Ён карыстаўся інфармацыяй з першакрыніц ці з другасных?
- ◆ Якімі былі яго намеры ў дачыненні да карціны? Якія прыёмы ён выкарыстаў, каб данесці да гледача ідэю свайго твора? Ці атрымалася гэта ў яго? Якім чынам альбо чаму не?
- ◆ Якія дасягненні або прадурзятасці вы можаце знайсці ў карціне? Яны могуць быць свядомымі або несвядомымі для мастака, аднак практычна заўсёды прысутнічаюць на карцінах. Ці з'яўляецца гэты твор адлюстраваннем якой-небудзь ідэалогіі?

На існаванне двух абавязковых аспектаў работы з нагляднымі дапаможнікамі — апісанне выявы і інтэрпрэтацыю — звяртаюць увагу і расійскія даследчыкі [25, с. 194].

Беларускія настаўнікі-метадысты Г. Э. Давідоўская і З. Я. Вінаградава прапанавалі алгарытм аналізу візуальнай гісторыка-мастацкай крыніцы (табл. 20) [39, с. 194].

Алгарытм аналізу візуальнай гісторыка-мастацкай крыніцы¹

Змест работы	Прыкладныя пытанні
Этап 1. Апісанне	
<p>Поўны візуальны ахоп прад'яўленай выявы з апісаннем дэталей на аснове эмацыянальнага ўспрымання. Вучні вызначаюць тып візуальнай крыніцы, называюць прадстаўленыя аб'екты, людзей і г. д., знаходзяць і расшыфроўваюць сімвалы і знакі, якія ёсць на візуальнай крыніцы</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Назавіце гістарычную крыніцу. 2. Хто на ёй адлюстраваны? 3. Што ў першую чаргу прыцягнула вашу ўвагу? 4. Дзе адбываецца дзеянне? 5. Як выглядаюць персанажы выявы? 6. Што робяць асноўныя персанажы? 7. Як адлюстраваны адносіны паміж людзьмі? 8. Якое ўражанне зрабіла на вас выява?
Этап 2. Гістарычны аналіз	
<p>Устанаўленне сувязі візуальнай крыніцы з гістарычнай падзеяй. На аснове прадстаўленай выявы і дадатковага матэрыялу вучні вызначаюць гістарычную падзею, абгрунтоўваюць сваю пазіцыю, выкарыстоўваючы пэўныя элементы прыведзенай візуальнай крыніцы</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якім чынам выява звязана з гістарычнай тэматыкай? 2. Якой гістарычнай падзеі прысвечана выява? 3. Якія важныя гістарычныя факты знайшлі адлюстраванне ў выяве? 4. Якія элементы выявы дапамагаюць адказаць на пытанне?
Этап 3. Інтэрпрэтацыя	
<p>Усведамленне мэтых устаноўак аўтара выявы. Вучні вызначаюць аўтара і яго намер пры стварэнні выявы, выкарыстоўваючы пэўныя дэталі для аргументацыі свайго пункту гледжання</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хто з'яўляецца аўтарам выявы? Калі і дзе яна была створана? У сувязі з чым? 2. Як адносіцца аўтар да адлюстраваных ім падзей? Якія дэталі выявы дапамагаюць гэта зразумець? 3. Якую мэту ставіў аўтар пры стварэнні выявы (выразіць сябе, інфармаваць, паспрачацца, абараніць, выступіць супраць, пераканаць і г. д.)? Якія дэталі пацвярджаюць ваш пункт гледжання? 4. Якія прыёмы выкарыстаў аўтар, каб дасягнуць сваёй мэты? Наколькі яму гэта ўдалося?
Этап 4. Ацэнка	
<p>Вызначэнне ступені дакладнасці выявы. Вучні ацэньваюць каштоўнасць выявы як крыніцы гістарычных ведаў, аргументуюць сваё меркаванне</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ці быў аўтар выявы сведкам адлюстраваных падзей? Што дапамагае адказаць на гэта пытанне? 2. На якія пытанні дапамагае адказаць візуальная крыніца (у чым каштоўнасць крыніцы)? 3. На якія пытанні візуальная крыніца не можа даць адказу (абмежаванасць крыніцы)? Чаму? 4. Апаніце ступень гістарычнай дакладнасці крыніцы. 5. Наколькі карысная для гісторыка дадзеная крыніца?

¹ Аўтары прыводзяць і прыклад арганізацыі вучэбнай дзейнасці па дадзеным алгарытме з рэпрадукцыі карціны Я. Матэйкі «Люблінская ўнія» [39, с. 56—60].

Методыка работы з *ілюстрацыяй*, якая змяшчаецца ў вучэбным дапаможніку, такая ж, як і з карцінай. Ілюстрацыя ў вучэбным дапаможніку выступае неад’емнай часткай яго зместу. Вылучаюць тры групы ілюстрацый:

- ♦ якія самастойна раскрываюць змест вучэбнага матэрыялу;
- ♦ якія арганічна звязаны з тэкстам і ў спалучэнні з ім дапамагаюць фарміраваць неабходныя веды;
- ♦ якія дапаўняюць тэкст, спрыяюць яго канкрэтызацыі, робяць больш даступным і цікавым [100, с. 37].

Работа з ілюстрацыяй з’яўляецца абавязковай на ўроку ці дома. Пры выбары ілюстрацый у вучэбным выданні трэба звяртаць увагу на тое, што яны павінны раскрываць не выпадковыя, а істотныя бакі жыцця грамадства ў вивучаемую эпоху, істотныя рысы гістарычнай з’явы або падзеі і такім чынам дапамагаць пазнаць сутнасць з’явы, яе асаблівасці і агульныя заканамернасці развіцця.

3.7.2. Арганізацыя работы з партрэтам

Пры неабходнасці спалучыць гісторыка-біяграфічны матэрыял з характарыстыкай гістарычнай асобы настаўнік выкарыстоўвае партрэт. Асноўнымі прыёмамі работы з ім выступаюць характарыстыка або апавяданне пра жыццё і дзейнасць гістарычнай асобы.

Пачынаць работу з партрэтам трэба з характарыстыкі вобраза, выразу і рыс твару, позы, жэстаў — усяго, што апісвае прадстаўленага чалавека як асобу. Потым можна пераходзіць да дэталей вопраткі, узнагарод, прычоскі, абутку і г. д. У час работы з партрэтам настаўнік можа выкарыстоўваць матэрыял пра дзейнасць асобы, дакументальны матэрыял, тэкст вучэбнага дапаможніка [16, с. 206—207; 110, с. 257—258, 261].

Памятка «Як працаваць з партрэтам гістарычнага дзеяча»

1. Уважліва разгледзьце партрэт гістарычнага дзеяча, апішыце яго знешнасць, адзенне і асяроддзе.
2. Падумайце, да якога саслоўя належаў, чым займаўся, назавіце элементы партрэта, якія дапамаглі вам адказаць на гэтыя пытанні.
3. Вызначце імя гістарычнага дзеяча, час, калі ён жыў, месца, з якім звязана яго дзейнасць, найбольш значныя дасягненні.
4. Даведайцеся, калі быў створаны партрэт, і вызначце, ці быў мастак сучаснікам гістарычнага дзеяча. Падумайце, ці мог ён бачыць гістарычнага дзеяча ў рэальнасці, мець зносіны з ім.
5. Падумайце, з якой мэтай мастак напісаў партрэт гістарычнага дзеяча і як ён ставіўся да свайго персанажа.
6. Раскажыце пра гістарычнага дзеяча з пункту гледжання яго сучасніка — саюзніка або праціўніка. Выкарыстайце партрэт.
7. Выкажыце свае меркаванні: наколькі партрэт дапамог вам ацаніць вынікі дзейнасці гістарычнай асобы.

Распаўсюджанай формай работы вучняў з партрэтамі з’яўляецца *размова*. Яе неабходна выкарыстоўваць з 5—6-х класаў і пачынаць з пастаноўкі простых пытанняў, якія дазваляць вызначыць сацыяльнае асяроддзе, густ, эпоху, у якой жыла прадстаўленая на партрэце асоба. Варта памятаць, што пытанні павінны быць прадуманымі і падрыхтаванымі. Можна таксама даваць у якасці дамашняга задання самастойнае апісанне гістарычнай асобы на падставе партрэта. У старшых класах гэта заданне ўскладняецца неабходнасцю даць характарыстыку гістарычнага дзеяча, эпохі, правесці аналіз партрэта як мастацкага твора.

3.7.3. Асаблівасці выкарыстання карыкатуры на ўроках гісторыі

У сучасных падручніках па гісторыі выкарыстоўваюць такі від наглядных дапаможнікаў, як карыкатура. *Карыкатура* — сатырычны або гумарыстычны малюнак, у якім камічны эфект ствараецца праз наўмыснае перабольшванне некаторых рыс выявы. Ад іншых сродкаў выяўленчай нагляднасці яна адрозніваецца тым, што не мае задачы паказаць аб’ект такім, якім мы сабе яго ўяўляем. Мастацкі вобраз у карыкатуры лаканічны і выразны.

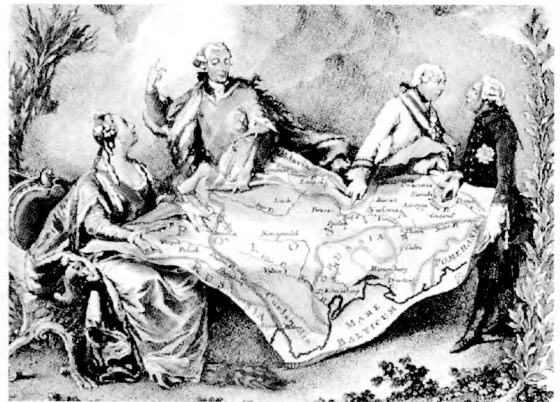
Карыкатура дапамагае тлумачэнню і папулярызацыі палітычных ідэй, бо паказвае іх у завостранай, сюжэтна заўважальнай форме. Яе выкарыстанне дазваляе настаўніку развіваць не толькі ўласнае метадычнае майстэрства, але і творчасць вучняў. Адрозненне карыкатуры ад звычайнага партрэта — больш падкрэслены характэрныя рысы, уласцівыя дадзенай асобе, асобныя рысы характару, схільнасці і ўчынкі. З гэтай прычыны вучні хутчэй іх вызначаюць, каментуюць, даюць вобразную характарыстыку.

Карыкатуры звычайна *выкарыстоўваюцца з мэтай*:

- ◆ ілюстрацыі зместу гістарычнага матэрыялу;
- ◆ дэманстрацыі ў час аповеда настаўніка;
- ◆ выканання пазнавальных заданняў, накіраваных на тлумачэнне сэнсу карыкатуры і подпісу да яе;
- ◆ вызначэння сацыяльна-палітычных і рэлігійных поглядаў аўтара малюнка;
- ◆ рэканструкцыі сітуацыі, якая выклікала з’яўленне карыкатуры;
- ◆ складання дыялогаў паміж яе персанажамі;
- ◆ абмеркавання яе зместу.

Вылучаюць наступныя *тыпы карыкатур* [63, с. 111—112]:

- *карыкатуры-ілюстрацыі*, якія дапаўняюць аповед настаўніка і не патрабуюць нейкай расшыфроўкі, а выкарыстоўваюцца ў якасці прыклада (мал. 48);

Мал. 48. «Падзел «польскага пірага»». Карыкатура XVIII ст.

• *карыкатуры-характарыстыкі*, якія падкрэсліваюць тыповыя рысы гістарычных з’яў, раскрываюць іх палітычную прыроду, сутнасць. Такія выявы патрабуюць разбору іх зместу і правядзення гутаркі з вучнямі;

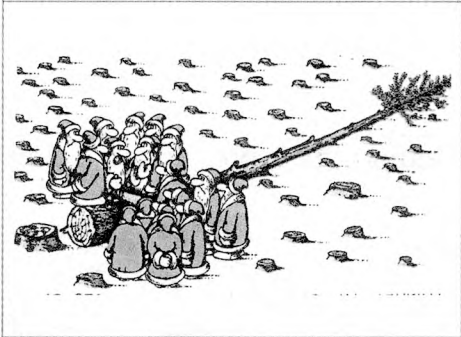
Як вы разумееце подпіс да гэтай карыкатуры: «Варта спадзявацца, што хутка гэтая гульня скончыцца»? Вызначце прыблізны час стварэння дадзенай карыкатуры. Паразважайце, чым можа завяршыцца сітуацыя, адлюстраваная на карыкатуры. Патлумачце свой пункт гледжання [64].

◀ *Мал. 49.* «Селянін цягне на сваім гарбе святара і арыстакрата». Французская карыкатура

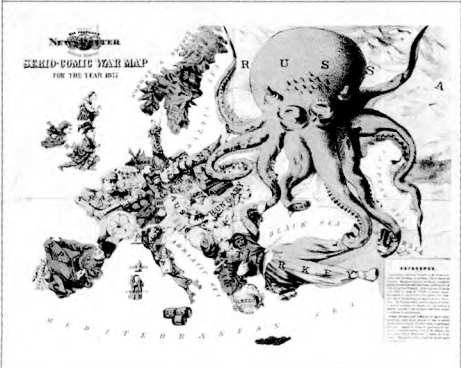
У ходзе публічных выступленняў Напалеон III неаднаразова прамаўляў выраз: «Імперыя — гэта мір», намякаючы на тое, што пасля яе ўстанаўлення Францыя заживе мірна. Менавіта гэтыя словы гаворыць Напалеон III на карыкатуры, створанай для таго, каб ахарактарызаваць яго кіраванне. На карыкатуры імператар прадстаўлены ў выглядзе дзікабраза, у якога замест іголак — ружэйныя штыкі. Як аказалася, імперыя не прынесла міру французам, а амбіцыйны імператар правёў цэлую серыю войнаў.

◀ *Мал. 50.* «Французскі дзікабраз». Карыкатура на Напалеона III, 1859 г.

У БССР лічылася ганебным сустракаць Новы год без мандарынаў на стале, каўбасы, шэрагу іншых прадуктаў. Усё гэта даводзілася здабываць у вялізных чэргах. У каталог дэфіцытных тавараў прыкладна ў 1970-я гады трапілі і навагоднія ёлкі. Паўстала практыка незаконнай вырубкі лясоў, што знайшло сваё адлюстраванне ў карыкатурах.

◀ *Мал. 51.* Карыкатура пра дэфіцыт на елкі ў часопісе «Вожык». [92] Мастак Ю. Касабукіна

На арыгінальнай версіі карты 1877 года Расія намалёваная ў выглядзе спрута, а Польшча задыхаецца ў «абдымках» аднаго з яго шчупальцаў. Іншыя шчупальцы цягнуцца да розных краін і рэгіёнаў: Германіі, Турцыі (да якой яны падбіраюцца з абодвух бакоў) і Скандынавіі.

◀ *Мал. 52.* «Сур’ёзна-гумарыстычная ваенная карта за 1877 год» [32], Фрэд У. Роўз, Вялікабрытанія, 1877

- *карыкатура-партрэт*, якая раскрывае вобраз гістарычнага дзеяча з негатыўнага боку. Работа з ёй патрабуе тлумачэння сутнасці, каментарыя настаўніка.

Неабходна звярнуць увагу:

- ◆ на галаўны ўбор у выглядзе арла, што адлюстроўвае імперскія амбіцыі Напалеона;
- ◆ твар, які складаецца з ахвяр яго «вар'яцтва і славалюбства»;
- ◆ мундзір у выглядзе карты і рукі замест эпагетаў, што сімвалізуе яго прэтэнзіі на новыя тэрыторыі.

Можна заўважыць, што ў Расіі гэтая карыкатура так спадабалася, што Іван Церабянёў перамаляваў яе ў выглядзе паштоўкі.

Мал. 53. «Напалеон». Нямецкая карыкатура 1814 г. Аўтар Іаган Міхаэль Фольц

- *карыкатура-сімвал*, дзе ступень абагульнення гістарычных ведаў даводзіцца да ўзроўню пэўнага зрокавага сімвала, эмблемы.

Мал. 54, 55. Карыкатуры 1860-х гадоў на аграрныя адносіны ў паслярэформенны перыяд у Расійскай імперыі (суправаджаліся тэкстам: «Што ты, мужычок, на адной назе стаіш? А другую, бач, паставіць няма куды. Усюды вашай міласці зямелька. Баюся, яшчэ за патраву судзіць будзеце»)

Існуюць метадычныя *патрабаванні да карыкатуры*:

- ◆ павінна аб'ектыўна раскрываць сутнасць грамадскіх з'яў, даваць ім правільную ацэнку;
- ◆ быць даступнай вучням;
- ◆ павінна быць мастацкі выразнай, нагляднай, лёгка ўспрымацца і добра запамінацца;
- ◆ ідэя павінна адлюстроўвацца ў самім малюнку.

Існуе шэраг *прыёмаў работы з карыкатурай*, якія накіраваны на развіццё творчасці вучняў. Сярод іх:

- ◆ стварэнне праблемнай сітуацыі з дапамогай карыкатуры;
- ◆ самастойная работа над тэмай па выяўленчых крыніцах;
- ◆ стварэнне вучнямі ўласных карыкатур і інш.

Характарызуючы методыку выкарыстання карыкатуры, увага звяртаецца на магчымасць спалучаць дэманстрацыю карыкатуры з цыціраваннем прадстаўленай на ёй асобы. Галоўнае, вучні павінны ўхапіць вобразнае выяўленне асноўнага зместу падзей або пэўнай гістарычнай эпохі.

Для работы з карыкатурай настаўніку і вучням неабходна ведаць і выкарыстоўваць памятку па яе аналізе.

Памятка па аналізе карыкатуры

1. Якая галоўная ідэя карыкатуры?
2. Што менавіта высмейвае карыкатура (знешнасць палітычнага дзеяча, яго паводзіны, палітычныя падзеі ці з'явы)?
3. Калі на карыкатуры выяўлены палітык або група людзей, падумайце, ці прыніжае яго (іх) годнасць карыкатура?
4. Вызначыце, прыхільнікам якой палітычнай ідэалогіі з'яўляецца аўтар карыкатуры. Свой адказ аргументуйце.
5. Вызначыце, на якую сацыяльную групу разлічана карыкатура. Адказ аргументуйце.
6. Выкажыце ўласнае стаўленне да галоўнай ідэі карыкатуры.
7. Падумайце, з якой мэтай была створана карыкатура (пакрыўдзіць выяўленага на ёй палітыка, паказаць яго істотныя памылкі, выклікаць грамадскую незадаволенасць, высмеяць негатыўную палітычную з'яву і г. д.). Аргументуйце свой пункт гледжання [25, с. 121].

Вылучаюць некалькі этапаў работы з карыкатурай [69, с. 54].

Этап 1. Апісанне карыкатуры і распазнаванне персанажаў.

Магчымыя пытанні і заданні:

- ◆ Апішыце, што вы бачыце на карыкатуры.
- ◆ Каго сімвалізуюць персанажы (краіны, людзей, партыі і інш.)?
- ◆ На падставе чаго вы вызначылі персанажаў? Пацвердзіце свае высновы спасылкамі на дэталі малюнка (асаблівасці знешнасці, міміка асоб, вопратка, жэсты, прадметы, сімволіка і інш.).
- ◆ Знайдзіце на карыкатуры рэальных гістарычных асоб. Па якіх прыметах вы іх вызначылі?

Этап 2. Вызначэнне гістарычнай тэматыкі карыкатуры.

Магчымыя пытанні і заданні:

- ◆ Якія гістарычныя факты (падзеі, з'явы, працэсы) адлюстраваны на карыкатуры?
- ◆ Якія рысы (характарыстыкі) гістарычнай з'явы вылучаны на карыкатуры? Абгрунтуйце свае высновы.
- ◆ Вызначце дату падзеі (з'явы, працэсу).

Этап 3. Вызначэнне аўтарскага меркавання, ідэй.

Магчымыя пытанні і заданні:

- ♦ Як аўтар карыкатуры ставіцца да дадзенага гістарычнага факта? Прывядзіце не менш за два абгрунтаванні вашай думкі.
- ♦ З якой мэтай створана карыкатура?
- ♦ Сфармулюйце галоўную думку яе аўтара.
- ♦ Якія думкі, ідэй выказвае карыкатура?
- ♦ Ці супадае пункт гледжання аўтара з афіцыйным меркаваннем таго часу?
- ♦ Што менавіта высмейвае (выкрывае) аўтар? Якімі мастацкімі сродкамі дасягаецца камічны эфект?
- ♦ Прыхільнікам якой палітычнай пазіцыі (ідэалогіі, крыла апазіцыі) з'яўляецца аўтар карыкатуры?

Этап 4. Псіхалагічныя характарыстыкі карыкатуры.

Магчымыя пытанні і заданні:

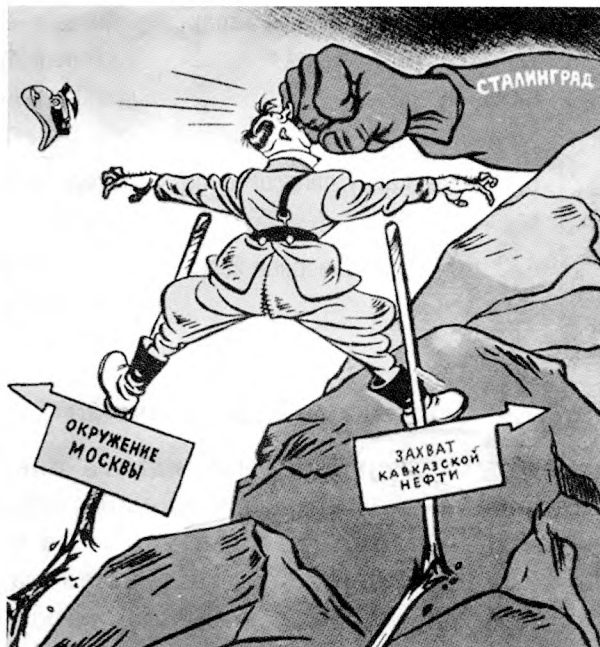
- ♦ Якімі псіхалагічнымі характарыстыкамі надзелены персанажы? Якімі асаблівасцямі паводзін і знешнасці прадстаўлены дадзеныя характарыстыкі?
- ♦ Якія рысы перабольшвае, вылучае аўтар?
- ♦ Якім персанажам аўтар сімпатызуе? У чым гэта праяўляецца ў малюнку?

Прыклады работы з карыкатурай:

Выкарыстанне карыкатуры Б. Яфімава «За двума зайцамі» пры вывучэнні тэмы «Карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў» (Сусветная гісторыя, 10 клас) [45, с. 53].

Пытанні:

1. Назавіце час стварэння карыкатуры. Якой падзеі і якому перыяду Вялікай Айчыннай вайны яна прысвечана?
2. Ці пазнаяце вы персанажа? Назавіце яго і растлумачце тую ролю, якую ён адыгрываў у адлюстраваных на карыкатуры падзеях.
3. Вызначце, якія мастацкія сімвалы ўжываў мастак. Чаму ён імі скарыстаўся?
4. Якія пачуцці — станоўчыя ці адмоўныя — выклікае ў вас персанаж?
5. Як інтэрпрэтуе карыкатурыст яго дзеянні? Што вы ведаеце з іншых крыніц пра падзеі, якім прысвечана карыкатура? Як ваша інфармацыя стасуецца з той, што вы атрымалі дзякуючы карыкатуры?

Мал. 56. «За двума зайцамі»,
Б. Яфімаў (1942). Карыкатура.

Подпіс пад карыкатурай:
«Стратэгічныя вынікі летняй кампаніі»

Прыклад работы з карыкатурай:

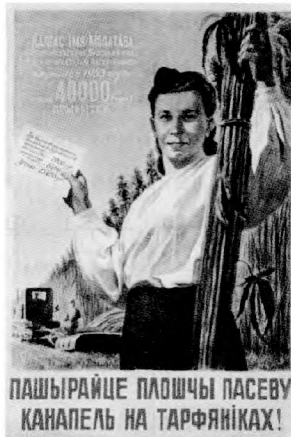
Мал. 57

1. Апішыце карыкатуру	Намаляваны воўк, якому два паны ў цыліндрах скормліваюць піражок з надпісам «Чэхаславакія». Убаку стаіць трэці спадар, які задаволена пацірае рукі
2. Каго сімвалізуюць персанажы карыкатуры? Прывядзіце абгрунтаванне сваім высновам	Воўк сімвалізуе Германію (галаўны ўбор, нямецкі крыж на шыі), два чалавекі на першым плане — Францыю і Вялікабрытанію (сцягі на цыліндрах), чалавек на заднім плане — ЗША (адзенне, дым цыгары ў выглядзе амерыканскага долара)
3. Вызначце гістарычную падзею	Мюнхенская канферэнцыя, 1938 г.
4. Якімі псіхалагічнымі характарыстыкамі надзяляе персанажаў аўтар?	Германія — прагнасць, агрэсія; Францыя і Вялікабрытанія — баязлівасць, угодніцтва, хітрасць; ЗША — як бы ні пры чым, але ўважліва назірае за тым, што адбываецца, усміхаючыся і паціраючы рукі, г. зн. здабывае карысць за кошт іншых
5. Якія ідэі хацеў данесці аўтар карыкатуры?	Заходнія краіны «скармілі» Гітлеру Чэхаславакію, імкнучыся накіраваць агрэсію Германіі на ўсход
6. З якой мэтай створана карыкатура?	Аўтар імкнецца выкрыць вераломную ролю заходніх дзяржаў у Мюнхенскім пагадненні

3.7.4. Методыка работы з плакатам

Адным са сродкаў нагляднага навучання выступае **плакат** — асаблівы від гістарычнай крыніцы, зробленай з агітацыйнымі, рэкламнымі, інфармацыйнымі мэтамі. Лічыцца, што ён узнік на аснове тэатральных афіш другой паловы XIX ст. Існуе некалькі тыпаў плакатаў: рэкламны, прапагандысцкі, палітычны і г. д. У XX стагоддзі найбольшае распаўсюджанне атрымаў палітычны плакат.

Плакаты заўсёды адрасаваны пэўнай сацыяльнай групе. Іх галоўная жанравая асаблівасць у тым, каб прыцягнуць увагу. З гэтай прычыны яны звычайна яркія, прывабныя, цікавыя. Іх персанажы і вобразы лёгка пазнаюцца. Разам з тым плакаты заўсёды тэндэнцыйныя, нацэлены не толькі на свядомае, але і падсвядомае ўспрыманне.

Мал. 58—60. Плакаты БССР¹

Пры арганізацыі работы з плакатам як наяўным вобразам варта:

- ◆ вызначыць падзею, якой прысвечаны плакат, і яе дату;
- ◆ вызначыць, па чьёй палітычнай замове ён быў створаны і для якой аўдыторыі;
- ◆ прааналізаваць персанажаў і сімвалы плаката;
- ◆ звярнуць увагу, якія фігуры, аб'екты вынесены на пярэдні план і што аднесена на другі;
- ◆ прааналізаваць, якія фігуры і аб'екты намалёваны вялікімі або маленькімі і чаму;
- ◆ сфармуляваць пасыл (галоўную ідэю), які плакат быў прызваны данесці да сваёй аўдыторыі [76, с. 95—108]

**Прыклад аналізу палітычнага плаката
«Свіння, выдрэсіраваная ў Парыжы» [44]:**

1. Плакат адлюстроўвае мэту Польшчы ў пачатку польска-савецкай вайны — адрадыць Рэч Паспалітую ў межах 1772 года.

2. Плакат быў створаны ў 1920 г. па замове ўрада РСФСР. Мэтавая аўдыторыя — прыхільнікі савецкай улады.

3. Мастак намалёваў саперніка Савецкай Расіі ў выглядзе свінні ў старадаўнім галаўным уборы з надпісам «Яснавяльможная Польшча» — відавочная адсылка да шляхецкага мінулага. Доўгія вусы — магчымы намёк на знешнасць начальніка Польскай Рэспублікі Юзэфа Пілсудскага. Дакумент з надпісам «Межы 1772 года» сімвалізуе мэту, якую мела Польшча ў вайне. Свінню трымае на руках тоўсты чалавек — тыповы вобраз прадстаўніка буржуазіі, які фарміруецца савецкай прапагандай. Ён сімвалізуе капіталістычную Францыю, што падтрымлівала Польшчу ў вайне.

4. Магчыма, паведамленне гучала б наступным чынам: «Асцерагацца няма чаго — такі вораг нам не страшны».

Мал. 61. Палітычны плакат «Свіння, выдрэсіраваная ў Парыжы»

¹ Узяты з сайтаў: www.kiesk.by; www.back-in-ussk.com; englishpromo.ru

На ўроках гісторыі можна выкарыстоўваць плакат як сродак навучання або прапанаваць вучням самастойна прыдумаць плакат па пэўнай тэме. У апошнім выпадку гаворка ідзе пра ўменне вучняў прымяніць свае веды на практыцы.

Вылучаюць наступныя прыёмы праектавання плаката:

1) адназначнасць: ідэя плаката павінна быць выказана выразна, каб складвалася адназначнае тлумачэнне створанага вобраза;

2) лаканічнасць: ясныя і яркія вобразы, кароткія і ёмістыя фразы, якія людзі гатовы ўспрыняць літаральна на хаду;

3) рыфма, прымаўка: лозунг з рыфмай, прымаўкай лёгка запамінаецца;

4) заклік: часта ўжываецца зварот на «ты», непасрэдна да аўдыторыі (маладзь, працоўныя, армія і інш.) [93, с. 45].

Пра інтэрнэт-сэрвісы для стварэння плакатаў глядзіце ў раздзеле «Выкарыстанне тэхналогій Вэб 2.0 у навучанні гісторыі».

3.7.5. Арганізацыя работы з фотаздымкамі як гістарычнай крыніцай

На ўроках гісторыі адной з крыніц інфармацыі і сродкаў нагляднага навучання выступае фатаграфія. Дзякуючы развіццю, удасканаленню і даступнасці фотатэхнікі яна становіцца важнай часткай паўсядзённага жыцця грамадства. З яе дапамогай можна самапрэзентаваць у сацыяльных сетках, расказаць займальную гісторыю. Фатаграфія ажыццяўляе сувязь гісторыі з сучаснасцю. Акрамя гэтага, канкрэтызуе гістарычныя падзеі, стварае яркія гістарычныя вобразы, узмацняе эмацыянальнае ўспрыманне. Сёння фатаграфія добра ўпісваецца ў паняцце «крыніца». Яна часта не саступае па інфарматыўнасці друкаваным крыніцам. Фатаграфія таксама і медыятэкст, які падчас аналізу становіцца крыніцай ведаў.

Фатаграфіі падаюцца найбольш цікавай крыніцай на ўроках гісторыі. З аднаго боку, як візуальныя крыніцы, яны прапануюць вучням інфармацыю ў больш прывабнай форме, чым тэксты, таму што ўспрымаюцца значна прасцей, чым доўгія і складаныя пісьмовыя крыніцы.

З другога боку, фатаграфіям неабходна «задаваць пытанні», каб іх зразумець. Без аналізу нават самыя цікавыя з іх могуць застацца закрытымі для гістарычнага даследавання. Іншымі словамі, да іх неабходна паставіць такія пытанні і заданні, якія дапамаглі б ім «расказаць гісторыю». Таму ўменне аналізаваць, «чытаць» фотаздымкі, з'яўляецца важнай кампетэнцыяй.

Работа з фатаграфіямі прадугледжвае тыя ж прыёмы, што і з іншымі відамі выяўленчай нагляднасці: назіранне, дэманстрацыя і ілюстрацыя. Фотаздымкі можна выкарыстоўваць на розных этапах урока пры арганізацыі творчай дзейнасці вучняў. Работа з фота можа падштурхнуць да больш дэталёвага вывучэння гісторыі сваёй сям'і, з'яўляецца падставай для аналізу змен, якія адбываліся ў грамадскім і матэрыяльным жыцці чалавецтва, і інш. [93, с. 34—44; 93].

Аналіз зместу фотаздымка ўключае тры складальнікі: апісанне; інтэрпрэтацыя і доказы; рэфлексія і дадатковыя пытанні. Дэталёвы іх разгляд з пункту гледжання методыкі выкладання гісторыі прыведзены ў табліцы 21.

Табліца 21

Аналіз фотаздымка

Этап аналізу	Пытанні і практыкаванні
Апісанне: дакладна апішыце, што вы бачыце (на гэтай стадыі не трэба імкнуцца рабіць здагадкі пра тое, што вы бачыце)	<ul style="list-style-type: none"> • Апішыце асоб, якіх вы бачыце на фота, а таксама іх дзеянні і (або) аб'екты, паказаныя на здымку. • Як згрупаваны людзі і (або) аб'екты? • Апішыце, што вы бачыце на пярэднім і заднім плане, з левага і правага боку фатаграфіі
Інтэрпрэтацыя, доказы: чаму вы так думаеце? Якія сродкі выкарыстоўвае аўтар?	<ul style="list-style-type: none"> • Што адбываецца на гэтай фатаграфіі? • Хто гэтыя людзі? Чым яны займаюцца? Якія гэта аб'екты? • Выкажыце меркаванне, калі, на вашу думку, быў зроблены здымак (год, перыяд, падзеі). • Ці змяшчаецца на фота тэкставая інфармацыя: плакаты, рэклама, подпісы? • Гэта пастановачнае фота? Людзі пазіравалі перад фотакамерай? • Чаму менавіта ў гэтым месцы і ў гэты час з'явіўся чалавек з фотаапаратам? • На якія пытанні фатаграфія не можа адказаць? Якая інфармацыя адсутнічае?
Дадатковыя пытанні, рэфлексія	<ul style="list-style-type: none"> • Ці дапамаглі вам пры выкананні практыкавання вашы веды па гісторыі? • Што выклікала цяжкасці? Чаму?

Пры аналізе фотаздымкаў мэтазгодна карыстацца формулай: «Апроч таго, ШТО паказана на здымку, трэба ўбачыць, ЯК гэта паказана, ЧАМУ менавіта так і што НЕ паказана».

У якасці арыенціраў трэба абраць некалькі элементаў на здымку (напрыклад, пазначаныя маркерамі (гл. мал. 62 і 63)) для вызначэння пары года, сацыяльнай прыналежнасці людзей, адлюстраваных на фота, іх настрою, адносінаў да гістарычнай падзеі і г. д. Далей, выкарыстоўваючы розныя крыніцы інфармацыі, неабходна правесці работу па вывучэнні адзення, атрыбутаў, характэрных прымет той эпохі.

Напрыклад, можна задаць наступныя пытанні да зместу фота:

1. Апішыце, што вы бачыце.
2. Якія аб'екты адлюстраваны на фота? Якія з іх, на вашу думку, аўтар хацеў вылучыць? Чаму?
3. Што робяць людзі на фота?

4. Ці змешчана на фотаздымку тэкставая інфармацыя: плакаты, подпісы, рэклама?

5. Калі час здымка невядомы, паспрабуйце высветліць магчымы час яго з'яўлення.

Мал. 62. Дэманстрацыя працоўных 7 лістапада 1967 г., г. Бабруйск

Фота з сямейнага архіва С. Кудраўцавай

Для такога аналізу можна выкарыстаць фотаздымкі з сямейных архіваў (напрыклад, малюнкi 62—65).

Далей могуць быць пастаўлены пытанні, якія спрыяюць успрымання фотаздымка як медыятэксту.

6. Звярніце ўвагу на людзей, якія спецыяльна прымаюць пэўную позу. Падумайце, чаму менавіта ў гэтым месцы і ў гэты час з'явіўся чалавек з фотаапаратам.

7. Якую максімальную інфармацыю можна атрымаць, разглядаючы фота? На якія пытанні яно не можа адказаць? Якая інфармацыя адсутнічае?

Прывабным спосабам уключэння фатаграфіі ў гістарычны кантэкст з'яўляецца работа з сямейным альбомам. Гэта тая крыніца інфармацыі, якая ёсць у кожнага вучня і адлюстроўвае пэўны гістарычны працэс на прыкладзе жыцця пэўнай сям'і. Па фотаздымках, якія захоўваюцца ў сямейным альбоме, можна даведацца аб грамадска-палітычным, сацыяльна-эканамічным жыцці краіны, развіцці культуры, моды, паўсядзённым жыцці насельніцтва.

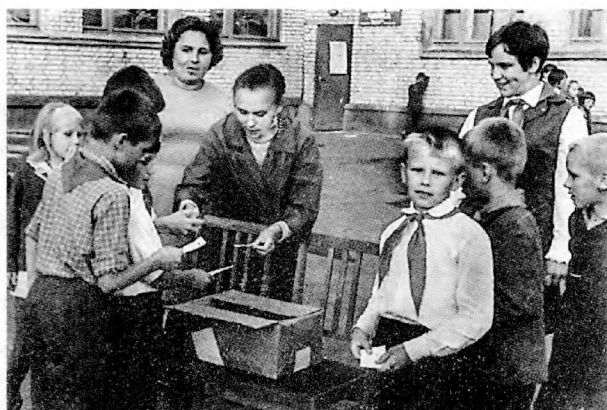

Мал. 63. Дэманстрацыя працоўных 1 мая 1977 г., г. Жодзіна

Фота з сямейнага архіва С. Кудраўцавай

Мал. 64. На сенакосе, в. Жабін,
Кармянскі раён, 1966 г.

Мал. 65. Бяспройгрышная латарэя.
Піянерскі лагер, 1971 г.

Фота з сямейнага архіва С. Кудраўцавай

Своеасаблівым гістарычным даследаваннем можа стаць стварэнне сямейнага альбома, у якім адлюстроўваецца гісторыя сям'і ў фотаздымках. Узмацніць даследаванне вучні здольны з дапамогай успамінаў бацькоў, бабуль і дзядуляў аб абставінах іх знаёмства ў маладыя гады, жыцці ў вёсцы, горадзе і г. д.

Пры дапамозе фатаграфій можна параўноўваць мінулае і сучаснасць. Напрыклад, прасачыць, як змянялася вуліца або архітэктурная забудова горада.

Скарыстаўшыся фотаархівам, можна знайсці месца і пункт здымкі, а таксама захаваць на здымку сучасны стан аб'екта. Акрамя таго, можна правесці

Мал. 66. Вокладка вучэбнага дапаможніка «Гісторыя Беларусі, 1917 г. — пачатак XXI ст.»

даследаванне, што гэта за будынак, хто ў ім жыў, якія арганізацыі размяшчаліся і г. д., якія змены адбыліся з таго часу, калі быў зроблены гэты фотаздымак.

Гэты прыём пашыраецца за кошт мантажу старога фотаздымка і рэальнага аб'екта. Выкарыстоўваючы яго, можна назіраць не проста статычныя аб'екты, але і падзеі, адлюстраваныя на здымку тады і цяпер. А калі прывязаць яшчэ і геаграфічныя каардынаты (карту мясцовасці, напрыклад, выкарыстоўваючы рэсурс Google Maps), атрымаецца цікавы экскурс у мінулае. Прыкладам гэтага прыёму з'яўляецца вокладка вучэбнага дапаможніка па гісторыі Беларусі для 9-га класа (мал. 66).

Можна прапанаваць вучням выканаць даследчую працу з выкарыстаннем сэрвісу Google Maps, напрыклад, на тэму «Абвясчэнне БНР»: пазначце на карце будынку, знакамітыя месцы г. Мінска, якія звязаны з гэтымі падзеямі.

3.8. МЕТОДЫКА ВЫКАРЫСТАННЯ ЎМОЎНА-ГРАФІЧНАЙ НАГЛЯДНАСЦІ

3.8.1. Метадычныя магчымасці і варыянты выкарыстання крэйдавага малюнка і скрайбінгу на ўроках гісторыі

У навучанні гісторыі часта выкарыстоўваецца *малюнак крэйдай (схематычны)*, які дазваляе хутка і даступна растлумачыць вывучаемы матэрыял. Ён узнікае ў час выкладання настаўніка, што прыводзіць да адначасовага ўспрыняцця слова і вобраза. Паколькі дэталі малюнка ўводзяцца паступова, яны ўспрымаюцца вучнямі паслядоўна, а элементы ўяўлення назапашваюцца паэтапна, што дазваляе стварыць больш глыбокі і асэнсаваны вобраз гістарычнага мінулага. З дапамогай схематычнага малюнка на ўроках ажыццяўляецца аналіз і сінтэз прадмета, гістарычнай з'явы.

На ўроках гісторыі малюнак крэйдай выкарыстоўваецца для паказу:

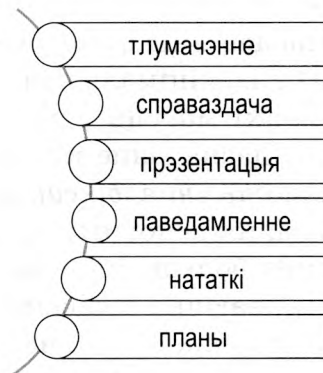
- ♦ вобразаў прыроды той ці іншай краіны (т. зв. крэйдавы пейзаж);
- ♦ прылад працы, прадметаў быту, будынкаў, зброі і г. д.;
- ♦ дынамікі гістарычнай з'явы ці падзеі — яе ўзнікнення і развіцця;
- ♦ цэласных дынамічных карцін, напрыклад, «Паляванне на маманта».

Малюнак крэйдай цесна звязаны са схемамі, пра якія гаворка пойдзе ніжэй.

З развіццём інфармацыйна-камунікатыўных тэхналогій малюнак крэйдай стала магчымым замяніць на скрайбінг. Скрайбінг (ад англ. scribe — 'перапісваць', 'апісваць', 'пазначаць') — найноўшая тэхніка прэзентацыі, вынайдзеная

брытанскім мастаком Эндру Паркам. Яе сутнасць у тым, што аповед выступоўцы ілюструецца «на бягу» малюнкамі фламастарам на белай дошцы або аркушы паперы. Атрымліваецца «эфект паралельнага разгортвання», калі слухачы чуюць і бачаць прыкладна адно і тое ж, пры гэтым графічны рад фіксуецца на ключавых момантах аповеду. Такім чынам, **скрайбінг** — тлумачэнне з дапамогай простых малюнкаў, візуалізацыя асноўнага сэнсу праз знакі і вобразы, пры якой адмаляўка элементаў адбываецца непасрэдна ў працэсе аповеду.

Трэба разумець: скрайбінг — гэта не тэхніка малявання, а працэс візуалізацыі інфармацыі. Ілюстрацыі могуць быць выкананы ў любой тэхніцы. Важным з’яўляецца сам шлях разважання — тое, як малюнак суадносіцца з аповедам. Ідучы за рукой выступоўцы, мы здольны прасачыць развіццё гісторыі ад пачатку да канца, усталяваць сувязі паміж элементамі, адказваючы для сябе на пытанні пра тое, што, чаму і навошта выкарыстоўваецца. У выніку атрымліваецца статычны скрайб. Вынік працы — канчатковы малюнак або фінальны кадр відэаскрайбінгу, у час вывучэння якога можна зразумець логіку ўсяго паведамлення і сувязь паміж яго асобнымі кампанентамі.

Мал. 67. Сферы выкарыстання скрайбінгу

Вылучаюць наступныя віды скрайбінгу:

- ◆ маляваны ўручную — схемы і малюнкi выконваюцца ад рукі на любой паверхні; як правіла, выкарыстоўваюцца аркушы паперы або прэзентацыйная дошка, каляровыя алоўкі, маркеры, фламастары, фарбы;
- ◆ аплікацыя — гатовыя выявы наклеіваюцца або накладваюцца на паверхню;
- ◆ магнітны — выявы фіксуюцца на паверхні магнітамі;
- ◆ фланелеграфны — гатовыя выявы чапляюцца на паверхню ворсу на ліпучку;
- ◆ камп’ютарны — ствараецца з дапамогай інфармацыйных тэхналогій;
- ◆ 3D-скрайбінг — ствараецца пры дапамозе 3D-ручкі.

У аснове скрайбінгу ляжыць *скетч* (малюнак-эскіз) з кароткімі тэзісамі. Для развіцця навыкаў прамалёўкі скетчаў неабходна выкарыстоўваць пэўны алгарытм:

1. Паглядзець на навакольныя рэчы, знайсці іх асноўныя адрозненні ад іншых прадметаў.
2. Уявіць іх спрошчанымі і стылізаванымі — без лішніх дэталей, пакідаючы ў прадметах толькі агульную форму (асноўныя характарыстыкі).
3. Зафіксаваць іх — намаляваць прадмет, выкарыстоўваючы мінімальны набор элементаў (лініі, кругі, квадраты і трохвугольнікі).
4. Абмеркаваць вынікі сваёй працы з іншымі.
5. Зафіксаваць ідэі і вобразы, якія ўзнікнуць у працэсе абмеркавання.

З цягам часу кожны скрайбер выпрацоўвае ўласны стыль малявання, які вылучаецца ўнікальным наборам характарыстык. Але нават пры вялікай колькасці і разнастайнасці стылістык усе скетчы ў скрайбінгу можна падзяліць на дзве групы ў залежнасці ад дэталёвасці прапрацоўкі вобраза.

Жывая фіксацыя (жывыя скетчы) выкарыстоўваецца для адлюстравання асноўных думак падчас аповеду — прэзентацыі, тлумачэнні і г. д. Асаблівасцю скетчаў у гэтым варыянце з'яўляецца іх хуткая прамалёўка, якая займае ад некалькіх секунд да некалькіх хвілін. Таму скетчы атрымліваюцца лаканічнымі і простымі.

Часцей яны фарміруюць асноўны вобраз, а дадатковыя элементы (напрыклад, цені) у іх мінімальныя. Вобразы суправаджаюцца кароткімі тэкставымі тэзісамі. Малюнкi могуць утрымліваць тэкставыя кампаненты, напрыклад, назвы, заклікі, пазначэнне кірункаў.

Статычная фіксацыя, або фіксацыя храналогіі, выкарыстоўваецца для адлюстравання асноўных думак, ідэй, гісторый на паперы. Гэтыя замалёўкі адрозніваюцца больш дэталёвай прапрацоўкай, наяўнасцю дадатковых элементаў і падтрымліваюцца тэзісамі з аднаго-двух сказаў (часцей — да шасці слоў). На іх трэба значна больш часу. Выніковы малюнак са статычных скетчаў з'яўляецца самастойнай кампазіцыяй і працуе без сувязі з вусным тлумачэннем настаўніка (мал. 68).

Статычная фіксацыя выкарыстоўваецца для запісу планаў, асноўнага сэнсу прачытанай літаратуры, трэнінгаў, лекцый і іншага ў нататніку (у працэсе аповеду робіцца агульны малюнак з тэкставымі тэзісамі, а пазней скетчы распрацоўваюцца больш дэталёва).

Пад кампазіцыяй у скрайбінгу разумеюць малюнак, які атрымліваецца ў выніку стварэння асобных вобразаў (скетчаў). Усе яны маюць выразную іерархію візуалізацыі і часцей падпарадкоўваюцца асноўнай думцы.

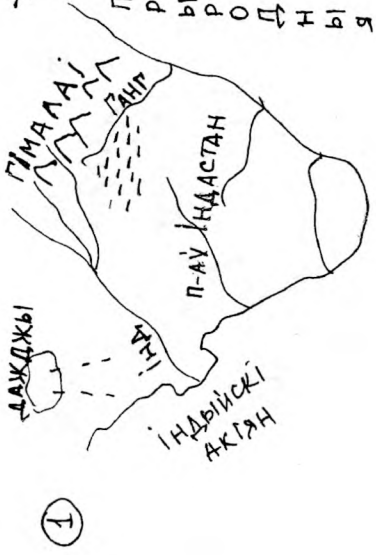
Для пачатку работы па стварэнні скрайбу неабходна распрацаваць сцэнарый — аснову будучага фільма, паслядоўнасць, у якой будуць размешчаны асобныя выявы, сімвалы, блокі, тэзісы і сувязі паміж імі. Тое, наколькі ён будзе добра прадуманы, вызначае дынаміку, лагічнасць і якасць скрайбу. Вобразы, якія выкарыстоўваюцца, павінны лёгка ўспрымацца.

Працягласць відэа, якая дазваляе ўтрымліваць увагу і цікавасць глядачоў, складае прыблізна адну мінуту. Стварэнне аднаго малюнка ў сярэднім займае адну-дзве секунды. Не трэба перагружаць вобразы дэталямі. Часам карысна суправаджаць вобразы надпісамі, асабліва тыя, якія можна інтэрпрэтаваць неадназначна.

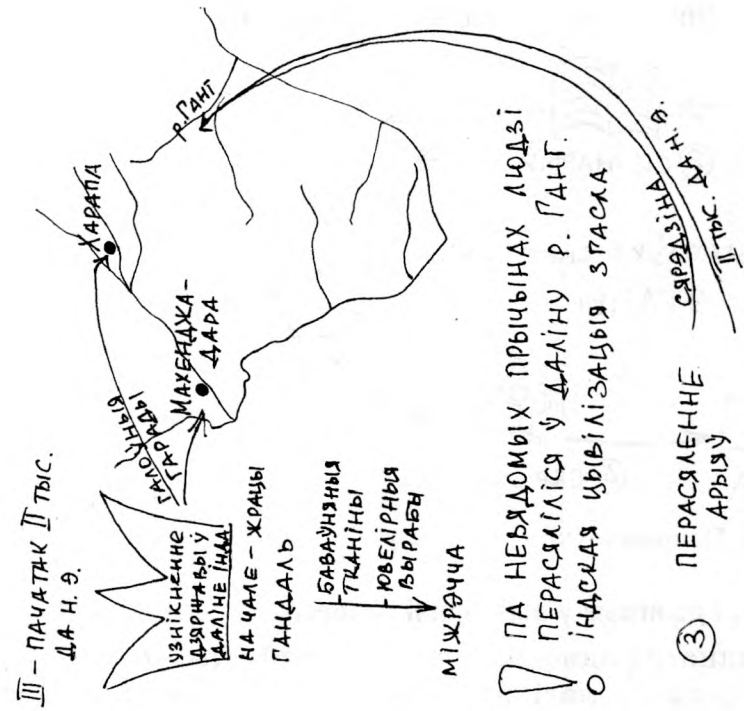
У скрайбе неабходна выкарыстоўваць розныя колеры. Дзякуючы гэтаму можна звяртаць увагу аўдыторыі на ключавыя элементы. Але трэба памятаць: акрамя асноўнага дастаткова яшчэ аднаго-трох колераў, бо сем — ужо вясёлка. Звычайна выкарыстоўваюць чорны ў якасці асноўнага і шэры для вылучэння ценяў.

За адну мінуту відэа можна вымавіць у сярэднім тэмпе каля 120 слоў.

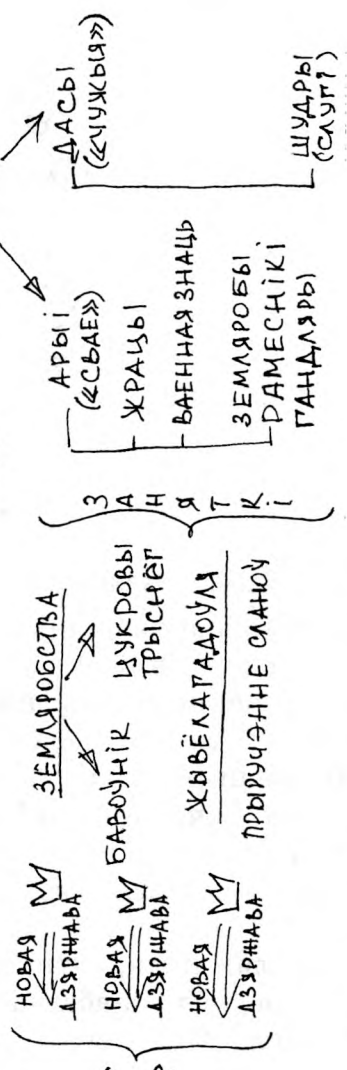
У час мантажу або малявання неабходна рабіць паўзы паміж блокамі, каб зразумець і запомніць тое, што было паказана, і рухацца далей. Звычайна паўзы займаюць 1-3 секунды.

- 2
- БАМОТЫ
- ГАРАЧЫ І МАЛЬГОТНЫ КЛІМАТ
 - УРАДЛІВЫЯ ДАЛІНЫ
 - СТЭПЫ, ПУСТЫНІ
 - СНЕЖНЫЯ ГОРЫ
 - ДЖУНГЛІ
- П Р Ы Ў М Р О Д Н Ы Я

СТАРАЖЫТНАЯ ІНДЫЯ

Мал. 68. Скрайб «Старажытная Індыя»

Пакрокавая падрыхтоўка скрайбінгу паказана на малюнку 69.

Мал. 69. Падрыхтоўка скрайбінгу

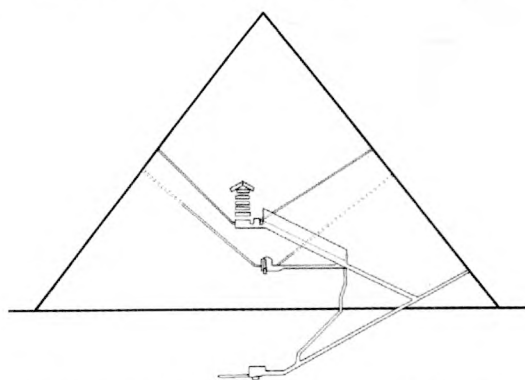
3.8.2. Выкарыстанне схем, табліц і дыяграм у вивучэнні гісторыі

Да ўмоўна-графічнай нагляднасці адносяць *схемы, табліцы, дыяграмы*. Пры іх складанні вучань ажыццяўляе лагічныя аперацыі — аналіз, сінтэз, параўнанне, пераўтварэнне і абагульненне гістарычнага матэрыялу, прывядзенне яго ў сістэму і прадстаўленне ў графічным выглядзе. Далей кожны з відаў нагляднасці разгледзены больш дэтальна.

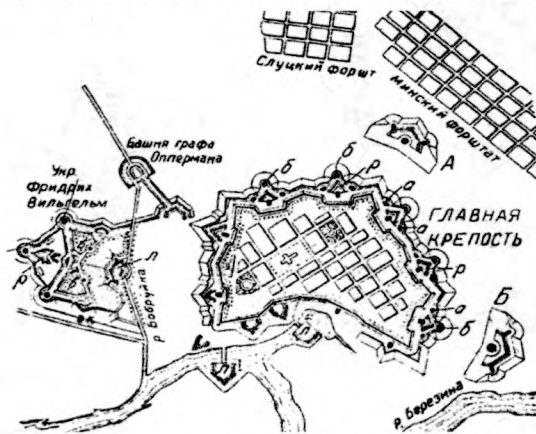
Схема — чарцёж, які адлюстроўвае істотныя прыметы гістарычных з’яў, іх сувязі і адносіны, унутраную пабудову розных матэрыяльных аб’ектаў, узаемадзеянне іх дэталеў, размяшчэнне прадметаў і людзей на мясцовасці [120].

У методыцы выкладання гісторыі выкарыстоўваюць розныя віды схем (тэхнічныя, лагічныя, сутнасныя, паслядоўныя) і табліц (тэматычныя, параўнальныя, параўнальна-абагульняючыя, храналагічныя і сінхраністычныя).

Тэхнічныя схемы знаёмяць вучняў з упарадкаваннем і прынцыпамі дзеяння матэрыяльных аб’ектаў. Напрыклад, з разрэзам піраміды Хеопса (вивучаецца яе ўпарадкаванне), умацаваннямі на Барадзінскім полі, паравой машынай І. І. Палзунова і Дж. Уата.

Мал. 70. Схема піраміды Хеопса

Мал. 71. Умацаванні Бабруйскай крэпасці

Лакальныя схемы з дапамогай умоўных абзначэнняў паказваюць размяшчэнне і перасоўванне войскаў на палях бітваў, напрыклад у Марафонскай бітве, або ўзаемадзеянне паўстанцаў, напрыклад дэкабрыстаў на Сенацкай плошчы.

Мал. 72. Марафонская бітва

Да лакальных схем па сваім характары блізка так званыя лакальныя схематычныя планы (або планы-схемы), якія паказваюць (нярэдка з дапамогай сілуэтных фігур) статычнае размяшчэнне матэрыяльных аб'ектаў на мясцовасці (мал. 73).

Мал. 73. Карта Гродна са слаўтасцямі¹

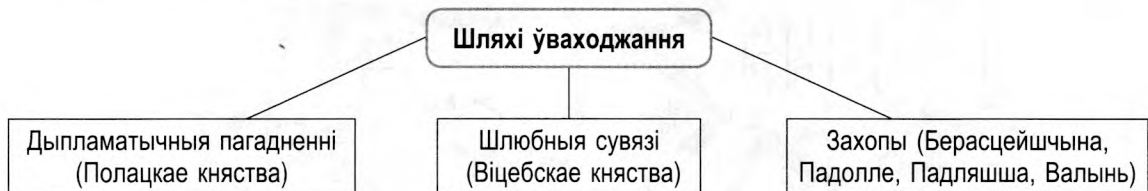
¹ Узятая з сайта: <https://hrodna.life/turisticheskaya-karta-grodno>.

Лагічныя схемы звычайна выкарыстоўваюць пры вывучэнні прычын і наступстваў падзей і з’яў. Яны дапамагаюць выявіць прычынна-следчыя сувязі. Лагічныя схемы простыя ў выкананні, бо заснаваны на паслядоўным злучэнні квадратаў, у якіх фіксуюцца прычыны і следства, што выцякаюць адно з аднаго (мал. 74).

Мал. 74. Раздробленасць на беларускіх землях [30, с. 83]

Лагічна-структурныя схемы дапамагаюць аналізаваць і абагульняць гістарычныя з’явы, засвойваць іх істотныя прыметы ва ўзаемасувязі ў выглядзе адпаведных гістарычных паняццяў. Яны адлюстроўваюць прычынна-следчыя сувязі і заканамернасці гістарычнага развіцця.

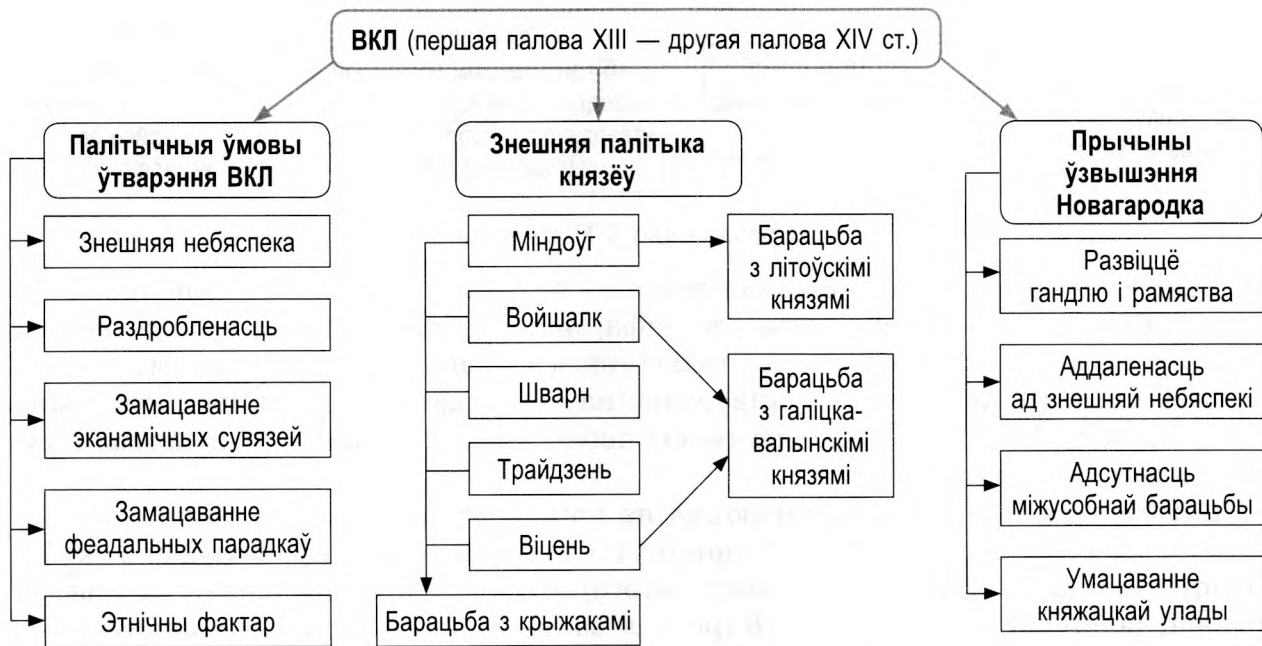

Мал. 75. Шляхі ўваходжання беларускіх зямель у склад ВКЛ [30, с. 93]

Лагічна-структурныя схемы звычайна раскрываюць структуру, асноўныя часткі, рысы і сутнасць пэўнай з’явы. Яны могуць адлюстроўваць назвы плямёнаў, асноўныя заняткі жыхароў, саслоўі, нацыянальна-дзяржаўны лад краіны (мал. 76).

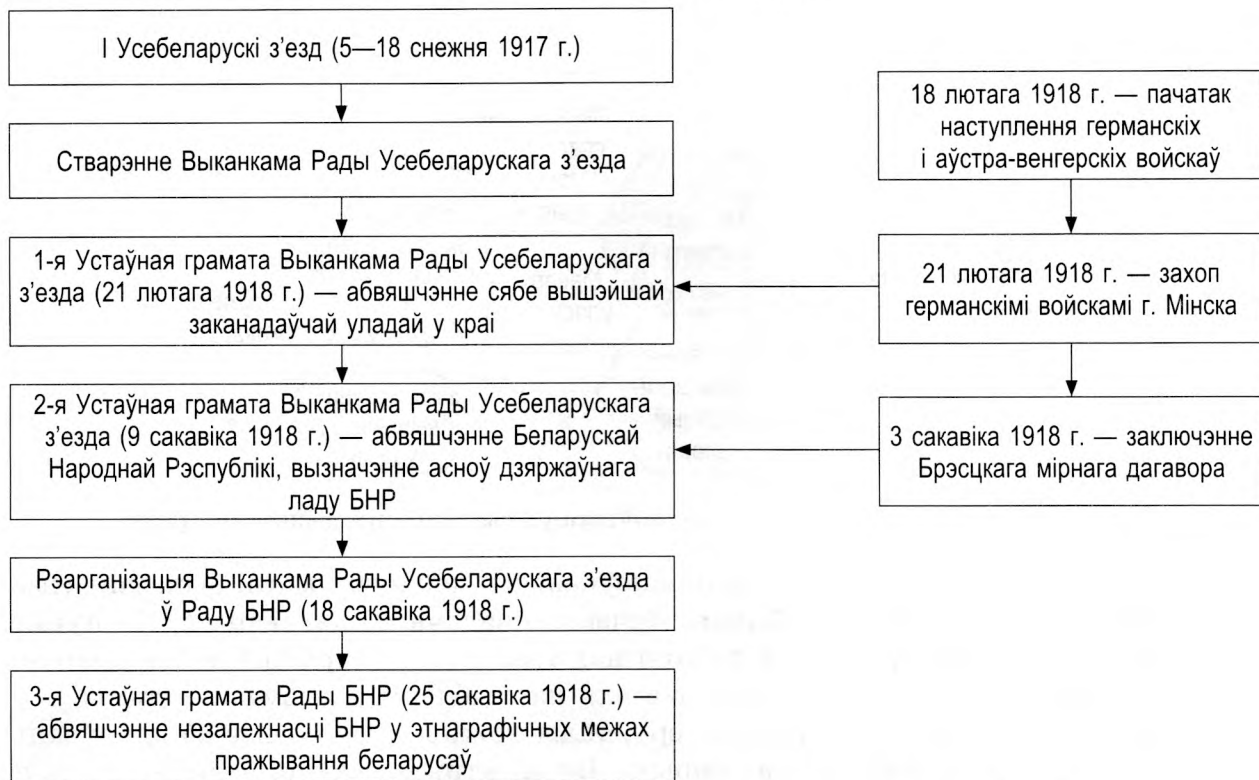
Паслядоўныя схемы адлюстроўваюць храналагічны ход падзей і дапамагаюць сфарміраваць цэласнае ўяўленне пра пэўную гістарычную з’яву або працэс (мал. 77, 78) [29, с. 99].

На працягу апошніх гадоў у школах Вялікабрытаніі шырока выкарыстоўваецца так званая *гексаганальная*, або *шасцівугольная*, навучанне (Hexagon Learning — гексаганальныя схемы, гексы [2]). Выкарыстанне шасцівугольнікаў — просты і эфектыўны спосаб развіцця ўмення выбіраць, усталёўваць прыярытэты, класіфікаваць і звязваць доказы. Форма шасцівугольных картак — *гексаў* (англ. hexagon — «шасцівугольнік») — дазваляе вучням праявіць творчы падыход у арганізацыі ўласнай пазнавальнай дзейнасці. У аснове гексаганальнага навучання

Мал. 76. ВКЛ у першай палове XIII — другой палове XIV ст. [30, с. 99]

ляжыць ідэя, што веды з’яўляюцца трывалымі ў тым выпадку, калі яны лагічна абапіраюцца на раней засвоеныя і вынікаюць з іх.

Мал. 77. Схема «Абвясчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі»

Мал. 78. Этапы рэвалюцыі ў Нідэрландах [64, с. 50]

Гекс — у пэўным сэнсе фармалізаваныя веды па вызначаным аспекце. У ім прадстаўлены ключавыя фрагменты інфармацыі. Кожны з гексаў злучаецца з іншым дзякуючы пэўным тэрміналагічным або падзейным сувязям. Задача вучняў пры выкарыстанні шасцівугольнікаў — размеркаваць іх па катэгорыях на ўласны выбар, размяшчаючы гексы побач адзін з адным, каб вылучыць сувязі паміж апісанымі з'явамі.

Затым гэтыя групы наклеюцца на паперу (чапляюцца да дошкі пры дапамозе магнітаў або малююцца ў сшытку), і такім чынам выпрацоўваецца схема, падпісваюцца загалоўкі для розных катэгорый, стрэлкамі пазначаюцца ўзаема-связі, асноўная лінія схемы. Кароткія запісы над стрэлкамі — пачатковыя сказы для кожнага абзаца ў навучальным эсе, якое можа быць вынікам гэтай дзейнасці ў старшых класах.

Існуюць розныя метадычныя варыянты выкарыстання гексаганальных схем на ўроках гісторыі:

1. Вучням раздаецца вучэбны матэрыял, запісаны ў гексы, з якіх трэба сабраць пазл (напрыклад, мал. 79).

Мал. 79. Гексаганальная схема «Асноўныя рысы ўсходніх дэспатыяў» [102]

2. Шасцівугольнікі могуць быць незапоўненымі, каб вучні маглі выказаць сваё меркаванне па зададзенай праблеме. Вучэбная задача — дадаваць адзін пункт у кожнай з катэгорый у працэсе работы над тэмай. Такі варыянт добра працуе, калі ёсць магчымасць даць вучням час для паглыбленага вывучэння тэмы.

3. Гексы могуць быць рознага колеру, тады кожны колер будзе аб'ядноўваць вучэбны матэрыял у пэўную катэгорыю. Вучні атрымліваюць заданне — злучыць шасцівугольнікі, усталёўваючы паміж гэтымі катэгорыямі розныя сувязі.

4. Можна выкарыстоўваць гексы для работы ў групах: кожны калектыў атрымлівае шасцівугольнікі, запаўняе іх, пасля чаго групы абменьваюцца адна з адной. Задача — сабраць схему.

5. Гексы могуць быць з выявамі, з якіх вучні складаюць калаж. Такі варыянт добры пры вывучэнні гістарычных падзей, звязаных з пытаннямі культуры (напрыклад, мал. 80).

6. Прапанаваць вучням (або папрасіць іх знайсці самастойна) некалькі ключавых сэнсавых урыўкаў (пісьмовых або візуальных) з заданнем: дадаць да кожнага сцверджання або ілюстрацыі ланцужок катэгорый і паняццяў, якія яны ўспомняць або пра якія даведаюцца пры вывучэнні тэмы.

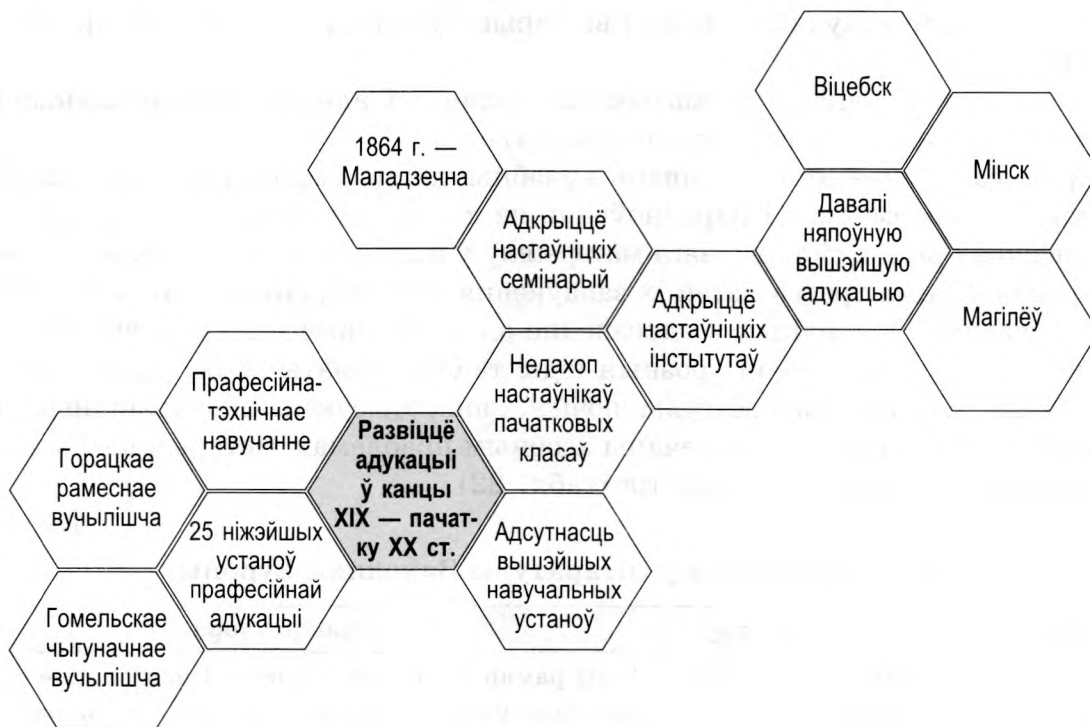
7. Прапанаваць вучням вылучыць найбольш важныя ўзаемасувязі з кожным гексам і растлумачыць свой выбар усяму класу.

8. Па гексах вучні могуць ствараць аповед ці эсэ.

Архітэктур
другой паловы
XVI—XVIII ст.

Мал. 80. Гексы «Архітэктур Беларусі другой паловы XVI—XVIII ст.»

Мал. 81. Гексаганальная схема «Умовы развіцця адукацыі на беларускіх землях у 1860-х гг. — пачатку XX ст.»

Вылучаюць *тры этапы работы з гексамі*, вынікаючай з якой можа быць эсэ або апавед па тэме.

1-ы этап. Адбор і катэгарызацыя (класіфікацыя). Клас дзеліцца на групы, якія атрымліваюць аднолькавыя наборы з гексамі. Іх неабходна размясціць па катэгорыях. Тыя падзеі, якія вучні лічаць нязначнымі, адкладваюцца ўбок. Кожная група абараняе сваю ідэю катэгарызацыі (класіфікацыі).

2-і этап. Выяўленне ўзаемасувязей, расстаноўка прыярытэтаў. Пасля таго як вучні размесцяць узаемасувязі ўздоўж кожнага з бакоў гекса ў розных камбінацыях (каб вылучыць узаемасувязі паміж групамі фактараў унутры катэгорый), можна падпісаць загалолак і зрабіць кароткую анатацыю: патлумачыць, чаму шасцівугольнікі размешчаны менавіта па такім прынцыпе.

Вучні павінны вырашыць, як злучыць асноўныя катэгорыі, каб выпрацаваць адзіную лінію аргумента. Гэта можна зрабіць з дапамогай стрэлак паміж фактарамі і адпаведнымі надпісамі над гэтымі стрэлкамі.

3-і этап. Падрыхтоўка эсэ. Фінальнай часткай працэсу выступае падрыхтоўка плана эсэ на аснове распрацаваных гексаў. Кожны пункт (частка) эсэ павінен факусіравацца на асобных катэгорыях шасцівугольнікаў, тлумачэнні па кожным пункце выбудовваюцца паводле пэўнай логікі. Пры гэтым паслядоўнасць саміх пунктаў вызначаецца стрэлкамі, якія злучаюць катэгорыі, з пачатковых сказаў кожнага пункта і тлумачэнняў сувязей, падпісаных над стрэлкамі.

Будаваць гексы можна пры дапамозе генератара гексаў у рэсурсе ClassTools.net.

Гексаганальнае навучанне можна выкарыстоўваць на ўсіх этапах урока [105, с. 54—58].

Да пэўнай разнавіднасці схематычных малюнкаў адносяцца ментальныя карты і кластары, пра якія гаворка пойдзе далей.

Выпрацаваць уменне аналізаваць вучэбны тэкст, выдзяляць у ім галоўнае, кампанаваць інфармацыю і параўноўваць яе дапамагае складанне табліц. *Табліца* — графічная выява гістарычнага матэрыялу ў выглядзе параўнальных, тэматычных і храналагічных граф з мэтай іх запаўнення вучнямі, сінтэтычны вобраз тэмы, якая вывучаецца. У табліцы, у адрозненне ад схем, няма ўмоўных абазначэнняў гістарычных з’яў. Вылучаюць розныя віды табліц: тэматычныя, храналагічныя, параўнальныя, параўнальна-абагульняючыя, канкрэтызуючыя, сінхранічныя і інш.

Тэматычныя табліцы прысвечаны асобным праблемам гістарычнага мінулага або перыядам грамадскага развіцця (табл. 22).

Табліца 22

Ідэі Асветніцтва ў літаратуры Заходняй Еўропы

Пісьменнік	Назвы твораў	Сутнасць твора
Даніэль Дэфо, англійскі пісьменнік	Раман «Рабінзон Круза»	Гэты раман напісаны ў форме дзённіка, дзе герой апавядае пра тое, што адбывалася з ім на бязлюдным востраве. Даніэль Дэфо ўслаўляў стваральную працу чалавека, яго прадпрымальнасць, упартасць у дасягненні мэты

Пісьменнік	Назвы твораў	Сутнасць твора
Джонатан Свіфт, англійскі пісьменнік	Раман «Падарожжы Гулівера»	Гэты раман — не проста займальны, прыгодніцкі твор, але і дасціпная сатыра на тагачаснае грамадства. Свіфт бязлітасна крытыкуе загану грамадства: самадурства, сквапнасць
П'ер дэ Бамаршэ, французскі драматург	Камедыі «Севільскі цырульнік» і «Жаніцтва Фігаро»	Творы Бамаршэ прасякнуты асветніцкімі матывамі. Галоўны герой — слуга Фігаро, спрытны, таленавіты і дзёрзкі. Ён супрацьпастаўляецца пустым гультаям арыстакратам
Фрыдрых Шылер, нямецкі паэт і драматург	Трагедыя «Разбойнікі»	У трагедыі паказаны маладыя людзі, якія сталі разбойнікамі ў знак пратэсту супраць тагачасных парадкаў
	Драма «Вільгельм Тэль»	У драме ўхваляецца барацьба швейцарцаў супраць аўстрыйскіх Габсбургаў. Галоўнымі героямі твора сталі простыя людзі: пастухі, рыбакі, паляўнічыя
Іаган Вольфганг Гётэ, нямецкі пісьменнік	Драма «Гёц фон Берліхнген»	Драма прысвечана Сялянскай вайне. У творы намаляваны вобраз героя — абаронцы ўсіх прыгнечаных і барацьбіта за аб'яднанне Германіі
	Раман у лістах «Пакуты юнага Вертэра»	Галоўны герой рамана — адукаваны юнак з бюргерскай сям'і, які пакутуе праз фанабэрыстасць дваран і крывадушнасць грамадства

Храналагічная табліца — комплекс падзей, які адлюстроўвае працягласць гістарычных з'яў, іх паслядоўнасць або адначасовасць. Яна ўяўляе своеасаблівую сетку дат і падзей. Звычайна ў ёй дзве калонкі: даты і падзеі (табл. 23).

Табліца 23

Храналогія перыяду Сярэднявекі [102, с. 78]

476 г.	Падзенне Заходняй Рымскай імперыі
Каля 500 г.	Узнікненне дзяржавы франкаў
VII ст.	Узнікненне ісламу. Утварэнне Арабскага халіфата
681 г.	Утварэнне Першага Балгарскага царства
VIII ст.	Выданне першай друкаванай газеты ў Кітаі
IX ст.	Распад Арабскага халіфата
800 г.	Пераўтварэнне Франкскай дзяржавы ў імперыю
843 г.	Распад Франкскай імперыі
863 г.	Стварэнне славянскай азбукі Кірылам і Мяфодзіем
882 г.	Утварэнне Кіеўскай Русі
962 г.	Утварэнне Свяшчэннай Рымскай імперыі
60-я гг. X ст.	Заснаванне Польскай дзяржавы

Параўнальная табліца будзеца на параўнальным аналізе пэўных гістарычных падзей ці з’яў. Для таго, каб ёй скарыстацца, трэба вызначыць асноўныя аб’екты аналізу (напрыклад, цары, палітычныя дзеячы, палкаводцы і г. д.) і пытанні (крытэрыі, прыметы) для параўнання (табл. 24).

Табліца 24

Брэцкі і Рыжскі мір [107, с. 29]

Прыметы для параўнання	Брэцкі мір	Рыжскі мір
Год заключэння дагавора		
Паміж якімі дзяржавамі падпісаны		
Прычына падпісання дагавора		
Умовы дагавора ў дачыненні Беларусі		

Параўнальна-абагульняючыя табліцы з’яўляюцца вынікам аналізу і супастаўлення фактаў, якія параўноўваюцца, абагульнення праведзенай работы.

Для састаўлення параўнальна-абагульняючай табліцы неабходна:

- 1) прааналізаваць вучэбны матэрыял і вылучыць у ім аб’екты параўнання;
- 2) прааналізаваць вылучаныя аб’екты;
- 3) паслядоўна параўнаць аднародныя істотныя прыметы аб’ектаў;
- 4) абагульніць вынікі параўнання [113, с. 80].

Табліца 25

Грамадска-палітычнае жыццё ў БССР у перыяды хрушчоўскай адлігі і стагнацыі [98, с. 94—95]

Прыметы для параўнання	Другая палова 1950-х — першая палова 1960-х гг.	Другая палова 1960-х — першая палова 1980-х гг.
З’явы, якія сведчылі аб дэмакратызацыі	Асуджэнне культу асобы Сталіна і правядзенне частковай рэабілітацыі неабгрунтаваных ахвяр сталінскіх рэпрэсій у час хрушчоўскай адлігі, калі Першым сакратаром ЦК КПБ быў К. Т. Мазураў	Адмаўленне ад нерэальных планаў будаўніцтва камунізму да пачатку 1980-х гг. у перыяд, калі Першым сакратаром ЦК КПБ быў П. М. Машэраў
З’явы, якія сведчылі аб захаванні савецкай грамадска-палітычнай сістэмы	Існаванне аднапартыйнай палітычнай сістэмы. Прыняцце ў 1961 г. неабгрунтаванага (валюнтарысцкага) курсу на будаўніцтва камунізму	Замацаванне кіруючай і накіроўваючай ролі Камуністычнай партыі Беларусі ў адпаведнасці з артыкулам 6 Канстытуцыі БССР 1978 г., у выніку чаго КПБ з’яўлялася «дзяржавай у дзяржаве»
Вывад: асаблівасцю грамадска-палітычнага жыцця ў БССР з’яўлялася ўзмацненне ролі Камуністычнай партыі Беларусі, якое адбывалася ва ўмовах дастаткова стабільнага эканамічнага развіцця Беларусі, калі яшчэ не праявіліся крызісныя з’явы. На аснове павышэння жыццёвага ўзроўню насельніцтва фарміраваліся станоўчыя адносіны беларусаў да палітыкі Камуністычнай партыі. Для беларускага грамадства былі характэрны жыццёвы аптымізм, упэўненасць у заўтрашнім дні, сімпатыі да ідэй сацыялізму		

Можна прапанаваць вучням ужо запоўненую табліцу і пытанні да яе (табл. 26):

Табліца 26

Дзяржавы Старажытнага Усходу

Краіна	Шумерскія гарады-дзяржавы	Фінікія	Асірыя	Індыя	Кітай
III тыс. да н. э.		II тыс. да н. э.		VII тыс. да н. э.	
Месцазнаходжанне	Паўднёвае Міжрэчча (даліна рэк Еўфрат і Тыгр)	Усходняе пабярэжжа Міжземнага мора	Вярхоўе рэк Еўфрат і Тыгр	Паўвостраў Індастан. Рэкі Інд і Ганг	Усходняя Азія. Рэкі Хуанхэ і Янцзы
Прыродныя ўмовы	Моцна забалочаная мясцовасць, у нізоўях рэк каналы, пустыня на астатняй тэрыторыі	Вузкая прыморская паласа, на ўсходзе — горы, дажджы з мора	Краіну атачалі горы і стэпы, дажджоў мала, урадлівая глеба толькі каля ракі Тыгр	Размешчана на паўвостраве, клімат гарачы і вільготны, джунглі	Суровыя зімы, халодныя вятры, у паўночнай і паўночна-заходняй частцы краіны — неўрадлівая глеба
Заняткі насельніцтва	Земляробства, рамяство, гандаль	Мараплаванне, гандаль, садоўніцтва, рамяство	Земляробства, рамяство, гандаль	Земляробства, жывёлагадоўля, рамяство	Земляробства, жывёлагадоўля, рамяство
Дзяржава (кіраванне)	Гарады-дзяржавы (Ур, Урук, Лагаш, Ніпур, Вавілон)	Гарады-дзяржавы (Цір, Бібл, Сідон)	Ваенная дзяржава	Самастойныя царствы	Імперыя (Цыньская імперыя)
Адкрыцці і дасягненні	Клінапіс, сістэма ліку	Пурпур, шкло, алфавіт	Апрацоўка жалеза, таран, конніца	Лічбы, дзесяцічная сістэма ліку, шахматы	Шоўк, порах, лак, папера, кампас

1. Назавіце агульныя рысы ў прыродных умовах дзяржаў Пярэдняй Азіі, Індыі і Кітая. Якія адрозненні можна вызначыць, зыходзячы з матэрыялаў табліцы?

2. Якім чынам паўплывалі прыродныя ўмовы і месцазнаходжанне гэтых краін на заняткі жыхароў?

3. Назавіце агульныя рысы і асаблівасці дзяржаўнага кіравання гэтых краін.

4. Якімі вынаходкамі народаў Пярэдняй Азіі, Індыі і Кітая мы карыстаемся і сёння?

Канкрэтызуючыя табліцы спрыяюць лепшаму засваенню паняццяў, вучаць аргументацыі, усебаковаму аналізу фактаў і абапіраюцца на ўменні навучэнцаў складаць сэнсавыя і тэзісныя планы, рабіць абагульняючыя высновы. Змест і колькасць граф залежаць ад тэмы і праблематыкі табліцы (табл. 27).

Табліца 27

Класіцызм

План для аналізу		Класіцызм
Краіна, дзе нарадзіўся напрамак		Францыя
Перыяд існавання		XVII—XVIII стст.
Характэрныя рысы	Жывапіс	У аснове — антычная эстэтыка з яе стройнай логікай і гармоніяй, кожны твор мастацтва будуюцца па строгіх канонах; ураўнаважанасць прапорцый, якая выключае ўсё лішняе, другараднае
	Архітэктура	Зварот да антычных пабудоў, сіметрыя пабудовы, складнасць, манументальнасць, геаметрычна правільныя формы
	Музыка	Багаты вобразны змест твораў увасоблены ў прастай, але дасканалай мастацкай форме; апяванне ўчынкаў чалавека, яго эмоцый і пачуццяў, над якімі пануе розум. Творам уласцівы лагічнасць мыслення, гармонія і яснасць формы
	Літаратура	Культ розуму, рацыяналізм, ідэалізацыя герояў, абсалютызацыя ідэй, аб'ектыўнасць апавядання, супрацьпастаўленне станоўчых і адмоўных герояў
Вядомыя прадстаўнікі	Жывапіс	Гаспар Пусэн, Клод Ларэн
	Архітэктура	Клод Перо, Роберт Адам
	Музыка	Жан-Батыст Люлі, Крыстоф Глюк, Людвіг ван Бетховен
	Літаратура	Франсуа дэ Малерб, Жан Батыст Мальер, Вальтэр
Абагульняючы вывад		<p>У аснове класіцызму ляжаць ідэі антычнасці. Мастацкі твор з пункту гледжання класіцызму павінен будавацца на падставе мер канонаў, тым самым выяўляючы складнасць і лагічнасць светабудовы. Цікаvasць для класіцызму ўяўляе толькі вечнае, нязменнаяе. Эстэтыка класіцызму надае вялікае значэнне грамадска-выхаваўчай функцыі мастацтва.</p> <p>Класіцызм усталёўвае строгую іерархію жанраў, якія дзеляцца на высокія (ода, трагедыя, эпапея) і нізкія (камедыя, сатыра, байка). Кожны жанр мае строга пэўныя прыметы, змешванне якіх не дапускаецца</p>

Пры вывучэнні сусветнай і айчыннай гісторыі, а таксама для міжкурсавых сувязей каштоўным з'яўляецца запаўненне *сінхранічных табліц*. Яны фіксуюць найбольш важныя падзеі і з'явы розных краін прыкладна аднаго і таго ж часу. З іх дапамогай адбываецца эфектыўнае лагічнае паўтарэнне гістарычных дат і падзей шляхам іх параўнання, забяспечваецца аналіз аднародных падзей па часе ўзнікнення і працягласці існавання, ствараюцца ўмовы для пошуку заканамернасцей і асаблівасцей гістарычнага развіцця розных краін, рэгіёнаў, народаў. Складанне такіх табліц і іх наступнае выкарыстанне пры вывучэнні аднародных тэм у розных курсах гісторыі або пры сістэматызацыі і абагульненні вучэбнага матэрыялу дапамагае ўспрымаць гісторыю розных краін і народаў як адзіны сусветна-гістарычны працэс.

На ўроках могуць выкарыстоўвацца два віды сінхранізацыі: 1) па датах; 2) па падзеях. У першым выпадку з прычыны нераўнамернасці гістарычнага развіцця падзеі ў розных краінах будуць розныя. Гэты від сінхранізацыі лепш ужываць, калі неабходна паказаць нераўнамернасць развіцця гістарычных падзей. У выпадку, калі трэба адлюстравіць агульныя заканамернасці ў развіцці грамадства, лепш выкарыстоўваць сінхранізацыю па падзеях [104, с. 67].

Ніжэй прыведзены прыклад сінхранічнай табліцы, якая паказвае агульныя заканамернасці ў развіцці грамадства (табл. 28).

Табліца 28

Гістарычныя падзеі ў краінах Заходняй Еўропы і на беларускіх землях

Заходняя Еўропа		Беларускія землі	
Даты	Падзеі		Даты
IV—VII стст.	1. Перасяленні народаў		VI—VIII стст.
	Вялікае перасяленне народаў	Рассяленне славян	
Канец V ст.	2. Узнікненне раннефеадальных дзяржаў		X ст.
	Утварэнне Франкскага каралеўства	Утварэнне Полацкага і Тураўскага княстваў	
843 г.	3. Пачатак раздробленасці		1101 г.
	Распад Франксай імперыі	Раздробленасць Полацкага княства	

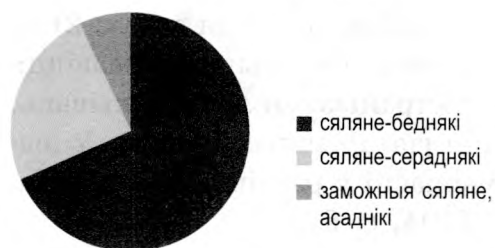
Такім чынам, табліцы можна выкарыстоўваць на розных этапах ўрока, напрыклад, падчас вывучэння новага матэрыялу, замацавання ведаў, іх абагульнення і сістэматызацыі, праверкі і кантролю і г. д.

На ўроках гісторыі таксама мэтазгодна звяртацца да *дыяграм*, якія падкрэсліваюць колькасныя і якасныя бакі вывучаемых падзей і з'яў. Работа з імі

садзейнічае фарміраванню ў вучняў умення бачыць за статыстычным матэрыялам развіццё грамадскіх з’яў, вызначаць унутраныя сувязі паміж імі. Іх можна выкарыстоўваць для развіцця ўмення параўноўваць і супастаўляць вывучаемыя з’явы і працэсы. Дыяграмы падзяляюцца на слупковыя і кругавыя.

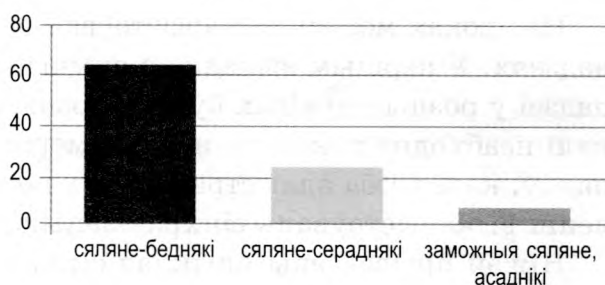
Напрыклад, інфармацыю вучэбнага дапаможніка па гісторыі Беларусі (10 клас) пра катэгорыі сялян Заходняй Беларусі ў пачатку 1930-х гг. [88, с. 97] можна перавесці ў кругавую або слупковую дыяграму (мал. 82, 83).

Сельскае насельніцтва Заходняй Беларусі ў пачатку 1930-х гг.

Мал. 82. Кругавая дыяграма «Сельскае насельніцтва Заходняй Беларусі ў пачатку 1930-х гг.»

Сельскае насельніцтва Заходняй Беларусі ў пачатку 1930-х гг.

Мал. 83. Слупковая дыяграма «Сельскае насельніцтва Заходняй Беларусі ў пачатку 1930-х гг.»

Дыяграмы можна выкарыстоўваць пры тлумачэнні новага матэрыялу (у якасці ілюстрацыі слоў настаўніка) або пастаноўцы вучэбнай праблемы (праблемнага пытання) з улікам асаблівасцей пазнавальнай дзейнасці вучняў.

3.8.3. Асаблівасці складання і выкарыстання ментальных карт у працэсе навучання гісторыі

Фарміраванне мэтапрадметных кампетэнцый вучняў прадугледжвае ўменне пераводзіць тэкставую інфармацыю ў іншыя выглядзі. У працэсе навучання яна можа быць прадстаўлена ў выглядзе схем, кластараў або ментальных карт. У іх ёсць агульная рыса — графічная, аднак існуюць пэўныя асаблівасці ў складанні і прэзентацыі інфармацыі.

Для прадстаўлення гістарычнай падзеі, працэсу, думкі або ідэі ў складанай, сістэматычнай візуальнай (графічнай) форме выкарыстоўваюцца ментальныя карты. **Ментальныя карты** (інтэлект-карты, карты памяці і г. д.) — тэхніка візуалізацыі мыслення пры дапамозе радыяльнай формы запісу думкі, альтэрнатыўная нататкам. Упершыню ідэю стварэння дыяграм сувязей для актывацыі правага паўшар’я галаўнога мозга распрацаваў у 70-х гг. XX ст. брытанскі псіхолаг Тоні Б’юзэн [11; 12; 13].

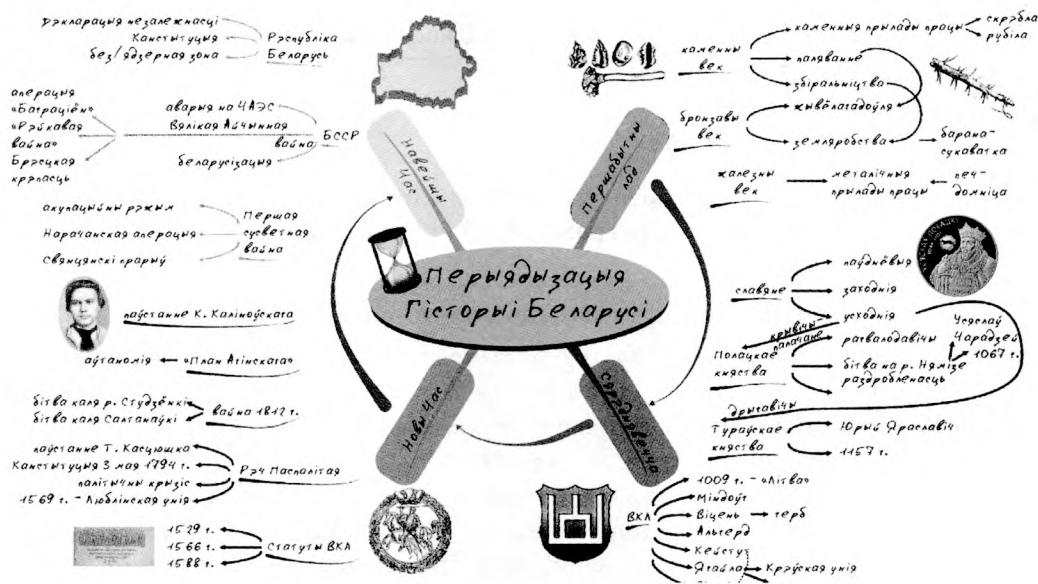
Асноўныя функцыі ментальных карт:

- ◆ апрацоўка вялізнага аб'ёму інфармацыі;
- ◆ структураванне дадзеных для лепшага засваення інфармацыі;
- ◆ стварэнне візуальнага дакумента, які дапамагае ўспрымаць матэрыял;
- ◆ эфектыўнае захоўванне інфармацыі [40].

Перавага ментальных карт у тым, што яны забяспечваюць дакладнае прадстаўленне матэрыялу і шырокае асвятленне ўсёй інфармацыі.

Лічыцца, што карта памяці выступае альтэрнатывай традыцыйным шляхам апрацоўкі і перадачы інфармацыі (канспектам, кароткім запісам (тэзісам), схемам і г. д.). Яна больш прадуктыўная, бо будзецца на натуральнай псіхалагічнай аснове, а галоўнае — робіць вучня актыўным стваральнікам уласных ведаў. Разам з тым яна не замяняе іншыя віды прэзентацыі інфармацыі, таму што кожны чалавек мае свае асаблівасці мыслення і сугучныя яму формы перадачы думак і ідэй.

У аснове распрацоўкі ментальнай карты ляжыць прынцып «прамяністага мыслення». Адпраўны пункт — цэнтральны малюнак, ад якога прамяні разыходзяцца ва ўсе бакі. Над імі пазначаюцца ключавыя словы або размяшчаюцца выявы, якія злучаюцца паміж сабой. Другасныя ідэі адлюстроўваюцца як лініі, што адыходзяць ад ліній вышэйшага парадку. Усе элементы ўтвараюць звязаную вузлавую сістэму (мал. 84).

Мал. 84. Прыклад ментальнай карты

Пабудову інфармацыі ўнутры ментальнай карты вызначае ўзаемадзеянне чатырох груп кампанентаў:

- 1) аб'ект даследавання замацоўваецца на цэнтральным малюнку;
- 2) асноўныя тэмы, звязаныя з аб'ектам даследавання, адыходзяць ад цэнтральнага малюнка ў выглядзе галін;

3) галіны паказваюцца і тлумачацца ключавымі словамі або малюнкамі (другасныя ідэі таксама прадстаўлены ў выглядзе галін, якія адыходзяць ад галін вышэйшага парадку);

4) галіны ўтвараюць звязаную вузлавую сістэму [34].

Эфектыўнасць ментальных карт тлумачыцца тым, што яны будуцца ў адпаведнасці са спецыфікай працякання разумовых працэсаў. Ёсць галоўная — ключавая — думка, ад якой адыходзяць «галіны» — ідэі (мал. 85).

Мал. 85. Ментальная карта «Асноўныя кірункі рэформаў Пятра I» створана ў праграме Mindjet MindManager

Памятка «Як стварыць ментальную карту»

1. Вызначце асноўную тэму (ідэю) і размясціце яе ў цэнтры. Галоўны элемент карты павінен утрымліваць вобраз усёй праблемы або цэнтральнае пытанне, таму ён вылучаецца на фоне іншых. Размясціце астатнія элементы карты, пачынаючы з правага верхняга вугла, рухаючыся па стрэлцы гадзінніка.

2. Вызначце тэмы (ключавыя словы) першага ўзроўню — асноўныя структурныя кампаненты тэмы. Яны павінны мець кароткія назвы, паколькі гэта катэгорыі, якія дапамагаюць сфармуляваць думку. Часам, калі яны залішне абстрактныя, да іх можна прымацоўваць выявы.

3. Другі ўзровень тэм — зона, дзе пачынаюць фарміравацца ідэі. Вы можаце выбраць канкрэтызуючае заключэнне, якое завяршае тэму першага ўзроўню, або асобную ідэю, што адносіцца да яе. Назвы тэм другога ўзроўню таксама павінны быць кароткія і складацца з аднаго-двух слоў.

4. Трэці і наступныя ўзроўні — канкрэтызацыя ідэй. Не пераходзьце да іх, пакуль не завершаны і не ўпарадкаваны другі ўзровень. Пры неабходнасці на гэтым узроўні можна звяртацца да апісальных фраз.

5. Выхад на чацвёрты ўзровень непажаданы: гэта ўскладняе чытанне карты. Калі патрабуецца далейшая канкрэтызацыя або дэталёвае апісанне, можна выкарыстоўваць нататкі, якія прымацоўваюцца да інфармацыі трэцяга ўзроўню (у электронных картах). У маляванай карце гэтую інфармацыю дазваляецца аформіць пры дапамозе стыкера.

6. Словы павінны быць выразнымі, лёгкімі для чытання.

7. Выкарыстоўвайце розныя колеры. Кожная галіна можа мець свой колер.

8. Прастора карты павінна быць запоўнена, але не перагружана.

9. Калі галінкі празмерна «разрасліся», іх можна аб'яднаць агульным контурам, каб яны не змешваліся з суседнімі галінкамі, што маюць адносіны да іншага сэнсавага блока.

10. Галіны і стрэлкі можна выкарыстоўваць для абазначэння сувязей паміж рознымі часткамі ментальнай карты. Так яны дапамогуць выбудаваць узаемасувязі паміж ідэямі.

Знешні выгляд карт памяці даволі разнастайны. У залежнасці ад іх аб'ёму і прыналежнасці вылучаюць наступныя віды карт:

- ◆ *стандартныя* — служаць для засваення ведаў, запісу ідэй;
- ◆ *хуткасныя*, або карты-маланкі (што я ведаю па тэме, што я скажу на ўроку), — стымулююць мысленчыя працэсы. У якасці такой карты можа выступаць просты канспект, зроблены па пэўнай тэме;
- ◆ *майстар-карты* — дастаткова аб'ёмныя карты па пэўнай катэгорыі ведаў, напрыклад, па выніках вивучэння раздзела вучэбнай праграмы або за цэлую чвэрць. Часта такія карты складаюцца непарыўна і служаць для агульнага агляду па тэме;
- ◆ *мегакарты* — звязаныя адна з адной карты. Цэнтральная карта ў гэтым выпадку ўтрымлівае найменшую колькасць узроўняў і звязана з наступнымі картамі, у якіх прадстаўлены дэталі або дадатковыя заўвагі [87].

У навучанні прымяненне ментальных карт неабходна для падрыхтоўкі ясных і зразумелых канспектаў, рэфератаў, эсэ, праектаў і навукова-даследчых работ: у такім разе ідзе пераўтварэнне і асэнсаванне прачытанай інфармацыі. Структураванне і візуалізацыя матэрыялу дапамагаюць пры падрыхтоўцы да кантрольных работ, запамінанні ключавых падзей, прымяненні ведаў. Інфармацыя запамінаецца ўжо засвоенай (зразумелай), а таксама звязанай з іншымі ведамі вучня, што ўзмацняе эфектыўнасць запамінання. Акрамя таго, работа з ментальнымі картамі спрыяе развіццю асацыятыўнага мыслення.

Вобласці ўжывання ментальных карт у адукацыйным працэсе розныя (мал. 86).

Выкарыстанне карт памяці на ўроках гісторыі мае наступныя перавагі:

1. Пры вивучэнні новай тэмы складаныя паняцці могуць быць растлумачаны і прадстаўлены як частка сістэмы. Больш выразна вызначаюцца ключавыя паняцці і сувязі паміж імі. Пры гэтым зніжаецца верагоднасць пропуску або няправільнай інтэрпрэтацыі важных паняццяў.

2. Пры замацаванні атрыманых ведаў палягчаецца разуменне і запамінанне вучэбнага матэрыялу праз візуалізацыю ключавых паняццяў і абагульненне іх адносінаў.

Мал. 86. Ментальная карта «Вобласці выкарыстання ментальных карт»

3. Выкарыстанне ментальных карт пры правядзенні кантролю ведаў можа дапамагчы настаўніку ацаніць іх якасць праз выяўленне няправільна зразумелых або прапушчаных паняццяў. Складзеныя навучэнцамі самастойна, яны дазваляць прадэманстраваць здольнасць аперыраваць вывучаным матэрыялам, а таксама пакажуць слабыя і моцныя бакі ў засваенні вучэбнай праграмы. Такім чынам педагог атрымае аб'ектыўнае ўяўленне пра веды вучняў. Вучні могуць выкарыстоўваць распрацаваныя імі ментальныя карты пры падрыхтоўцы да ўрока, паўтарэнні і сістэматызацыі матэрыялу [107, с. 44—47].

Памятка «Як працаваць з гатовай ментальнай картай»

1. Вызначце аб'ект вывучэння — галоўную думку, якая звычайна супадае з назвай ментальнай карты. Вылучце сэнсавыя блокі, якія вызначаюць ключавыя словы першага і другога ўзроўняў.
2. Пашырце карту. Раскрыйце змест другога і наступных узроўняў, асвойце выкладзены матэрыял. Працуючы з гатовай картай, можна яе дапаўняць (ствараючы новую карту) сваімі асацыяцыямі, пры неабходнасці — датамі і іншай гістарычнай інфармацыяй.
3. Асэнсуйце карту. Вывучце яе, праверце змест, пры неабходнасці дапоўніце яго (у шшытку або на дошцы) выявамі: малюнкамі, умоўнымі знакамі і стрэлкамі. Вызначце сэнсавыя ўзаемадзеянне ключавых слоў.
4. Пасля заканчэння работы з новай ментальнай картай паўтарыце (узгадайце) вывучаны матэрыял. Агучце змест карты, раскрыйце асноўныя паняцці, дайце разгорнуты адказ па тэме.

Для стварэння ментальных карт звычайна выкарыстоўваюць ручку і паперу або спецыяльныя праграмы. Цяпер існуюць дзясяткі сэрвісаў, якія дазваляюць уключаць у карту памяці не толькі тэкст, але і іншыя элементы: малюнкi, спасылкі, фота і відэа. Некаторыя з гэтых сэрвісаў дазваляюць працаваць над ментальнымі картамі супольна з іншымі карыстальнікамі, дзяліцца створанымі картамі ў сацыяльных сетках і ўбудоваць іх у сайты.

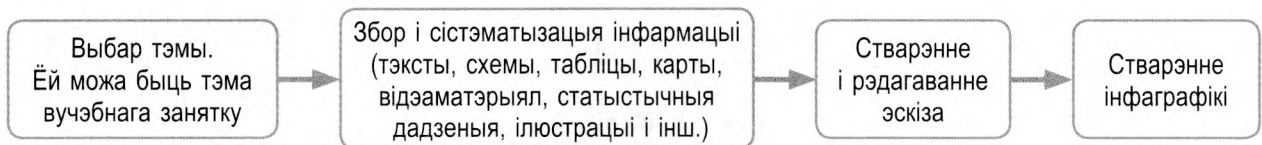
Ментальныя карты асацыятыўна структуруюць, сістэматызуюць інфармацыю для запамінання, успрымання; у канцы работы з картай фармулюецца выснова. Пры іх параўнанні з кластарамі вылучаюцца пэўныя адрозненні. Апошнія выкарыстоўваюцца на папярэднім этапе работы з інфармацыяй з іншай мэтай — накіраваць на вырашэнне праблемы, спланаваць дзеянні; на асноўным этапе — з мэтай усталяваць прычынна-выніковыя сувязі паміж гронкамі-элементамі.

3.8.4. Інфаграфіка як спосаб прэзентацыі і пераўтварэння гістарычнага матэрыялу

Да ўмоўна-графічнай нагляднасці можна аднесці і *інфаграфіку* як спосаб графічнай падачы гістарычнага матэрыялу. Яна ўяўляе такі спосаб візуалізацыі інфармацыі, пры якім спалучаюцца малюнак і тэкст. Асноўная мэта інфаграфікі — зрабіць складанае простым, данесці матэрыял у нагляднай, зразумелай форме, праінфармаваць. Пры гэтым яе можна выкарыстоўваць як самастойны наглядны дапаможнік, так і ў якасці дадатку да тэкставай інфармацыі. Стварэнне інфаграфікі спрыяе развіццю ўмення сістэматызаваць матэрыял і пераўтвараць тэкставую інфармацыю ў візуальную [41, с. 36—39; 42, с. 55—60; 67, с. 100—103].

Асаблівасцямі інфаграфікі можна назваць наступныя:

- ♦ у большасці выпадкаў інфаграфіка пабудавана на пэўнай метафары;
 - ♦ змяшчае статыстычныя звесткі і дыяграмы;
 - ♦ акрамя ілюстрацый, змяшчае апісанні;
 - ♦ пры рабоце ў супрацоўніцтве патрабуе добрых камунікатыўных навыкаў [93].
- Вылучаюць некалькі *этапаў стварэння інфаграфікі* (мал. 87).

Мал. 87. Этапы стварэння інфаграфікі

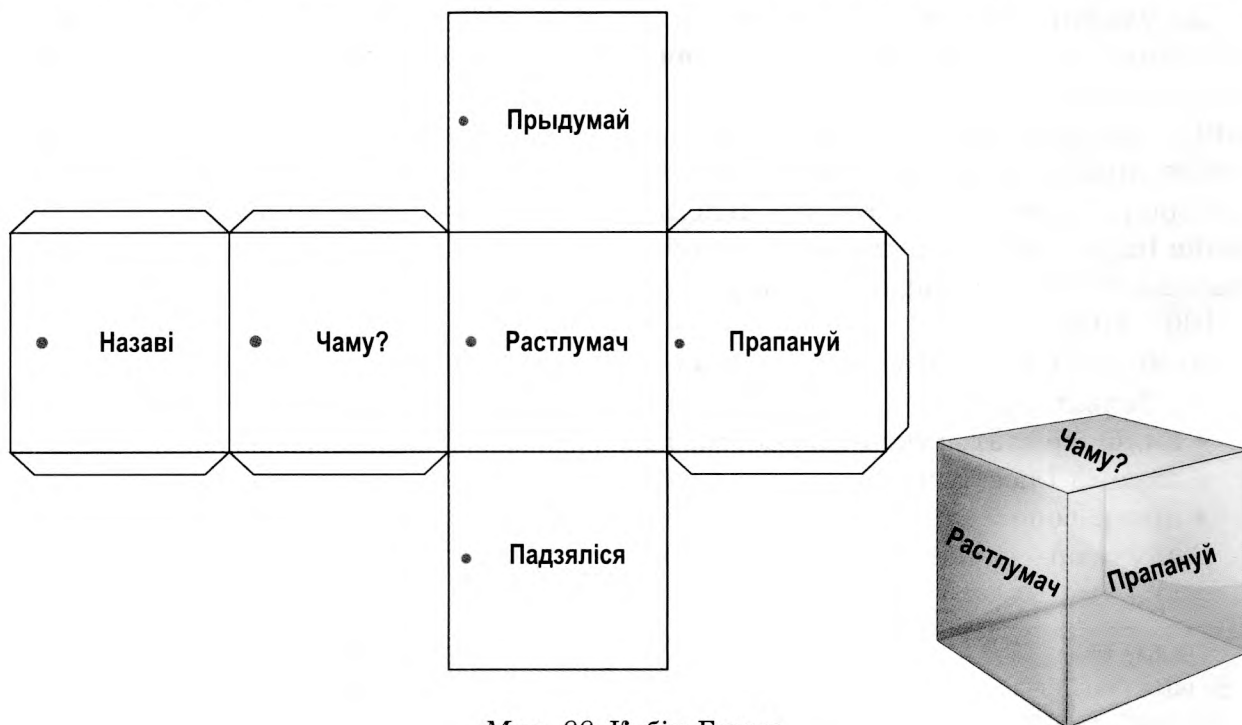
Навошта патрэбна інфаграфіка? Добра зробленая, яна дазваляе проста і хутка паглыбіцца ў праблему, паглядзець на задачу сістэмна і комплексна. Вакол вучэбнага матэрыялу неабходна пабудоваць вучэбны занятка. Наступныя заданні падыдуць для большасці інфаграфік:

- ◆ знайсці ў інфаграфіцы 3—5 цікавых фактаў;
- ◆ праверыць факты, прыведзеныя ў інфаграфіцы, на сапраўднасць (знайсці пацверджанне ім у іншых крыніцах);
- ◆ зрабіць кароткі вусны аповед, выкарыстоўваючы інфаграфіку;
- ◆ скласці тэст (крыжаванку, віктарыну) па прыведзенай інфармацыі для праверкі разумення іншымі вучнямі;
- ◆ адказаць на пытанне: «Што менавіта здзівіла вас больш за ўсё ў дадзенай інфаграфіцы?».

Варыянты прымянення інфаграфікі на ўроках гісторыі:

- ◆ прэзентацыя новай (дадатковай) інфармацыі;
- ◆ самастойная работа вучняў па пераводзе інфармацыі інфаграфікі ў тэкставую форму (напрыклад, на падставе інфаграфікі напісаць апавяданне, эсэ);
- ◆ арганізацыя праблемнага навучання;
- ◆ арганізацыя аналітычнай работы і развіцця ў вучняў крытычнага мыслення.

Таксама падчас работы з інфаграфікай вучням можна прапанаваць адказаць на пытанні па прыёме тэхналогіі крытычнага мыслення «Кубік Блума» (мал. 88).

Мал. 88. Кубік Блума

Інфаграфіка як адзін з метадаў візуалізацыі вучэбнай інфармацыі можа выкарыстоўвацца, акрамя ўрокаў, у рабоце над вучэбным праектам:

- ◆ для стварэння праблемных сітуацый;
- ◆ арганізацыі эфектыўнай пошукавай дзейнасці;
- ◆ развіцця крытычнага мыслення;
- ◆ развіцця адкрытай пазнавальнай пазіцыі [77].

ШТО ТАКОЕ ІНФАГРАФІКА?

Інфаграфіка (ад лац. *informatio* – усведамленне, тлумачэнне, пераказ; і інш. – грэч. *γραφικός* – пісьмовы, ад *γράφω* – пішу) – гэта графічны спосаб падачы інфармацыі, дадзеных і ведаў.

Асноўная мэта інфаграфікі – зрабіць складанае простым.

Дзякуючы інфаграфіцы можна ў даступнай, сур'ёзнай або жартоўнай манеры выкласці любую складаную інфармацыю. Пры гэтым яе аб'екты часта выступаюць дадаткам тэкставай інфармацыі, якая ахоплівае тэму ў поўным аб'ёме і ўтрымлівае візуальныя ўдакладненні.

ІНФАГРАФІКА - ГЭТА:

Апавяданне ці апісанне тэзіса з дапамогай зразумелай візуалізацыі вялікай колькасці дадзеных.

Сродак для інфармавання і навучання

Спосаб павысіць узровень інфармаванасці аб пытанні

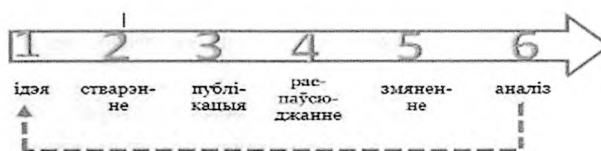
40%

40% людзей – візуалы, і яны лепш рэагуюць на візуальную інфармацыю, чым на звычайны тэкст

90% інфармацыі мы атрымліваем праз зрок, г. зн. ацэньваем візуальна

Жыццёвы цыкл інфаграфікі

ВІДЫ ІНФАГРАФІКІ

- статычная
- інтэрактыўная
- відэаінфаграфіка

ЦІ ВЕДАЕЦЕ ВЫ:

20%

Чалавек запамінае толькі 20% тэксту, які ён прачытаў

90%

90% інфармацыі трансфармуецца ў візуальныя вобразы

70%

Верагоднасць таго, што вучань хутчэй паглядзіць інфаграфіку, чым пачытае тэкст на 70% вышэй

90%

Колер павышае узровень успрыняцця дадзеных на 90%

Мал. 89. Што такое інфаграфіка?

Алімпійскія гульні

776 г. да н.э.

5 дзён
2 этапы:
1) спаборніцтвы
2) абрады з ушанаваннем

1 раз у 4 гады
Алімпія, Грэцыя

ГІСТОРЫЯ СТВАРЭННЯ

У гонар перамогі над Кронасам Зеўс заснаваў бескарыслівыя, сумленныя спаборніцтвы моцных, спрытных і смелых, названыя ў далейшым Алімпійскімі па месцы іх правядзення.

ВІДЫ СПАБОРНИЦТВАЎ

★ БЕГ
(стадыядром)

Бег на 1 стадыі (1 стадыі = 192 м.)
Двайны бег (на 2 стадыі)
Доўгі бег (на 7 стадыі)
Бег гаплітаў у поўным узбраенні (на 2 стадыі)

★ АДЗІНАБОРСТВЫ

Кулачны бой (удары рукамі)
Панкратыён (удары нагамі, захопы)
Барацьба (захопы, штуршкі, падножкі)

★ КОННЫЯ
СПАБОРНИЦТВЫ

Гонкі калясніц з 4 канямі
Гонкі калясніц з 2 канямі
Верхавыя скокі

★ ПЕНТАТЛОН

Бег на 1 стадыі
Кіданне дыска
Кіданне дзіды
Скокі ў даўжыню
Барацьба

ПРАВІЛЫ ★★★★★

- Удзельнічаць у Алімпійскіх гульнях маглі толькі паўнапраўныя грэкі мужчынскага полу
- За месяц да пачатку спаборніцтваў жадаючыя дэманстравалі суддзям свае ўменні і прыносілі прысягу Зеўсу пра тое, што 10 месяцаў прысвяцілі трэніроўкам.
- Парадак удзельнікаў вызначалі праз жэрабя.

389 г. н.э.

Алімпійскія гульні адмяніў хрысціянскі рымскі імператар Феадосій як праяву язычніцтва.
За гэты час было праведзена 293 гульні.

Мал. 90. Інфаграфіка «Алімпійскія гульні ў старажытнасці»

Карысна, каб вучні не толькі выкарыстоўвалі гатовую інфаграфіку, але і стваралі ўласную: малявалі ўзаемасувязі, алгарытмы і схемы, прыдумвалі сімвалы да ідэй. У гэтым працэсе яны павінны навучыцца самастойна здабываць неабходную інфармацыю і апрацоўваць яе. Не толькі сістэматызаваць факты, але і наглядна прадстаўляць вынік іх сістэматызацыі, ствараць матывацыю да вывучэння новай тэмы.

3.8.5. Метадычныя магчымасці выкарыстання коміксаў у працэсе навучання гісторыі

Комікс — маляваная гісторыя, аповед у малюнках. Работа з ім на ўроках гісторыі дазваляе выклікаць дадатковы інтарэс да гісторыі, стварае візуальны вобраз мінулага, спрыяе развіццю аналітычных здольнасцей вучняў. Сам працэс патрабуе ўмення вылучыць галоўную інфармацыю, структураваць яе і падаць у даступнай форме.

Работа па стварэнні комікса адбываецца ў некалькі этапаў:

1. Вызначэнне агульнай канцэпцыі (ідэі) комікса: а) Якая тэма комікса? (Пра што ён?); б) Хто героі комікса?; в) Як яны выглядаюць?; г) Дзе адбываецца дзеянне?; д) Якія ў герояў рэплікі?; е) Як развіваюцца падзеі ў коміксе?

2. Выбар фармату. Коміксы могуць быць аднакадравыя (адзін малюнак), мнагакадравыя (рад паслядоўных малюнкаў) або ў выглядзе кніжак (ілюструюць доўгія гісторыі).

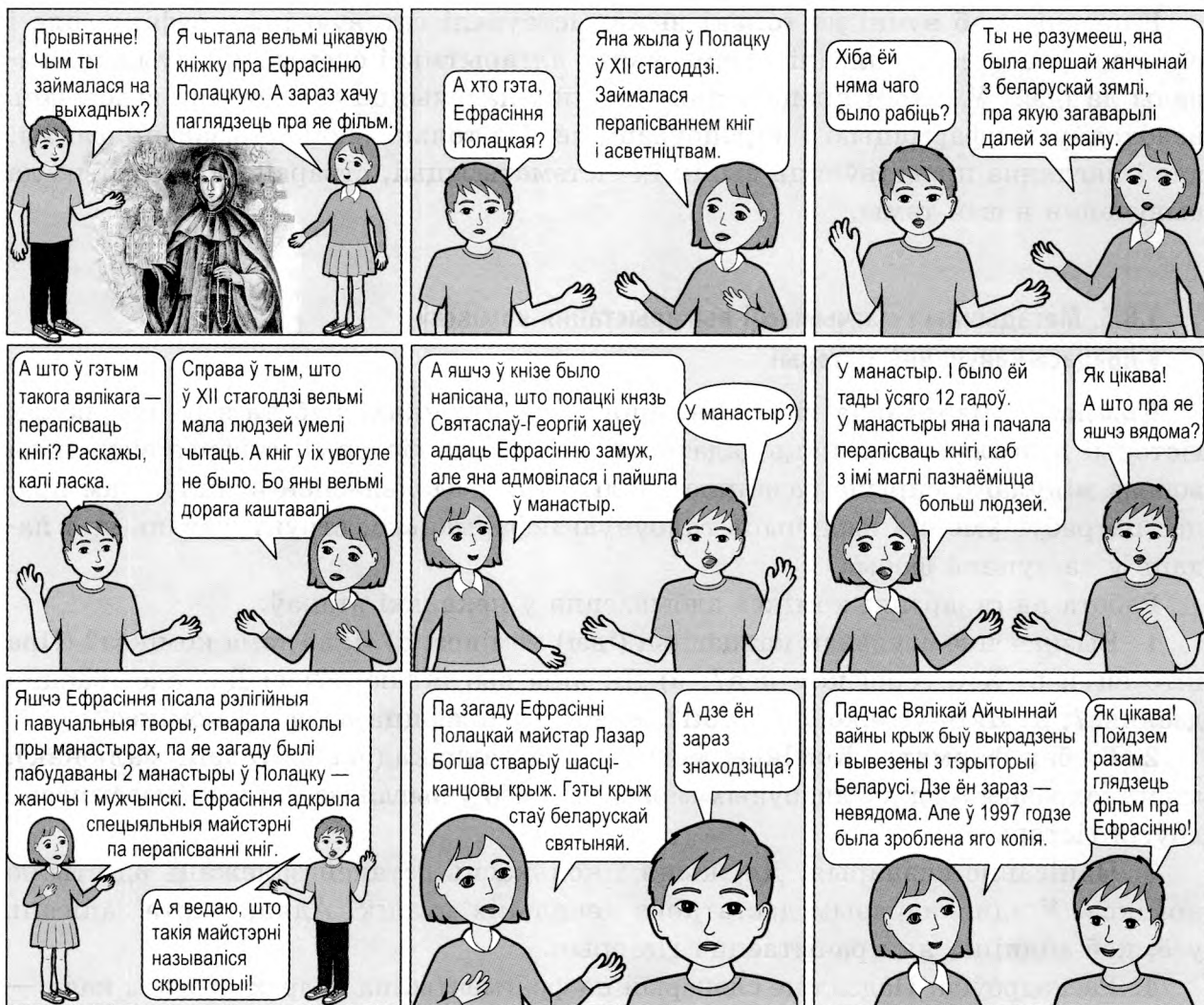
3. Напісанне сцэнарыя. Даўжыня і колькасць дэталей залежаць ад стылю комікса. У аднакадравым дастаткова некалькіх рэплік. Аднак варта запісаць усё, каб ацаніць, як прачытаецца гісторыя.

4. Раскадроўка. Падзяліце сцэнарыі на фрагменты, па кадрах. Кожны кадр — асобная сцэна. Накідайце эскізы кадраў. Пераканайцеся, што дыялог не запаўняе большую частку кадра. Не толькі комікс, але і кожны яго кадр павінен несці завершанасць, быць самастойнай адзінкай. Заўсёды памятайце, што чытачы рухаюцца злева направа і зверху ўніз. Паміж кадрамі павінны існаваць лагічныя сувязі. Яны нададуць праекту цэласнаць і асэнсаванасць.

5. Маляванне комікса. Дадайце воблакі з дыялогамі персанажам. Расфарбуйце комікс. Комікс можа быць падрыхтаваны пры дапамозе алоўкаў, фарбаў або інтэрнэт-сэрвісаў.

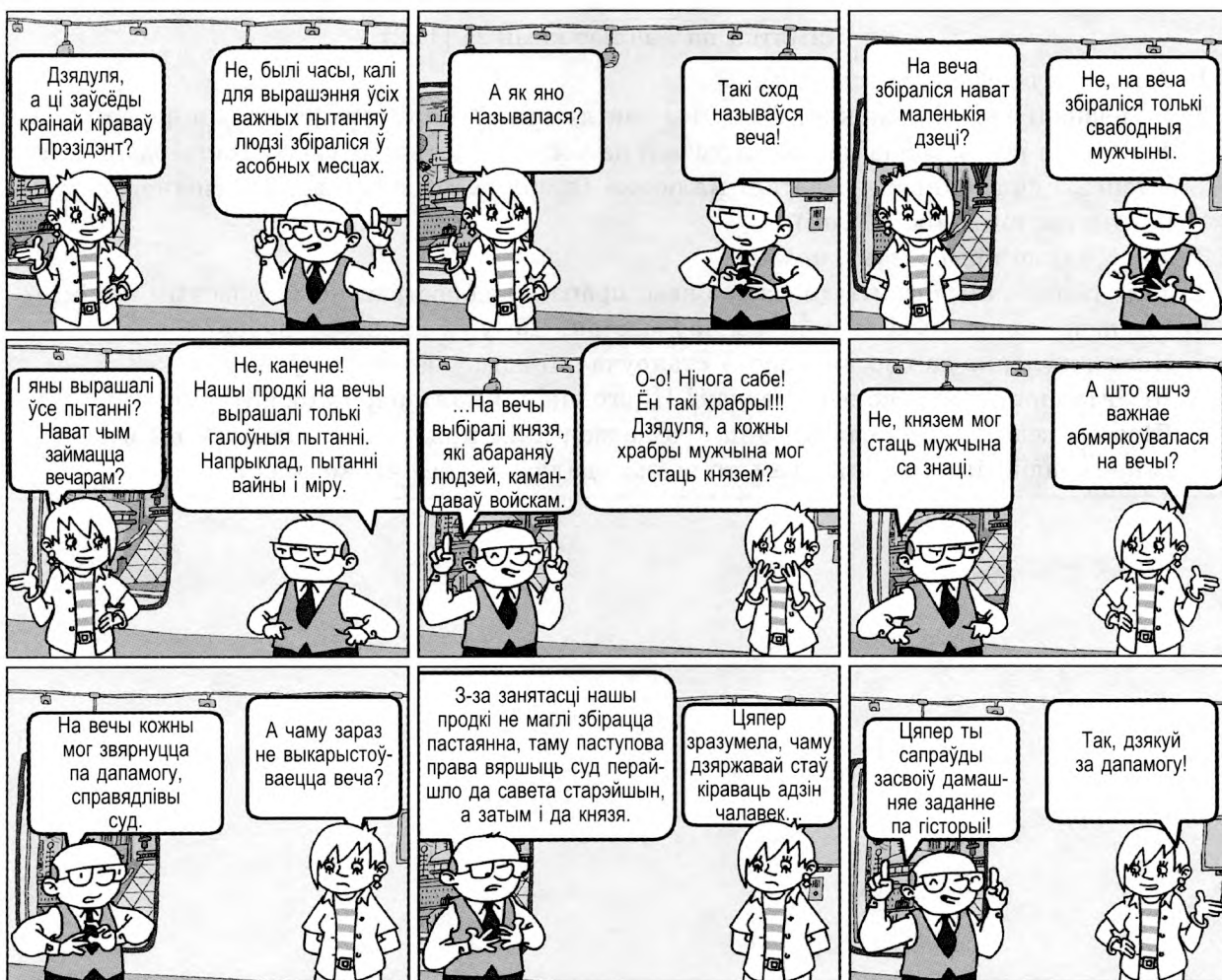
У метадычнай літаратуры прыводзяцца наступныя прыклады выкарыстання коміксаў пры навучанні гісторыі [38, с. 8—16; 67, с. 96—98; 69, с. 55—59; 117, с. 105—113; 122, с. 45—54; 123]:

- ◆ ілюстраваная біяграфія;
- ◆ вывучэнне біяграфій гістарычных дзеячаў (мал. 91);
- ◆ складанне тэкстаў да коміксаў (настаўнік рыхтуе візуальны рад, а вучні прыдумваюць да яго тэкст);

Мал. 91

- ◆ паняційны слоўнік (мал. 92);
- ◆ справаздача аб экскурсіі;
- ◆ завяршэнне комікса (настаўнік падрыхтаваў сюжэт, але «не паспеў» зрабіць фінал, і вучні павінны ліквідаваць гэты прабел);
- ◆ падрыхтоўка адсутных кадраў (настаўнік падрыхтаваў комікс, але некалькі малюнкаў у ім «згубіліся», і вучням неабходна аднавіць кадры і патлумачыць сувязь паміж імі);
- ◆ бястэкставыя коміксы (падзея адлюстравана толькі праз малюнкi);
- ◆ коміксы-маналогі (у іх аснове — разважанні нейкай гістарычнай асобы (прыём персаніфікацыі), напрыклад, «Становішча славянскіх народаў у складзе Асманскай імперыі» (тут могуць быць варыянты герояў — праваслаўны селянін, патурчэнец, гайдук і інш.));

Мал. 92 [122]

- ◆ коміксы-дыялогі (фактычна выступаюць графічнай формай персаніфікацыі або драматызацыі), напрыклад, «З’яўленне славянскага пісьменства»;
- ◆ коміксы — пароды на гістарычнае мінулае;
- ◆ прыгодніцкія коміксы на падставе гістарычных падзей;
- ◆ коміксы-аўтабіяграфіі.

Прыклад работы па стварэнні комікса падчас навучання гісторыі:

Магчыма арганізацыя групавога кароткатэрміновага праекта па творы Яна Баршчэўскага «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях». Неабходна падзяліць клас на групы, колькасць якіх павінна быць кратнай колькасці апавяданняў у творы. Напрыклад, чатыры групы чытаюць па тры апавяданні. Па выніках работы можа быць складзены комікс (графічная навела), распрацавана вкладка да кожнага комікса. Комікс можна намалюваць або стварыць пры дапамозе сэрвісаў Вэб 2.0 — Make Beliefs Comix, Pixton і інш.

Памятка па аналізе комікса [122]

1. Апішыце вобразы, персанажы.
2. Ці пазналі вы персанажаў? Чаму вы так думаеце? Калі гэта рэальныя фігуры, назаўважце іх і ролю, якую яны адыгрывалі на той час і ў тых падзеях. Пацвердзіце свае высновы спасылкамі на дэталі малюнка (асаблівасці знешнасці, адзенне, жэсты, прадметы, сімволіка і інш.).
3. Якой падзеі прысвечаны комікс?
4. Якія гістарычныя факты (падзеі, з'явы, працэсы) адлюстраваны ў дадзеным коміксе?
5. Вызначце, якія сімвалы выкарыстаў мастак. Чаму ён да іх звярнуўся?
6. Якое стаўленне да персанажаў — станоўчае ці адмоўнае — выяўляе комікс?
7. Як інтэрпрэтуе комікс персанажаў? Ці згодны вы з інтэрпрэтацыяй?
8. Што вы ведаеце з іншых крыніц пра падзеі, якім прысвечаны комікс? Як ваша веданне суадносіцца з тым, пра што вы даведаліся дзякуючы коміксу?

ГЛАВА 4

ФОРМЫ ОРГАНІЗАЦЫІ ПРАЦЭСУ НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ

4.1. ТЫПАЛОГІЯ ЁРОКАЎ І ІХ СТРУКТУРА

4.1.1. Тыпы ўрокаў

У Рэспубліцы Беларусь выкарыстоўваецца класна-ўрочная сістэма. Як бачна з назвы, у яе аснове ляжаць два кампаненты — клас і ўрок. Клас — група навучэнцаў пастаяннага складу, якія маюць аднолькавы ўзрост і навучаюцца па адной праграме. Урок — занятак, які праводзіць настаўнік у школе. Урокі маюць аднолькавую працягласць, праводзяцца па раскладзе і дазваляюць выконваць вучэбную праграму. У гэтай сувязі кожны занятак павінен мець завершаную форму і быць эфектыўным.

Перш чым характарызаваць розныя тыпы ўрокаў, трэба вызначыць, чым адрозніваецца тып ад віду ўрока. *Тып* урока вызначаецца яго асноўнай дыдактычнай мэтай, а *від* — асноўным метадам арганізацыі ўзаемадзеяння настаўніка і вучняў і пераважнай на дадзеным уроку крыніцай ведаў [3, с. 222]. Напрыклад, абагульняючы ўрок (тып) можна правесці ў выглядзе віктарыны, прэс-канферэнцыі, гульні (від). Вылучаюць таксама паняцце *форма* ўрока. Пад ёй разумеюць асноўны спосаб падачы матэрыялу, метады [62, с. 133]. Занятак можа праходзіць у форме практыкуму, лабараторнай (праца з гістарычнымі тэкстамі — падручнікам, хрэстаматыяй, кнігай для чытання і інш.) або практычнай работы. Нетрадыцыйнай формай урока выступае ўрок-суд, урок-круглы стол, прэс-канферэнцыя і г. д. У метадычнай літаратуры паняцці *від* і *форма* ўрока ў значнай ступені з'яўляюцца тоесамі.

Існуюць розныя тыпалогіі ўрокаў. Найбольш распаўсюджаная тая, у аснове якой ляжаць звыены працэсу навучання і адпаведная ім галоўная навучальная задача ўрока. Зыходзячы з гэтага, вылучаюць наступныя *тыпы ўрокаў*:

- 1) уводны;
- 2) камбінаваны (змешаны);
- 3) вывучэння новага матэрыялу;
- 4) абагульняючы (паўторна-абагульняючы);
- 5) кантрольны;
- 6) праверкі і кантролю ведаў [113, с. 152].

4.1.2. Структура ўрока

Што тычыцца структуры ўрока, то па гэтым пытанні сярод педагогаў існуе некалькі меркаванняў. У савецкай педагагічнай навуцы лічылася, што ў адпаведнасці са з'янамі навучання ўрок складаецца з наступных элементаў:

- ◆ арганізацыйны момант;
- ◆ праверка дамашняга задання;
- ◆ пераход да новага матэрыялу (падрыхтоўка вучняў да ўспрымання новага матэрыялу);
- ◆ вывучэнне новага матэрыялу;
- ◆ асэнсаванне (разбор) новага матэрыялу;
- ◆ замацаванне новага матэрыялу;
- ◆ прымяненне новых і раней засвоеных ведаў, уменняў і навыкаў;
- ◆ дамашняе заданне;
- ◆ выпрацоўка ўменняў і навыкаў работы з гістарычным матэрыялам (на працягу ўсяго ўрока) [16, с. 377].

У сваю чаргу Ю. А. Канаржэўскі вылучае наступныя этапы камбінаванага ўрока:

- ◆ арганізацыйны;
- ◆ праверкі дамашняга задання;
- ◆ усебаковай праверкі ведаў;
- ◆ падрыхтоўкі вучняў да актыўнага і свядомага засваення новага матэрыялу;
- ◆ засваення новых ведаў;
- ◆ замацавання новых ведаў;
- ◆ інфармавання вучняў аб дамашнім заданні, інструкцыі па яго выкананні [59, с. 39—54].

У залежнасці ад тыпу ўрока гэтая структура можа відазмяняцца. Напрыклад, на ўроку вывучэння новага матэрыялу ў поўнай меры не прысутнічае праверка ведаў, але яна выражаецца ў актуалізацыі раней засвоеных вучнямі ведаў па новай тэме.

У сучаснай метадычнай літаратуры сустракаецца такая структура ўрока вывучэння новага матэрыялу¹:

- 1) арганізацыйна-матывацыйны этап;
- 2) этап вывучэння новага матэрыялу;
- 3) этап замацавання вывучанага матэрыялу;
- 4) этап інфармавання аб дамашнім заданні.

Пры выкарыстанні камбінаванага тыпу ўрока структура крыху змяняецца:

- 1) этап праверкі дамашняга задання;
- 2) арганізацыйна-матывацыйны этап;
- 3) этап вывучэння новага матэрыялу;
- 4) этап замацавання вывучанага матэрыялу (у шэрагу выпадкаў яго называюць этапам рэфлексіі);
- 5) этап інфармавання аб дамашнім заданні.

¹ Гл., напрыклад, метадычныя распрацоўкі ўрокаў у «Беларускім гістарычным часопісе».

Якасць і эфектыўнасць урока залежаць у першую чаргу ад форм і спосабаў работы вучняў, а таму любая са структур мае права на існаванне. Галоўнае, каб на ўроках адбывалася актыўная пазнавальная дзейнасць вучняў.

Кожны ўрок павінен мець завершаны характар, з аднаго боку, а з другога — быць лагічным элементам у сістэме ўрокаў, калі адбываецца комплекснае фарміраванне ведаў, уменняў, навыкаў і кампетэнцый вучняў. У сувязі з гэтым вылучаюць *асноўныя этапы падрыхтоўкі настаўніка да ўрока*:

- 1) азнаямленне з праграмай, каляндарна-тэматычным планам;
- 2) вызначэнне мэты і задач урока;
- 3) ацэнка пазнавальных здольнасцей вучняў;
- 4) выбар метадыкі правядзення ўрока;
- 5) адбор сродкаў навучання і метадычных прыёмаў у адпаведнасці з мэтай і задачамі ўрока;
- 6) складанне плана-канспекта ўрока.

4.1.3. Вызначэнне мэты і задач урока

На сённяшні дзень не існуе адзінага падыходу да вызначэння мэты і задач. У савецкай педагогіцы гаворка вялася пра «трыадзінную мэту», якая прадугледжвала вырашэнне адукацыйнай, развіваючай і выхаваўчай задач. У сучасных беларускіх публікацыях можна сустрэць розныя спосабы фармулёўкі мэты і задач. Часам усе задачы акрэслены як «навучальныя мэты», «мэты», «дыдактычныя мэты», «мэты асобаснага развіцця» і г. д. Але мэтазгодна раздзяляць мэту і задачы ўрока, бо мэта — прагназуемая вынікі навучання вучняў, а задачы дазваляюць дасягнуць (рэалізаваць) пастаўленую мэту.

Аналіз метадычных публікацый паказаў розніцу ў фармулёўцы задач. У шэрагу выпадкаў настаўнікі пішуць: «Плануецца, што ў выніку вучэбнай дзейнасці вучні будуць ведаць..., будуць умець..., змогуць лакалізаваць месца падзей, вызначыць прычыны» і г. д. Такая варыятыўнасць фармулёвак можа прысутнічаць у плане-канспекце ўрока, бо галоўнае, каб па выніках урока вучні атрымалі новыя веды, сфарміравалі новыя і замацавалі раней засвоеныя ўменні, то бок адбыліся якасныя змены ў іх развіцці.

Нягледзячы на варыятыўнасць фармулёвак, педагогі сыходзяцца ў тым, што задачы ўрока павінны адлюстроўваць:

- ◆ змест вывучаемага матэрыялу (галоўныя факты, паслядоўнасць іх разгляду і асноўныя ідэі ўрока);
- ◆ тое, што будзе зроблена для развіцця пазнавальных магчымасцей навучэнцаў, фарміравання новых уменняў і навыкаў;
- ◆ пазначэнне выхаваўчай значнасці вывучаемага матэрыялу.

Для вызначэння мэты і задач урока неабходна:

- 1) пазнаёміцца са зместам гістарычнага матэрыялу;
- 2) ажыццявіць структурна-функцыянальны аналіз матэрыялу (вылучыць галоўныя гістарычныя факты, тэарэтычныя палажэнні, высновы і абагульненні)

і вызначыць галоўную ідэю, факты, высновы, якія павінны засвоіць вучні пасля вывучэння новай тэмы;

3) зрабіць ацэнку пазнавальных магчымасцей вучняў класа, ступені іх навучаемасці (як вядома, няма аднолькавых класаў па ўзроўні навучання і пазнавальных здольнасцяў, а таму ў розных класах неабходна выкарыстоўваць розныя метады і прыёмы работы);

4) сфармуляваць мэту і задачы ўрока.

Прыклад вызначэння мэты і задач урока:

Тэма «Палітычнае развіццё славянскага свету ў Сярэднявекі»

(Сусветная гісторыя, 10 клас)

Мэта: вылучыць асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця славянскіх народаў у Сярэднявекі.

Задачи:

1. *Адукацыйная.* Вызначыць час і тэрыторыю рассялення славян; выявіць перадумовы і прычыны стварэння дзяржаў у славян і даць характарыстыку першым дзяржаўным утварэнням; прааналізаваць прычыны палітычнай раздробленасці, выявіць яе адметнасці ў розных славянскіх народаў; ахарактарызаваць уплыў знешняга фактару на ўнутрыпалітычнае развіццё славянскіх дзяржаў.

2. *Развіваючая.* Замацоўваць (удасканальваць) уменне працаваць з гістарычнай картай, дакументам, выявай; развіваць уменне прымяняць веды пры выкананні творчых заданняў, выказаць уласнае меркаванне і аргументаваць яго; развіваць і ўдасканальваць аналітычныя здольнасці навучэнцаў.

3. *Выхаваўчая.* Развіваць уменне працаваць у калектыве, выходзіць павагу да іншага пункту гледжання, культуру дыскусіі.

4.1.4. Характарыстыка асноўных кампанентаў урока

Трэба спыніцца больш падрабязна на аналізе асноўных структурных кампанентаў урока.

На *этапе праверкі дамашняга задання* важна задзейнічаць максімальную колькасць вучняў і праверыць не толькі глыбіню ведаў, але і ўменне іх прымяняць на практыцы. У сувязі з гэтым метадычна мэтазгодна выкарыстоўваць розныя віды праверкі: індывідуальную, фронтальную, групавую ў вуснай, пісьмовай або графічнай форме.

У практыцы выкарыстоўваюць звычайна два *віды арганізацыі праверкі ведаў вучняў: фронтальную і індывідуальную*. Фронтальнае апытанне ажыццяўляецца ў тым выпадку, калі неабходна апытаць вучняў за мінімальна кароткі час. Яно праводзіцца па ключавых момантах у дамашнім заданні і выконвае дыягнастычную функцыю. Пытанне задаецца ўсяму класу, і потым выклікаецца вучань.

Фронтальнае апытанне дазваляе ахапіць праверкай многіх вучняў, працоўвае здольнасць да кароткага і дакладнага адказу, звяртае ўвагу на істотныя моманты тэмы, спрыяе іх запамінанню, трымае ўвагу вучняў. Разам з тым яно не дапамагае развіццю навыкаў вуснай мовы, умення абагульняць матэрыял, не адлюстроўвае глыбіню ведаў. З гэтай прычыны фронтальнае апытанне не можа быць асноўнай формай праверкі ведаў.

Пры індывідуальным апытанні настаўнік таксама задае пытанне ўсяму класу, а потым выклікае вучня. Фармулёўка пытання ў дадзеным выпадку патрабуе разгорнутага, асэнсаванага адказу, які дапаўняюць або папраўляюць іншыя навучэнцы. Гэта дазваляе ацаніць фактычныя і тэарэтычныя веды вучняў, іх разуменне гістарычных працэсаў, развівае моўныя ўменні. Аднак пры індывідуальным апытанні задзейнічаны не ўсе вучні, таму цяжка высветліць узровень ведаў большасці навучэнцаў класа.

На практыцы мэтазгодна спалучаць абодва віды апытання, як у вуснай, так і пісьмовай форме. Да іх можна далучаць парную і групавую работу, адказ па ланцужку, рэцэнзаванне адказаў і г. д.

Існуюць *правілы правядзення праверкі ведаў*:

- ◆ адбор матэрыялу для праверкі ажыццяўляецца зыходзячы з запланаваных мэт і задач;
- ◆ праверка павінна адбывацца ў рознай форме;
- ◆ пытанні і заданні павінны адлюстроўваць розныя ўзроўні ведаў і ўменняў;
- ◆ пытанні і заданні павінны быць сфармуляваны такім чынам, каб адказ адлюстроўваў змест праблемы;
- ◆ пытанні і заданні павінны быць звязаны паміж сабой (кожнае наступнае выцякае з папярэдняга). Такім чынам у вучняў фарміруюцца разуменне гістарычнага працэсу і логіка аповеду пра гістарычныя з’явы або падзеі. Пры гэтым можна задаць пытанне на ўсталяванне сувязі з раней вывучаным матэрыялам;
- ◆ выніковасць (колькасць і якасць адзнак, актыўнасць класа падчас праверкі, рэцэнзаванне, дадатковыя пытанні і інш.);
- ◆ абавязковае падвядзенне высновы аб выніках праверкі;
- ◆ абавязковае агучванне прынцыпу будучай праверкі пры задаванні дамашняга задання [62, с. 139] («На наступным уроку будзем пісаць тэст, пісьмовую работу, выконваць творчую работу, пагуляем у гістарычную гульню» і інш.).

Настаўніку варта памятаць: поспех адказу ў значнай ступені залежыць ад фармулёўкі пытання. Існуюць патрабаванні да яго характару:

- ◆ павінна быць даступным — такім, на якое вучні могуць даць адказ, заснаваны на ведах, а не на здагадцы. Напрыклад, у 5-м класе заданне «Заняткі і вобраз жыцця старажытных людзей» лепш сфармуляваць такім чынам: «Раскажыце, як жылі старажытныя людзі і чым яны займаліся». У час аповеду можна задаваць удакладняючыя пытанні: «Што яны елі?», «Як яны здабывалі сабе ежу?» і г. д.;

1. Матывацыя апытання
2. Уключэнне ўсіх вучняў у працу
3. Улік асаблівасцей вучняў
4. Дыферэнцыяцыя праверкі
5. Сувязь зместу праверкі з новай тэмай
6. Вызначэнне месца праверкі на ўроку
7. Матывацыя ацэнкі ведаў

Мал. 93. Патрабаванні да праверкі ведаў

- ◆ павінна быць дакладным — яго аб’ём і змест неабходна дакладна акрэсліць. Трэба пазбягаць пытанняў, аб’ём і змест якіх незразумелы (напрыклад, «Пра што ідзе гаворка ў дакуменце?», «Хто такая Ефрасіння Полацкая?»);
- ◆ павінна датычыцца істотных момантаў гістарычнага развіцця, а не другасных фактаў ці дадзеных;
- ◆ павінна быць дыдактычна простым і адначасова ставіць перад вучнем адну задачу. Лепш пазбягаць падвоеных ці патроеных пытанняў. Аднак можна задаваць простыя пытанні, звязаныя паміж сабою: «Дзе і калі Францыск Скарына выдаў “Псалтыр”?»;
- ◆ непажадана выкарыстоўваць альтэрнатыўныя пытанні, якія прадугледжваюць станоўчы альбо адмоўны адказ. Напрыклад, на пытанне «Ці падтрымалі сяляне паўстанне Т. Касцюшкі?» можна даць толькі кароткі адказ: «Так, падтрымалі» або «Не, не падтрымалі». Аднак тут не адлюстраваны веды вучняў. Такого характару пытанні, тым не менш, могуць выкарыстоўвацца, калі пасля іх ідзе ўдакладненне;
- ◆ немэтазгодным лічыцца задаваць пытанні, якія падказваюць рашэнне пэўнай праблемы;
- ◆ пытанні не павінны быць каверзнымі і падштурхоўваць вучняў да няправільных адказаў [16, с. 103—105].

Калі падчас адказу вучань памыляецца, можна праз удакладняючыя пытанні зразумець, гэта свядомая або несвядомая памылка. Яе выпраўляе сам навучэнец, а калі ён не здольны, то дапамагаюць іншыя. Пасля выпраўлення настаўнік просіць клас дапоўніць адказ.

Праверку ведаў можна праводзіць не толькі ў вуснай або пісьмовай форме, але і з дапамогай картак, якія загадзя раздаюцца навучэнцам. Настаўнік задае пытанне, а вучні падымаюць картку з правільным адказам. Такая форма выкарыстоўваецца для праверкі ступені засваення паняццяў, дат. Можна прапанаваць вучням выканаць заданне ў графічнай форме (з выкарыстаннем сімвалаў, у выглядзе скрайбінгу, лагічнай схемы, ментальнай карты і г. д.).

Таксама падчас апытання можна правесці лічбавую дыктоўку. Напрыклад, на абагульняючым уроку вучням раздаюць пералік краін: Егіпет, Месапатамія, Фінікія, Індыя, Кітай (альбо запісваюць іх пад парадкавымі нумарамі на дошцы). Пасля гэтага задаюцца пытанні:

- ◆ Найважнейшым культурным вынаходніцтвам якой краіны стала пісьменнасць?
- ◆ Дзе быў створаны «Эпас пра Гільгамеша»?
- ◆ Жыхары якой краіны стварылі алфавіт?
- ◆ Найстаражытнейшым творам якой краіны лічацца «Веды»?
- ◆ У якой краіне быў вынайзены компас? І іншыя.

Вучні запісваюць нумар краіны ў сшытку або на аркушы паперы. Так правяраюцца ўяўленні і веды вучняў па гісторыі культуры старажытнага свету.

Падобным чынам можна правесці дыктоўку па контурнай карце. На ёй лічбамі адзначаны пэўныя дзяржаўныя ўтварэнні або рэгіёны. Напрыклад, па тэме «Рэфармацыя ў Еўропе» [20, с. 5] можна прапанаваць назвы краін: Іспанія, Англія, Вялікае Княства Літоўскае, Асманская імперыя, Польскае каралеўства. Прыкладныя пытанні:

- ◆ У якой краіне адзінай рэлігіяй было каталіцтва?
- ◆ Рэлігіяй якой краіны было англіканства?
- ◆ У якой краіне назіралася суіснаванне каталіцтва, праваслаўя і кальвінізму?
- ◆ На тэрыторыі якой краіны жылі каталікі, праваслаўныя, пратэстанты і мусульмане?
- ◆ На тэрыторыі якой краіны жылі каталікі, лютэране і кальвіністы?

Існуюць разнастайныя спосабы праверкі ведаў і ўменняў вучняў. Ніжэй прыведзены прыклады заданняў для праверкі ведаў [25, с. 141—143; 27, с. 51, 53; 28, с. 50—59; 29, с. 42—43; 81, с. 53—55].

1) *Тэст з выбарам правільнага адказу.*

- Колькі гадоў назад адбылася падзея, якая датуецца 500 г. да н. э.?
 - а) 2500 гадоў таму назад;
 - б) 1500 гадоў таму назад.
- Рымская дзяржава знаходзілася:
 - а) у Паўночнай Афрыцы;
 - б) на Апенінскім паўвостраве;
 - в) на Балканскім паўвостраве.
- Шадуф — гэта:
 - а) прылада для падачы вады на палі;
 - б) ахвярапрынашэнне багам;
 - в) арашальны канал.
- Што з ніжэйпералічанага можна лічыць асноўнай прычынай з'яўлення няроўнасці:
 - а) войны паміж плямёнамі, падчас якіх адбывалася разарэнне пераможаных і ўзбагачэнне пераможцаў;
 - б) распад роду на сем'і, кожная з якіх вяла ўласную гаспадарку;
 - в) раздзяленне працы паміж земляробамі і рамеснікамі.

2) *Тэст з альтэрнатыўнымі заданнямі* (сцверджанні, якія вучні павінны ацаніць як правільныя альбо няправільныя, выкарыстоўваючы словы «так» або «не», знакі «+» і «-»).

- Знакамі «+» і «-» пазначце меркаванні, з якімі вы згодны або не згодны:
 - Першая прамысловая рэвалюцыя пачалася ў Англіі.
 - Рассяленне славян пачалося ў IV стагоддзі да н. э.
 - Першай славянскай дзяржавай была Вялікая Маравія.

3) Заданні на *аднаўленне адпаведнасці* ў выглядзе тэстаў на суаднясенне падзей/імён/дат/вынаходніцтваў. Спіс, з якога вучні выбіраюць адказы, можа быць большы за першы, каб паменшыць верагоднасць адгадвання.

- Суаднясіце дату ўсталявання аўтарытарнага рэжыму з назвай краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы:

1) 1919;	а) Румынія;
2) 1926;	б) Венгрыя;
3) 1929;	в) Польшча;
4) 1934;	г) Югаславія;
5) 1938;	д) Балгарыя;
	е) Чэхаславакія.

4) Заданні на *групойку гістарычнай інфармацыі* (прадугледжваюць аналіз інфармацыі паводле зададзенага крытэрыю, аднясення інфармацыі да канкрэтных гістарычных перыядаў, паняццяў, фактаў і г. д.).

- Аб'яднайце прапанаваныя ніжэй паняцці ў лагічныя пары: а) Мацуа Басё; б) сіпаі; в) Тадж-Махал; г) воіны-індыцы ў англійскай арміі; д) янычары; е) хайку; ж) Агра; з) воіны турэцкай арміі.
- Растлумачце, што аб'ядноўвае наступныя выказванні: «Вазьмемся, дзецюкі, за рукі і дзяржэмся разам!..», «Не народ для ўрада, а ўрад для народа», «У нас няма дваран — усе роўныя!».

5) Заданні на *выключэнне лішняга*:

- Што лішняе? Кукурузная эпапея, космас, Карыбскі крызіс, культ асобы, Канстытуцыя.
- Растлумачце, што аб'ядноўвае наступныя геаграфічныя аб'екты: Хакайда, Хонсю, Тайвань, Кюсю, Сікоку. Вызначце, па якой прымеце адзін з іх з'яўляецца лішнім.
- Хто з іх былі сучаснікамі:

а) Томас Мор, Альбрэхт Дзюрэр, Тамаза Кампанела, Леанарда да Вінчы;
б) Эразм Ратэрдамскі, Джардана Бруна, Томас Мор, Пітэр Брэйгель Старэйшы;
в) Уільям Шэкспір, Рафаэль Санці, Фрэнсіс Бэкан;
г) Мігель дэ Сервантэс, Іеранім Босх, Галілеа Галілей;
д) Мікалай Капернік, Мікеланджэла Буанароці, Уільям Гарвей.

6) Заданні на вызначэнне паслядоўнасці (неабходна расставіць прыведзеныя факты ў храналагічнай паслядоўнасці).

- Расстаўце падзеі ў парадку, як яны адбываліся (у храналагічнай паслядоўнасці):

а) выданне «Мужыцкай праўды»;
б) стварэнне Цэнтральнага нацыянальнага камітэта;
в) адмена часоваабавязанага становішча для сялян усходніх беларускіх губерняў;
г) прызначэнне віленскім генерал-губернатарам Міхаіла Мураўёва.

7) Тэст на *вызначэнне лагічнай паслядоўнасці*.

- Пранумаруйце ніжэйпералічаныя з'явы ў прычынна-следчай сувязі:

... узнікненне земляробства і жывёлагадоўлі;
... збіральніцтва і паляванне пачынаюць даваць больш прадуктаў для харчавання абшчыны;
... раздзяленне абшчыннай гаспадаркі на шэраг сямейных гаспадарак.

- Прадоўжыце лагічны ланцужок: XVI ст. — рост цэн на збожжа ў Заходняй Еўропе — экспарт збожжа з беларускіх зямель у краіны Заходняй Еўропы — XIX ст. — падзенне цэн на збожжа ў Заходняй Еўропе — ... —

8) Заданні з абмежаваннямі на адказ (прадугледжваюць толькі адзін магчымы адказ, які абумоўлены фармулёўкай).

- Крымская вайна (_____ — _____) была выклікана абвастрэннем барацьбы еўрапейскіх дзяржаў вакол _____ пытання.

9) Заданні са свабоднымі адказамі — прадугледжваюць напісанне вучнямі адказу на пытанне.

- Апішыце, якім чынам адбыўся распад і акупацыя Чэхаславакіі _____
-

10) Работа з дакументам.

- Уважліва прачытайце фрагмент гістарычнага дакумента: «... Шэсць год ужэ мінула, як пачалі гаварыць а свабодзе мужыцкай. Гаварылі, талкавалі і пісалі многа, а нічога не зрабілі. А гэты маніфэст, што цар з сенатам і з панамі для нас напісаў, то такі дурны, што чорт ведае да чаго ён патрэбны, — ніякай у нём няма праўды, няма з яго для нас ніякой карысці... Парабілі пісараў, пасрэднікаў, а ўсё за мужыцкія грошы, і вялікія грошы...

Праўда, абвяшчалі то калісь даць нам вольнасць, но як нам здаецца на наш мужыцкі розум, што хочучь ашукаці... Могуць яшчэ напісаці і другі маніфэст, яшчэ большы ад гэтага, но і з гэтага другога маніфэсту нічога добрага, як і з першага, не будзе».

Заданне для вучняў: назавіце дакумент і адкажыце на пытанні: пра якую падзею ўзгадвае аўтар? Як ён яе характарызуе? Выкажыце ўласныя адносіны да пазіцыі аўтара («Мужыцкая праўда» К. Каліноўскага, сялянская рэформа 1861 г.).

11) Заданні, у якіх змяшчаюцца памылкі, а вучням неабходна іх выправіць.

- Напрыклад:

«Ліст падарожніка.

Вітаю вас! Я шмат падарожнічаю. Цяпер вырашыў пабываць у Рыме. Гэты старажытны горад знаходзіцца на Балканскім паўвостраве ў даліне ракі Еўфрат. Недалёка ад яго плёскаецца Адрыятычнае мора.

У “горадзе на сямі ўзгорках” мне вельмі хочацца наведаць храмы Пантэон і Калізей, велічныя піраміды.

Пра сваё жаданне я раскажаў сябру-гісторыку. Ён мяне выслухаў і сказаў, што з такімі звесткамі пра Рым я не змагу вандраваць. Растлумачце мне чаму».

Пры праверцы ведаў трэба памятаць, што ступень засваення зместавага кампанента гістарычнай адукацыі ацэньваецца на падставе наступных крытэрыяў: *дакладнасць, правільнасць, асэнсаванасць, паўната, абагуленасць, сістэмнасць, трываласць, мабільнасць, дзеяснасць, самастойнасць, адсутнасць супярэчнасцей* [91].

**Крытэрыі ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў
пры ажыццяўленні кантролю [91]**

Адзнака ў балах	Паказчыкі ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці
1	Пазнаванне асобных аб'ектаў вывучэння (паняццяў, гістарычных падзей, з'яў, працэсаў, асоб) праграмнага вучэбнага матэрыялу па прад'яўленым апісанні. Ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці пад кіраўніцтвам настаўніка з выкарыстаннем падручніка (вучэбнага дапаможніка, вучэбнай карты, атласа) і (або) іншых сродкаў навучання
2	Распазнаванне аб'ектаў вывучэння (паняццяў, гістарычных падзей, з'яў, працэсаў, асоб) праграмнага вучэбнага матэрыялу па прад'яўленым апісанні. Ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці пад кіраўніцтвам настаўніка з выкарыстаннем падручніка (вучэбнага дапаможніка, вучэбнай карты, атласа) і (або) іншых сродкаў навучання
3	Аднаўленне (пераказ) часткі праграмнага вучэбнага матэрыялу па памяці: фрагментарны пераказ і пералік асобных паняццяў, гістарычных падзей, з'яў, працэсаў, персаналій без тлумачэння; ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці па ўзоры з дапамогай настаўніка з выкарыстаннем падручніка (вучэбнага дапаможніка, вучэбнай карты, атласа) і (або) іншых сродкаў навучання
4	Аднаўленне (пераказ) праграмнага навучальнага матэрыялу па памяці: азначэнняў паняццяў, апісання гістарычных падзей, з'яў, працэсаў з указаннем агульных і адметных знешніх прымет без іх тлумачэння, асноўных біяграфічных звестак і дзейнасці гістарычных персаналій; ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці па ўзоры з дапамогай настаўніка з выкарыстаннем падручніка (навучальнага дапаможніка, вучэбнай карты, атласа) і (або) іншых сродкаў навучання
5	Усвядомленае аднаўленне значнай часткі праграмнага вучэбнага матэрыялу: характарыстыка вывучаемых аб'ектаў па плане (памятцы); самастойнае ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці па ўзоры
6	Усвядомленае аднаўленне ў поўным аб'ёме праграмнага вучэбнага матэрыялу: правільнае выкарыстанне тэрміналогіі, апісанне гістарычных падзей, з'яў, працэсаў з элементамі тлумачэння, што раскрываюць прычынна-следчыя сувязі і адносіны; самастойнае ажыццяўленне спосабаў дзейнасці па ўзоры
7	Валоданне і аперыраванне праграмным вучэбным матэрыялам у знаёмай сітуацыі: канкрэтызацыя паняццяў, высноў прыкладамі; аналіз гістарычных падзей, з'яў, працэсаў з мэтай тлумачэння прычынна-следчых сувязей, высноў, якія маюцца ў вучэбным дапаможніку; самастойнае выкананне практыкаванняў, задач і заданняў па алгарытме
8	Свабоднае валоданне і аперыраванне праграмным вучэбным матэрыялам у знаёмай сітуацыі: аналіз гістарычных падзей, з'яў, працэсаў з мэтай тлумачэння прычынна-следчых сувязей, высноў; абагульненне вивучаемага

Адзнака ў балах	Паказчыкі ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці
	матэрыялу; абгрунтаванне і доказ; раскрыццё сутнасці вывучаемых з’яў, працэсаў; выкарыстанне ўнутрыпрадметных сувязей; самастойнае выкананне практыкаванняў, задач і заданняў па алгарытме
9	Аперываванне праграмным вучэбным матэрыялам, ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці ў незнаёмай сітуацыі; выкарыстанне міжпрадметных сувязей; ацэнка гістарычных фактаў на аснове вывучанага матэрыялу; выкананне задач і заданняў пераўтваральнага і праблемнага характару
10	Свабоднае аперываванне праграмным навучальным матэрыялам, ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці ў незнаёмай сітуацыі; самастойнае выкананне задач і заданняў пераўтваральнага і праблемнага характару; выкананне творчых заданняў і работ

Этап пераходу да вывучэння новага матэрыялу (арганізацыйна-матывацыйны) павінен пачынацца з актуалізацыі ведаў вучняў. **Актуалізацыя ведаў** — працэс прыгадвання, аднаўлення і прымянення вучнем раней засвоеных ім гістарычных звестак або асабістага вопыту для пазнання новых аб’ектаў [17, с. 5].

На гэтым этапе адбываецца пастаноўка вывучаемай праблемы, даецца матэрыял, які дазволіць вучням зразумець, што новага яны даведаюцца на ўроку, і г. д.

Напрыклад, пры вывучэнні тэмы «Узнікненне дзяржавы ў Кітаі» (Сусветная гісторыя, 5 клас) навучэнцам можна сказаць пра тое, што ў школу паштальён прынёс пасылку ад вучняў 5-га класа адной з азіяцкіх краін. У ёй знаходзяцца рыс, кампас, папера, шоўк, чай і фарфоравы кубак. І запытаць, адкуль прыйшла пасылка і што яны ведаюць пра гэту краіну [43, с. 44—47].

Этап вывучэння новага матэрыялу. Адбываецца ўсебаковае вывучэнне разглядаемай праблемы і адначасова фарміраванне і замацаванне ўменняў вучняў. Гэта дасягаецца праз арганізацыю актыўнай пазнавальнай дзейнасці навучэнцаў, якія вучацца здабываць, пераўтвараць і засвойваць новую інфармацыю. На дадзеным этапе (як і на іншых) важна ўлічваць асаблівасці пазнавальнай дзейнасці вучняў пэўнага ўзросту.

Існуюць *патрабаванні да адбору вучэбнага матэрыялу*:

- ◆ трэба выкарыстоўваць сучасныя, навукова вывераныя палажэнні і факты;
- ◆ неабходна выбіраць найбольш каштоўную, дастатковую інфармацыю, факты, паняцці, якія ўсебакова прадстаўляюць вывучаемае пытанне і забяспечваюць разуменне яго сутнасці;
- ◆ матэрыял павінен быць арганізаваны такім чынам, каб у ім былі вылучаны галоўная ідэя, галоўныя факты, сутнасць праблемы;
- ◆ змест вучэбнага матэрыялу павінны адлюстроўваць і метады атрымання ведаў [59, с. 23—24].

Этап замацавання новых ведаў прадугледжвае замацаванне ў памяці вучняў тых ведаў і ўменняў, якія неабходны для самастойнай работы па новым матэрыяле.

Замацаванне — дзейнасць настаўніка і вучняў, накіраваная на дасягненне трываласці і глыбіні засваення вучэбнага матэрыялу (зместу, уманняў, вопыту вучэбнай дзейнасці) [17, с. 59].

Пры замацаванні новага матэрыялу настаўнік павінен звяртаць увагу на найбольш істотныя моманты, якія дапамагаюць засвоіць галоўнае ў разглядаемай тэме. На гэтым этапе трэба дабіцца павышэння ўзроўню асэнсавання вывучанага матэрыялу і глыбіні яго разумення. Неабходна ўзгадаць галоўныя факты, паняцці, персаналіі, прапанаваць выканаць заданне з выкарыстаннем новых ведаў (напрыклад, скласці лагічны ланцужок, запоўніць пропускі, табліцу, выканаць заданне па карце (контурнай карце), зрабіць параўнанне, скласці сінквейн і інш.). Так настаўнік можа пабачыць і ліквідаваць прабелы ў ведах або яшчэ раз растлумачыць складаныя моманты ў тэме.

4.1.5. Асаблівасці арганізацыі паўтарэння

Пры арганізацыі працэсу навучання настаўнік павінен звяртаць увагу на паўтарэнне раней засвоенага матэрыялу і ўменняў. Яно можна адбывацца на розных этапах урока — пры праверцы дамашняга задання, тлумачэння і замацавання новага матэрыялу. Паўтарэнне стварае ўмовы для актуалізацыі ведаў, спрыяе развіццю памяці, вобразнага і абстрактнага мыслення, з'яўляецца вядучым спосабам замацавання ў працэсе навучання.

Паўтарэнне — аднаўленне раней засвоенага матэрыялу для ўсталявання сувязі паміж засвоеным і вывучаемым зместам, накіраванае на дасягненне трываласці, глыбіні, сістэмнасці ведаў навучэнцаў [17, с. 202].

Традыцыйна сістэма паўтарэння матэрыялу ўключае:

- ◆ замацаванне матэрыялу пасля знаёмства з ім на ўроку (так званае першаснае паўтарэнне, якое можа выглядаць як прамежкая выснова пасля вывучэння пэўнага пункта плана);
- ◆ паўтарэнне (замацаванне) вывучанага ў канцы ўрока;
- ◆ паўтарэнне падчас выканання дамашняга задання;
- ◆ паўтарэнне падчас апытання або ўводнай размовы на наступным уроку;
- ◆ паўтарэнне і абагульненне ведаў на абагульняючым уроку па пройдзенай тэме, раздзеле;
- ◆ выніковае паўтарэнне ў канцы года [14, с. 113].

Вылучаюць наступныя віды паўтарэння:

- 1) першаснае (замацаванне);
- 2) бягучае;
- 3) выніковае (абагульняючае);
- 4) перадэкзаменацыйнае.

Першаснае паўтарэнне адбываецца адразу пасля вывучэння новага матэрыялу. Яно заклікана зафіксаваць увагу навучэнцаў на важных фактах, паняццях, тэарэтычных высновах, якія былі зроблены на ўроку.

Вылучаюць два віды першаснага паўтарэння:

1) *першаснае бягучае паўтарэнне* (пасля разгляду кожнага з пунктаў плана новай тэмы настаўнік праводзіць гутарку, у якой звяртае ўвагу вучняў на галоўнае, затым ідзе вывучэнне наступнага пункта плана ўрока і зноў праводзіцца гутарка);

2) *паўтарэнне пасля вывучэння новай тэмы* праводзіцца адразу пасля вывучэння новага матэрыялу ў выглядзе разгорнутай гутаркі, абагульнення настаўнікам, запісаў тэрмінаў, паняццяў, работы з вучэбным дапаможнікам, картамі, ілюстрацыямі, дакументамі і г. д. Яно адбываецца на этапе замацавання новых ведаў.

Першаснае бягучае паўтарэнне абавязкова ў 5—8-х класах, бо навучэнцы не могуць самастойна вылучыць галоўнае. У 9—11-х класах яно з'яўляецца факкультатыўным, аднак у канцы ўрока настаўнік сам або разам з вучнямі праводзіць абагульненне.

Бягучае паўтарэнне — паўтарэнне па сувязі раней пройдзенага з вывучаемым на ўроку матэрыялам. Гэта асноўны від паўтарэння, які павінен прысутнічаць на кожным з этапаў урока. Яго мэта — сістэматызацыя вывучаемых ведаў, устаўленне сувязі па лініі вывучаемых фактаў, паняццяў, заканамернасцей.

Прыклады пытанняў і заданняў для арганізацыі бягучага паўтарэння:

- ◆ пытанні, якія раскрываюць зараджэнне і развіццё падзей і з'яў, што разглядаюцца на дадзеным уроку;
- ◆ пытанні, якія нагадваюць вучням вывучаныя раней аднародныя факты і з'явы, высвятляюць падабенства і адрозненні паміж імі (напрыклад, матэрыял пра войны, рэвалюцыі, рэформы і г. д.);
- ◆ пытанні, якія раскрываюць прычынна-следчыя сувязі паміж вывучаемым на дадзеным уроку і раней засвоеным гістарычным матэрыялам;
- ◆ пытанні, якія дапамагаюць вучням выкарыстоўваць вывучаемыя факты і з'явы для больш поўнай характарыстыкі ўжо вядомых ім паняццяў альбо на аснове абагульнення фактаў і з'яў засвоіць новыя паняцці;
- ◆ пытанні, якія патрабуюць усталявання сувязей паміж рознымі бакамі гістарычнага развіцця краіны (эканамічнае і палітычнае развіццё, унутраная і знешняя палітыка, культура пэўнага перыяду і гістарычныя ўмовы яе развіцця і г. д.);
- ◆ пытанні, разлічаныя на ўсталяванне міжкурсавых і міжпрадметных сувязей (навуковыя адкрыцці, гісторыя літаратуры, параўнанне гістарычных падзей і працэсаў у Заходняй Еўропе і на тэрыторыі Беларусі і інш.) [73, с. 41—52].

Пры паўтарэнні могуць выкарыстоўвацца пытанні для *паўтарэння храналогіі*, напрыклад:

- ◆ назваць дату пэўнай падзеі, якая тэматычна звязана са зместам урока («Назавіце дату трэцяга падзела Рэчы Паспалітай» альбо «У якім годзе была падпісана Крэўская унія?»);

- ◆ назваць дату падзеі па пазначанай настаўнікам характэрнай прымеце (напрыклад, замест пытання «Калі адбылася Палтаўская бітва?» папрасіць назваць рашаючую бітву Паўночнай вайны і ўзгадаць, у якім годзе яна адбылася);
- ◆ пытанні і заданні, у якіх прапаноўваецца вучням назваць шэраг дат, якія аб'яднаны адной тэмай і раскрываюць развіццё пэўнага гістарычнага працэсу (напрыклад, «Калі ў славянскіх народаў узніклі першыя дзяржаўныя ўтварэнні? Назавіце іх і пакажыце на карце. Дайце кароткую характарыстыку гэтых дзяржаў».);
- ◆ пытанні і заданні, у якіх прапаноўваецца вучням назваць даты аднародных падзей або з'яў, што адбываліся на тэрыторыі Беларусі і ў іншых краінах (напрыклад, «Параўнайце развіццё цэхавай вытворчасці ў краінах Заходняй Еўропы і Вялікім Княстве Літоўскім»);
- ◆ пытанні, разлічаныя на ўсталяванне сінхроннасці падзей, якія адбываліся ў Беларусі і іншых краінах;
- ◆ пытанні на паўтарэнне перыядызацыі важных гістарычных працэсаў і з'яў [73, с. 58—60].

Бягуцае паўтарэнне можна праводзіць з *дапамогай карты*, напрыклад:

- ◆ заданні, калі неабходна паказаць на карце падзеі, якія будуць вывучацца на ўроку, — месцы гістарычных падзей, маршрут, межы дзяржавы, вобласці і г. д. (вывучаючы знешнюю палітыку ВКЛ XVII ст., можна запытаць, якім чынам змяняліся межы дзяржавы ў параўнанні з XVI ст.);
- ◆ заданні, якія патрабуюць лакалізацыі ў прасторы развіцця той ці іншай гістарычнай з'явы альбо працэсу (прапанаваць паказаць на карце асноўныя месцы бітваў з мангола-татарамі);
- ◆ заданні, разлічаныя на самастойнае чытанне вучнямі інфармацыі ў працэсе паўтарэння вывучанага раней матэрыялу гістарычнай карты альбо на выкананне задання па кантурнай карце (у класе або дома);
- ◆ заданні, якія патрабуюць ад вучняў паказаць асноўныя гістарычныя падзеі на фізічнай або сучаснай палітычнай карце [73, с. 62—66].

Абагульняючае паўтарэнне. Абагульненне з'яўляецца больш складаным у параўнанні з паўтарэннем і высновай, якія ўяўляюць разумовае вылучэнне істотных агульных рыс, уласцівых шэрагу аднародных фактаў або з'яў і характэрных для кожнага з іх.

Мэтай такога паўтарэння з'яўляецца абагульненне і сістэматызацыя ведаў, атрыманых вучнямі пры вывучэнні пэўнага раздзела, тэмы ў курсе гісторыі. Як правіла, яно праводзіцца на спецыяльных уроках паўтарэння і абагульнення. Важна ажыццяўляць гэты від паўтарэння ў сістэме. На абагульняючых уроках звяртаецца ўвага на праблемы, найбольш складаныя для засваення вучнямі. У старшых класах урок можна праводзіць як семінар, гультю, дыскусію, круглы стол і г. д. Неабходна памятаць: абагульняючы ўрок — гэта не ўрок праверкі

ведаў, таму арганізоўваць яго ў форме канкрэтнай работы, фронтальнага апытання нельга.

Перадэкзаменацыйнае паўтарэнне праводзіцца ў выпускных класах. Асноўная мэта — падрыхтоўка навучэнцаў да экзамену па гісторыі. Паўтарэнне неабходна праводзіць па праблемах, а не па білетах. Такім чынам у вучняў фарміруецца разуменне працэсаў, а не простае шаблоннае запамінанне пэўных дат, персаналій, падзей, якія не звязаны паміж сабой. Перадэкзаменацыйнае паўтарэнне можа быць у выглядзе абагульняючых лекцый на аснове галоўных праблем. Яно спалучаецца з кансультацыйнымі і індывідуальнымі заняткамі перад экзаменам.

Сярод разнастайных прыёмаў, якія спрыяюць глыбокаму і трываламу засваенню вывучаемага матэрыялу, варта назваць наступныя:

1) групаванне матэрыялу па сэнсе, вылучэнне сэнсавых апорных пунктаў, сэнсавае суаднясенне або супастаўленне таго, што трэба запомніць, з ужо вядомым. Вялікую ролю ў гэтым адыгрывае складанне плана вывучаемай тэмы (падзел тэксту на часткі, выяўленне галоўнага, найбольш істотнага, раскрыццё супадпарадкаванасці розных частак тэксту, афармленне праведзенай разумовай работы ў форме простага або разгорнутага плана), ментальнай карты;

2) уключэнне ў паўтараемы матэрыял чагосьці новага, раскрыццё новых бакоў і сувязей паўтараемых фактаў і з’яў, каб не адбываўся просты пераказ пройдзенага ў тым выглядзе, у якім матэрыял быў засвоены. Тут важна ставіць перад навучэнцамі новыя вучэбна-пазнавальныя задачы, для вырашэння якіх яны павінны выкарыстоўваць звесткі, атрыманыя раней, і праяўляць самастойнасць у рабоце;

3) выкарыстанне разнастайных відаў і прыёмаў паўтарэння.

Этап рэфлексіі. Адбываецца асэнсаванне вучнямі таго, што было засвоена на ўроку, і свайго эмацыянальнага стану. Навучэнцы павінны ўсвядоміць, якія новыя веды яны здабылі і ці ўзнікла ў іх жаданне даведацца пра штосьці новае, як яны адчувалі сябе на ўроку (ім было (не) цікава, сумна, весела і г. д.).

На этапе рэфлексіі можна выкарыстоўваць *ПАПВ-формулу*:

П — пазіцыя (сутнасць майго пункту гледжання). Сказ пачынаецца з выразу «Я лічу, што...»;

А — абгрунтаванне (тлумачэнне, аргументы для маёй пазіцыі);

П — прыклады (факты, якія пацвярджаюць маю пазіцыю);

В — выснова (вынік).

Іншы спосаб усведамлення вывучанага — складанне сінквейна. Сінквейн — верш, які патрабуе аналізу, сінтэзу і абагульнення інфармацыі ў кароткіх выказах. Ён вучыць свядома выкарыстоўваць паняцці і вызначаць уласныя адносіны да праблемы. У перакладзе з англійскай мовы слова «сінквейн» абзначае «пяцірадкавая страфа». Методыка яго складання была апісана ў пункце «Фарміраванне ўяўленняў пра факты мінулага».

4.1.6. Формы правядзення ўрокаў

На ўроках выкарыстоўваюцца розныя формы навучання: фронтальная, груповаая, парная і індывідуальная. Характарыстыка кожнай з іх прыведзена ў табліцы 30 [61, с. 26—27].

Табліца 30

Формы навучання

Формы навучання	Умовы прымянення		
	пры якім характары зместу вучэбнага матэрыялу	пры якіх асаблівасцях вучняў	пры якіх магчымасцях настаўніка
Фронтальная (агульна-класная)	Матэрыял складаны і патрабуе тлумачэння настаўніка ўсяму класу	Вучні яшчэ не падрыхтаваны да іншых форм вучэбнай работы па дадзенай тэме; усе вучні класа маюць прыкладна аднолькавы ўзровень падрыхтоўкі і могуць працаваць у адным тэмпе	Настаўнік не мае дастаткова часу для арганізацыі іншых форм вучэбнай работы па дадзенай тэме
Групавая	Матэрыял даступны для вывучэння ў групах пад кіраўніцтвам настаўніка і можа быць дыферэнцаваны па аб'ёме і складанасці	Вучні падрыхтаваны да работы ў групах, якая прадугледжвае супрацоўніцтва некалькіх чалавек і будзеца на прынцыпах самакіравання і самакантролю	Настаўнік мае дастаткова часу для арганізацыі работы вучняў у групах і абмеркавання яе вынікаў
Парная	Матэрыял даступны для вывучэння ў парах пры накіроўваючай дапамозе настаўніка	Вучні маюць розны ўзровень падрыхтоўкі па дадзенай тэме, пры гэтым больш моцны з іх выконвае функцыю настаўніка, што спрыяе замацаванню як ведаў свайго партнёра, так і ўласных	Настаўнік мае пэўную неабходнасць і дастаткова часу для арганізацыі работы вучняў у парах і абмеркавання яе вынікаў
Індывідуальная	Матэрыял даступны для самастойнай работы школьнікаў пры накіроўваючай дапамозе настаўніка	Вучні падрыхтаваны да індывідуальнай работы па гэтай тэме і здольны выканаць заданне самастойна	Настаўнік мае дастаткова часу для арганізацыі індывідуальнай работы вучняў і абмеркавання яе вынікаў

Пры падрыхтоўцы ўрока настаўнік павінен выбіраць тып урока і форму яго правядзення. Гэта можа быць урок — віртуальнае падарожжа, урок-экскурсія, урок у выглядзе круглага стала, урок-дыскусія, урок-гульня і інш.

4.2. ВЫКАРЫСТАННЕ СУЧАСНЫХ АДУКАЦЫЙНЫХ ТЭХНАЛОГІЙ У НАВУЧАННІ ГІСТОРЫ

4.2.1. Тэхналогія развіцця крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо

Тэхналогія развіцця крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо вучыць разважаць, умець выказваць уласныя думкі, працаваць у вялікіх і малых групах¹. У сучаснай навуцы існуе шмат вызначэнняў паняцця «крытычнае мысленне».

Крытычнае мысленне з'яўляецца адным з важных базавых уменняў навучэнцаў XXI стагоддзя. Настаўнікі вучаць уважліва чытаць тэксты, выказваць сумнеў (выяўляць тое, у чым лагічна магчыма сумнявацца), знаходзіць слабыя месцы як у чужых, так і ўласных аргументах, працаваць з паняццямі, выразна і абгрунтавана выказваць свае думкі.

Для развіцця крытычнага мыслення неабходна стварэнне і выкарыстанне спецыяльных метадычных інструментаў, адным з якіх стала распрацаваная амерыканскімі педагогамі Дж. Стыл, К. Мерэдытам і Ч. Тэмплам педагагічная тэхналогія развіцця крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо. Яе важным кампанентам з'яўляецца ўменне задаваць правільныя пытанні. Ім можа надавацца значна больш увагі, чым гэта звыкла для айчынай сістэмы адукацыі.

Такім чынам, тэхналогія дазваляе перайсці ад маналогу да дыялогу з навучэнцамі. Вядома, што ў паўсядзённым жыцці вучні аналізуюць засвоеныя раней веды (кнігі, фільмы, вучэбную інфармацыю), але не часта іх выкарыстоўваюць. Тэхналогія дазваляе змяніць такую сітуацыю. Настаўнік выклікае ў дзяцей цікавасць да тэмы, ствараючы гульнявую сітуацыю ў пачатку ўрока (першы этап). На другім этапе ён актуалізуе веды вучняў, дапаўняе і абагульняе іх і дае новую інфармацыю. На трэцім этапе робяцца высновы ў выглядзе схем, лагічных ланцужкоў, крыжаванкі.

Тры этапы ўрока:

1. Выклік — актуалізацыя ведаў вучняў у кантэксце тэмы, прыцягненне іх увагі да тэмы, абуджэнне цікавасці да вывучэння тэмы (заахвочванне іх да гульні, абвясчэнне не ўрока, а падарожжа), дапамога вучням у вызначэнні кірунку вывучэння тэмы.

2. Асэнсаванне — забеспячэнне актыўнасці ўспрымання вучнямі матэрыялу, атрыманне новай інфармацыі, абмен інфармацыяй паміж настаўнікамі і класам.

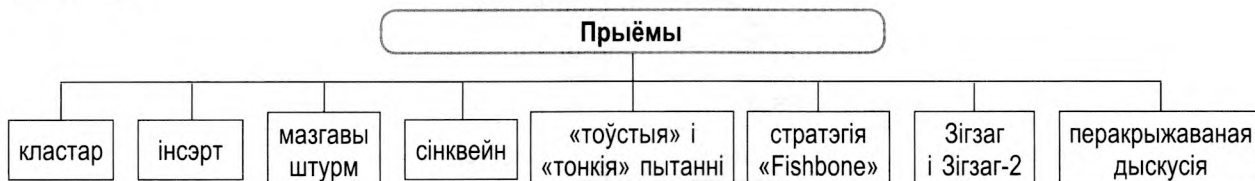
3. Рэфлексія — вучні разам з настаўнікамі робяць высновы пасля ўрока або нейкага яго этапу.

Асаблівасцю ўрока ў рамках дадзенай тэхналогіі з'яўляецца паэтапнасць пастаноўкі пытання. Асноўны прынцып: безацэннасць падчас урока, бо ідзе сумесны пошук інфармацыі. Вучні разважаюць, настаўнік дзеліцца новымі звесткамі, непасрэдна звязанымі з іншымі прадметамі (геаграфія, літаратура), і тлумачыць усю інфармацыю падчас урока.

¹ О. И. Загашев. Критическое мышление : технология развития. — СПб. : Альянс-Дельта, 2003. — 284 с.

Этап			
Задачы этапу. Дзейнасць настаўніка	Дзейнасць вучняў	Магчымыя прыёмы і метады	Функцыі этапу
Выклік: інфармацыя выслухоўваецца, запісваецца, абмяркоўваецца, работа вядзецца індывідуальна, у парах або групам			
Накіравана на прыцягненне ўвагі вучняў за кошт існуючых ведаў па пытанні, што вывучаецца, актывізацыю іх дзейнасці, матывацыю да далейшай работы	Вучань успамінае, што яму вядома, вывучае пытанні (робіць здагадкі), сістэматызуе інфармацыю, задае пытанні, на якія хацеў бы атрымаць адказ	Складанне спіса «вядомай інфармацыі»; апавяданняў-здагадак па апорных словах; сістэматызацыя матэрыялу (папярэднія кластары, табліцы); слухныя — няслухныя сцверджанні; збытанія лагічныя ланцужкі	Матывацыйная, інфармацыйная, камунікацыйная
Асэнсаванне: непасрэдны кантакт з новай інфармацыяй, работа ў парах або індывідуальна			
Накіравана на захаванне цікавасці да тэмы пры непасрэднай рабоце з новай інфармацыяй, паступовы рух ведаў ад «старага» да «новага»	Вучань чытае (слухае) тэкст, выкарыстоўваючы прапанаваныя настаўнікам актыўныя метады чытання, робіць пазначкі на палях або вядзе запісы ў ходзе асэнсавання новай інфармацыі	Метады актыўнага чытання: маркіроўка з выкарыстаннем значкоў «+», «-», «?», якія ставяцца на палях; пошук адказаў на пастаўленыя ў першай частцы ўрока пытанні; «інсэрт» і г. д.; вядзенне розных запісаў тыпу двайных дзённікаў, бартавых журналаў і г. д.	Інфармацыйная, сістэматызацыйная, матывацыйная
Рэфлексія: творчая перапрацоўка, аналіз вывучанай інфармацыі, работа вядзецца індывідуальна, у парах або групам			
Вярнуць вучняў да першапачатковых запісаў-здагадак, унесці змены, дапаўненні, даць творчыя, даследчыя заданні на аснове вывучанай інфармацыі	Вучні суадносяць «новую» інфармацыю са «старой», выкарыстоўваючы веды, атрыманыя на стадыі асэнсавання	Запаўненне кластараў, табліц; устанаўленне прычынна-следчых сувязей паміж блокамі інфармацыі; вяртанне да ключавых слоў, слухных — няслухных сцверджанняў, адказы на пастаўленыя пытанні, арганізацыя дыскусій і г. д.	Камунікацыйная, інфармацыйная, матывацыйная, ацэначная

Асноўныя прыёмы, якія выкарыстоўваюцца ў тэхналогіі, адлюстраваны на мал. 94.

Мал. 94

На этапе выкліку можна выкарыстоўваць наступныя прыёмы:

«*«Кошык» ідэй, паняццяў, імён...*» — складанне спіса вядомай інфармацыі. На дошцы можа быць намалеваны ўмоўны кошык, куды збіраецца ўсё, што вучні ведаюць па азначанай тэме. Абмен інфармацыяй праводзіцца па наступнай працэдуры:

- ◆ настаўнік задае пытанне аб тым, што вядома вучням па пэўнай праблеме;
- ◆ кожны вучань запісвае ў сшытку ўсё, што ён ведае па праблеме (1-2 хвіліны);
- ◆ адбываецца парная работа, калі вучні мяняюцца інфармацыяй (3 хвіліны). На гэтым этапе яны выяўляюць моманты, у якіх іх погляды супадаюць або разыходзяцца;
- ◆ прадстаўнік кожнай пары называе адзін вучэбны элемент, які раней не быў агучаны (складаецца спіс ідэй);
- ◆ настаўнік запісвае ўсе звесткі, у тым ліку памылковыя, — факты, меркаванні, праблемы, паняцці, якія адносяцца да ўрока, — у выглядзе тэзісаў «у «кошыку» ідэй»;
- ◆ усе памылкі выпраўляюцца па меры засваення новай інфармацыі [75, с. 78].

Прыём *«тонкіх» і «тоўстых» пытанняў* падштурхоўвае вучняў да разважанняў над прачытаным. Самастойна сфармуляванае і зададзенае вучнем пытанне па змесце вучэбнага ці мастацкага тэксту з’яўляецца добрым спосабам дыягностыкі яго ведаў па пэўным матэрыяле. Пытанне дэманструе ўзровень паглыблення ў вывучаны тэкст. Перш чым выкарыстоўваць гэты прыём на ўроку, настаўніку пажадана спачатку навучыць вызначаць разам «тоўстыя» і «тонкія» пытанні па пэўнай тэме або праблеме (табл. 32).

Табліца 32

«Тоўстыя» і «тонкія» пытанні

«Тоўстыя» пытанні	«Тонкія» пытанні
1. Растлумачце, чаму... .	1. Хто...?
2. Дайце тры тлумачэнні, чаму... .	2. Што...?
3. Як вы лічыце,...?	3. Калі...?

«Тоўстыя» пытанні	«Тонкія» пытанні
4. Чым адрозніваецца...?	4. Будзе...?
5. Чаму вы зрабілі такую выснову?	5. Калі...?
6. Падумаіце, ці магло быць інакш.	6. Ці правільна...?
7. Выкажыце здагадку, што будзе, калі... .	7. Ці згодны вы...?
8. Што, калі...?	8. Магчыма...?
9. Выкажыце здагадку, што будзе, калі... .	9. Якое імя...?
	10. Ці дакладна...?
Гэтыя пытанні патрабуюць разгорнутага адказу	Гэтыя пытанні патрабуюць кароткага адказу

На этапе выкліку неабходна абмеркаваць змест табліцы пасля яе запаўнення навучэнцамі. Такім чынам узнікае зваротная сувязь — вучань ведае, як выконваюць заданне аднакласнікі, якія памылкі яны дапускаюць. Пры абмеркаванні зместу табліцы неабходна звярнуць увагу вучняў, што на «тоўстыя» пытанні можа быць некалькі адказаў.

«Кластар» (з англ. — ‘гронка’) — спосаб графічнай арганізацыі матэрыялу, які дазваляе зрабіць наяўнымі тыя разумовыя працэсы, што адбываюцца пры паглыбленні ў тую ці іншую тэму. Фактычна спосаб згортвання і разгортвання інфармацыі, які дэманструе разуменне вучнямі тэксту, садзейнічае выпрацоўцы ўмення вылучаць галоўнае і другаснае, сцісла выкладаць інфармацыю. Кластар з’яўляецца адлюстраваннем нелінейнай формы мыслення. Прыём кластараў універсальны. Ён можа прымяняцца на этапе выкліку для сістэматызацыі наяўнай інфармацыі і выяўлення момантаў, у якіх веды недастатковыя. На этапе асэнсавання — для фіксацыі фрагментаў новай інфармацыі. На этапе рэфлексіі паняцці групуюцца, і паміж імі ўсталёўваюцца лагічныя сувязі. Кластар — вылучэнне сэнсавых адзінак тэксту, іх графічнае афармленне ў вызначаным парадку ў выглядзе гронкі-схемы. Кластары могуць быць як вядучым прыёмам на ўсіх трох этапах тэхналогіі, так і стратэгіяй урока ў цэлым. Пры складанні кластара адбываецца фарміраванне крытычнага мыслення, накіраванага на фіксаванне сувязей паміж ідэямі і адлюстраванне логікі развіцця новай для вучняў праблемы.

Правілы стварэння кластара

У цэнтры — тэма, а вакол яе буйныя сэнсавыя адзінкі. Паслядоўнасць дзеянняў простая і лагічная.

1. У пачатку пасярэдзіне чыстага аркуша (класнай дошкі), дакумента «Word», слайда «Power Point» напісаць ключавое слова або сказ, які з’яўляецца «сэрцам» тэмы.

2. Вакол «накідаць» словы альбо сказы, якія выказваюць ідэі, факты, вобразы для дадзенай тэмы (мадэль «Планета і яе спадарожнікі»).

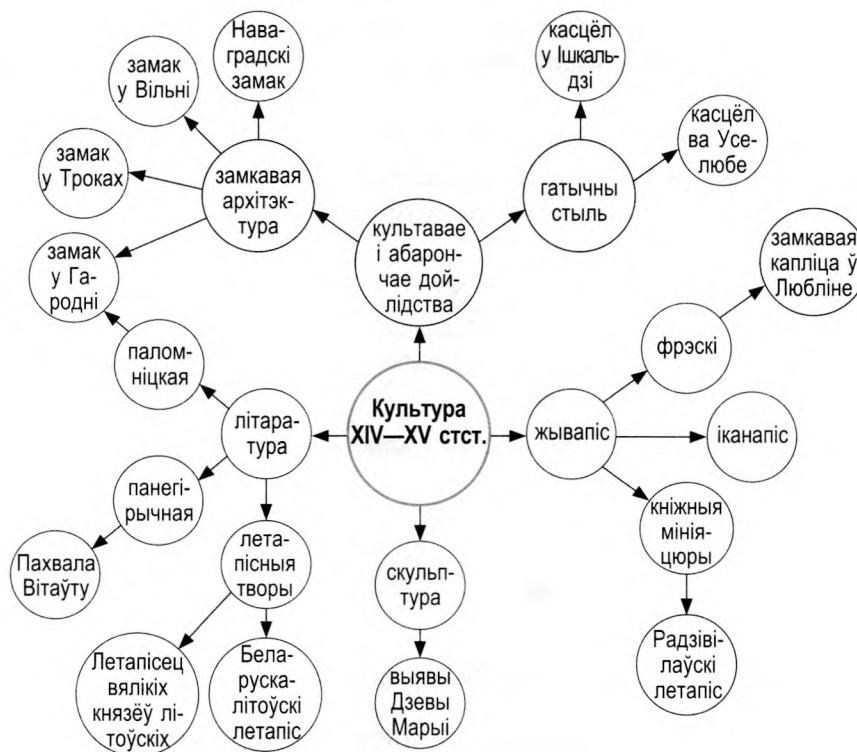
3. У ходзе запісу словы злучаюцца прамымі лініямі з ключавым паняццем. У кожнага са «спадарожнікаў» у сваю чаргу таксама з'яўляюцца «спадарожнікі», усталёўваюцца новыя лагічныя сувязі.

У выніку атрымліваецца структура, якая графічна адлюстроўвае разважанні, вызначае інфармацыйнае поле дадзенай тэмы.

Вельмі важна падчас стварэння кластара вылучыць:

- галоўную сэнсавую адзінку (тэму);
- звязаныя з ключавым словам сэнсавыя адзінкі (катэгорыі інфармацыі);
- канкрэтызаваць іх фактамі і думкамі.

Гронкі маюць вялікі патэнцыял і на стадыі рэфлексіі: выпраўленне няслушных здагадак у папярэдніх кластарах, запаўненне іх на аснове новай інфармацыі. Вельмі важны этап — прэзентацыя новых кластараў. Пры гэтым адбываецца не толькі сістэматызацыя матэрыялу, але і вызначэнне прычынна-выніковых сувязей паміж гронкамі. Прадметная сфера не абмежавана, выкарыстанне кластараў магчыма пры вывучэнні разнастайных тэм, у тым ліку і па культуры. Напрыклад, пры вывучэнні тэмы «Культура беларускіх зямель у канцы XIV—XV ст.» мэтазгодна стварыць кластар (мал. 95).

Мал. 95. Кластар «Культура XIV—XV стст.»

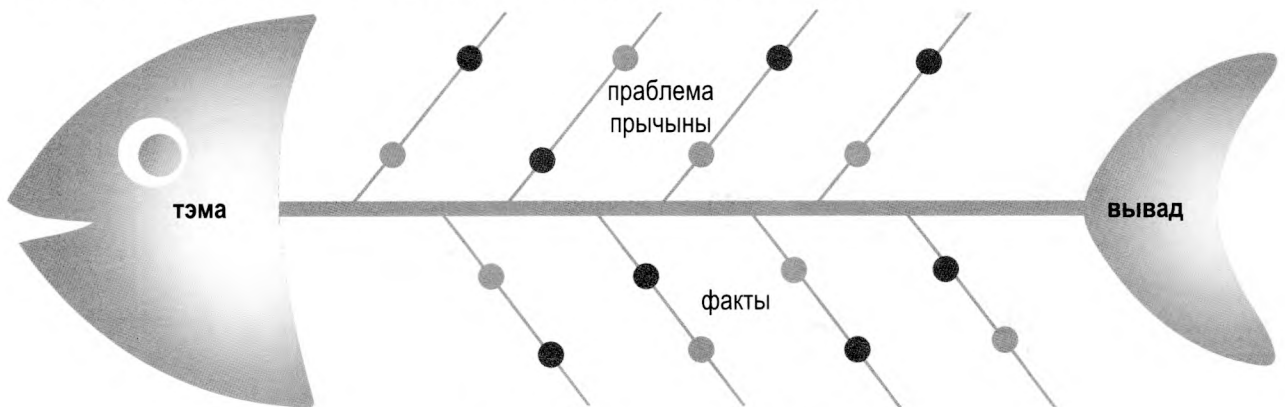
Рэкамендацыі па рабоце з кластарам [75, с. 80—81]

1. Перад тым, як прапаноўваць вучню дадзены прыём, азнаёмцеся з тэкстам. Ці з'яўляецца неабходным дзяленне тэксту на элементы?
2. Першыя два-тры разы трэба дапамагчы вучню вылучыць у тэксце сэнсавыя адзінкі. Але пажадана, каб канчатковыя фармулёўкі ён выказаў сам.
3. Атрыманыя гронкі (як на этапе выкліку, так і на этапе асэнсавання) неабходна агучваць. Няхай вучні прэзентуюць свае работы.
4. Прапануйце вучням абгрунтаваць устаноўленыя паміж «галінамі» кластара сувязі. Не крытыкуйце іх тлумачэнні. Лепш, калі вучань пакажа ўрываек тэксту, які пацвярджае яго меркаванне.
5. Калі вы жадаеце, каб вучні ацанілі ступень значнасці кожнай галіны кластара, прапануйце ім выкарыстаць алоўкі розных колераў або галоўную галінку зрабіць больш яркай.
6. Вучні могуць змяніць структуру гронкі. Не прымушайце іх да аднастайнасці.
7. Калі вы жадаеце, каб вучні ўсвядомілі прычынна-выніковыя сувязі паміж галінамі кластара, можна прапанаваць ім у месцах злучэння элементаў намаляваць стрэлкі.

На этапе асэнсавання выкарыстоўваюцца наступныя прыёмы.

Інсэрт (INSERT) — сістэмная разметка для эфектыўнага чытання і разважання. Па меры чытання тэксту вучань робіць паметкі на палях побач з абзацамі або сказамі, якія сведчаць аб ступені азнаямлення з пэўнай інфармацыяй. Напрыклад, «галачка» (V) — інфармацыя, ужо вядомая вучню, «плюс» (+) — новая інфармацыя ў незнаёмым тэксце, «мінус» (–) — раней думаў інакш, «пытальнік» (?) — не зразумеў элемент тэксту, неабходна дадатковая інфармацыя [75, с. 81—82]. Пасля прачытання тэксту неабходна абмеркаваць запісы, зробленыя вучнямі.

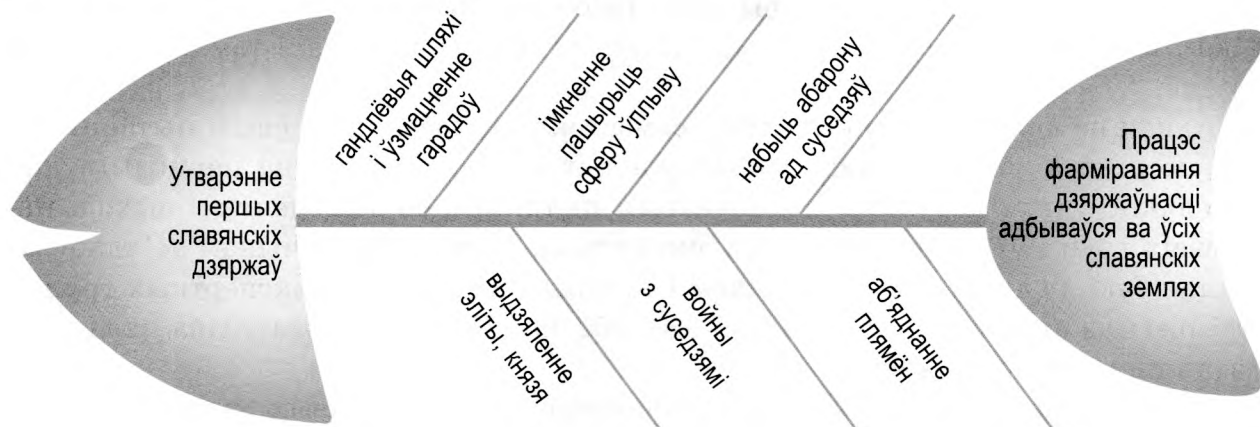
Стратэгія «Fishbone» (з англ. — 'рыбная костка'), ці дыяграма Ісікавы, — выкарыстоўваецца для работы з інфармацыяй праблемнага характару (тэкст, відэафільм) для сістэматызацыі матэрыялу (мал. 96).

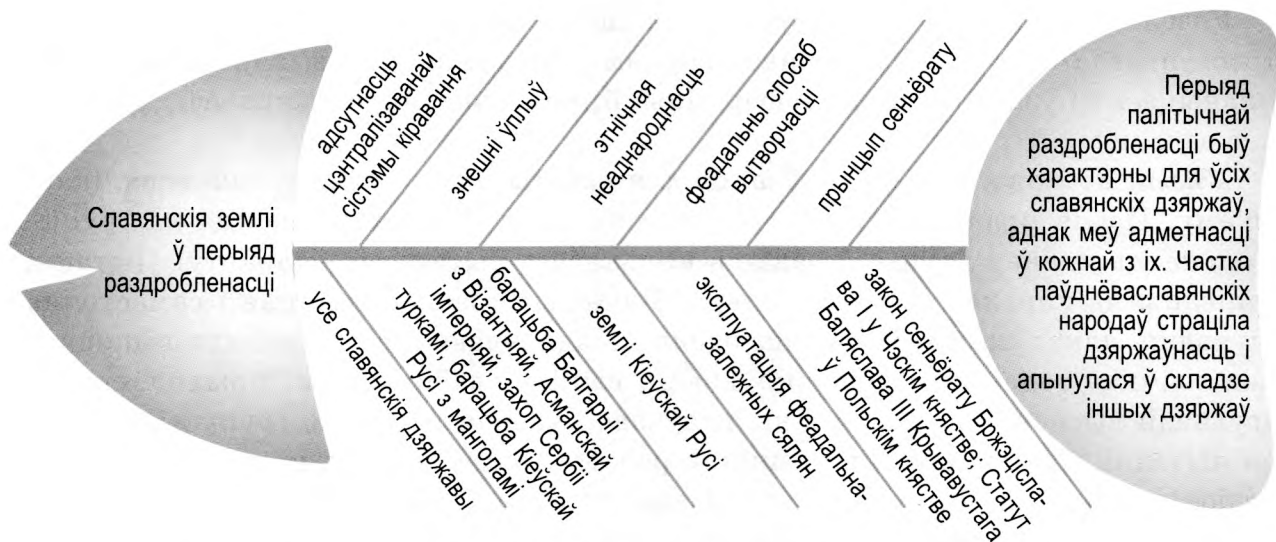
Мал. 96. Схема фішбоўна

У верхняй частцы запісваецца фармулёўка праблемы, у ніжняй — факты, якія пацвярджаюць яе існаванне. Работу можна праводзіць як індывідуальна, так і ў групе.

Ніжэй прыведзены прыклад складання дыяграмы па тэме «Палітычнае развіццё славянскага свету ў Сярэднявекі» (Сусветная гісторыя, 10 клас, матэрыял базавага і павышанага ўзроўняў).

Мал. 97. Фішбоўн па тэме «Палітычнае развіццё славянскага свету ў Сярэднявекі» (Сусветная гісторыя, 10 клас, базавы ўзровень)

Мал. 98. Фішбоўн па тэме «Палітычнае развіццё славянскага свету ў Сярэднявекі» (Сусветная гісторыя, 10 клас, павышаны ўзровень)

На этапе асэнсавання таксама можна выкарыстоўваць прыёмы «Zigzag» і «Zigzag-2». Яны заснаваны на аднолькавым базавым прынцыпе: удзельнікі малой вучэбнай групы становяцца экспертамі ў пэўных пытаннях вызначанай тэмы. Мэта прыёму «Zigzag» — вывучэнне і сістэматызацыя вялікага па аб'ёме матэрыялу. Клас падзяляецца на групы, якім прапануюцца тэксты рознага зместу. Кожны тэкст разбіваецца на сэнсавыя адзінкі, колькасць якіх супадае з

колькасцю навучэнцаў у групе. Кожны ўдзельнік групы атрымлівае сваю гістарычную крыніцу, вывучае яе, а пасля такой асабістай экспертызы знаёміць групу з вынікамі сваёй працы. У групе ўсе атрыманыя звесткі параўноўваюцца, абагульняюцца, фармулююцца высновы (або выконваецца іншае заданне настаўніка). Мэта рабочай групы ў тым, каб усе яе члены авалодалі тэмай у поўным аб'ёме.

Аднак не кожны вучань здольны самастойна разабрацца ў сваім пытанні або дакуменце. У такім выпадку прадугледжваецца «зігзаг»: на першым этапе ўдзельнікі, якім даручаны аднолькавыя пытанні (або дакументы), выходзяць са сваіх груп і ўтвараюць асобныя экспертныя групы. Такім чынам аб'ядноўваюцца вучні з аднолькавым заданнем і матэрыялам. У гэтых экспертных групах адбываецца аналіз крыніцы [46, с. 93—95, 99—100]. Тут мэтазгодна прадугледзець пісьмовае заданне:

- ◆ каляровая «разметка» крыніцы (падкрэсліванне сэнсавых адзінак, напрыклад, фактаў, меркаванняў, прычын, вынікаў і г. д.);
- ◆ фармуляванне высноў, якія можна зрабіць на аснове прачытання крыніцы;
- ◆ пераўтварэнне тэксту ў схему, табліцу, лагічны ланцужок;
- ◆ выпісванне інфармацыі на аснове запаўнення разнастайных бланкаў.

Удзельнікам экспертных груп важна сцісла запісаць тую інфармацыю, што трэба паведаміць сваім вучэбным групам. Потым эксперты вяртаюцца ў іх, і пачынаецца ўзаемны абмен інфармацыяй, на аснове якой выконваецца агульнае заданне.

«*Zigzag-2*» можа выкарыстоўвацца для работы з тэкстамі адносна невялікага аб'ёму. Пасля прачытання тэксту ўсімі вучнямі клас падзяляецца на групы. Колькасць членаў групы супадае з колькасцю пытанняў да тэксту. Пытанні запісаны на картках рознага колеру. Вучні выбіраюць пытанне і самастойна шукаюць адказ на яго ў тэксце, пасля аб'ядноўваюцца з тымі, хто выконваў аналагічнае заданне, і абмяркоўваюць вынікі сваёй працы, прыходзяць да агульнай высновы. Пасля кожны навучэнец «знаёміць» сваю групу з адказамі на пытанні. Такім чынам па выніках работы кожны вучань можа адказаць на любое пытанне па змесце тэксту. Пасля гэтага адбываецца агульнае адказаў на пытанні. Вучні могуць дапаўняць адзін аднаго [75, с. 83—84].

Прымяненне прыёму «*перакрыжаваная дыскусія*» магчыма пры арганізацыі работы вучняў з крыніцамі, дзе адлюстраваны розныя пункты гледжання на вывучаемую праблему. Пытанне, якое прапануецца для абмеркавання (дыскусіі), павінна быць ключавым па тэме. Пасля вывучэння зместу тэксту вучні працуюць у парах і запаўняюць табліцы, у якіх прыводзяць аргументы ў падтрымку і супраць сцверджання, змешчанага ў загалоўку. Затым табліца дапаўняецца ў выніку абмеркавання работы розных груп (адбываецца аб'яднанне адной пары з двума-трыма іншымі). У канцы дыскусіі кожны яе ўдзельнік павінен зрабіць выснову і абгрунтаваць яе.

Узор табліцы для запаўнення прыведзены на малюнку 99.

Тэзіс	
«так»	«не»

Мал. 99

Апісаны прыём можна выкарыстоўваць на розных этапах урока, калі ўзнікаюць некалькі пунктаў гледжання на пэўную праблему [75, с. 83—84].

Прыём *мазгавога штурму* даўно знаёмы настаўнікам і шырока выкарыстоўваецца на ўроках. Развіццё творчага тыпу мыслення — асноўная яго мэта. Ён прыдатны для тых урокаў, дзе тэма, што вывучаецца, непасрэдна залежыць ад варыятыўнасці вырашэння пэўнай праблемы.

Звычайна мазгавы штурм праводзіцца ў групах з 5—7 чалавек за тры ўмоўныя этапы: на першым ствараецца банк ідэй, магчымых шляхоў вырашэння пастаўленай педагогам праблемы. Вучням прапануецца на працягу 5—7 хвілін выказаць і фіксаваць на дошцы або ватмане разнастайныя меркаванні. На другім этапе калектыў абмяркоўвае пададзеныя ідэі і прапановы, вызначае галоўнае і рацыянальнае ў кожнай з іх, затым па магчымасці аб'ядноўвае ў адно цэлае. Трэці і апошні крок групы — выбар найбольш перспектыўнай, на думку вучняў, ідэі, якая будзе прапанавана на разгляд усяму класу.

На этапе рэфлексіі адбываецца запаўненне або ўдакладненне кластараў, дапаўненне або карэкціроўка табліц, напісанне эсэ або сінквейна. Методыка работы з сінквейнам была апісана ў пункце «Фарміраванне ўяўленняў пра факты мінулага».

4.2.2. Спосабы арганізацыі праблемнага навучання на ўроках гісторыі

Праблемнае навучанне лічыцца адной з тэхналогій развіваючага навучання. Сутнасць заключаецца ў стварэнні перад вучнямі праблемных сітуацый, усведамленне, прыняцце і вырашэнне якіх адбываецца ў працэсе ўзаемадзеяння настаўніка і вучняў пры максімальнай самастойнасці апошніх. Праблемная сітуацыя ўзнікае ў той момант, калі вучні разумеюць, што ім не хапае пэўных ведаў ці спосабаў дзеяння [56, с. 32—33].

Існуюць розныя *тыпы праблемных сітуацый*.

- ◆ Сітуацыя нечаканасці ствараецца пры азнаямленні вучняў з фактам, ідэямі, якія выклікаюць здзіўленне, здаюцца парадаксальнымі, уражваюць сваёй нечаканасцю.
- ◆ Сітуацыя канфлікту ствараецца, калі новыя факты і высновы знаходзяцца ў супярэчнасці з тэорыямі і ўяўленнямі, якія ўсталюваліся ў навуцы.
- ◆ Сітуацыя неадпаведнасці ствараецца, калі жыццёвы досвед вучняў супярэчыць навуковым дадзеным, што змяшчаюцца ва ўмовах задачы.

- ◆ Сітуацыя нявызначанасці ўзнікае ў тых выпадках, калі праблемнае заданне змяшчае недастатковую колькасць дадзеных для яго вырашэння. Тут разлік робіцца на кемлівасць і інтуіцыю вучняў.
- ◆ Сітуацыя меркавання (дапушчэння) заснавана на магчымасці прапанаваць уласную версію аб прычынах, характары, наступствах гістарычных падзей.
- ◆ Сітуацыя выбару прапаноўвае школьнікам з некалькіх прадстаўленых варыянтаў адказу выбраць і абгрунтаваць адзін, які, на іх думку, найбольш пераканаўчы [25, с. 92].

Памятка для рашэння пазнавальных задач [74, с. 131—132]

1. Уважліва прачытай умовы задачы і запомні пытанні да яе.
2. Пачні абдумваць дадзеныя ўмоў (слова за словам, радок за радком) і вызначы, што яны даюць табе для адказу на пытанне.
3. Падумай, ці няма супярэчнасці паміж дадзенымі задачы, ці дапамагаюць адны дадзеныя зразумець значэнне іншых дадзеных умоў задачы.
4. Калі ва ўмовах задачы не хапае дадзеных, узгадай, што ты ведаеш па тэме задачы, і падумай, як гэта можа дапамагчы рашэнню.
5. Абавязкова дакажы сваё рашэнне. Калі з умоў задачы вынікае некалькі высноў, кожную з іх трэба даказаць. Правер, ці гатовы ты ясна і пераканаўча выкласці доказы.
6. Правер, ці з'яўляецца тваё рашэнне адказам па сутнасці пытання задання, ці адказ дастаткова поўны, ці ў ім прысутнічае нешта лішняе, што не мае дачынення да пытання задання.
7. Яшчэ раз правер, ці няма ва ўмовах задач дадзеных, якія супярэчаць твайму рашэнню, ці ўсе дадзеныя былі ўлічаны?
8. Правер, ці ўсе магчымыя высновы па сутнасці пытання былі зроблены і даказаны.

Тэхналогія праблемнага навучання прадугледжвае пастаноўку праблемнай задачы або праблемнага пытання. Праблемная задача — задача, якая не мае стандартнага рашэння. Гэта пошукавая задача. Што тычыцца праблемнага пытання, яно адрозніваецца ад звычайнага тым, што ў ім закладзена пэўная схаваная супярэчнасць, якая прадугледжвае наяўнасць некалькіх варыянтаў адказаў. І гэта падштурхоўвае вучняў да пошуку новых ведаў. Такого кшталту пытанні і заданні павінны быць цікавымі, бо ў іншым выпадку яны не натхняць на пошук адказу [56, с. 33—34].

Існуюць адрозненні паміж лагічнымі і праблемнымі задачамі (табл. 33).

Табліца 33

Лагічная задача	Праблемная задача
<ol style="list-style-type: none"> 1. Ва ўмовах няма прамога адказу на пастаўленае пытанне. 2. Ва ўмовах можа змяшчацца інфармацыя, дастатковая для рашэння задачы, яе таксама можна знайсці ў вучэбным дапаможніку або іншых крыніцах. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ва ўмовах няма адказу на пастаўленае пытанне. 2. Ва ўмовах недастаткова зыходных дадзеных для рашэння задачы. У вучэбным дапаможніку і іншых крыніцах складана знайсці гатовы адказ.

Лагічная задача	Праблемная задача
<p>3. У змесце задачы прама або ўскосна зададзены лагічныя аперацыі, з дапамогай якіх вырашаецца задача (параўнанне, доказ, абагульненне, аналіз і г. д.).</p> <p>4. Адказ на пытанне адназначны, дакладны. Для яго ацэнкі можна распрацаваць дакладныя крытэрыі</p>	<p>3. Умова задачы не прадугледжвае спосабаў яе рашэння; разлік на тое, каб вучні самі здагадаліся, выбралі стратэгію пошуку.</p> <p>4. Адказ носіць творчы, індывідуальны характар. Для яго праверкі можна скласці толькі прыкладныя патрабаванні да зместу і ацаніць арыгінальнасць спосабу рашэння</p>

Вылучаюць 4 этапы работы з праблемай на ўроку:

1) увод у праблемную сітуацыю. Настаўнік акрэслівае праблему, адбываецца калектыўнае абмеркаванне мэт і спосабаў іх дасягнення;

2) работа ў творчых мікрагрупах. У групах вучні могуць выконваць розныя ролі: лідар — кіраўнік, лідар — генератар ідэй, функцыянеры, апазіцыянеры, даследчыкі і г. д.;

3) заканчэнне рабочага працэсу, агульнае абмеркаванне праблемы, абарона пазіцый. На гэтым этапе акцэнт робіцца на доказе розных пазіцый і дыскусіі;

4) вызначэнне новай праблемы, якая будзе весці да новага пазнання [72, с. 231—232].

Прыклад пастаноўкі праблемнага пытання пры вывучэнні тэмы «Грамадства і культура Старажытнага Кітая» (Сусветная гісторыя, 5 клас): «Чаму пісцы Старажытнага Кітая маглі не ведаць усе іерогліфы, а вучням беларускіх школ трэба ведаць увесь алфавіт?» [18, с. 52—56].

4.2.3. Праектная дзейнасць у навучанні гісторыі

Метад праектаў не з’яўляецца прынцыпова новым у сусветнай педагогіцы. Ён узнік яшчэ ў пачатку ХХ ст. у ЗША. Яго называлі таксама метадам праблем, і звязваўся ён з ідэямі гуманістычнага напрамку ў філасофіі і адукацыі, распрацаванымі амерыканскім філосафам і педагогам Дж. Дзьюі, а таксама яго вучнем У. Х. Кілпатрыкам.

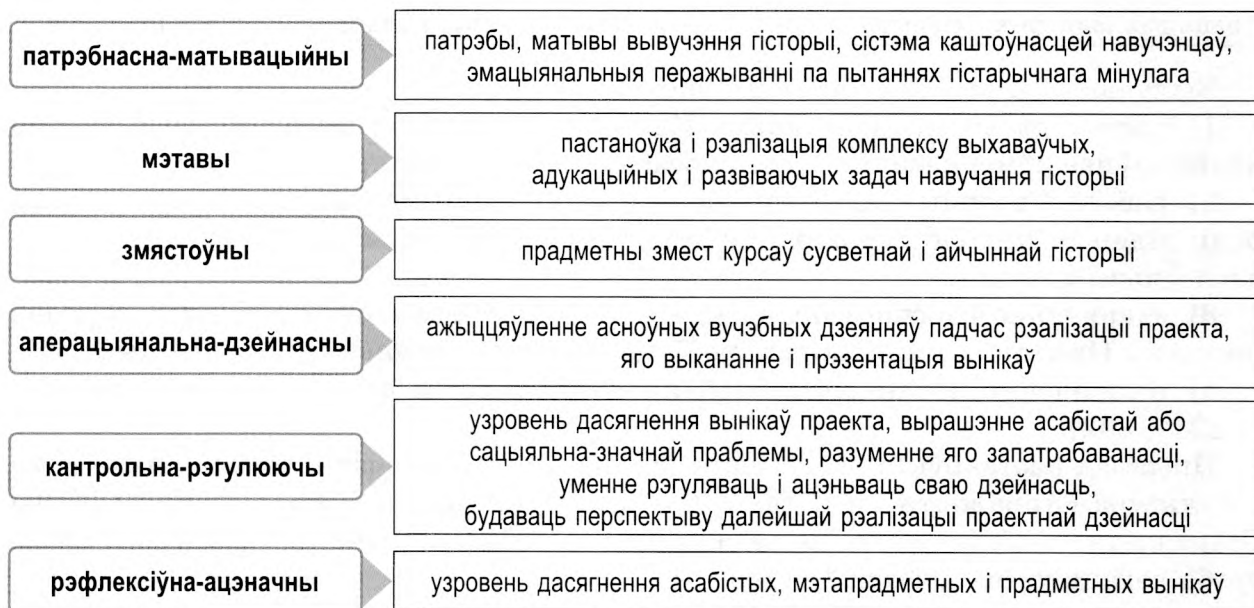
Надзвычай важна паказаць школьнікам мэтазгоднасць іх асабістай зацікаўленасці ў набыцці ведаў, якія могуць спатрэбіцца ў жыцці. Для гэтага неабходна ўзятая з рэальнага жыцця праблема, знаёмая і значная для вучня, дзеля вырашэння якой трэба прыкласці пэўныя веды, яшчэ не набытыя. Мэта — стымуляваць цікавасць вучняў да вырашэння той або іншай праблемы праз праектную дзейнасць, што прадугледжвае валоданне пэўнымі ведамі і ўменне прымяняць іх на практыцы.

Вучэбны праект для навучэнца — спосаб самому стварыць нешта цікавае, паспрабаваць свае сілы, праявіць веды і ўменні і прадэманстраваць дасягнуты вынік. Пры пэўных умовах вучань выбірае і ажыццяўляе стратэгію праектавання.

Сутнасць праекта — уключэнне навучэнцаў у працэс пераўтваральнай дзейнасці ад пачатку (ідэі) да фіналу (яе практычнай рэалізацыі). Выконваючы праекты, вучні атрымліваюць навыкі даследчай праектнай дзейнасці, вучацца самастойна

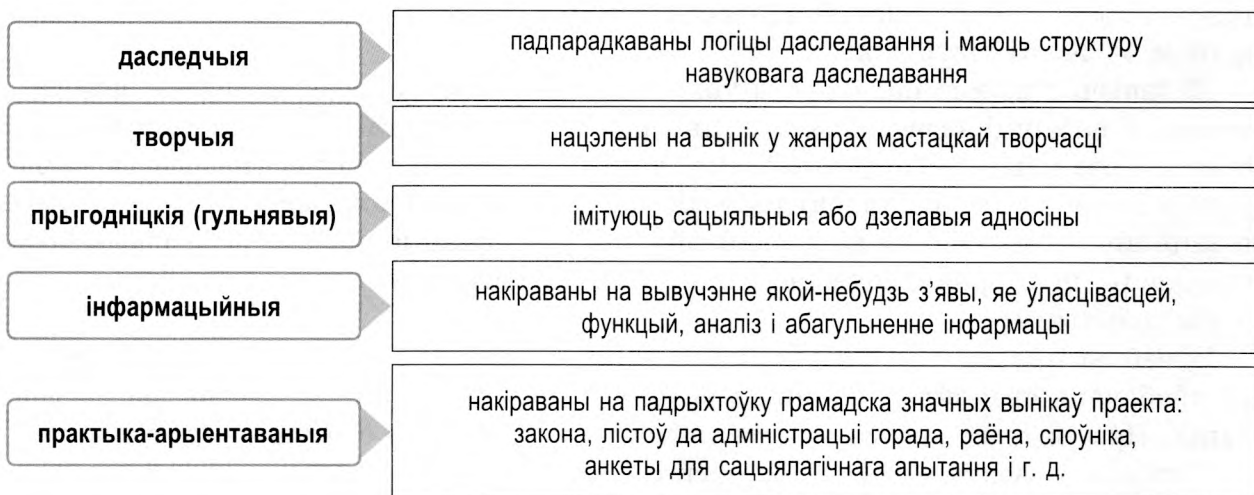
шукаць і аналізаваць інфармацыю, інтэграваць і прымяняць засвоеныя раней веды па гісторыі, інфарматыцы і іншых прадметах, набываюць новыя веды і ўменні. У выніку развіваюцца іх творчыя і інтэлектуальныя здольнасці, самастойнасць, адказнасць, фарміруюцца ўменні планаваць і прымаць рашэнні.

Праектная дзейнасць як форма арганізацыі працэсу навучання ўключае некалькі кампанентаў (мал. 100).

Мал. 100. Кампаненты праектнай дзейнасці

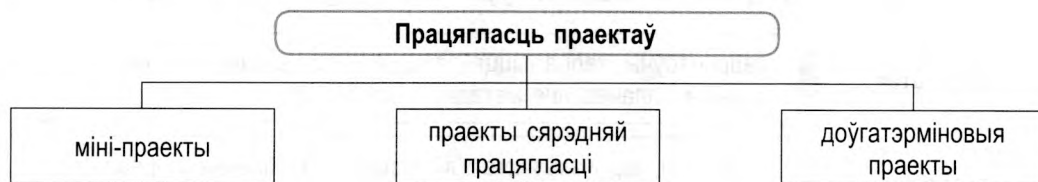
У адпаведнасці з дамінуючым відам дзейнасці вучняў вылучаюць некалькі тыпаў праектаў (мал. 101).

Мал. 101. Віды праектаў

Вынікі праектаў могуць быць самымі разнастайнымі: ад распрацаванага маршруту экскурсіі (маршрутнага ліста), сацыялагічнага апытання, сацыяльнай рэкламы, насценнай газеты, электроннага часопіса да тэатралізацыі, ролевых гульніаў, відэакліпаў і фільмаў, сямейнага альбома з гістарычнымі сюжэтамі горада.

На ўроках гісторыі могуць прымяняцца розныя віды праектаў па працягласці выканання (мал. 102).

Мал. 102. Працягласць праектаў

Міні-праекты могуць мець фармат мазгавога штурму, аналізу дакументальных крыніц і твораў мастацтва. Работа арганізуецца па групах, вынікам з'яўляецца прадстаўленне вучнямі сваіх праектаў і іх абмеркаванне.

Праекты *сярэдняй працягласці* мэтазгодна выкарыстоўваюць у пазаўрочны час, а на занятках прадстаўляюць толькі іх абарону (прэзентацыю), бо падрабязнае вывучэнне гэтых тэм абмежавана вучэбным часам. Вучням прапануецца стварыць групы, каб разгледзець пэўнае пытанне, паглыбіцца ў эпоху, а на абароне раскрыць пытанне больш поўна, чым гэта зроблена ў вучэбным дапаможніку. Кожная група рыхтуе сваё пытанне, а ў выніку навучэнцы атрымліваюць цэласнае і вобразнае ўяўленне пра эпоху, культуру ў канкрэтны перыяд.

Напрыклад, на ўроку «Культура беларускіх зямель IX — сярэдзіны XIII ст.» прапануюцца тэмы «Дойлідства», «Мастацтва», «Пісьменства» і іншыя і ставіцца пытанне для ўсіх: «Што паўплывала на развіццё беларускай культуры ў IX — сярэдзіне XII ст.?», на якое кожная група адказвае, зыходзячы са сваёй тэмы.

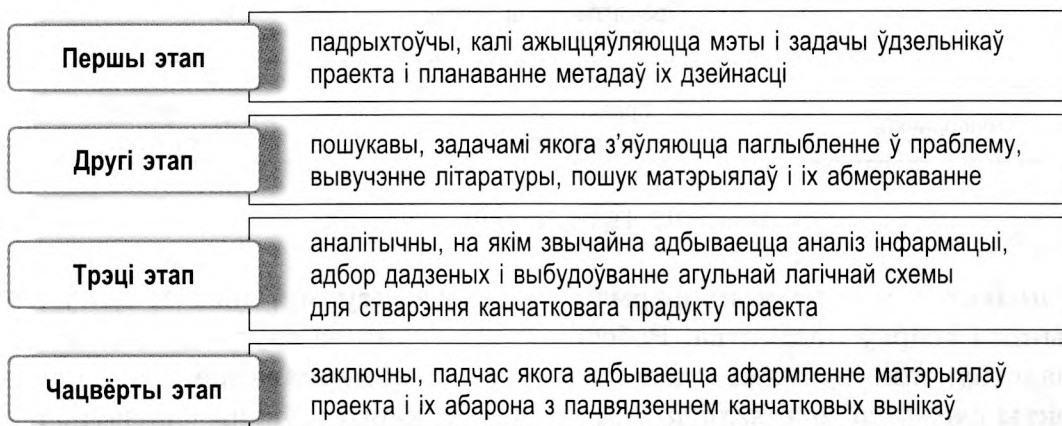
Працяглыя, або доўгатэрміновыя, праекты — правядзенне вучнёўскага даследавання па пэўнай праблеме, на якое адводзіцца ад адной чвэрці да цэлага года. Вылучаецца ўрок, на якім вучні прадстаўляюць свае праекты.

Такія праекты можна падзяліць на індывідуальныя (рэферат, мультымедычная прэзентацыя), парныя і групавыя (праекты-інсцэніроўкі, ролева-гульнівыя або творчыя). Дзейнасць вучняў афармляецца ў выглядзе пэўнай прадукцыі (ролік, відэафільм, часопіс, сцэнарый, сайт), суправаджаецца тлумачальнай запіскай, дзе апісваюцца тэма, мэты, задачы, форма прадстаўлення (абарона) і даецца кароткая анатацыя (апісанне зместу). Вынікам праектнай дзейнасці можа стаць лэпбук — партфолія або калекцыя з кішэнькамі, дзе змяшчаецца інфармацыя ў выглядзе малюнкаў, невялікіх тэкстаў, графічных выяў у любой форме і на любую тэму [66, с. 63—68].

Агульнапрынятымі патрабаваннямі да метаду праектаў лічацца наступныя:

- ◆ наяўнасць істотнай праблемы;
- ◆ значнасць вынікаў;
- ◆ самастойная творчая дзейнасць;
- ◆ структураванне змястоўнай часткі праекта;
- ◆ выкарыстанне даследчых метадаў для яго рэалізацыі.

У дыдактыцы распрацаваны этапы навучальнага праекта, якія з пэўнай карэктароўкай можна выкарыстоўваць на ўроку гісторыі (мал. 103).

Мал. 103. Этапы навучальнага праекта

Арганізацыя праекта ажыццяўляецца наступным чынам:

- ◆ вызначэнне праблемы і задач даследавання;
- ◆ структураванне змястоўнай часткі праекта з указаннем паэтапных вынікаў (змястоўная частка можа быць вызначана ў адпаведнасці з заданнямі да параграфу ў вучэбным дапаможніку і ўрокаў);
- ◆ размеркаванне задач па групам, абмеркаванне магчымых метадаў даследавання, пошуку інфармацыі, творчых рашэнняў;
- ◆ абмеркаванне спосабаў афармлення канчатковых вынікаў (мультымедыяная прэзентацыя, выраб макета, выстава малюнкаў, творчая справаздача і інш.);
- ◆ самастойная работа над заданнямі, наведванне музеяў, экскурсіі, сустрэчы з цікавымі людзьмі;
- ◆ прамежкавыя абмеркаванні атрыманых вынікаў;
- ◆ абарона праектаў, апаніраванне;
- ◆ калектыўнае абмеркаванне, знешняя ацэнка, вывады, вылучэнне новых праблем даследавання.

Крытэрыямі ацэнкі праекта (рэфлексіі вынікаў выканання праекта вучнямі) мэтазгодна вызначыць наступныя:

- ◆ разуменне або асэнсаванае аднаўленне тых падзей, з'яў, імён, якія вывучаюцца;
- ◆ дакладнае веданне вучэбнага матэрыялу;
- ◆ дакладная фармулёўка мэты, з якой ствараецца музейная экспазіцыя;

- ◆ адпаведнасць вынікаў праекта тэме;
- ◆ гістарычная дакладнасць пры апісанні (навуковасць пры выкарыстанні тэарэтычнага або факталагічнага кампанента гістарычных ведаў і паняццйна-тэрміналагічнага апарату);
- ◆ асабістыя (эмацыянальна-пачуццёвыя) адносіны вучняў да вынікаў праекта [96, с. 52—56].

Памятка па падрыхтоўцы даследчыцкага праекта

1. Выберы праблему даследавання, якая будзе адлюстравана ў тэме праекта, абгрунтуй яе актуальнасць (практычную значнасць).
2. Вызначы галоўную мэту (гіпотэзу) і паэтапныя задачы даследавання, якія звязаны з тымі палажэннямі, якія трэба будзе абараняць.
3. Складзі план правядзення даследавання з размеркаваннем абавязкаў удзельнікаў праекта і тэрмінаў выканання заданняў.
4. Ахарактарызуй ступень вывучанасці праблемы шляхам збору і аналізу дадзеных крыніц і літаратуры, у якіх адлюстравана тэма даследавання.
5. Прадумай метады даследавання, звязаныя са зборам неабходнай інфармацыі, яе сістэматызацыяй, абагульненнем і інтэрпрэтацыяй.
6. Падрыхтуй прэзентацыю праекта, у якой сцісла і цікава прадстаў асноўныя структурныя кампаненты з выкарыстаннем адпаведных графікаў, схем, табліц, дыяграм, ілюстрацый.
7. Сплануй парадак абароны праекта з улікам супастаўлення мэт, задач і вынікаў даследавання.

ГЛАВА 5

ВЫКАРЫСТАННЕ ТЭХНАЛОГІЙ ВЭБ 2.0 У НАВУЧАННІ ГІСТОРЫІ

Фарміраванне і развіццё інфармацыйнай інфраструктуры і інтэграцыя ў глабальнае інфармацыйнае грамадства сёння з'яўляюцца неабходнымі ўмовамі ўстойлівага развіцця дзяржавы. Менавіта таму інтэрнэт-тэхналогіі ўсё больш выкарыстоўваюцца ў адукацыйным працэсе ўстаноў сярэдняй адукацыі, становяцца яго неад'емнай часткай і з'яўляюцца адэкватным інструментам рэалізацыі канцэпцыі бесперапыннай адукацыі.

Спецыфіка гістарычных дысцыплін патрабуе ад вучняў умення працаваць з інфармацыяй і рознага роду крыніцамі. Гісторыя ўтрымлівае вялікую колькасць дат, фактаў, персаналій, паняццяў. Аднак у сучасным свеце іх дакладнае веданне адыходзіць на другі план, бо існуюць тэхнічныя сховішчы інфармацыі (камп'ютарныя базы дадзеных, інтэрнэт), якія хутка выдаюць неабходную інфармацыю. У сувязі з гэтым на першым плане — неабходнасць навучыць вучняў ёй карыстацца. Прычым не проста пошук і пераказванне інфармацыі, а тое, як яе прааналізаваць, асэнсаваць, крытычна выкарыстаць і па магчымасці стварыць новы прадукт.

Сучасныя тэхналогіі могуць дапамагчы зрабіць працэс атрымання ведаў больш эфектыўным. У стагоддзе інтэрнэту, мабільных тэлефонаў і іншых гаджэтаў задача настаўніка — даць навучэнцам інструменты, якія дазваляць налазіць самастойнае навучанне. Гэтыя прылады павінны быць зразумелымі і цікавымі дзецям. Да іх адносяцца электронная пошта, інтэрнэт, сацыяльныя сеткі. На дадзены момант існуе вялікая колькасць разнастайных адукацыйных інтэрнэт-рэсурсаў, з дапамогай якіх можна не толькі адпраўляць дамашнія заданні, але і выконваць іх, кантактуючы з настаўнікамі, чытаць лекцыі, весці ўлік і кантроль выкананых работ, мець зносіны з бацькамі.

Сучасныя тэхналогіі дазваляюць вучням быць больш актыўнымі ўдзельнікамі адукацыйнага працэсу, а педагогам — ствараць новыя метады, мадэлі навучання і выхавання. Напрыклад, навучанне становіцца больш дынамічным з выкарыстаннем лічбавых вучэбных матэрыялаў, калі вучань можа скарыстацца спасылкамі на адпаведныя рэсурсы або знайсці адказы на пытанні, фарміраваць сваю пазіцыю, а потым адстойваць яе.

Сучасныя тэхналагічныя сродкі спрашчаюць сістэматызацыю і падборку індывідуальных заданняў, дапамагаюць адсачыць актыўнасць удзелу ў абмеркаванні і інш. Магчымасць сучасных тэхналагічных сродкаў візуалізаваць скла-

даны для ўспрымання і разумення навучальны матэрыял скарачае выдаткі сіл і часу педагога на тлумачэнне.

Каштоўнасць адукацыйнага працэсу павышаецца, калі інфармацыя ў вучэбных дапаможніках можа хутка аднаўляцца і дапаўняцца, у тым ліку самімі вучнямі. Сучасныя тэхналогіі пашыраюць магчымасці камунікацыі і ствараюць больш прадуктыўнае асяроддзе навучання. Вучні, аб'ядноўваючыся ў групы ў сетцы інтэрнэт, здольны мяняцца інфармацыяй, працаваць разам над групавымі праектамі і ўзаемадзейнічаць з педагогам.

Валодаць лічбавай адукаванасцю — не азначае валоданне пэўнымі тэхналагічнымі навыкамі. Сёння гэта больш глыбокае разуменне лічбавага асяроддзя, якое забяспечвае інтуітыўную адаптацыю вучня да новага кантэксту і сумеснае стварэнне кантэнту з аднакласнікамі. Работа над прэзентацыямі, навучанне пошуку надзейных і дакладных крыніц у сетцы інтэрнэт, падтрымка належнага анлайн-этыкету і г. д. — жыццёвыя навыкі, якія навучэнцы здольны атрымаць у адукацыйным працэсе і выкарыстоўваць на працягу ўсяго жыцця.

У сучасную эпоху інфарматызацыі і камп'ютарызацыі інавацыйнымі формамі арганізацыі пазнавальнай і вучэбнай дзейнасці вучняў выступаюць шматлікія інтэрнэт-рэсурсы, у тым ліку створаныя на аснове тэхналогіі Вэб 2.0. Тэрмін «Вэб 2.0» з'явіўся ў верасні 2005 г. і абазначае другое пакаленне сеткавых сэрвісаў. Яго аўтарам прынята лічыць кіраўніка выдавецкай кампаніі O'Reilly Media і прыхільніка руху за свабоднае праграмае забеспячэнне Ціма О'Рэйлі. У артыкуле «What Is Web 2.0?» Цім О'Рэйлі вызначыў Вэб 2.0 як методыку праектавання сістэм, што шляхам уліку сеткавых узаемадзеянняў становяцца тым лепш, чым больш людзей імі карыстаюцца [89].

У адрозненне ад першага пакалення сэрвісаў Вэб 2.0 дазваляюць быць не толькі карыстальнікамі адукацыйнага кантэнту, але і яго аўтарамі, актыўнымі стваральнікамі. З гэтага пункту гледжання тэхналогіі Вэб 2.0 валодаюць велізарным патэнцыялам у арганізацыі работы вучняў пры навучанні гісторыі. Дзякуючы такім характарыстыкам, як прастата выкарыстання, аператыўны доступ да інфармацыі, эфектыўнасць арганізацыі інфармацыйнай прасторы, інтэрактыўнасць, мультымедычнасць, надзейнасць і бяспека, яны, з аднаго боку, даюць магчымасць выбіраць аптымальны спосаб і тэмп засваення вучэбнага матэрыялу, з другога — спрашчаюць працэс стварэння ўласных матэрыялаў і іх публікацыі ў сетцы.

Сучасныя сеткавыя сэрвісы адкрываюць перад удзельнікамі адукацыйнага працэсу магчымасць ствараць навучальныя сітуацыі, у якіх вучні могуць асвойваць і адпрацоўваць кампетэнцыі, неабходныя ў XXI ст.:

- ♦ інфармацыйная адукаванасць — уменне шукаць інфармацыю, параўноўваць розныя крыніцы, распазнаваць патрэбную інфармацыю;
- ♦ медыйная адукаванасць — здольнасць распазнаваць і выкарыстоўваць розныя тыпы медыярэсурсаў;
- ♦ адукаванасць у сферы інфармацыйна-камунікатыўных тэхналогіяў;

- ♦ арганізацыйная адукаванасць — здольнасць планаваць уласны час і час сваёй групы; разуменне ўзаемасувязей, якія існуюць паміж людзьмі, групамі, арганізацыямі;
- ♦ камунікатыўная адукаванасць і супрацоўніцтва — навыкі эфектыўных зносін і супрацоўніцтва;
- ♦ прадуктыўная адукаванасць — здольнасць да стварэння якасных прадуктаў, выкарыстання адэкватных сродкаў, планаванне (навыкі для жыцця і кар’еры) [1].

Адзінай класіфікацыі сэрвісаў Вэб 2.0 не існуе. Гэта тлумачыцца тым, што іх колькасць пастаянна расце, з’яўляюцца новыя сэрвісы з новымі магчымасцямі, а некаторыя прыпыняюць сваё існаванне.

Мал. 104. Сэрвісы Вэб 2.0

Вучэбную дзейнасць з выкарыстаннем сэрвісаў Вэб 2.0 можна пабудаваць па наступных накірунках:

- **работа з інфармацыяй:**

- ♦ аналіз і інтэрпрэтацыя дадзеных (іх збор з розных рэсурсаў, апрацоўка, фармуляванне высноў);
- ♦ сумесны пошук і захоўванне інфармацыі (вызначэнне сферы і анатацыя пошуку, класіфікацыя знойдзенай інфармацыі);

- ◆ сумеснае выкарыстанне дадзеных (работа з агульнымі для групы карыстальнікаў мультымедычнымі матэрыяламі);
- ◆ работа па нападзенні рэсурсу кантэнтам (сумеснае напісанне і рэдагаванне інфармацыі; работа з матэрыяламі);
- ◆ змястоўнае развіццё рэсурсу (каменціраванне, пашырэнне і дапаўненне інфармацыі, яе канкрэтызацыя);
- **засваенне норм сеткавых зносін і супрацоўніцтва:**
- ◆ засваенне норм супрацоўніцтва (адкрытасць, абмен інфармацыяй, работа ў розных камандах, гнуткасць, узаемадапамога, уменне прымаць на сябе частку адказнасці за сумесную работу і шанаваць асабісты ўнёсак кожнага члена каманды і інш.);
- ◆ уменне эфектыўна мець зносіны (выразна фармуляваць думкі і ідэі; выкарыстоўваць камунікацыю ў розных мэтах (інфармаванне, указанні, матывацыя, перакананне), прытрымлівацца сеткавага этыкету);
- **фарміраванне карыстальніцкай культуры:**
- ◆ уменне апрацоўваць і прадстаўляць інфармацыю ў лічбавым фармаце;
- ◆ уменне хутка арыентавацца ў інтэрфейсе сэрвісаў;
- ◆ уменне ацэньваць дакладнасць інфармацыі;
- ◆ захаванне аўтарскіх правоў пры прадстаўленні інфармацыі;
- ◆ уменне выбіраць сэрвіс для вырашэння пастаўленай задачы;
- **аналіз адукацыйнага працэсу:**
- ◆ вызначэнне мэт дзейнасці;
- ◆ планаванне працы;
- ◆ абдумванне стратэгіі выканання задання;
- ◆ выкананне задання эфектыўным спосабам;
- ◆ ацэньванне прадуктаў дзейнасці, ведаў [68].

Адно з базавых уменняў падчас работы ў інтэрнэце — уменне карыстацца рознымі пошукавымі сістэмамі, у тым ліку іншамоўнага і беларускага сегмента сусветнай сеткі.

Прыклад пошукавай работы вучняў у інтэрнэце:

- З дапамогай любой вядомай пошукавай сістэмы выявіце асноўныя масівы інфармацыйных рэсурсаў па тэме «Французская рэвалюцыя XVIII ст.». Адкажыце на пытанні: «Які з сайтаў з'яўляецца найбольш інфарматыўным?», «Якія дакументы і матэрыялы ён утрымлівае?», «Звесткі аб якіх грамадскіх дзеяхах Францыі змешчаны на гэтых сайтах?», «Што вы ведаеце пра гэтых людзей?».
- Параўнайце звесткі са знойдзеных вамі сайтаў. Як вы думаеце, чаму інфармацыя ў іх адрозніваецца?
- Выкарыстоўваючы матэрыялы сайтаў, складзіце храналогію змен у сферы культуры па кірунках. Звядзіце іх у агульную табліцу.
- Стварыце віртуальную экспазіцыю аб развіцці архітэктуры, мастацтва, адукацыі, навукі.

Заданні на пошук пэўнай інфармацыі (статыстычных дадзеных, дакументаў, ілюстрацый, фактаў і г. д.) могуць быць наступнымі:

• З дапамогай любой вядомай вам пошукавай сістэмы падбярыце інфармацыйныя рэсурсы па пэўнай праблеме, прааналізуйце іх змест, дайце ацэнку ім і высновам, да якіх прыйшоў аўтар. Параўнайце ацэнкі і высновы розных аўтараў. Як вы лічыце, хто з іх аб'ектыўна раскрывае падзеі? Аргументуйце свой пункт гледжання.

• З дапамогай «пошуку па малюнку» падбярыце ілюстрацыі па пэўнай тэме, прааналізуйце змест, ацаніце манеру напісання. Якім чынам у творах праявіліся асноўныя тэндэнцыі ў мастацтве? Як на твор паўплывала ідэалагічная/палітычная сітуацыя ў краіне? Выкажыце меркаванне, чаму паўстаў гэты твор. Якім чынам ён адлюстроўвае пэўны перыяд/эпоху ў развіцці грамадства?

Лічбавыя інструменты дазваляюць педагогу рэалізаваць новыя мадэлі арганізацыі адукацыйнага працэсу, напрыклад, «перакулены клас», з дапамогай якой настаўнік спачатку дае вучням магчымасць самастойна вывучыць новы матэрыял дома, а потым на ўроку арганізуе яго практычнае замацаванне.

Увогуле выкарыстанне сэрвісаў Вэб 2.0 у адукацыйным працэсе можна ўявіць наступным чынам:

I. Падрыхтоўка да заняткаў:

- ◆ планаванне вучэбных заняткаў (напрыклад, MindMeister);
- ◆ пошук вучэбных і дыдактычных матэрыялаў (пошукавыя сістэмы, электронныя энцыклапедыі, сэрвісы закладак);
- ◆ падрыхтоўка вучэбных матэрыялаў (GoogleDocs, OneDrive);
- ◆ захаванне вучэбных, дыдактычных матэрыялаў (GoogleДыск, DropBox);
- ◆ распаўсюджванне вучэбных матэрыялаў (GoogleDocs, Slideshare, YouTube).

II. Навучанне:

- ◆ правядзенне вучэбных заняткаў і пазакласная дзейнасць (відэаматэрыялы, прэзентацыі, відэаканферэнцыі);
- ◆ арганізацыя сумеснай работы вучняў (сацыяльныя сеткі, GoogleDocs);
- ◆ пазакласная работа вучняў (блогасэрвісы, сацыяльныя сеткі, мікраблогі);
- ◆ інфармацыйнае забеспячэнне адукацыйнага працэсу (планаванне мерапрыемстваў з дапамогай групавога календара Google Calendar, камунікацыя праз Google Talk, Skype, Viber і аналагічныя сэрвісы).

III. Ацэнка і кантроль ведаў:

- ◆ падрыхтоўка і правядзенне кантрольных мерапрыемстваў (групавы календар, блогі, інструменты сумеснай работы);
- ◆ сэрвісы тэсціравання (QuizMaker).

Існуе вялікая колькасць сэрвісаў Вэб 2.0, з дапамогай якіх настаўнік можа стварыць дыдактычныя матэрыялы. Але заўсёды трэба памятаць: вэб-сэрвісы з'яўляюцца і знікаюць з-за дынамічнасці развіцця ІТ-галіны і можа так здарыцца, што тыя прадукты, якія былі створаны тры гады назад, сёння ўжо не існуюць.

Далей прыведзены прыклады арганізацыі работы навучэнцаў з лічбавымі інструментамі на ўроках гісторыі Беларусі.

Прыклады заданняў на пошук інфармацыі ў сетцы інтэрнэт:

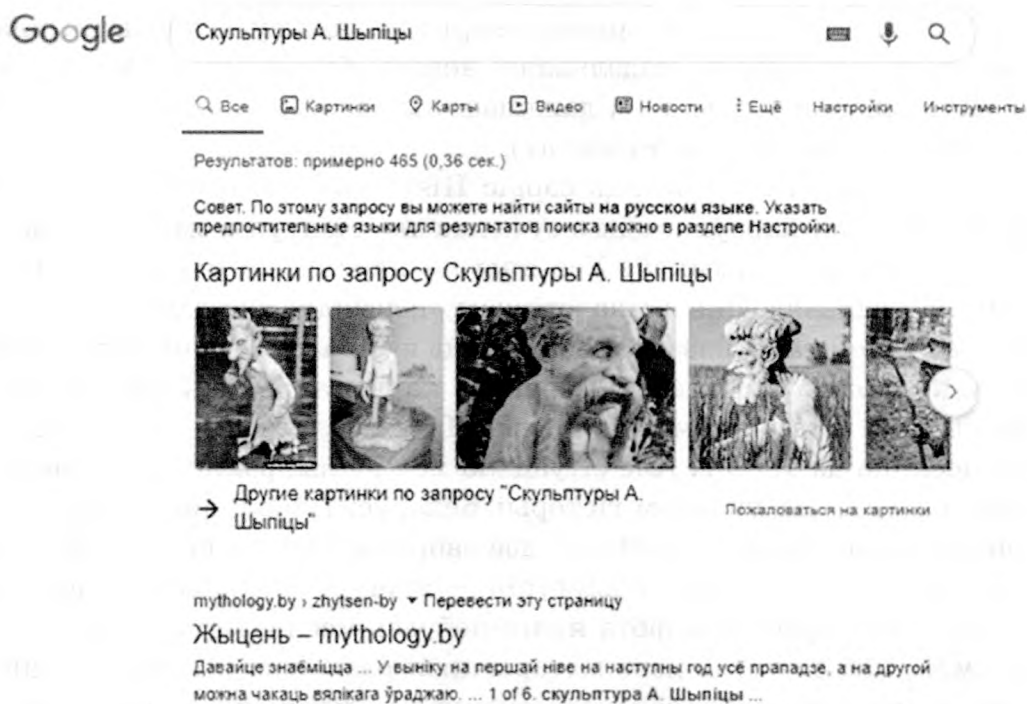
Каб адказаць на пытанне «Які міфалагічны персанаж прадстаўлены кожнай са скульптур?» (падчас вывучэння тэмы «Рэлігійныя ўяўленні і духоўная культура»), вучні 10-га класа павінны прачытаць подпіс да ілюстрацый і ажыццявіць пошук пры дапамозе пошукавых сістэм (Google, Yandex) па ключавых словах: Жэўжык, Злыдзень, Еўніка, скульптар А. Шыпіца і г. д (мал. 105) [30, с. 37].

Падчас пошуку можа атрымацца варыянт, як на мал. 106.

Першая са спасылак прывядзе на сайт «Міфалогія Беларусі» (<http://mythology.by/>), дзе ёсць інфармацыя аб гэтых скульптурах і праекце mythology.by.

Мал. 105. Скульптуры Жэўжыка, Злыдня і Еўніка, створаныя паводле ілюстрацый сучаснага беларускага графіка В. Славука. Скульптар А. Шыпіца

Мал. 106. Вынікі пошуку праз браўзер Google.com

5.1. ГЕАІНФАРМАЦЫЙНЫЯ СЭРВІСЫ

Візуалізаваць сусветную гісторыю і гісторыю Беларусі можна пры дапамозе геаінфармацыйных сэрвісаў, такіх як Google Maps, Tour Builder, MyHistro і інш.

Варыянты заданняў з выкарыстаннем сэрвісу **Google Maps** падчас вывучэння гісторыі могуць быць наступныя: правядзенне віртуальных падарожжаў па горадзе (вуліцы, краіне і ўсім свеце); стварэнне карт вандровак гістарычных дзеячаў і славетасцей, турыстычных маршрутаў, маршрутаў ваенных паходаў; нанясенне метак па шляху вялікіх палкаводцаў, першаадкрывальнікаў і інш.

Прыклад заданняў з выкарыстаннем геаінфармацыйных сэрвісаў:

Падчас вывучэння тэмы «Літаратура і мастацтва ў першай палове XIX ст.» (гісторыя Беларусі, 8 клас) настаўнік можа прапанаваць праектную работу «А. Міцкевіч на гістарычнай карце». Навучэнцам трэба скласці інтэрактыўную карту з пазначэннямі месцаў, дзе знаходзяцца помнікі Адаму Міцкевічу. Зрабіць гэта атрымаецца пры дапамозе геаінфармацыйных сэрвісаў (напрыклад, Google Maps). Да кожнай меткі павінны дадаць фота і кароткія звесткі пра помнік.

Падобнага кшталту будзе заданне па творчасці Напалеона Орды: «Стварыце карту “Вандроўкі Напалеона Орды”, пазначыўшы на ёй месцы, якія мастак паказаў на паперы, дапоўніце яе малюнкамі Орды і выявамі сучаснага выгляду гэтых мясцін. Падчас гэтай работы мэтазгодна выкарыстоўваць геаінфармацыйныя сэрвісы».

Ушанаванне памяці аб гістарычных асобах і дзеячах культуры Беларусі

Google Maps выступаюць як крыніца карт і малюнкаў мясцовасці, платформа для крэатыўнай дзейнасці па мадэляванні новага аблічча мясцовасцей з нанясеннем уласных малюнкаў будынкаў, ландшафтных аб’ектаў, платформа для правядзення сеткавых праектаў (вэб-квэстаў).

Дадаткова можна выкарыстаць сэрвіс **Historypin**, які дапамагае «прайсці» па вуліцах мінулага, параўнаць іх з сучаснасцю. Асноўны змест гэтага сайта — больш за 50 тыс. фотаздымкаў. Усе яны пазначаны на карце, прывязаны да пэўнага месца і адпавядаюць храналагічнаму перыяду. Каб даведацца, як выглядаў Мінск 70 гадоў таму назад, трэба ўвесці яго назву ў пошукавы радок і пазначыць год. Карта аўтаматычна перанясе карыстальніка ў патрэбнае месца і прадставіць фота з кароткім апісаннем. На жаль, самыя раннія фотаздымкі Мінска адносяцца да 1936 г. Але сітуацыю можна выправіць, калі выкарыстоўваць сэрвіс разам з вывучэннем гісторыі Беларусі і папаўняць яго.

На сэрвісе існуе раздзел праектаў, дзе сабраны здымкі па рознай тэматыцы, напрыклад, «Старыя трамваі». Historypin — яшчэ і мабільны дадатак, даступны для iOS і Android. Зрабіўшы фота якога-небудзь месца, можна накласці на яго стары здымак, каб злучыць дзве гістарычныя рэальнасці. Гэта цікавая магчымасць для правядзення віртуальных экскурсій, напрыклад, па палацава-замкавых комплексах Беларусі.

Вучням будзе цікава параўнаць фотаздымкі мінулага стагоддзя з сучаснымі. Гэту работу карысна правесці з дапамогай сэрвісу Historypin (www.historypin.org), дзе можна размясціць фота мінулых часоў: «Прасачыце змены ў вонкавым выглядзе палаца ў Косава, касцёла Святых Сымона і Алены ў Мінску, будынка мужчынскай гімназіі ў Гомелі».

5.2. СЭРВІСЫ ДЛЯ СТВАРЭННЯ І ПУБЛІКАЦЫІ ПРЭЗЕНТАЦЫЙ

Сэрвісы для стварэння прэзентацый могуць выкарыстоўвацца: як крыніца вучэбных матэрыялаў па вучэбных прадметах; публікацыя, захоўванне, каменціраванне творчых фотаработ і малюнкаў вучняў; сродак для сумеснай вучэбнай дзейнасці вучняў з некалькіх школ або гарадоў (стварэнне галерэі).

Slideshare (www.slideshare.net) — сэрвіс, які дае магчымасць размяшчаць прэзентацыі PowerPoint у фармаце Flash, захоўваць свае прэзентацыі і выкарыстоўваць створаныя іншымі карыстальнікамі, знаходзіць аднадумцаў, каменціраваць і абменьвацца ведамі. Таксама сэрвіс Slideshare дазваляе самастойна ствараць і напаяць сетку навучальным зместам.

Сэрвіс *Prezi* (www.prezi.com) — софт для стварэння флэш-прэзентацый. Яго асаблівасць — паслайдавыя пераходы. Уся прэзентацыя робіцца на адзіным палатне. У Prezi ёсць мноства тэмплейтаў з гатовымі візуальнымі метафарамі для прэзентацый альбо можна стварыць візуальную схему самастойна. Гэта інструмент, хутчэй, для ўражваючых прэзентацый для выступлення. Ёсць бясплатны варыянт, але ён абмежаваны публічнасцю ўсіх прэзентацый і дыскавай прасторай.

Calaméo (www.ru.calameo.com) — сэрвіс для імгненнай публікацыі інтэрактыўных часопісаў, брашур, каталогаў, справаздач, прэзентацый і г. д. (усё ствараецца з ужо гатовага файла фармату PDF). Таксама Calaméo выкарыстоўваецца для перапрацоўкі і сістэматызацыі інфармацыі і як сродак публікацыі творчых і праектных работ вучняў, навучальных матэрыялаў.

Прэзентацыі можна ствараць і ў бясплатным воблачным офісе GoogleДыск (*GoogleDrive*). Адрозненне ад прэзентацыі ў Power Point толькі ў рабоце анлайн і з крыху перайначаным і ледзь зрэзаным інтэрфейсам. Але GoogleПрэзентацыя падтрымлівае калектыўнае рэдагаванне.

Haiku Deck (www.haikudeck.com) — сэрвіс, мэта якога — спрасціць стварэнне прэзентацыі і наогул сам змест слайдаў. Асноўная ідэя — мінімальна колькасць інфармацыі на слайдзе. Адна ідэя на слайд і адзін сродак візуалізацыі (малюнак, дыяграма або схема) у яе падтрымку. З дапамогай Haiku Deck надзвычай проста рабіць слайды для выступлення і нескладаныя прэзентацыі, у якіх не змяшчаецца вялікая колькасць інфармацыі, што вельмі падыходзіць да вывучэння пытанняў культуры, дзе лепш змясціць больш візуальнага матэрыялу, чым тэксту. Інтэрфейс сэрвісу максімальна інтуітыўны, ёсць якасныя шаблоны для афармлення.

Правілы стварэння прэзентацыі

1. Прэзентацыя павінна быць кароткай.
2. Прэзентацыя павінна быць нагляднай. Не выкарыстоўвайце стандартныя тэмы і анімацыю пераходаў са з'яўленнямі. Гэта дызайнерскія празмернасці, на якія ўсе ўжо нагледзеліся.
3. Прэзентацыя не павінна быць перагружанай.

5.3. СЭРВІСЫ ДЛЯ СТВАРЭННЯ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ, СХЕМ, ДЫЯГРАМ

Інтэрнэт-тэхналогіі валодаюць вялізным адукацыйным патэнцыялам: адбываецца актыўнае ўцягванне вучняў у працэс навучання, фарміруюцца ўменні абагульняць, аналізаваць, сістэматызаваць інфармацыю па тэме, знаходзіць яе ў розных крыніцах, працаваць у групе, чуць і разумець сябра, адстойваць уласны пункт гледжання.

Актуальнымі інструментамі для стварэння ментальных карт, схем на цяперашні час з'яўляюцца Bubbl.us, Cacoо, Popplet, Mindomo і інш. Імі можна карыстацца нават без вопыту. Калі спатрэбяцца больш складаныя функцыі, варта звярнуць увагу на платныя сэрвісы: Lucidchart, Mind42, MindMeister, SpiderScribe і Stormboard [66, с. 51—52].

Ментальная карта	Coggle	Mindmeister	MindMup	SmartDraw	Draw.io	Lucidchart
Cacoо					ChartGo	goalton.com
Creately					Flowchart Maker	Diagramming
Mindmap42	XMind	Bubbl	WiseMapping	Vecta	Chartgizmo	Mind Mapping

Мал. 107. Сэрвісы для стварэння ментальных карт, схем, дыяграм

Сэрвіс *Bubbl* (www.bubbl.us) можна выкарыстоўваць для складання разнастайных схем. На ім бясплатна захоўваюцца тры карты памяці, але колькасць іх скрыншотаў неабмежавана.

Сэрвіс *Mindomo* (hwww.mindomo.com) прызначаны для сумеснай работы па стварэнні ментальных карт.

Casoo (www.casoo.com) выкарыстоўваецца для распрацоўкі дыяграм, схем, плакатаў з дапамогай вэб-браўзера, пры гэтым некалькі карыстальнікаў могуць адначасова рабіць адну дыяграму. З дапамогай *Casoo* ствараюцца карты сайтаў, карты памяці, арганізацыйныя дыяграмы і г. д.

Mindmeister (www.mindmeister.com) пазіцыянуе сябе як інструмент для стварэння ментальных карт і мазгавых штурмаў. Сэрвіс *Mindmeister* дазваляе ствараць новыя «вузлы» і сувязі паміж імі, прымацоўваць да вузлоў гіперспасылкі, дакументы, звязваць розныя элементы карты і групуваць іх.

Mindmeister забяспечвае адначасовы доступ да карты некалькім навучэнцам, асабліва калі яны працуюць над групавым праектам, у якім задзейнічана некалькі чалавек. Гэта дазваляе не толькі ўносіць праўкі, але і больш эфектыўна генерыраваць новыя ідэі па праекце. У карыстальнікаў платнай версіі ёсць магчымасць прымацоўваць спасылкі, малюнкi, працаваць з праграмай афлайн.

Карты *MindMeister* можна рабіць даступнымі ўсім карыстальнікам для чытання і рэдагавання, экспартаваць іх у некалькіх фарматах (відэаролік аб магчымасцях *MindMeister* «Агляд сэрвісу mindmeister.com» змешчаны па спасылцы www.vimeo.com/44450687).

Акрамя інтэрнэт-сэрвісаў, існуе бясплатная праграма для стварэння ментальных карт *Xmind* (www.xmind.net). Прынцып работы ў ёй такі ж, як і з сэрвісам *MindMeister*. Адрозненне ў тым, што *Xmind* усталёўваецца на ПК і не патрабуе доступу ў інтэрнэт.

5.4. СЭРВІСЫ ДЛЯ СТВАРЭННЯ КОМІКСАЎ

Пры падрыхтоўцы коміксаў можна выкарыстоўваць спецыяльныя праграмы: *Vyond* (www.vyond.com), *Makebeliefs-comix* (www.makebeliefscomix.com), *Wittycomics* (www.wittycomics.com), *Pixton* (www.edu.pixton.com), а таксама мабільныя праграмы ў краме дадаткаў *Google Play* [67, с. 98—100].

Табліца 34

Сэрвісы для стварэння коміксаў

Назва сэрвісу	Спасылка	Апісанне
Vyond	www.vyond.com/	Дазваляе зрабіць практычна сапраўдны фільм. Ёсць магчымасць мяняць фон і герояў, а пры жаданні дадаць у сцэнарый сваіх. Створаны малюнак можна агучыць
Stripcreator	www.stripcreator.com	Гэты сэрвіс не дае занадта вялікіх магчымасцей, але персанажы коміксаў сімпатычныя і падабаюцца падлеткам. Даданне тэкстаў і рэдагаванне вельмі простыя

Назва сэрвісу	Спасылка	Апісанне
PowToon	www.powtoon.com	Дазваляе ствараць анімраваныя прэзентацыі і ролікі, у тым ліку і комікс. Пасля рэгістрацыі на сайце адкрываецца доступ да калекцыі шаблонаў для фону, персанажаў і гукавых эфектаў

5.5. СЭРВІСЫ ДЛЯ СТВАРЭННЯ «ВОБЛАКА СЛОЎ»

«Воблака слоў» — візуальнае прадстаўленне спіса катэгорый тэгаў альбо пазначак, ярлыкоў, ключавых слоў і інш. Пры дапамозе сэрвісаў для яго стварэння вучні могуць вылучаць найбольш важныя словы ў тэкстах, гістарычных дакументах для далейшага запамінання або аналізу, выкарыстоўваць атрыманыя «воблакі слоў» у якасці асновы (плана) аповеду або прэзентацыі.

Мал. 108. Сэрвісы для стварэння «воблака слоў»

Сэрвіс *Wordle* (www.wordle.net) дазваляе згенераваць «воблака слоў» з тэксту, які вы прадставілі. Вынік магчыма надрукаваць, захаваць у публічнай галерэі сайта альбо «сфатаграфавачь» пры дапамозе функцыі PrintScreen. Напрыклад, вучням прапаноўваецца вылучыць паняцці, якія адносяцца да тэм «Рэлігія старажытных беларусаў» і «Полацкае княства ў IX—XIII стст.».

Вэб-сэрвіс *WordArt* (www.wordart.com) дазваляе стварыць «воблака слоў» з тэксту, узятага з названага URL (адраса вэб-старонкі) або набранага (скапіра-

ванага) карыстальнікам. Можна надаць «воблаку» пэўную форму, змяніць кірунак тэксту, выбраць шрыфт і колер (Дадатак 4).

Сэрвіс *WordItOut* (www.worditout.com) робіць «воблака» з тэксту, які набірае (капіруе) карыстальнік. Колер фону, тэксту і памер слоў лёгка змяняецца.

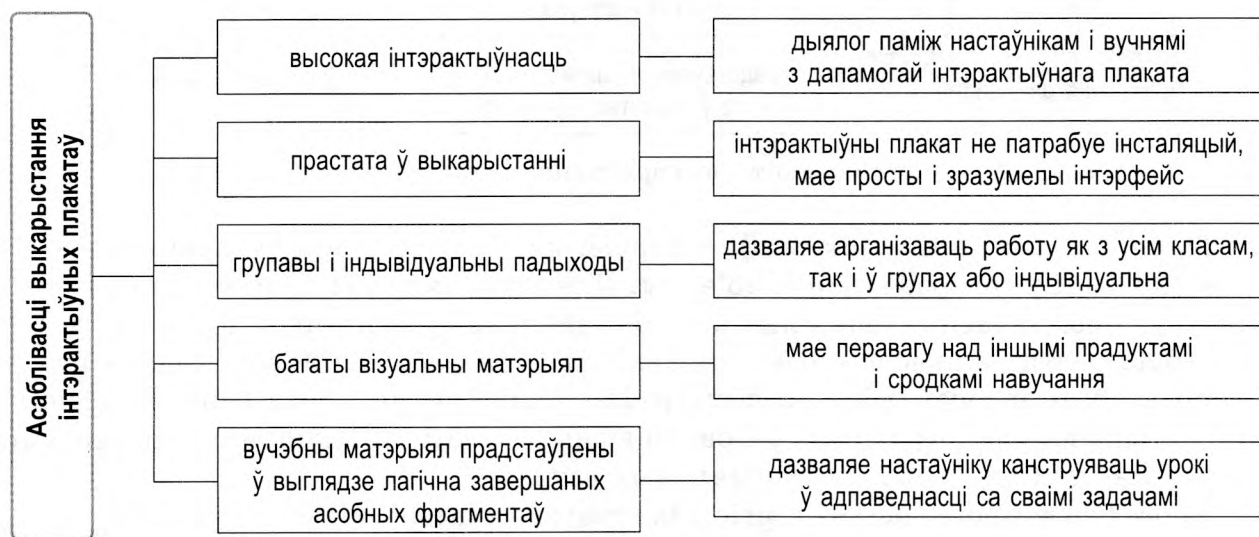
Пры дапамозе сэрвісу *Tagxedo* (www.tagxedo.com) можна прадставіць «воблака слоў» у выглядзе, напрыклад, птушкі, сэрца, карты і г. д. Ёсць магчымасць змены колеру, памеру, формы, фону і адлегласці паміж словамі.

5.6. СЭРВІСЫ ДЛЯ СТВАРЭННЯ ІНТЭРАКТЫЎНЫХ ПЛАКАТАЎ

Плакат — наглядны малюнак, які можа быць выкарыстаны ў самых розных мэтах: рэклама, агітацыя, навучанне і інш. Асноўная мэта стварэння плаката — не проста размяшчэнне на ім нейкіх звестак, а павышэнне нагляднасці інфармацыі і эфектыўнасці працэсу навучання. Пад *інтэрактыўнасцю* разумеюць здольнасць інфармацыйна-камунікацыйнай сістэмы актыўна і разнастайна рэагаваць на дзеянні карыстальніка.

Такім чынам, інтэрактыўны плакат мае дадатковыя ўласцівасці, якія даюць зваротную сувязь з карыстальнікам: ад яго дзеянняў змяняецца спосаб прадстаўлення звестак.

Інтэрактыўнасць плакатаў забяспечваецца шляхам выкарыстання розных элементаў: спасылка, кнопак пераходу, абласцей тэкставага або лічбавага ўводу і г. д. Такія плакаты змяшчаюць значна больш вучэбнага матэрыялу, чым звычайныя, і падаюць яго ў больш нагляднай і дзейснай форме.

Мал. 109. Перавагі інтэрактыўных плакатаў

У працэсе навучання інтэрактыўны плакат дазваляе дасягнуць двух вельмі важных вынікаў:

- ◆ за кошт выкарыстання інтэрактыўных элементаў уцягнуць вучня ў працэс атрымання ведаў;
- ◆ за кошт выкарыстання розных мультымедыйных і 3D-аб'ектаў дамагчыся максімальнай нагляднасці інфармацыі.

Алгарытм стварэння інтэрактыўнага плаката настаўнікам

1. Вызначыць, якім чынам забяспечыць доступ да рэсурсу вучням. Можна выкарыстаць сайт, блог, вікі-старонку, размясціць спасылку на ўласнай старонцы ў сацыяльнай сетцы або разаслаць электроннай поштай і г. д.
2. Выбраць тэму, спланаваць змест.
3. Падабраць якасныя крыніцы інфармацыі па абранай тэме — надзейныя сайты, на якіх публікуюцца правяраныя матэрыялы па тэме, выкладзеныя зразумелай і адпаведнай узросту мовай, без рэкламных спасылак на розныя непатрэбныя або шкодныя рэсурсы.
4. Выбраць сэрвіс для рэалізацыі запланаванага.
5. Падабраць у сетцы, не забываючыся на аўтарскае права, або стварыць самастойна мультымедыйны кантэнт плаката: ілюстрацыі, відэа, гук (магчымасці іх выкарыстання залежаць ад абранага сэрвісу).

Мал. 110. Схема «Варыянты выкарыстання інтэрактыўных плакатаў»

Thinglink (www.thinglink.com) — сэрвіс, які дазваляе пераўтвараць статычныя карцінкі ў інтэрактыўныя аб'екты. Для кожнага аб'екта на малюнку пры жаданні прызначаецца спасылка на вэб-старонку, прэзентацыя, відэа і г. д.

Сэрвіс падтрымлівае магчымасць калектыўнай работы. Можна дадаць яго ў блог і зрабіць інтэрактыўнымі фатаграфіі, малюнкi, якія ўжо ёсць. Вядзецца статыстыка клікаў, пераходаў. Гатовымі выявамі з інтэрактыўнымі кампанентамі можна падзяліцца ў блогах, сацыяльных сетках.

Smore (www.smores.com) — сэрвіс для стварэння інтэрактыўных плакатаў, буклетаў, флаераў і г. д. Ён дазваляе змяшчаць на плакаце тэкст, назву, спасылку, відэа, гук, ілюстрацыю, фатаграфію. Можна выбраць дызайн, фон флаера, колер загаловка, шрыфт.

5.7. СЭРВІСЫ ДЛЯ СТВАРЭННЯ ТАЙМЛАЙНАЎ НА ўРОКАХ ГІСТОРЫ

Стужка часу (лінія часу, таймлайн) — часовая шкала, на якую ўхраналагічнай паслядоўнасці наносацца падзеі. Так атрымліваецца гісторыя іх развіцця. Стужкі часу ствараюцца не толькі пры дапамозе алоўка і крэйды, але і з дапамогай сэрвісаў Вэб 2.0. Яны становяцца інтэрактыўнымі і могуць суправаджацца тэкставымі каментарыямі, убудаванымі фатаграфіямі, відэаролікамі (з YouTube). Атрыманая стужка часу можна размясціць на старонку сайта або блога з дапамогай HTML-кода. Часта стужкі часу, якія створаны пры дапамозе сэрвісаў Вэб 2.0, называюць таймлайнамі.

Сэрвісы для стварэння таймлайнаў можна выкарыстоўваць на кожным уроку гісторыі пры вывучэнні гістарычнага аспекту якога-небудзь пытання, даследаванні часовых змен, вывучэнні жыцця і дзейнасці гістарычных дзеячаў і інш.

Варыянты выкарыстання таймлайнаў пры вывучэнні гісторыі:

1. Дамашняя работа: нанясце на стужку часу 5 найбольш значных, на ваш погляд, дат, згаданых у параграфу (для гэтага трэба выбраць параграф, у якім утрымліваецца 10 і больш дат). Затым у класе неабходна праверыць вывучаны матэрыял: вучні параўноўваюць свае стужкі часу і аргументуюць уласны выбар.

2. Індывідуальная работа. Вучні з пачатку навучальнага года заводзяць уласныя таймлайны, куды пасля кожнага ўрока заносаць вывучаныя даты. Калі іх колькасць набліжаецца да 100 (максімальная ў бясплатнай версіі), настаўнік можа прапанаваць заданне па адборы дат, каб засталася на таймлайне не больш за 50 (30) самых важных. Праз нейкі час заданне паўтараецца. Да канца года фарміруецца 100 найбольш важных дат вывучанага гістарычнага перыяду, якія даюцца не настаўнікам у загадным парадку, а свядома адбіраюцца вучнямі самастойна. Такім чынам фарміруецца разуменне значнасці падзеі ў рамках гістарычных працэсу, перыяду, эпохі.

3. Таймлайны можна выкарыстоўваць для супастаўлення падзей. У 6-м класе вывучаецца гісторыя сярэдніх вякоў. За гэты перыяд вучань наносіць на лінію часу каля 50 дат. Паралельна з сусветнай гісторыяй вывучаецца гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. Таймлайн дапаўняецца 50 датамі па гісторыі Беларусі. Такім чынам падзеі айчынай гісторыі арганічна суадносяцца з падзеямі сусветнай. Працэс можа быць арганізаваны ў 7—9-х класах.

4. Вучням прапановаецца з дапамогай стужкі часу выканаць традыцыйнае заданне: расставіць падзеі ў храналагічнай паслядоўнасці. Тут важнай з'яўляецца правільная паслядоўнасць падзей, а таймлайн дазволіць расставіць інтэрвалы паміж імі, што пакажа настаўніку, наколькі вучні засвоілі ўзаемаўплыў вывучаных працэсаў (гл. мал. 111).

5. Групавая работа. Бярэцца невялікі адрэзак часу, і кожны з вучняў наносіць на таймлайн падзеі, якія звязаны з палітыкай, навукай, літаратурай, мастацтвам, музыкай. Такое заданне дазваляе пераадольваць дыскрэtnы погляд на цячэнне часу (літаратура — адно, гісторыя — другое, музыка — трэцяе, і яны ў свядомасці не перасякаюцца).

6. Абагульняючае заданне. У канцы вучэбнага года навучэнцам прапановаецца разбіць назапашаныя на таймлайне за год даты на перыяды (з якімі яны знаёміліся на працягу года). Можна зрабіць процілеглым чынам: даць спіс дат і назвы перыядаў, якія трэба размясціць на таймлайне.

Сэрвісы для стварэння стужак часу

Назва сэрвісу і спасылка	Характарыстыка
StoryMap JS www.storymaps.arcgis.com	<p>Дазваляе ствараць стужкі часу з прывязкай да карт Google Maps. Просты і зразумелы. Хоць сэрвіс традыцыйна разглядаецца як інструмент для інтэрактыўных карт, але з яго дапамогай можна рабіць афішы або візуалізаваць біяграфію героя.</p> <p>Падтрымлівае фота, відэа, спасылкі. Вынік лёгка ўбудаваць на сайт або ў блог. Можна загрузіць карыстальніцкую карту, русіфікаваць кнопкі і адладзіць значкі для метак. Бясплатны</p>
Timetoast www.timetoast.com 	<p>Дазваляе ствараць класічную стужку часу, аб'ядноўваць падзеі часавым перыядам, мае два варыянты прадстаўлення хронік (гарызантальны і вертыкальны).</p> <p>Падтрымлівае фота, спасылкі.</p> <p>Атрыманы вынік можна ўбудаваць у старонку сайта або блога, падзяліцца па спасылцы ў сацсетках</p>
Sutori www.sutori.com 	<p>Таймлайн у сэрвісе не падобны да звыклых гарызантальных стужак часу. Падзеі нанізваюцца на вертыкальную вось, па якой чытач прасоўваецца зверху ўніз. Існуе магчымасць дадаваць розны кантэнт — тэкст, фота, відэа або аўдыё з апісаннем, а таксама цікавыя факты, апытанні, тэсты або абмеркаванні. Часавыя прамежкі наладжваюцца адвольна і залежаць ад таго, у якім месцы на вертыкальнай восі вы націснеце кнопку «плюс». Інструмент дазваляе апавадаць розныя медыягісторыі, але візуальна праект будзе заснаваны на храналогіі.</p> <p>Атрыманы вынік можна ўбудаваць у старонку сайта або блога, падзяліцца па спасылцы ў сацсетках, а таксама экспартаваць у фармаце PDF</p>

5.8. ІНТЭРАКТЫЎНЫЯ РАБОЧЫЯ АРКУШЫ Ў АДУКАЦЫЙНЫМ ПРАЦЭСЕ

Інтэрактыўным рабочым аркушам (далей — ІРА) прынята называць лічбавы сродак арганізацыі настаўнікам вучэбнай дзейнасці вучняў з дапамогай воблачных сэрвісаў і вэб-інструментаў.¹

Мэта работы з рабочым аркушам — не запамінанне або паўтор канкрэтнага вучэбнага матэрыялу, а авалоданне новым спосабам дзеяння. Гэтыя аркушы прызначаны для самастойнай работы вучняў на ўроку або дома.

¹ Интерактивные рабочие листы — для чего и для кого? Режим доступа : <https://sites.google.com/site/intelworksheets/>

Пажадана выкарыстанне электроннага варыянта аркуша, але пры неабходнасці яго можна раздрукаваць на паперы.

Інтэрактыўны аркуш, акрамя працоўнай часткі, заўсёды змяшчае назву/подпіс і кароткую інструкцыю для работы з ім. Канструкцыя разлічана на пераўтварэнне зыходнага матэрыялу, актыўную работу вучня з ім. Апошняя прадугледжвае свабоднае выкарыстанне любых крыніц інфармацыі (як папяровых, так і інтэрнэт-крыніц).

Да ІРА прад'яўляюцца наступныя дыдактычныя патрабаванні:

1. *Інтэрактыўны рабочы аркуш — самастойная дыдактычная адзінка.* Настаўніку трэба стварыць умовы для дасягнення адукацыйных мэт па пэўнай тэме. На ўсіх этапах навучання вучань павінен мець магчымасць не толькі самастойна вывучаць матэрыял, але і правяраць правільнасць сваіх дзеянняў, звяртацца пры неабходнасці да настаўніка.

ІРА — гэта яшчэ адзін спосаб арганізацыі самастойнай вучэбнай работы. Але ў той жа час ён можа спрыяць арганізацыі і правядзенню ацэньвання вучэбнай дзейнасці.

2. *Выразная структура.* ІРА павінен пачынацца з лаканічнай, але зразумелай інструкцыі. Далей настаўнік прадугледжвае магчымасць актыўнай работы вучня з кантэнтам: пошук, пераўтварэнне, стварэнне ўласнага тэксту (дадзеных), атрыманых у ходзе работы.

3. *Алгарытм вучэбных мэт і задач.* Паслядоўнасць дзеянняў вучняў падчас работы з ІРА павінна быць закладзена настаўнікам у прапанаваных мэтах і задачах. Задачы павінны быць зразумелымі, дасягальнымі і правяральнымі.

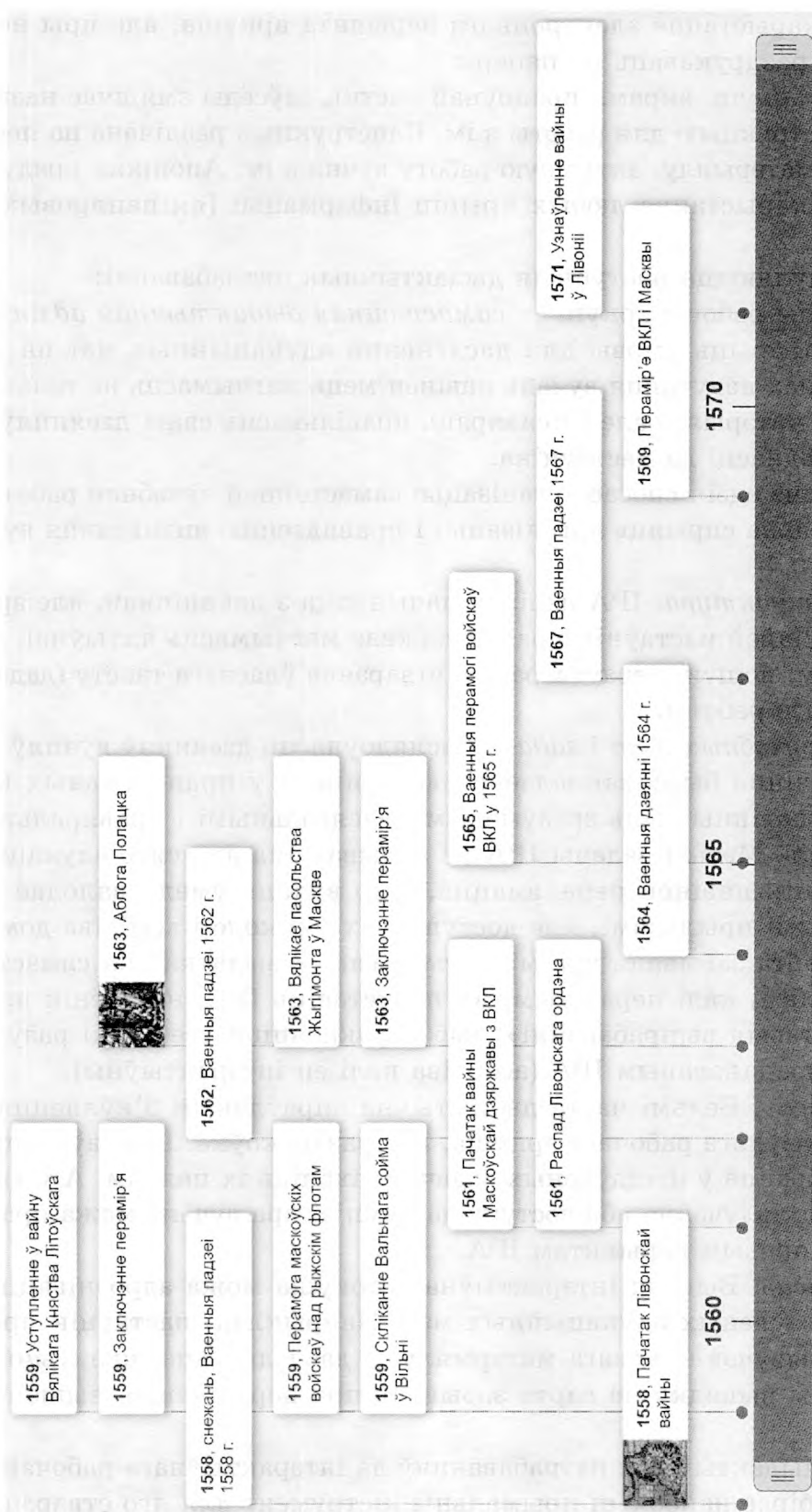
4. *Даступнасць.* Мэты і задачы ІРА не адрываюцца ад усяго адукацыйнага працэсу. Настаўнік павінен пераканацца, што вучань умела валодае прапанаванымі лічбавымі прыладамі, мае доступ да іх у школе і асабліва дома.

Прычым не варта забываць пра мінімум часавых выдаткаў на самастойную работу вучня. Добра, калі перад тым, як прадставіць ІРА, настаўнік правядзе свайго роду «тэставыя выпрабаванні», каб пераканацца: усе вучні разумеюць, як працаваць з прапанаваным ІРА (асабліва калі ён інтэрактыўны).

5. *Аўтаномнасць.* Вельмі часта дыдактычна апраўданым з'яўляецца тыражаванне інтэрактыўнага рабочага аркуша, яго раздрукоўка. Іх наяўнасць дапамагае лепш разабрацца ў пастаўленых задачах, ахапіць іх цалкам. А ў выпадку адсутнасці інтэрнэт-злучэння або доступу да камп'ютара вучань можа працаваць непасрэдна з папяровым варыянтам ІРА.

6. *Накіраванасць.* Выгляд інтэрактыўнага аркуша можа адрознівацца ў залежнасці ад пастаўленых адукацыйных мэт. Напрыклад, настаўнік прапануе не самастойнае вывучэнне новага матэрыялу, а даследаванне, практычную работу. Але ў гэтым выпадку не варта забываць пра пералічаныя вышэй патрабаванні да ІРА.

Зыходзячы з дыдактычных патрабаванняў да інтэрактыўнага рабочага аркуша настаўнік выбірае найбольш прымальны інструмент для яго стварэння.

Мал. 111. Частка таймлайна «Лівонская вайна», створанага ў сэрвісе Timetoast

Сэрвісы для стварэння інтэрактыўных рабочых аркушаў

<p>Wizer www.app.wizer.me</p>	<p>Уяўляе набор разнастайных лічбавых вучэбных заданняў, якія настаўнік можа прадставіць вучням. Дазваляе арганізаваць зваротную сувязь з вучнямі. Настаўнік сочыць за работай вучняў у электронным часопісе. Рэсурс не мае рускамоўнай версіі</p>
<p>Liveworksheets www.liveworksheets.com</p>	<p>Максімальна набліжаны да выгляду друкаванага рабочага аркуша. Можна выкарыстоўваць за аснову старыя рабочыя аркушы і сшыткі. Для стварэння ІРА настаўніку дазваляецца звяртацца да сваіх запісаў у тэкставым рэдактары Word, а таксама ў фармаце PDF або JPEG. Створаныя ў гэтым рэсурсе ІРА можна групаваць у інтэрактыўныя рабочыя кнігі. Для зваротнай сувязі з вучнямі дастаткова даць ім спасылку на ІРА або размясціць яго на сайце школы, у блогу настаўніка. Стварэнне класаў максімальна спрошчана. Рэсурс дазваляе раздаць вучням для доступу логіны і паролі. Рэсурс не мае рускамоўнай версіі і з'яўляецца дастаткова складаным для канструявання інтэрактыўных заданняў</p>
<p>Core www.coreapp.ai</p>	<p>Анлайн-платформа для канструявання вучэбных матэрыялаў і праверкі ведаў са зваротнай сувяззю і электронным часопісам. Ёсць рускамоўная версія. Дазваляе ўставіць тэкст, малюнак, відэа, прымацаваць дакумент або арганізаваць апытанне</p>
<p>Google-форма Google-дакумент Google-малюнак</p> 	<p>Сэрвісы Google дазваляюць хутка стварыць інтэрактыўны рабочы аркуш; уставіць тэкст, малюнак, спасылку на відэа, прымацаваць дакумент, арганізаваць апытанне. ІРА можна стварыць у Google-форме. У гэтым варыянце аркуш будзе мець выгляд анкеты або тэста, дзе неабходна выбраць правільны варыянт адказу, напісаць разгорнуты адказ або ўставіць спасылку на створаны прадукт. Google-малюнак. З дапамогай панэлі інструментаў, выбіраючы ў ёй калекцыі фігур, табліц, стрэлак, ліній, і дадання ўласных матэрыялаў можна ствараць маляўнічыя і запамінальныя аркушы. Для работы з сэрвісамі Google неабходна мець Google-акаўнт</p>

Тэхналогія выкарыстання ІРА, створаных з дапамогай сэрвісаў Google, заключаецца ў наступным алгарытме:

1. Настаўнік стварае і публікуе ІРА ў воблачных сэрвісах, напрыклад, на сваім сайце (спасылкай або ўстаўляючы ў старонку кодам). Дадаткова ён робіць копію аркуша для кланавання шаблону кожным вучнем. Для гэтага ў настройках сумеснага доступу ўстанаўліваецца магчымасць рэдагавання для «любога карыстальніка, які валодае спасылкай». Навучэнцы працуюць у ІРА па групах або індывідуальна, ствараючы сабе копіі.

2. Кожны вучань робіць копію для сябе, дае доступ настаўніку з правам каменціравання і працуе індывідуальна або сумесна з кімсьці (залежыць ад задачы). Зваротная сувязь ад настаўніка ў тэхналогіі ІРА часцей мае выгляд каментарыяў на палях ужо запоўненага рабочага аркуша.

3. Вучань дае новую назву (сваё прозвішча і імя) кланаванаму ІРА і можа яго відазмяняць і рэдагаваць — выконваць заданне.

4. Пасля выканання заданняў ІРА вучань друкуе свой аркуш з дапамогай URL-адраса ў асяроддзі электроннага навучання (сайце або блогу), прад'яўляючы такім чынам іншым удзельнікам адукацыйнага працэсу сваю работу. Пасля гэтага аркушы, створаныя рознымі вучнямі, можна абмяркоўваць, каменціраваць і ацэньваць.

Інструкцыі па рабоце с сэрвісамі для стварэння інтэрактыўных рабочых аркушаў можна знайсці на Нацыянальным адукацыйным партале [105].

5.9. СЭРВІСЫ ДЛЯ СТВАРЭННЯ АНЛАЙН-КУРСАЎ

Анлайн-сэрвісы, ці анлайн-платформа, занялі трывалае месца ў сучаснай адукацыі. Такіх рэсурсаў зараз існуе шмат — бясплатныя, спецыялізаваныя воблачныя, агенцтвы стварэння анлайн-школ, англамоўныя, універсальныя платформы. Усе яны адрозніваюцца па функцыях, магчымасцях і патрабаваннях. Далей разгледжаны толькі тыя платформы, з дапамогай якіх настаўнік можа стварыць свой курс.

Сэрвісы для стварэння анлайн-курсаў — адукацыйныя платформы і сістэмы, якія дазваляюць ствараць і размяшчаць праграмы для дыстанцыйнага навучання. Умоўна іх можна падзяліць на дзве групы: для камерцыйнага і некамерцыйнага выкарыстання.

Найбольш вядомы з рэсурсаў для некамерцыйнага выкарыстання **Google Classroom**, або ГуглКлас (www.classroom.google.com). Платформа зараз даступна для любога жадаючага, у каго ёсць акаўнт Google. Існуюць два спосабы рэгістрацыі ГуглКласа:

1. Адукацыйная арганізацыя рэгіструецца праз Google for Education. Пасля гэтага адміністратар стварае ўліковы запісы ўсіх карыстальнікаў Класа.

2. Для рэгістрацыі асабістага ГуглКласа неабходна перайсці па адрасе www.classroom.google.com.

ГуглКлас створаны з сэрвісаў Google для адукацыі і ўтрымлівае няшмат інструментаў. Платформа мае рускамоўны інтэрфейс, бясплатная і падыходзіць як для адукацыйнай арганізацыі, так і для педагогаў. У ёй добра прадстаўлены ўсе традыцыйныя функцыі Google — публікацыя тэарэтычнага матэрыялу, заданняў, зносіны паміж карыстальнікамі. ГуглКлас утрымлівае стужку сумеснай працы і вельмі добра падыходзіць для арганізацыі менавіта сумеснай дзейнасці. Але трэба разумець, што платформа мае мала інструментаў, а карыстальнікі павінны мець акаўнт Google (пасля 14 гадоў).

Moodle, або MoodleCloud (www.moodlecloud.com), — вядомая платформа, якую часцей выкарыстоўваюць ва ўстановах вышэйшай і сярэдняй адукацыі па ўсім свеце. У Moodle дастаткова вялікая колькасць навучальных элементаў, яна падтрымлівае дыферэнцаванае навучанне, разнастайныя педагогічныя сцэнарыі арганізацыі работы, мае візуалізаванае адсочванне выканання вучэбнага матэрыялу, розныя ўбудовы, якія пашыраюць базавы функцыянал. Але платформа складаная для вывучэння і мае высокія сістэмныя патрабаванні. Moodle трэба ўсталёўваць на сервэры, і для некаторых гэта можа быць непераадольнай праблемай. У такім выпадку можна выкарыстоўваць MoodleCloud — воблачны сэрвіс з Moodle, які не патрабуе ўсталявання, мае бясплатны тарыф (абмежаваны 50 рэгістрацыямі), рускамоўны, утрымлівае магчымасць праводзіць відэаканферэнцыі.

Canvas (www.canvas.net) — бясплатная платформа для стварэння поўнафункцыянальных курсаў і ўрокаў. Апошнія лёгка інтэграваць у «перакуленае» навучанне або выкарыстоўваць як самастойны адукацыйны прадукт. Платформа з'яўляецца вольным хостынгам і мае зручныя інструменты для распрацоўкі ўрокаў і курсаў. На Canvas можна:

- ♦ ствараць старонкі з тэкстам і малюнкамі;
- ♦ складаць тэсты і заданні з рознымі наладкамі (ліміт часу, тэрмін выканання, колькасць спроб зрабіць тэст і г. д.);
- ♦ дадаваць дакументы і файлы;
- ♦ выстаўляць ацэнкі і арганізоўваць узаемаацэньванне вучнямі адзін аднаго;
- ♦ глядзець аналітыку па курсе і асобных вучнях;
- ♦ праводзіць канферэнцыі;
- ♦ прыцягваць вучняў да сумеснай працы над праектам, дакументам.

Платформа мае ўбудаваны каляндар, паштовую скрынку для ўнутранай камунікацыі, вітрыну курсаў. Пры ўзнікненні любых пытанняў тэхнічнага характару ёсць магчымасць папрасіць дапамогі або знайсці адказ, выкарыстоўваючы ўбудаваны інструмент для пошуку патрэбнай інфармацыі.

Акрамя стварэння аўтарскіх курсаў, на платформе можна скарыстацца курсамі іншых настаўнікаў-прадметнікаў. Таксама на платформе можна павучыцца ствараць свой адукацыйны кантэнт, калі раней не было такога вопыту.

Акрамя вышэйназваных, існуюць іншыя платформы. Пры выбары платформы для стварэння ўрокаў або курсаў настаўніку неабходна пратэсціраваць некалькі сэрвісаў. Для гэтага трэба распрацаваць і размясціць на кожным некалькі ўрокаў; ацаніць час, які быў затрачаны на іх падрыхтоўку; прайсці свой курс, каб ацаніць яго з іншага блоку; пратэсціраваць мабільную версію.

АГУЛЬНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ У 5—9-х КЛАСАХ

Патрабаванні	5-ы клас	6-ы клас	7-ы клас	8-ы клас	9-ы клас
у м е ц ь:					
Работа з храналогій	вызначаць храналагічную паслядоўнасць і працягласць вивучаных гістарычных падзей	вызначаць храналагічную паслядоўнасць і працягласць вивучаных гістарычных падзей	вызначаць храналагічную паслядоўнасць і працягласць вивучаных гістарычных падзей	вызначаць храналагічную паслядоўнасць вивучаных гістарычных падзей, іх працягласць	вызначаць храналагічную паслядоўнасць вивучаных гістарычных падзей, іх працягласць
	суадносіць даты падзей гісторыі Старажытнага свету са стагоддзем, тысячагоддзем, часам да нашай і нашай эры	суадносіць даты гістарычных падзей са стагоддзем, перыядамі Сярэдневякоўя	суадносіць даты гістарычных падзей са стагоддзем, першым перыядам Новага часу	суадносіць даты гістарычных падзей з другім перыядам Новага часу	суадносіць даты гістарычных падзей з перыядамі Навейшага часу
	паказваць на карце вивучаных гістарычных аб'ектаў	паказваць на карце вивучаных гістарычных аб'ектаў; выкарыстоўваць легенду гістарычнай карты для арыенціроўкі на ёй	паказваць на гістарычнай карце месца вивучаных гістарычных падзей, чытаць легенду карты і выкарыстоўваць яе для здабывання інфармацыі	выкарыстоўваць гістарычную карту як адну з крыніц інфармацыі аб гістарычных падзеях і з'явах	выкарыстоўваць гістарычную карту як крыніцу інфармацыі пра гістарычныя падзеі, з'явы і працэсы
Работа з гістарычнай картай	паказваць на карце вивучаных гістарычных аб'ектаў	паказваць на карце вивучаных гістарычных аб'ектаў; выкарыстоўваць легенду гістарычнай карты для арыенціроўкі на ёй	паказваць на гістарычнай карце месца вивучаных гістарычных падзей, чытаць легенду карты і выкарыстоўваць яе для здабывання інфармацыі	выкарыстоўваць гістарычную карту як адну з крыніц інфармацыі аб гістарычных падзеях і з'явах	выкарыстоўваць гістарычную карту як крыніцу інфармацыі пра гістарычныя падзеі, з'явы і працэсы
	паказваць на карце вивучаных гістарычных аб'ектаў	паказваць на карце вивучаных гістарычных аб'ектаў; выкарыстоўваць легенду гістарычнай карты для арыенціроўкі на ёй	паказваць на гістарычнай карце месца вивучаных гістарычных падзей, чытаць легенду карты і выкарыстоўваць яе для здабывання інфармацыі	выкарыстоўваць гістарычную карту як адну з крыніц інфармацыі аб гістарычных падзеях і з'явах	выкарыстоўваць гістарычную карту як крыніцу інфармацыі пра гістарычныя падзеі, з'явы і працэсы

Паграбаванні	5-ы клас	6-ы клас	7-ы клас	8-ы клас	9-ы клас
Работа з паняццямі	правільна выкарыстоўваць вывучаныя гістарычныя паняцці	правільна выкарыстоўваць вывучаныя гістарычныя паняцці	правільна выкарыстоўваць вывучаныя гістарычныя паняцці	правільна выкарыстоўваць вывучаныя гістарычныя паняцці	правільна выкарыстоўваць вывучаныя гістарычныя паняцці
Работа з дакументамі	чытаць пад кіраўніцтвам настаўніка фрагменты гістарычных дакументаў, адказваць на пытанні да іх	чытаць фрагменты гістарычных дакументаў, адказваць на пытанні да іх	чытаць фрагменты гістарычных дакументаў, адказваць на пытанні да іх	чытаць фрагменты гістарычных дакументаў, выкарыстоўваць іх пры характарыстыцы вывучаных гістарычных фактаў	чытаць фрагменты гістарычных дакументаў, выкарыстоўваць іх пры характарыстыцы вывучаных гістарычных фактаў, рашэнні вучэбных задач
Работа з нагляднасцю	складаць аповед пра гістарычную падзею з апорай на ілюстрацыю	складаць аповед пра гістарычную падзею з апорай на ілюстрацыю	выкарыстоўваць ілюстрацыю як крыніцу інфармацыі пры характарыстыцы гістарычных падзей, асоб	выкарыстоўваць ілюстрацыю як крыніцу інфармацыі пры характарыстыцы гістарычных падзей, з'яў, асоб	выкарыстоўваць ілюстрацыі, фатаграфіі, кінафрагменты як крыніцу інфармацыі пры характарыстыцы гістарычных фактаў, асоб, інтэграваць інфармацыю розных крыніц пры выкананні заданняў праблемнага і пераўтваральнага характару

Паграбаванні	5-ы клас	6-ы клас	7-ы клас	8-ы клас	9-ы клас
Работа з вучэбным тэкстам	<p>вылучаць галоўнае ў тэксце параграфа</p> <p>складаць просты план пункта параграфа</p> <p>знаходзіць у тэксце параграфа адказы на пастаўленыя пытанні</p> <p>знаходзіць у тэксце і пераказваць меркаванні, якія тлумачаць прычынна-следчыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі</p>	<p>вылучаць галоўнае ў тэксце параграфа</p> <p>складаць просты план пункта параграфа або адказу на канкрэтнае пытанне</p> <p>ставіць пытанні да тэксту параграфа, ілюстрацыі</p> <p>знаходзіць у тэксце параграфа адказы на пастаўленыя пытанні</p> <p>знаходзіць у тэксце і пераказваць меркаванні, якія тлумачаць прычынна-следчыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі</p>	<p>вылучаць галоўнае ў тэксце параграфа</p> <p>складаць просты план пункта параграфа або адказу на канкрэтнае пытанне</p> <p>ставіць пытанні да тэксту параграфа, ілюстрацыі</p> <p>знаходзіць у тэксце параграфа адказы на пастаўленыя пытанні</p>	<p>вылучаць галоўнае ў тэксце параграфа</p> <p>складаць разгорнуты план пункта параграфа або адказу на канкрэтнае пытанне</p> <p>ставіць пытанні да тэксту параграфа, ілюстрацыі</p> <p>знаходзіць у тэксце параграфа адказы на пастаўленыя пытанні</p>	<p>вылучаць галоўнае ў тэксце параграфа</p> <p>складаць разгорнуты план пункта параграфа або адказу на канкрэтнае пытанне</p> <p>канкрэтызаваць высновы, гістарычныя паняцці прыкладамі</p> <p>знаходзіць адказы на пастаўленыя пытанні ў розных крыніцах інфармацыі</p>
	<p>ажыццяўляць пад кіраўніцтвам настаўніка параўнанне гістарычных падзей і з'яў прароцтваў</p>	<p>знаходзіць у тэксце і пераказваць меркаванні, якія тлумачаць прычынна-следчыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі</p>	<p>усталеўваць і тлумачыць прычынна-следчыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі, з'явамі на аснове аналізу тэксту</p>	<p>усталеўваць і тлумачыць прычынна-следчыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі, з'явамі на аснове аналізу тэксту</p>	<p>усталеўваць і тлумачыць прычынна-следчыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі, з'явамі на аснове аналізу тэксту</p>
	<p>інтэрпрэтаваць і абавольваць інфармацыю параграфа, фармаваць простыя высновы</p>	<p>пад кіраўніцтвам настаўніка ажыццяўляць параўнанне гістарычных падзей і з'яў</p>	<p>самастойна ажыццяўляць параўнанне вывучаных гістарычных падзей і з'яў</p>	<p>самастойна ажыццяўляць параўнанне вывучаных гістарычных падзей і з'яў</p>	<p>самастойна ажыццяўляць параўнанне вывучаных гістарычных фактаў</p>

Патрабаванні	5-ы клас	6-ы клас	7-ы клас	8-ы клас	9-ы клас
		па прапанаваных крытэрыях	па прапанаваных крытэрыях; выяўляць агульнае і адметнае, фармуляваць высновы	па самастойна вызначаных крытэрыях; выяўляць агульнае і адметнае, фармуляваць высновы	па самастойна вызначаных крытэрыях; выяўляць агульнае і адметнае, фармуляваць высновы
		інтэрпрэтаваць і абагульняць інфармацыю параграфа, фармуляваць простыя высновы	інтэрпрэтаваць і абагульняць інфармацыю параграфа, фармуляваць высновы	інтэрпрэтаваць і абагульняць інфармацыю параграфа, фармуляваць высновы	інтэрпрэтаваць і абагульняць інфармацыю параграфа, фармуляваць высновы
				пад кіраўніцтвам настаўніка абагульняць і класіфікаваць і класіфікаваць гістарычныя факты, фармуляваць на гэтай аснове высновы	самастойна абагульняць, сістэматызаваць і класіфікаваць гістарычныя факты, фармуляваць на гэтай аснове высновы
	працаваць з рознымі формамі прад'яўлення інфармацыі (тэкст, схема, табліца, карта і г. д.), здабываць і інфармацыю і выкарыстоўваць яе пры складанні аповеду	працаваць з рознымі формамі прад'яўлення інфармацыі (тэкст, схема, карта і г. д.), здабываць і інфармацыю і выкарыстоўваць яе пры складанні аповеду	працаваць з рознымі формамі прад'яўлення інфармацыі (тэкст, схема, табліца, дыяграма, карта, фрагмент гістарычнага дакумента і г. д.), здабываць і выкарыстоўваць яе пры складанні аповеду	працаваць з рознымі формамі прад'яўлення інфармацыі (тэкст, схема, табліца, дыяграма, карта, фрагмент гістарычнага дакумента і г. д.), здабываць і інфармацыю і выкарыстоўваць яе для вырашэння вучэбных задач	працаваць з рознымі формамі прад'яўлення інфармацыі (тэкст, схема, дыяграма, карта, фрагмент гістарычнага дакумента і г. д.), здабываць і інфармацыю і выкарыстоўваць яе для вырашэння вучэбных задач

Паграбаванні	5-ы клас	6-ы клас	7-ы клас	8-ы клас	9-ы клас
	<p>выказаць уласныя адносны да вывучаемых гістарычных падзей, асоб, культурных дасягненняў Старажытнага свету</p>	<p>выкарыстоўваць розныя крыніцы інфармацыі (даведнікі, энцыклапедыі, інтэрнэт і інш.) для падрыхтоўкі кароткіх паведамленняў аб важнейшых падзеях, гістарычных асобах, дасягненнях культуры Сярэднявекі</p>	<p>выкарыстоўваць розныя крыніцы інфармацыі (даведнікі, энцыклапедыі, інтэрнэт і інш.) для падрыхтоўкі кароткіх паведамленняў аб важнейшых падзеях, гістарычных асобах, дасягненнях культуры Ранняга Новага часу</p>	<p>выкарыстоўваць розныя крыніцы інфармацыі (даведнікі, энцыклапедыі, інтэрнэт і інш.) для падрыхтоўкі паведамленняў аб важнейшых падзеях, гістарычных асобах, дасягненнях культуры XIX — пачатку XX ст.</p>	<p>выкарыстоўваць розныя крыніцы інфармацыі (даведнікі, энцыклапедыі, інтэрнэт і інш.) для падрыхтоўкі паведамленняў аб важнейшых падзеях, гістарычных асобах, дасягненнях культуры Навейшага часу</p>
		<p>выказаць уласнае стаўленне да вывучаемых гістарычных падзей, асоб, культурных дасягненняў Сярэднявекі</p>	<p>пад кіраўніцтвам настаўніка даваць ацэнку гістарычным падзеям, дзейнасці гістарычных асоб, дасягненням культуры Ранняга Новага часу з пункту гледжання агульначалавечых каштоўнасцей</p>	<p>ацэньваць вывучаемыя гістарычныя падзеі і з’явы, дзейнасць гістарычных асоб, дасягненні культуры ў другі перыяд Новага часу з пункту гледжання агульначалавечых каштоўнасцей (з апорай на памятку)</p>	<p>ацэньваць гістарычныя падзеі і з’явы, дзейнасць гістарычных асоб, дасягненні культуры Навейшага часу з пункту гледжання агульначалавечых каштоўнасцей</p>

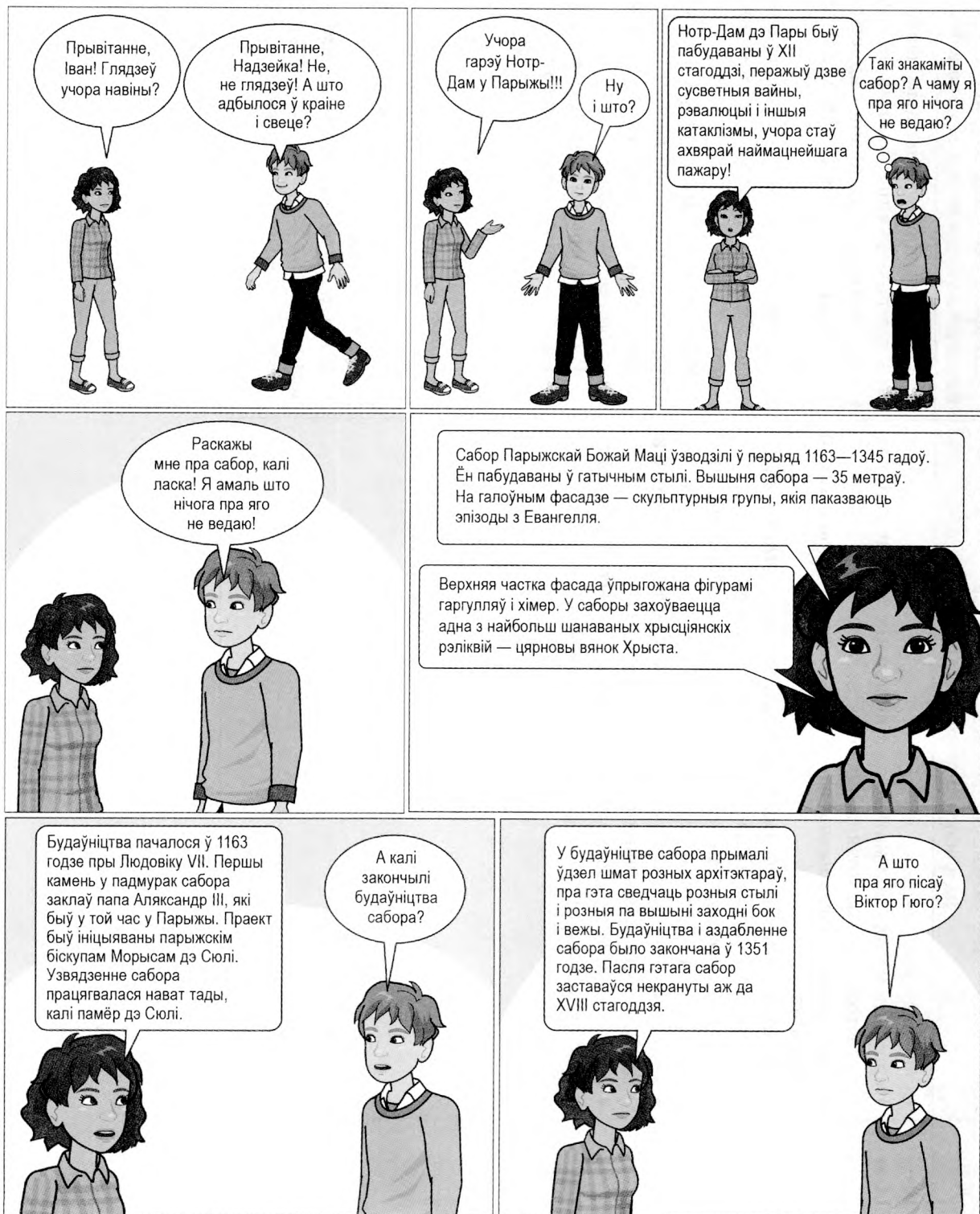
Паграбаванні	5-ы клас	6-ы клас	7-ы клас	8-ы клас	9-ы клас
	<p>рашэння вучэбных задач</p> <p>тлумачэння гістарычнага кантэксту навакольнай рэчаіснасці (пры чытанні мастацкай літаратуры, праглядзе фільмаў, наведванні гістарычных славунасцей і г. д.)</p>	<p>рашэння вучэбных задач</p> <p>тлумачэння гістарычнага кантэксту навакольнай рэчаіснасці (пры чытанні мастацкай літаратуры, праглядзе фільмаў, наведванні гістарычных славунасцей і г. д.)</p>	<p>рашэння вучэбных задач</p> <p>тлумачэння гістарычнага кантэксту навакольнай рэчаіснасці (пры чытанні мастацкай літаратуры, праглядзе фільмаў, наведванні гістарычных славунасцей і г. д.)</p>	<p>рашэння вучэбных задач</p> <p>тлумачэння гістарычнага кантэксту навакольнай рэчаіснасці (пры чытанні мастацкай літаратуры, праглядзе фільмаў, наведванні гістарычных славунасцей і г. д.)</p>	<p>рашэння вучэбных задач</p> <p>тлумачэння гістарычнага кантэксту навакольнай рэчаіснасці (пры чытанні мастацкай літаратуры, праглядзе фільмаў, наведванні гістарычных славунасцей і г. д.)</p>
	<p>вызначэння ўласнага стаўлення да найбольш значных гістарычных падзей і асоб Сярэдневякоўя</p>	<p>вызначэння ўласнага стаўлення да найбольш значных гістарычных падзей і асоб Ранняга Новага часу</p>	<p>вызначэння ўласнага стаўлення да найбольш значных гістарычных падзей і асоб Ранняга Новага часу</p>	<p>вызначэння ўласнага стаўлення да найбольш значных гістарычных падзей і асоб Другога перыяду Новага часу</p>	<p>вызначэння ўласнага стаўлення да найбольш значных гістарычных падзей, з'яў і асоб Навейшага часу</p>

ЯК ПРАЦАВАЦЬ З ГІСТАРЫЧНЫМ ДАКУМЕНТАМ

Клас	Патрабаванні да ўменняў вучняў на рабоце з дакументамі	Алгарытм работы з дакументам у залежнасці ад пазнавальных асаблівасцей вучняў
5—6-ы	<p>Вучні павінны ўмець:</p> <ul style="list-style-type: none"> • вызначаць тып дакумента; • вызначаць час (гістарычную эпоху) напісання дакумента; • вызначаць аўтара (калі магчыма) або яго прыналежнасць да сацыяльнай групы; • размяшчаць некалькі дакументаў у храналагічным парадку; • працаваць з дакументамі па асобных пытаннях настаўніка; • складаць канкрэтныя пытанні да дакумента; • пераказваць змест дакумента; • складаць простыя аповед пра падзеі (асобу) з выкарыстаннем гістарычнага дакумента; • аналізаваць дакумент па прапанаваным настаўнікам плане; • складаць разгорнуты аповед з выкарыстаннем некалькіх дакументаў 	<p>1. Уважліва прачытайце дакумент. Вызначце, хто з'яўляецца аўтарам дакумента.</p> <p>2. Калі быў напісаны або створаны дакумент?</p> <p>3. Што вы ведаеце пра аўтараў дакумента?</p> <p>4. Дзе адбыліся падзеі, пра якія гаворыцца ў дакуменце?</p> <p>5. Якія факты прыведзены ў дакуменце?</p>
7—9-ы	<p>Вучні павінны ўмець:</p> <ul style="list-style-type: none"> • складаць пытанні да дакументаў аналітычнага характару; • аналізаваць дакумент па прапанаваным плане (больш складаны план); • аналізаваць дакумент у кантэксце гістарычнай сітуацыі; • выкарыстоўваць дакумент для доказу ўласнага меркавання; • праводзіць пошук неабходнай інфармацыі ў адным або некалькіх гістарычных дакументах; • выказваць уласныя меркаванні, абапіраючыся на матэрыял аднаго або некалькіх дакументаў 	<p>1. Уважліва прачытайце дакумент. Вызначце, хто з'яўляецца аўтарам дакумента. Хто, акрамя аўтара, удзельнічаў у падрыхтоўцы дакумента? Што вы ведаеце пра гэтых людзей? Што дадатковага вы змаглі даведацца з дакумента, які вывучаеце, пра яго аўтараў?</p> <p>2. Калі быў напісаны або створаны дакумент? Як гэта можна зразумець з яго зместу? Якое значэнне мае час напісання дакумента?</p> <p>3. Дзе адбыліся падзеі, пра якія гаворыцца ў дакуменце? Як гэта можна зразумець з яго зместу? Якое значэнне мае месца, у якім адбыліся падзеі, што апісваюцца ў дакуменце?</p> <p>4. Якія факты прыведзены ў дакуменце? Якія высновы можна зрабіць на падставе гэтых фактаў?</p>

Клас	Патрабаванні да ўменняў вучняў па рабоце з дакументамі	Алгарытм работы з дакументам у залежнасці ад пазнавальных асаблівасцей вучняў
10—11-ы	<p>Вучні павінны ўмець:</p> <ul style="list-style-type: none"> • адбіраць неабходны матэрыял з некалькіх дакументаў для самастойнага вырашэння вучэбнай задачы; • супастаўляць гістарычны дакумент з іншымі гістарычнымі крыніцамі; • супастаўляць гістарычныя дакументы, якія адлюстроўваюць розныя погляды на адну і тую ж падзею; • выяўляць прычынна-следчыя сувязі падзей і фактаў, якія згадваюцца ў гістарычным дакуменце; • здабываць з некалькіх гістарычных дакументаў неабходную інфармацыю, абагульняць і аналізаваць яе; • свабодна апераваць інфармацыяй, здабытай у выніку аналізу некалькіх гістарычных дакументаў 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уважліва прачытайце дакумент. Высветліце яго паходжанне: калі ён быў напісаны і кім, да якога віду крыніц адносіцца (афіцыйны дакумент, ліст, дзённік, літаратурны твор). 2. Высветліце, пра якую гістарычную падзею, з’яву або працэс ідзе гаворка ў дакуменце. 3. Вызначце пазіцыю аўтара дакумента: ён з’яўляецца афіцыйнай асобай і прадстаўляе дзяржаву або гэта асабісты ўражанні ўдзельніка або сведкі падзеі. 4. Назавіце прычыну вывучаемай падзеі, з’явы або працэсу, яе храналагічныя рамкі. 5. Падумаўце, якія гістарычныя ўмовы садейнічалі падзеі, што апісваецца, узнікненню з’явы, зараджэнню новых ідэй, пачынанняў, правядзенню рэформаў. 6. Дайце характарыстыку дзяржаўным і палітычным дзеячам; падрыхтуйце паведамленне па першакрыніцы. 7. Выкажыце меркаванне аб тым, якім чынам вывучаны дакумент (група дакументаў) дапамог зразумець грамадскія з’явы вывучаемага гістарычнага перыяду

КОМІКС «НОТР-ДАМ ДЭ ПАРЫ»

ПРЫКЛАДЫ ЗАДАННЯЎ ДЛЯ РАБОТЫ З «ВОБЛАКАМ СЛОЎ»

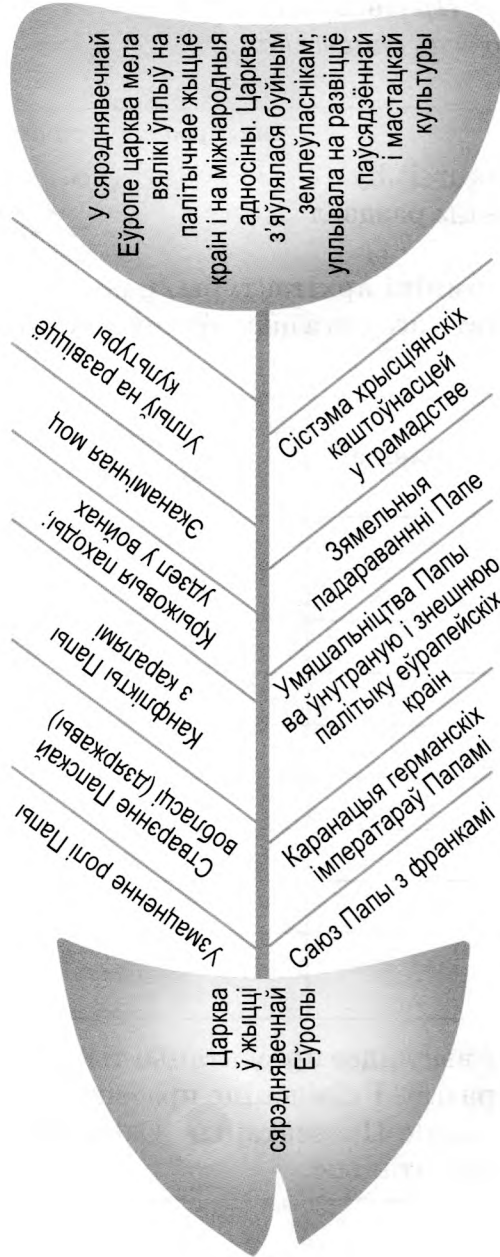
Размяркуйце прадстаўленыя паняцці на групы. Крытэрыі для дыферэнцыяцыі выберыце самастойна. З паняццямі адной з груп складзіце невялікае апавяданне да 200 слоў. Падбярыце да апавядання ілюстрацыю.

Размяркуйце прадстаўленыя паняцці па сферах жыцця грамадства. Выкарыстоўваючы паняцці адной з груп, складзіце характарыстыку гэтай сферы жыцця грамадства Беларусі.

Размяркуйце прадстаўленыя паняцці на групы па гістарычных перыядах. Складзіце сваё «воблака слоў», уключыўшы ў яго неабходныя з вашага пункту гледжання паняцці, імёны гістарычных дзеячаў і гістарычныя падзеі для найбольш дакладнай характарыстыкі перыяду.

ФІШБОЎН «ЦАРКВА Ў ЖЫЦЦІ СЯРЭДНЯВЕЧНАГА ЧАЛАВЕКА»

Заданне: прывядзіце канкрэтныя факты, якія пацвярджаюць інфармацыю, прыведзеную ў фішбоўне.

ВІРТУАЛЬНАЯ ВАНДРОЎКА ПА ПОМНІКАХ АРХІТЭКТУРЫ X—XIII стст.

(да ўрока «Наш край», 10 клас)

1. Зрабіце копію рабочага аркуша ў папцы «Падарожжы па музеях». Дайце яму іншую назву (напішыце свае Прозвішча і Імя¹).

2. Дайце доступ «усім, у каго ёсць спасылка».

Імя, прозвішча вучня (-цы)

1. Адкрыўце сайт <https://ekskursii.by>.

Знайдзіце на галоўнай старонцы раздзел «Славутасці Беларусі».

Славутасці Беларусі +1249

Падрабязнае апісанне і фатаграфіі ўсіх славутасцей Беларусі

2. На старонцы вызначыце помнікі архітэктурны, размешчаныя ў вашай вобласці, што датычацца X—XIII стст., згодна з пералічанымі ў табліцы крытэрыямі. Запоўніце табліцу:

Тып помніка (не больш 5 на кожны крытэрыі)	Назва помніка	Кароткае апісанне	Спасылка ²
Цэрквы			
Замкі			
Башні			
Час узвядзення			
X ст.			
XI ст.			
XII ст.			
XIII ст.			
Помнікі міжнароднага значэння			

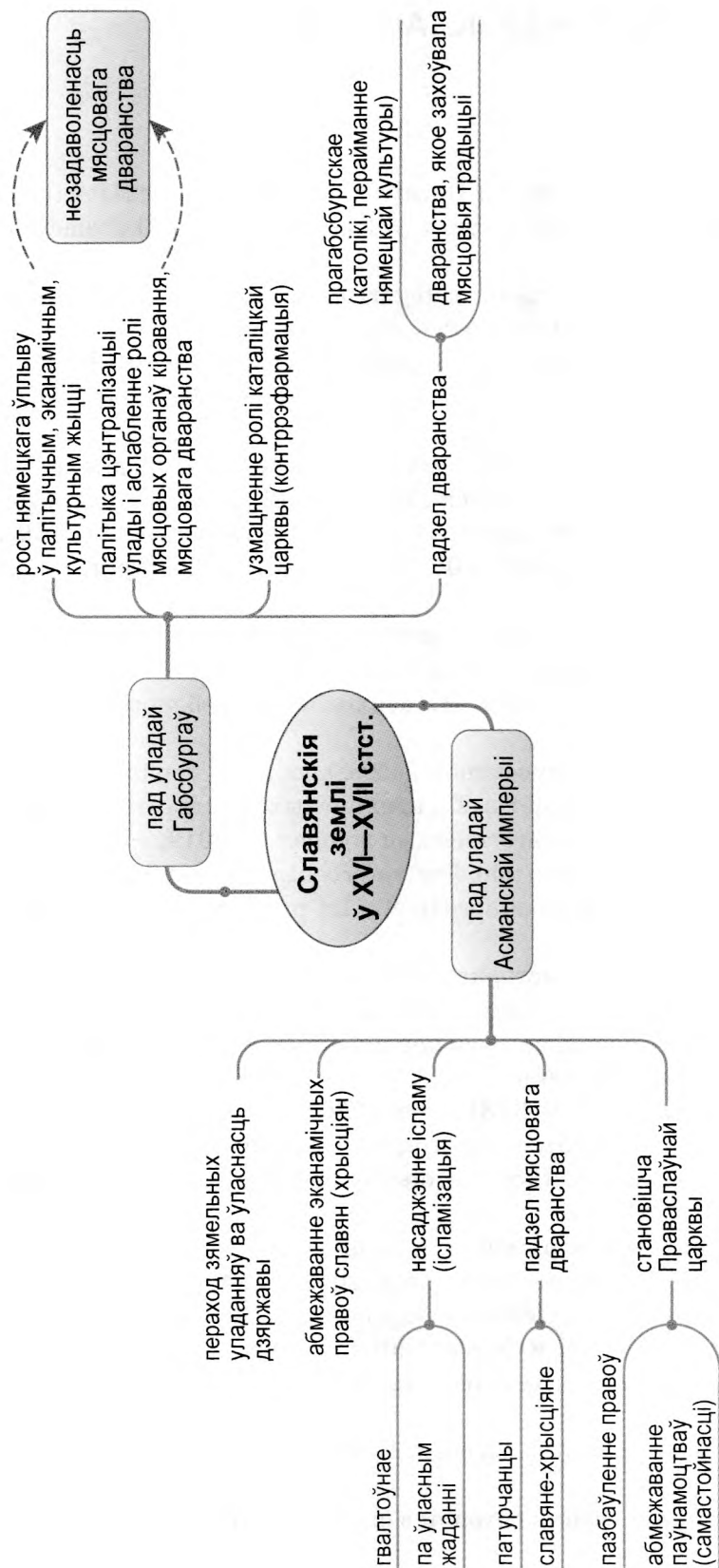
3. Стварыце сваю калекцыю ў выглядзе прэзентацыі тых архітэктурных збудаванняў, якія вас больш за ўсё ўразілі. Размясціце прэзентацыю ў сетцы інтэрнэт пры дапамозе сэрвісаў Вэб 2.0 (Google-Прэзентацыя, Calameo і інш.).

✓ Размясціце спасылку на прэзентацыю:

¹ Інструкцыя па рабоце патрэбна тады, калі настаўнік распрацоўвае аркуш і размяшчае яго ў сетцы інтэрнэт (напрыклад, на Google-Дыску). Калі настаўнік раздрукоўвае аркушы на кожнага вучня, такая інструкцыя не патрэбна.

² Спасылка на старонку з помнікамі патрэбна толькі тады, калі аркуш электронны.

МЕНТАЛЬНАЯ КАРТА «СЛАВЯНСКІЯ ЗЕМЛІ ў XVI—XVII стст.»

Заданні да ментальнай карты:

1. Ахарактарызаваць становішча славянскіх народаў у XVI—XVII стст.
2. Вызначыць агульныя і адметныя рысы ў становішчы славянскіх зямель, што апынуліся пад уладай Габсбургаў, і тых, што былі падначалены Асманскай імперыі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Framework for 21st century learning [Electronic resource] // P21Partnership for 21st Century Learning. — Mode of access : <http://www.p21.org/about-us/p21-framework>. — Date of access : 12.02.2018
2. Tarr, R. Using Hexagon Learning for categorisation, linkage and prioritisation [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.classools.net/blog/using-hexagon-learning-for-categorisation-linkage-and-prioritisation/>. — Дата доступа : 08.04.2018.
3. Актуальные вопросы методики обучения истории в средней школе / под ред. А. Г. Колоскова. — М. : Просвещение, 1984. — 272 с.
4. Багдановіч, І. І. Вучэбна-метадычны комплекс па вучэбным прадмеце «Методыка выкладання гісторыі» / І. І. Багдановіч. — Мінск : БДПУ, 2015 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/6987/1/%D0%A3%D0%9C%D0%9A%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%9C%D0%9F%20%D0%9E%D0%94%202015.pdf>. — Дата доступу : 03.04.2020.
5. Багдановіч, І. І. Метадычныя шляхі фарміравання ў школьнікаў гістарычнай эмпатыі / І. І. Багдановіч // Гісторыя : праблемы выкладання. — 2007. — № 4. — С. 26—29.
6. Басова, Н. В. Педагогика и практическая психология : учеб. пособие / Н. В. Басова. — Ростов н/Д. : Феникс, 2000. — 416 с.
7. Бехтенова, Е. Ф. Технология проектной деятельности на уроках истории как основа формирования личностных, метапредметных и предметных результатов обучения школьников / Е. Ф. Бехтенова // Сибирский педагогический журнал. — 2019. — № 2. — Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-proektnoy-deyatelnosti-na-urokah-istorii-kak-osnova-formirovaniya-lichnostnyh-metapredmetnyh-i-predmetnyh-rezultatov>. — Дата доступа : 26.06.2020.
8. Богданович, Н. А. «Живая» история. Работа с документами на уроках истории / Н. А. Богданович // Гісторыя і грамадазнаўства. — 2017. — № 5. — С. 53—57.
9. Бокова, О. А. Особенности взаимосвязи когнитивных стилей, типов мышления и креативности подростков в процессе обучения / О. А. Бокова, Ю. А. Мельникова // Мир науки, культуры, образования. — 2020. — № 2 (81). — С. 366—369 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vzaimosvyazi-kognitivnyh-stiley-tipov-myshleniya-i-kreativnosti-podrostkov-v-protssesse-obucheniya/viewer>. — Дата доступа : 03.08.2020.
10. Болотова, А. К. Психология развития и возрастная психология / А. К. Болотова, О. Н. Молчанова. — М. : Высшая школа экономики, 2012. — 840 с.
11. Бьюзен, Т. Интеллект-карты. Полное руководство по мощному инструменту мышления / Т. Бьюзен. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2019. — 208 с.
12. Бьюзен, Т. Простые методы развития интеллекта / Т. Бьюзен. — Минск : Попурри, 2010. — 192 с.
13. Бьюзен, Т. Супермышление / Т. Бьюзен, Б. Бьюзен. — Минск : Попурри, 2014. — 304 с.
14. Вагин, А. А. Методика обучения истории в школе / А. А. Вагин. — М. : Просвещение, 1968. — 434 с.

15. Вагин, А. А. Методика обучения истории в школе / А. А. Вагин. — М. : Просвещение, 1972. — 354 с.
16. Вагин, А. А. Методика преподавания истории в средней школе. Учение о методах. Теория урока / А. А. Вагин. — М. : Просвещение, 1968. — 434 с.
17. Ванина, Э. В. Теория и методика обучения истории. Словарь-справочник / Э. В. Ванина [и др.]; под ред. В. В. Барабанова и Н. Н. Лазуковой. — М. : Высшая школа, 2007. — 351 с.
18. Варикова, С. Методы проблемного обучения как средство активизации мыслительной деятельности учащихся / С. Варикова // Беларускі гістарычны часопіс. — 2018. — №. 8. — С. 52—56.
19. Варонін, В. А. Гісторыя Беларусі, XVI—XVIII стст. : вучэб. дапам. для 7 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / В. А. Варонін [і інш.]; пад рэд. В. А. Вароніна, А. А. Скеп'ян. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2017. — 214 с.
20. Всемирная история Нового времени XVI—XVIII вв. 7 класс. Атлас. — Минск : Белкартография, 2019. — 32 с.
21. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Гісторыя Беларусі» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://adu.by/ru/homepage/obrazovatelnyj-protses-2019-2020-uchebnyj-god/obshchee-srednee-obrazovanie/202-uchebnye-predmety-v-xi-klassy/1284-istoriya-belarusi.html>. — Дата доступу : 15.05.2020.
22. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Сусветная гісторыя» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://adu.by/ru/homepage/obrazovatelnyj-protses-2019-2020-uchebnyj-god/obshchee-srednee-obrazovanie/202-uchebnye-predmety-v-xi-klassy/1283-vsemirnaya-istoriya.html>. — Дата доступу : 15.05.2020.
23. Вяземский, Е. Е. Как преподавать историю в современной школе : теория и методика. Курс лекций для дистанционного обучения / Е. Е. Вяземский, О. Е. Стрелова // Пед. ун-т «Первое сентября» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://his.1september.ru/article.php?ID=200602110>. — Дата доступа : 03.03.2018.
24. Вяземский, Е. Е. Методика преподавания истории в школе / Е. Е. Вяземский, О. Е. Стрелова. — М. : ВЛАДОС, 1999. — 120 с.
25. Вяземский, Е. Е. Методические рекомендации учителю истории. Основы профессионального мастерства : практ. пособие / Е. Е. Вяземский, О. Е. Стрелова. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 160 с.
26. Вяземский, Е. Е. Теория и методика преподавания истории / Е. Е. Вяземский, О. Е. Стрелова. — М. : ВЛАДОС, 2003. — 384 с.
27. Герасімовіч, С. Абагульняючы ўрок па раздзеле «Усходнія цывілізацыі» / С. Герасімовіч // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 11. — С. 49—53.
28. Герасімовіч, С. Комплекс паўрочных заданняў па раздзеле «Беларускія землі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.» / С. Герасімовіч // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 2. — С. 50—59.
29. Гінчук, В. В. Гісторыя Беларусі ў 10 класе : вучэб.-метад. дапаможнік для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. В. Гінчук. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2014. — 149 с.
30. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XVIII ст. : вучэб. дапам. для 10 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню) / пад рэд. В. А. Белазаровіча. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2020. — 271 с.

31. Гісторыя Старажытнага свету : вучэб. дапам. для 5 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : 2 ч. / пад рэд. У. С. Кошалева. — Мінск : Народная асвета, 2019. — Ч. 1. — 136 с.

32. Глинский, Н. Карта — не территория : как художники-сатирики изображали Польшу, когда ее не было на карте / Н. Глинский [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://culture.pl/ru/article/karta-ne-territoriya-kak-hudozhniki-satiriki-izobrazhali-polshu-kogda-ee-ne-bylo-na-karte>. — Дата доступа : 11.06.2020.

33. Годер, Г. И. Методическое пособие по истории Древнего мира : пособие для учителей / Г. И. Годер. — М. : Просвещение, 1977. — 354 с.

34. Голенко, И. В. Интеллект — карты как помощь менеджеру / И. В. Голенко, А. А. Остапенко // Электрон. вестн. Ростов. соц.-эконом. ин-та. — 2015. — Вып. 3—4 (июль — декабрь). — С. 549—553.

35. Гора, П. В. Методические приемы и средства наглядного обучения в средней школе : пособие для учителей / П. В. Гора. — М. : Просвещение, 1971. — 239 с.

36. Гора, П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе / П. В. Гора. — М. : Просвещение, 1988. — 208 с.

37. Горькова, Е. В. Методика организации работы с материалами периодической печати на уроках истории / Е. В. Горькова // Культура и образование. — 2015. — № 4. — С. 29—33.

38. Давидовская, Г. Э. Дидактический потенциал комикса как средства визуализации при обучении истории / Г. Э. Давидовская // Гісторыя і грамадазнаўства. — 2017. — № 12. — С. 8—16.

39. Давідоўская, Г. Э. Фарміраванне вобразных уяўленняў у вучняў 6—7 класаў пры вывучэнні гісторыі Беларусі / Г. Э. Давідоўская, З. Я. Вінаградава. — Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2019. — 151 с.

40. Диаграмма связей // Википедия : Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Диаграмма_связей. — Дата доступа : 15.06.2019.

41. Димова, Н. Сервисы для создания инфографики и ее использование на уроках истории / Н. Димова // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 7. — С. 55—60.

42. Димова, Н. Урок с инфографикой : калейдоскоп возможностей / Н. Димова // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 3. — С. 36—39.

43. Дударева, М. Возникновение государства в Китае / М. Дударева // Беларускі гістарычны часопіс. — 2018. — № 9. — С. 44—47.

44. Ежова, С. А. Методика преподавания истории в средней школе / С. А. Ежова [и др.]. — М. : Просвещение, 1986. — 270 с.

45. Жук, В. Прыклад арганізацыі працы навучэнцаў з медыятэкстамі на ўроку гісторыі (трэйлер, плакат, карыкатура) [Электронны ресурс]. — Рэжым доступу : <http://www.nastaunik.info/node/17361>. — Дата доступу : 22.06.2020.

46. Заир-Бек, С. И. Развитие критического мышления на уроке : пособие для учителя / С. И. Заир-Бек, И. В. Муштавинская. — М. : Просвещение, 2004. — С. 93—95, 99—100.

47. Заневская, Е. Использование различных визуальных источников информации на уроках истории / Е. Заневская // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 6. — С. 43—49.

48. Запрудскі, М. І. Медыяадукацыя ў школе : фарміраванне медыяграмацнасці вучняў : дапам. для настаўнікаў / М. І. Запрудскі [і інш.]. — Мінск : [б. в.], 2016. — 334 с.

49. Иванов, Д. А. Компетенции и компетентностная модель современного учителя / Д. А. Иванов [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://docplayer.ru/111699926->

- Ivanov-d-a-kompetencii-i-kompetentnostnaya-model-sovremennogo-uchitelya.html. — Дата доступа : 23.06.2020.
50. Инструкция о порядке подготовки и выпуска учебных изданий (утверждено Постановлением Министерства образования Республики Беларусь от 06.01.2014 № 3)
51. История Республиканского унитарного предприятия «Белсоюзпечать» [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://kiesk.by/board/history>. — Дата доступа : 20.03.2020.
52. Иванова, В. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін : посіб. для вчителя / за ред. В. Иванова, А. Волошенко, О. Мокрогуза. — К. : Центр віл. преси : Акад. укр. преси, 2016. — 200 с.
53. Как работать с памятниками? // Уроки истории XX века. — [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://urokiistorii.ru/article/2228>. — Дата доступа : 25.03.2020.
54. Канцэпцыя гістарычнай адукацыі ў сярэдніх школах Беларусі // Настаўніцкая газета. — 30 лістапада 1991. — С. 2—3.
55. Касаткина, Н. Е. Возрастные особенности подростков и методы организации образовательного процесса / Н. Е. Касаткина, Е. С. Брыксина // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2014. — № 3 (59). — С. 76. — Т. 1. — [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/vozrastnye-osobennosti-podrostkov-i-metody-organizatsii-obrazovatel'nogo-protsess-a/viewer>. — Дата доступа : 03.08.2020.
56. Кашлев, С. С. Современные технологии педагогического процесса / С. С. Кашлев. — Минск : Университетское, 2001. — С. 32—33.
57. Кирейшин, А. Развивающие задания по истории Западной Европы и Византии (V—XV вв.) / А. Кирейшин // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 6. — С. 61—65.
58. Коваленко, С. В. Методика обучения истории в схемах : учеб. пособие / С. В. Коваленко. — М. : Флинта, 2019. — 88 с.
59. Конаржевский, Ю. А. Анализ урока / Ю. А. Конаржевский. — М. : Центр «Педагогический поиск», 2000. — 336 с.
60. Концепция учебного предмета «Всемирная история. История Беларуси». Утверждена Приказом Министерства образования Республики Беларусь 29.05.2009 № 675 — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://edu.gov.by/sistema-obrazovaniya/srenee-obr-kontseptsii-standarty-normy-otmetok-po-uchebnym-predmetam>. — Дата доступа : 15.05.2020.
61. Корзюк, А. А. Вывучэнне гісторыі Беларусі канца XVIII — пачатку XX ст. у агульнаадукацыйнай школе / А. А. Корзюк ; пад рэд. М. М. Забаўскага. — Мінск : БДПУ, 2011. — 152 с.
62. Короткова, М. В. Методика обучения истории в схемах, таблицах, описаниях : практ. пособие для учителей / М. В. Короткова, М. Т. Студеникин. — М. : ВЛАДОС, 1999. — 192 с.
63. Короткова, М. В. Наглядность на уроках истории / М. В. Короткова. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 176 с.
64. Кошалеў, У. С. Сусветная гісторыя Новага часу, XVI—XVIII стст. : вучэб. дапам. для 7 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / У. С. Кошалеў [і інш.]. ; пад рэд. У. С. Кошалева. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2017. — 223 с.-
65. Красных, Л. М. Работа с документами в 7 классе / Л. М. Красных // Преподавание истории в школе. — 1962. — № 5. — С. 55—59.
66. Кудраўцава, С. А. Вывучэнне пытанняў культуры на ўроках гісторыі Беларусі ў 6 класе / С. А. Кудраўцава. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2017. — 175 [6] с.
67. Кудраўцава, С. А. Вывучэнне пытанняў гісторыі культуры на ўроках гісторыі Беларусі ў 7 класе / С. А. Кудраўцава. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2018. — 183 [6] с.

68. Кудраўцава, С. А. Тэхналогіі Вэб 2.0 і магчымасці іх выкарыстання ў падрыхтоўцы студэнтаў-гісторыкаў / С. А. Кудраўцава, Л. А. Козік // Роль універсітэцкага образования и науки в современном обществе : материалы междунар. науч. конф., Минск, 26—27 февр. 2019 г. — Минск : БГУ, 2019. — С. 267—273.
69. Кудрявцева, С. А. История Нового времени в 7 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / С. А. Кудрявцева, Г. Э. Давидовская. — Минск : Изд. центр БГУ, 2019. — 228 с.
70. Кулагина, И. Ю. Возрастная психология. Развитие ребенка от рождения до 17 лет / И. Ю. Кулагина. — М. : Изд-во УРАО, 1998. — 175 с.
71. Латыпова, О. Ш. Методическая разработка «Использование картин на уроках истории» / О. Ш. Латыпова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://videouroki.net/razrabotki/mietodichieskaia-razrabotka-ispol-zovaniie-uchiebnykh-kartin-na-urokakh-istorii.html>. — Дата доступа : 28.04.2020.
72. Левитес, Д. Г. Школа для профессионалов, или Семь уроков для тех, кто учит / Д. Г. Левитес. — М. — Воронеж, 2001. — С. 231—233.
73. Лейбенгруб, П. С. О повторении на уроках истории СССР в VII—X классах : пособие для учителей / П. С. Лейбенгруб. — М. : Просвещение, 1977. — 175 с.
74. Лернер, И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории : пособие для учителей / И. Я. Лернер. — М. : Просвещение, 1982. — 191 с.
75. Магчымасці рэалізацыі педагагічных тэхналогій : вопыт работы настаўніка гісторыі : вучэб.-метаад. дапам. / складальнік В. А. Глінская. — Мінск : МАІРА, 2009. — С. 78.
76. Мазур, Л. Н. «Визуальный поворот» в исторической науке на рубеже XX—XXI вв. : в поисках новых методов исследования / Л. Н. Мазур // Диалог со временем. — 2014. — № 5. — С. 95—108.
77. Манжура, Л. Н. Инфографика как один из методов визуализации учебного материала / Л. Н. Манжура // Санкт-Петербургский образовательный вестник. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/infografika-kak-odin-iz-metodov-vizualizatsii-uchebnogo-materiala/viewer>. — Дата доступа : 24.08.2020.
78. Марки старых стиральных машин [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://englishpromo.ru/2019/12/marki-staryh-stiralnyh-mashin>. — Дата доступа : 24.08.2020.
79. Матрусова, Е. Компетентностно ориентированные задания для активизации учебно-познавательной деятельности учащихся на уроках истории / Е. Матрусова // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 11. — С. 34—41.
80. Медыяадукацыя / Вікіпедыя [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://be.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D1%8B%D1%8F%D0%B0%D0%B4%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%8B%D1%8F>. — Дата доступу : 09.06.2020.
81. Мелехавя, Т. Заданні да ўрока абагульнення па раздзеле «Старажытны Рым» / Т. Мелехавя // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 4. — С. 53—55.
82. Мелехавя, Т. Зямельная і ваенная рэформы ў Рыме / Т. Мелехавя // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 2. — С. 46—49.
83. Методика обучения истории в средней школе : пособие для учителей : в 2 ч. / отв. ред. Н. Г. Дайри. — М. : Просвещение, 1978. — Ч. 2. — 239 с.
84. Методика обучения истории в средней школе : пособие для учителей : в 2 ч. / отв. ред. Ф. П. Коровкин. — М. : Просвещение, 1978. — Ч. 1. — 287 с.

85. Милиция против наркомафии [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://back-in-ussr.com/2015/11/miliciya-protiv-narkomafii.html>. — Дата доступа : 18.09.2020.
86. Мішына, Р. Выкарыстанне нагляднасці пры вывучэнні гісторыі з мэтай фарміравання вучэбна-пазнавальных кампетэнцый вучняў / Р. Мішына // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 6. — С. 50—55.
87. Мюллер, Х. Составление ментальных карт : метод генерации и структурирования идей / Х. Мюллер. — М. : Омега-Л, 2007. — 128 с.
88. Новік, Я. К. Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг. : вучэб. дапам. для 10 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Я. К. Новік. — Мінск : Нар. асвета, 2012. — 181 с.
89. О’Рейли, Т. Что такое Веб 2.0 / Т. О’Рейли // Компьютерра online. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://old.computerra.ru/think/234100>. — Дата доступа : 18.03.2016.
90. Образовательный стандарт учебного предмета «Всемирная история. История Беларуси» (5—11 классы) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://edu.gov.by/sistema-obrazovaniya/srenee-obr/kontseptsii-standarty-normy-otmetok-po-uchebnym-predmetam>. — Дата доступа : 15.05.2020.
91. Оценка результатов учебной деятельности учащихся по учебному предмету «Всемирная история. История Беларуси» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://edu.gov.by/sistema-obrazovaniya/srenee-obr/kontseptsii-standarty-normy-otmetok-po-uchebnym-predmetam>. — Дата доступа : 15.05.2020.
92. Па старонках «Вожыка». Як у БССР Новы год адзначалі. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://novychas.by/poviaz/pa—staronkah—vozyka—jak—u—bssr—novy—hod—adznaczh>. — Дата доступу : 07.11.2020
93. Палейка, А. А. Медыятэксты ў навучанні гісторыі і грамадазнаўству / А. А. Палейка — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2018. — 96 с.
94. Панов, С. В. Специфические характеристики профессиональных компетенций учителей истории / С. В. Панов // Образование Минщины. — 2011. — № 3. — С. 32.
95. Паноў, С. В. Выкарыстанне дакументальна-метадычнага комплексу пры навучанні гісторыі Беларусі / С. В. Паноў // Гісторыя : праблемы выкладання. — 2010. — № 6. — С. 11—16.
96. Паноў, С. В. Гісторыя Беларусі ў 11 класе : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / С. В. Паноў. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2015. — 207 с.
97. Паноў, С. В. Гісторыя Беларусі, 1917 г. — пачатак ХХІ ст. : вучэб. дапам. для 9 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / С. В. Паноў, У. Н. Сідарцоў, В. М. Фамін. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2019. — 182 с.
98. Паноў, С. В. Зборнік практычных заданняў да выпускнога экзамену па вучэбным прадмеце «Гісторыя Беларусі» за перыяд навучання і выхавання на ІІІ ступені агульнай сярэдняй адукацыі : дапам. для вучняў / С. В. Паноў, Н. М. Ганушчанка, Л. А. Ярашэвіч. — Мінск : Аверсэв, 2017. — 224 с.
99. Паноў, С. В. Гісторыя Беларусі, канец ХVІІІ — пачатак ХХ ст. : вучэб. дапам. для 8 класа устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / С. В. Паноў, С. В. Марозава, У. А. Сосна ; пад рэд. У. А. Сосны. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2018. — 159 с.
100. Полторацк, Д. И. Методика использования средств обучения в преподавании истории / Д. И. Полторацк, Н. И. Аппарович, С. В. Думин. — М. : Просвещение, 1987. — 207 с.

101. Профессиональная педагогика / под ред. С. Я. Батышева. — М. : Ассоциация «Профессиональное образование», 1997. — 512 с.
102. Прохараў, А. А. Сусветная гісторыя са старажытных часоў да канца XVIII ст. : навуч. дапам. для 10 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. А. Прохараў [і інш.] ; пад рэд. А. А. Прохарава. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2019. — 288 с.
103. Прохараў, А. А. Сусветная гісторыя са старажытных часоў да канца XVIII ст. : навуч. дапам. для 10 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню) / А. А. Прохараў [і інш.] ; пад рэд. А. А. Прохарава. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2020. — С. 137.
104. Ракуць, В. Храналогія на ўроках гісторыі / В. Ракуць, С. Барыс // Беларускі гістарычны часопіс. — 1999. — № 1. — С. 95—100.
105. Рутіч, Г. Использование технологии шестиугольного обучения на уроках истории / Г. Рутіч // Беларускі гістарычны часопіс. — 2018. — № 1. — С. 54—58.
106. Сервисы для создания интерактивного учебного контента / Обучение онлайн. Дистанционный всеобуч. Электронное обучение. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://e-asveta.adu.by/index.php/distancionni-vseobuch/obuchenie-online/servisy-dlya-sozdaniya-interaktivnykh-uprazhneniy/217-interaktiv>. Дата доступа : 22.08.2020.
107. Симонова, М. В. Использование ментальных карт в деле обеспечения качества знаний на разных этапах обучения / М. В. Симонова // Научные исследования в образовании. — 2008. — № 6. — С. 44—47.
108. Соломонова, В. И. Использование карикатуры на уроке истории / В. И. Соломонова // Молодой ученый. — 2014. — № 20.2 (79.2). — С. 49—51. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://moluch.ru/archive/79/14023>. — Дата доступа : 11.06.2020.
109. Сочинение-описание картины [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.oshibok-net.ru/for-all/183/186/187>. — Дата доступа : 28.04.2020.
110. Степанищев, А. Т. Методика преподавания и изучения истории : в 2 ч. / А. Т. Степанищев. — М. : ВЛАДОС, 2002. — Ч. 1. — 306 с.
111. Степанищев, А. Т. Методика преподавания и изучения истории : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений : в 2 ч. / А. Т. Степанищев. — М. : ВЛАДОС, 2002. — Ч. 2. — 201 с.
112. Степанищев, А. Т. Методический справочник учителя истории / А. Т. Степанищев. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 318 с.
113. Студеникин, М. С. Методика преподавания истории в школе / М. С. Студеникин. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 240 с.
114. Фядосік, В. А. Гісторыя Сярэдніх вякоў : вучэб. дапам. для 6 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / В. А. Фядосік [і інш.] ; пад рэд. В. А. Фядосіка. — Мінск : Народная асвета, 2016. — 199 с.
115. Хуторской, А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.eidos.ru.journal/2005/1212>. — Дата доступа 12.03.2016.
116. Чарнова, А. Фотаздымак як медыятэкст / А. Чарнова. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.nastaunik.info/node/15523>. — Дата доступу : 22.06.2020.
117. Чернова, Н. В. Наглядные методы обучения и проектные методики на уроке истории / Н. В. Чернова, Н. Н. Макарова // Перспективы науки и образования. Международный электронный научный журнал. — 2018. — № 6. — С. 105—113. — [Электронный ресурс]. — Ре-

жим доступа : <https://pnojurnal.wordpress.com/2018/12/23/chernova-makarova>. — Дата доступа : 03.05.2019.

118. Шамова, Т. И. Избранное / Т. И. Шамова. — М. : Центральное издательство, 2004. — 320 с.

119. Шимко, И. О чём могут рассказать картины Яна Матейко на уроках истории Беларуси / И. Шимко // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 12. — С. 38—43.

120. Шоган, В. В. Методика преподавания истории в школе : учебное пособие для вузов / В. В. Шоган, Е. В. Сторожакова. — М. : Издательство Юрайт, 2020. — 433 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://urait.ru/bcode/456197/p.138>. — Дата доступа : 18.06.2020.

121. Шонин, М. Ю. Возрастные особенности проявления познавательной активности у старшеклассников в процессе их учебно-познавательной деятельности / М. Ю. Шонин, С. Н. Власова // Научные труды Московского гуманитарного университета. — 2019. — № 4. — С. 56—64. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/vozrastnye-osobennosti-proyavleniya-poznavatelnoy-aktivnosti-u-starsheklassnikov-v-protseesse-ih-uchebno-poznavatelnoy-deyatelnosti/viewer>. — Дата доступа : 03.08.2020.

122. Шумель, Т. І. Комікс як сродок фармірування медыяінфармацыйнай пісьменнасці навучэнцаў у навучанні гісторыі / Т. І. Шумель // Настаўнік.info — [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступа : <http://www.nastaunik.info/node/17172>. — Дата доступа : 15.05.2020.

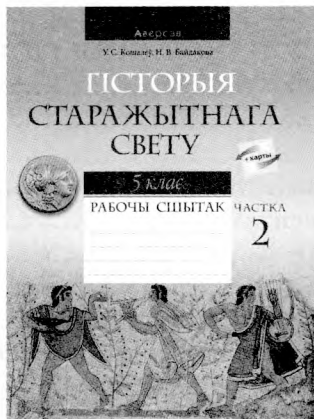
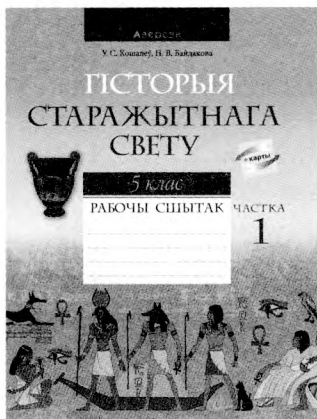
123. Шумель, Т. І. Комікс як сродак медыяадукацыі / Т. І. Шумель // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 5. — С. 45—54.

124. Ярошук, Е. Лайфхак как способ обучения и организации творческой деятельности учащихся на уроках истории / Е. Ярошук // Беларускі гістарычны часопіс. — 2019. — № 2. — С. 39—45.

З М Е С Т

Ад аўтараў	3
ГЛАВА 1. МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ ГІСТОРЫІ ЯК ГАЛІНА ПЕДАГАГІЧНАЙ НАВУКІ	4
1.1. Методыка выкладання гісторыі: прадмет, задачы, сувязь з іншымі навукамі	4
1.2. Узроставыя асаблівасці і пазнавальныя магчымасці вучняў	8
1.3. Асаблівасці арганізацыі працэсу навучання гісторыі ў Рэспубліцы Беларусь	9
ГЛАВА 2. СТРУКТУРА ГІСТАРЫЧНЫХ ВЕДАЎ	13
2.1. Асноўныя кампаненты гістарычных ведаў	13
2.2. Фарміраванне ўяўленняў пра факты мінулага	15
2.3. Фарміраванне ўяўленняў аб гістарычнай прасторы	24
2.4. Фарміраванне ўяўленняў аб гістарычным часе	27
2.5. Методыка фарміравання гістарычных паняццяў	34
2.6. Асаблівасці фарміравання ўменняў і кампетэнцый вучняў на ўроках гісторыі	40
ГЛАВА 3. СРОДКІ, МЕТАДЫ І ПРЫЁМЫ НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ Ў ШКОЛЕ	49
3.1. Сродкі навучання гісторыі	49
3.2. Метады навучання гісторыі: класіфікацыя	51
3.3. Вусны метады навучання гісторыі. Характарыстыка асноўных прыёмаў вуснага навучання	54
3.4. Методыка работы з друкаваным словам на ўроках гісторыі	62
3.4.1. Прыёмы работы з вучэбным дапаможнікам на ўроках гісторыі	62
3.4.2. Методыка работы з дакументамі	70
3.4.3. Мастацкае і літаратурнае слова	78
3.4.4. Методыка арганізацыі работы з матэрыяламі перыядычнага друку	79
3.5. Медыятэксты на ўроках гісторыі	82
3.6. Нагляднасць на ўроках гісторыі: класіфікацыя і правілы адбору	89
3.6.1. Віды наглядных дапаможнікаў	89
3.6.2. Правілы выбару наглядных дапаможнікаў	91
3.7. Методыка выкарыстання выяўленчай нагляднасці	92
3.7.1. Прыёмы работы з гістарычнымі карцінамі і ілюстрацыямі	92
3.7.2. Арганізацыя работы з партрэтамі	100
3.7.3. Асаблівасці выкарыстання карыкатуры на ўроках гісторыі	101
3.7.4. Методыка работы з плакатамі	106
3.7.5. Арганізацыя работы з фотаздымкамі як гістарычнай крыніцай	108
3.8. Методыка выкарыстання ўмоўна-графічнай нагляднасці	112
3.8.1. Метадычныя магчымасці і варыянты выкарыстання крэйднай малюнка і скрайбінгу на ўроках гісторыі	112
3.8.2. Выкарыстанне схем, табліц і дыяграм у вивучэнні гісторыі	116
3.8.3. Асаблівасці складання і выкарыстання ментальных карт у працэсе навучання гісторыі	128
3.8.4. Інфаграфіка як спосаб прэзентацыі і пераўтварэння гістарычнага матэрыялу ...	133
3.8.5. Метадычныя магчымасці выкарыстання коміксаў у працэсе навучання гісторыі	137

ГЛАВА 4. ФОРМЫ АРГАНІЗАЦЫІ ПРАЦЭСУ НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ	141
4.1. Тыпалогія ўрокаў і іх структура	141
4.1.1. Тыпы ўрокаў	141
4.1.2. Структура ўрока	142
4.1.3. Вызначэнне мэты і задач урока	143
4.1.4. Характарыстыка асноўных кампанентаў урока	144
4.1.5. Асаблівасці арганізацыі паўтарэння	152
4.1.6. Формы правядзення ўрокаў	156
4.2. Выкарыстанне сучасных адукацыйных тэхналогій у навучанні гісторыі	157
4.2.1. Тэхналогія развіцця крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо	157
4.2.2. Спосабы арганізацыі праблемнага навучання на ўроках гісторыі	165
4.2.3. Практычная дзейнасць у навучанні гісторыі	167
ГЛАВА 5. ВЫКАРЫСТАННЕ ТЭХНАЛОГІЙ ВЭБ 2.0 У НАВУЧАННІ ГІСТОРЫІ	172
5.1. Геаінфармацыйныя сэрвісы	178
5.2. Сэрвісы для стварэння і публікацыі прэзентацый	179
5.3. Сэрвісы для стварэння ментальных карт, схем, дыяграм	180
5.4. Сэрвісы для стварэння коміксаў	181
5.5. Сэрвісы для стварэння «воблака слоў»	182
5.6. Сэрвісы для стварэння інтэрактыўных плакатаў	183
5.7. Сэрвісы для стварэння таймлайнаў на ўроках гісторыі	185
5.8. Інтэрактыўныя рабочыя аркушы ў адукацыйным працэсе	186
5.9. Сэрвісы для стварэння анлайн-курсаў	190
<i>Дадатак 1.</i> Агульныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў у 5—9-х класах	192
<i>Дадатак 2.</i> Як працаваць з гістарычным дакументам	198
<i>Дадатак 3.</i> Комікс «Нотр-Дам дэ Пары»	200
<i>Дадатак 4.</i> Прыклады заданняў для работы з «воблакам слоў»	202
<i>Дадатак 5.</i> Фішбоўн «Царква ў жыцці сярэднявечнага чалавека»	203
<i>Дадатак 6.</i> Віртуальная вандроўка па помніках архітэктуры X—XIII стст.	204
<i>Дадатак 7.</i> Ментальная карта «Славянскія землі ў XVI—XVII стст.	205
Спіс выкарыстаных крыніц	206

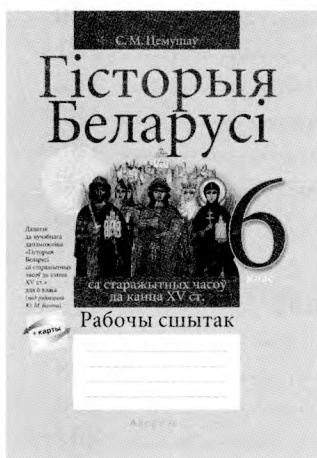

**Гісторыя Старажытнага свету.
5 клас. Рабочы сшытак. У дзвюх частках.
Частка 1**

**Гісторыя Старажытнага свету.
5 клас. Рабочы сшытак. У дзвюх частках.
Частка 2**

Рабочыя сшыткі (аўтары *У. С. Кошалеў, Н. В. Байдакова*) з'яўляюцца часткай вучэбна-метадычнага комплексу па гісторыі Старажытнага свету для 5 класа і складзены ў адпаведнасці з праграмай і вучэбным дапаможнікам пад рэдакцыяй прафесара *У. С. Кошалева*. Выданні змяшчаюць разнастайныя пытанні і заданні да кожнага параграфу частак 1 і 2 вучэбнага дапаможніка, а таксама матэрыялы для абагульнення па раздзелах. Для зручнасці карыстання карты прадстаўлены ў выглядзе картасхем.

*Рэкамендавана Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь*

**Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст.
6 клас. Рабочы сшытак**

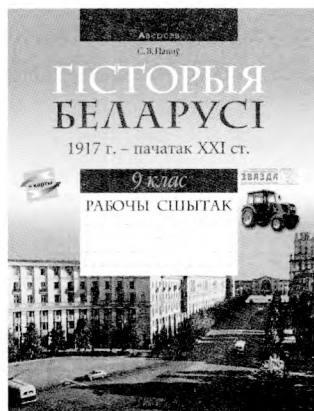
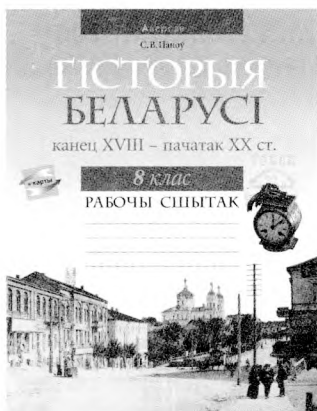
С. М. Цемушаў

**Гісторыя Беларусі, XVI—XVIII стст.
7 клас. Рабочы сшытак**

А. А. Скеп'ян, В. В. Краўчанка

Рабочыя сшыткі падрыхтаваны ў адпаведнасці з вучэбнымі праграмамі і вучэбнымі дапаможнікамі. Выданні змяшчаюць заданні рознага ўзроўню складанасці (цікавыя пытанні, крыжаванкі, заданні на развіццё картаграфічных і храналагічных уменняў), якія дазваляць вучням лепш засвоіць матэрыял. Для зручнасці карыстання карты прадстаўлены ў выглядзе картасхем.

*Рэкамендавана Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь*

**Гісторыя Беларусі, канец XVIII —
пачатак XX ст. 8 клас. Рабочы сшытак**

**Гісторыя Беларусі, 1917 г. —
пачатак XXI ст. 9 клас. Рабочы сшытак**

Змест і структура рабочых сшыткаў (аўтар *С. В. Паноў*) адпавядаюць вучэбным праграмам і вучэбным дапаможнікам. Выданні змяшчаюць заданні, арыентаваныя на сістэматызацыю і замацаванне вучнямі тэарэтычнага і факталагічнага матэрыялу, а таксама на фарміраванне картаграфічных і храналагічных уменняў. Для зручнасці карыстання карты прадстаўлены ў выглядзе картасхем.

*Рэкамендавана Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь*

ISBN 978-985-19-6246-0

9 789851 962460

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЙ АСПЕКТ РАБОТЫ